

A fogoly Bibó István
vallomásai
az 1956-os forradalomról

1956-OS INTÉZET
BUDAPEST • 1996

A kötetet összeállította,
a Bevezetést, a Jegyzeteket, valamint a
Bibó István és társai peréről
szóló Tájékoztatót írta Kenedi János

Előszó: Kende Péter

A dokumentumok szövegeit gondozta
S. Varga Katalin

Az 1956-os Magyar Forradalom
Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete
Közalapítvány
KÖNYVTÁR
1074 Budapest, Dohány u. 74.
Tel.: 322-3620 Fax: 322-3084

2921 ✓

156

A kötet megjelenését a
Dunaújvárosi Finompapírgyár Kft. támogatta

© 1956-os Intézet, 1996

© Kenedi János, 1996

Tartalom

<i>Előszó (Kende Péter)</i>	7
<i>Bevezetés (Kenedi János)</i>	11
<i>I. fejezet (1956. október 23-tól november 4-ig)</i>	37
A forradalom alatt	39
Kihallgatási jegyzőkönyvek	
1957. május 24. – Önéletrajz, '56-os tevékenység (október 30-ig)	43
1957. május 25. – Tevékenysége október 31-én és november 1-jén	45
1957. május 27. – Miniszterré választása (november 2.), MTA-gyűlés (november 3.), november 4-én a Parlamentben	47
<i>II. fejezet (1956. november 4-től december 8-ig)</i>	55
Távirat az Egyesült Államok elnökének	57
Magyarok!	57
Követ Úr!	59
Expozé a magyarországi helyzetről	59
Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására	60
Miniszterelnök Úr!	63
Kiegészítés az 1956. november 6-án kelt exposéhoz és tervezethez	64
Kihallgatási jegyzőkönyvek	
1957. május 29. – Politikai célkitűzések, a november 4-ei nyilatkozat tartalma és célja	69
1957. augusztus 29. – Az Expozé és a Tervezet gondolatmenete és célja	74
1958. január 21. – A forradalom tényleges erői és célja (Expozé)	82
1958. január 22. – A Tervezet kül- és belpolitikai koncepciója	90
1958. január 27. – Alkotmányozási elképzelések	98
1958. január 29. – Gazdasági-társadalmi berendezkedés	103
1957. június 14. – A november 4-ei felhívás funkciója	110

1957. június 18. – Látogatás és nyilatkozat az USA követségén	112
1957. augusztus 13. – Az amerikai kapcsolat	115
1957. május 31. – Francia kapcsolat (Turbet-Delof)	121
1958. január 20. – „Követ Úr!” című expoze	125
1957. június 13. – Göncz és Regéczy szerepe; angol kapcsolat (Cope); Strasbourg-i komité	127
1957. augusztus 15. – Indiai kapcsolat és közvetítés	133
1957. június 3. – A Tervezet terjesztése	146
1957. július 5. – Levél Nagy Imréhez	149
<i>III. fejezet (1956. december 8-tól 1957. január 7-ig)</i>	151
Nyilatkozat Magyarország állami, társadalmi és gazdasági rendjének alapelveiről és a politikai kibontakozás útjáról	153
Levél a Demokrata Néppárthoz	156
Kihallgatási jegyzőkönyvek	
1957. június 5. – Illegális koalíció, december 8-ai nyilatkozat	158
1957. június 6. – Illegális koalíció, indiai közvetítés	163
1957. június 7. – Indiai tárgyalások	165
1957. június 11. – Indiai tárgyalások (Rahman)	170
1957. június 12. – Indiai tárgyalások (Menon)	172
<i>IV. fejezet (1957. január—május 23.)</i>	177
Emlékirat. Magyarország helyzete és a világhelyzet	179
Kihallgatási jegyzőkönyvek	
1957. július 8. – „A magyar helyzet és a világhelyzet” című cikk; Kovács Béla, Antall József	193
1958. március 3. – Göncz szerepe és tevékenysége	195
<i>Jegyzetek</i>	203
<i>Tájékoztató a „Bibó István és társai” per ítéletéről és a könyv forrásairól (Kenedi János)</i>	211

ELŐSZÓ

Az életben oly sokáig hallgatásra ítélt Bibó István a halála óta eltelt több mint másfél évtizedben kiadványok sorozatában elevenedett meg. Ezeknek egy része Bibó István 1949 előtt kiadott vagy mindvégig kiadatlanul maradt s szerzőjük halálakor már úgyszólván fellelhetetlen tudományos munkáiból, illetve politikai elaborátumaiból állt össze. Egy másik részét a Bibó Istvánra vonatkozó visszaemlékezések, az életét és tevékenységét dokumentáló iratok, illetve a vele folytatott beszélgetések képezik. De egyre gazdagabb a Bibó István munkásságát és gondolati hagyatékát elemző disszertációs, illetve esszéirodalom is, amelyből lemérhető e nagy magyar politikai gondolkodó közvetlen (kortársaira tett) és közvetett, azaz a következő generációkban jelentkező szellemi hatása.

Az 1956-os Intézet tavaly egy vaskos dokumentumkötettel járult hozzá Bibó István életútjának és tevékenységének jobb megismeréséhez.* E kötet alapját a Bibó Istvánnal 1977–78-ban készített terjedelmes, magnószalagon megőrzött interjúk képezték. De Bibó életének valamennyi korszakát további, személyes vagy hivatalos dokumentumok is illusztrálták, ideértve az 1958. évi letartóztatására és elítélésére vonatkozó hatósági iratokat is.

Ez utóbbi dokumentumanyag azonban a Bibó elfogatásakor, hosszadalmas kihallgatásakor, majd elítélésekor keletkezett terjedelmes iratcsomónak csak egy csekély töredékét tette ki, s noha az ügyészi kihallgatás jegyzőkönyvének és a Bibó-perben hozott ítélet szövegének közzétételével az életrajzi kötet az akkori meghurcolás névleges motívumait és politikai hangszerelését tárgyyszerűen fölvázolta, még homályban maradt, ami e kritikus életrajzi személynél is tette: vagyis a rendőrségi-belügyi fogság hónapjaiban elszenvedett ismételt és hosszadalmas kihallgatás, annak inkvizíciós hangneme és a rabtartók sajátos észjárását követő tematikája.

Kenedi János beleérző kutatómunkájának köszönhetjük, hogy e próbatétel tárgyszerű dokumentációja összeállt, s hogy azt a jelen kötetben az olvasó kezébe adhatjuk. Hézagot tölt ki ez a kötet, amely mint ilyen természetesen az *Életút dokumentumokban* összeállítás szerves folytatása, kiegészítő fejezete is.

Nemcsak Bibó életének, hanem életművének is mellőzhetetlen, szerves része az 1957-ben kezdődött börtönperiódus, s ezen belül is elsősorban az ellene és társai (Göncz Árpád, Regéczy-Nagy László) ellen lefolytatott rendőrhatalósági vizsgálat és a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa által lefolytatott per.

A Bibó-Göncz-féle per minden bizonnyal a legjelentősebb '56-os politikai per volt a Nagy Imre-per mellett. A vádlottak személyi és politikai súlyán túl ennek két összefüggő fő oka van.

Bibó István volt az utolsó Nagy Imre-kormány egyetlen olyan minisztere, aki november 4-e után is aktív maradt, sőt, aki éppen ekkor élte életének politikailag egyik legtevékenyebb időszakát. Ezekben a hetekben fogalmazta meg és juttatta Nyugatra a magyar forradalommal kapcsolatos álláspontját és megoldási javaslatait, amelyek a szov-

* Bibó István (1919–1979) *Életút dokumentumokban*. Budapest, 1956-os Intézet–Osiris–Századvég, 1995.

jet–magyar vezetés éktelen bosszúságára életben tartották az 1956 utáni „magyar kérdést” sőt új megvilágításba is helyezték azt.

A vizsgálat és a per kettős célja az volt, hogy a szó „orwelli” értelmében megsemmisítse a forradalom céljainak és eszméinek talán legmarkánsabb megfogalmazóját és kompromittálja azt a két magyar politikust (Bibó Istvánt és Göncz Árpádot), aki a nemzet és a megdöntött törvényes kormány nevében felvette a kapcsolatot a három nyugati nagyhatalom és India budapesti diplomatáival, tudósította a világot a magyarországi helyzetről és reális javaslatokat sugallt „a világ botránnyává” lett magyar kérdés kompromisszumos megoldására.

Talán nem szükségtelen az olvasót előre figyelmeztetni arra, hogy milyen szokatlan műfajú könyvet vesz a kezébe. Az eredeti kihallgatási anyag, a maga végeláthatatlan ismétlődéseivel és mások ügyeibe is átkalandozó kérdéseivel sok száz gépelt oldalra rúg. A kötet összeállítása előtt mindenekelőtt arról kellett döntenie, hogy a kihallgatások próbatételét időrendben vagy tematikai csoportosításban szemléltessük. Akár így, akár úgy, mindenképpen csak dokumentumválogatás alapján tehetjük.

A Kenedi János által alkalmazott válogatási módszer műfaji újításnak is tekinthető, de olyan, amelyet a tárgy jellege szinte magától értetődően sugallt. Bibó Istvánt a forradalom leverésében segédkező magyar kormányzat belügyi hatóságai olyan cselekményekért vonták kérdőre, amelyek szinte kivétel nélkül *írásokban* fejeződtek ki. Ezeknek az írásoknak egy része – falragaszokon vagy külföldi lapokban – nyilvánosan megjelent, más része feljegyzés, illetve szűkebb körben forgó vagy külföldre csempészett memorandum állapotában maradt s mint ilyen vált vád tárgyává. Szerzőjüket azonban mindegyik esetben elsősorban a szövegre vonatkozóan, annak tartalmáról és jelentéséről, a szerző által adott értelmezéséről kérdezték, s kiegészítőleg persze arról is, hogy e szövegek miként s kiknek a körében kaptak publicitást. Ilyeténképpen természetesen kínálkozott a kihallgatási anyagnak az inkriminált szövegek szerinti csoportosítása. Ennek megfelelően válik szét az anyag négy fejezetre, amint ez alább a tartalomjegyzékből kitűnik.

Tekintve, hogy a kihallgatások, s ennek tükröképeként, kötetünk fejezetei is 1956-ban vagy közvetlenül utána írt szövegek köré csoportosulnak, az olvasó könnyebb eligazodásához célszerűnek látszott a szóbanforgó szövegek beiktatása a kötetbe, annak ellenére, hogy ezek egyike sem ismeretlen, különféle, ma már könnyen megszerezhető kiadványokban az olvasó valamennyiükhöz hozzáférhet, egyikhez-másikhoz több kiadásban is. Úgy gondoltuk azonban, hogy a kihallgatási anyag olvasását és megítélését megkönnyíti, ha mindjárt kéznél vannak a vád tárgyává tett szövegek is. Így tehát mindegyik fejezetben először is ezek a szövegek olvashatók (a nagyobb szemléletesség kedvéért ezeket bekeretezve találja az olvasó), majd ezt követik a vonatkozó kihallgatási jegyzőkönyvek.

A válogatás szerkesztői szempontjairól és elveiről Kenedi János bevezetője ad részletesebb tájékoztatást. Itt elég legyen annyit megjegyezni, hogy a válogatás mindig teljes blokkokat ölel fel s azokat teljes szövegghűséggel tárja az olvasó elé.

Izgalmas és nyomasztó olvasmány ez a kihallgatási anyag. Egyszerűs mind fáradságos és figyelmet követelő. Amikor az olvasó ebbe a sajátságos világba lép, előzőleg akasza szögre minden előítéletét. Vagyis igyekezzék beleélni magát abba a politikai kontextusba, amelyben a kérdések és a feleletek megfogalmazódnak. Ne csak azt olvassa, amit a fogoly gondolkodó mond kihallgatóinak, hanem azt is, hogy milyen körülmények kö-

zött ad számot gondolatairól, illetve cselekedeteiről, s hogy mi az, amit *nem mond*. Készüljön fel az olvasó arra is, hogy a kihallgatások menete gyakran az elviselhetetlenségig lassú, részleteken lovagoló, monoton ismétlődésekbe bonyolódó, tekintve, hogy a kérdezők nemcsak inkvizitorok, hanem mániákusok is, akik valamilyen okból ideológiailag is „tisztá” jegyzőkönyvet szeretnének produkálni. A kihallgatott, s ennél fogva magát magyarázni kényszerülő fogoly hozzájuk képest üdítően egyszerű és tárgyyszerű, de persze olykor ő sem kerülheti el, hogy rá ne lépjen az inkvizitorok által állandóan szorgalmazott ideológiai ösvényekre.

Milyen fontosabb tanulságok vonhatók le a kihallgatási anyag olvasásából? Mindekelőtt az, hogy Bibó István még ebben a legnehezebb helyzetben is mindvégig hű marad önmagához, vagyis még a halálos ítélet Damokles-kardjával a feje fölött is inkább tanárosan magyaráz, mintsem politikusan védekezik. Türelmét és higgadságát egy perc-re sem veszíti el, holott nyilvánvalóan a kérdések jó részét ugyanolyan sületlenségnek érzi, mint a kommunizmus utóéletét ismerő mai olvasó. Természetesen van védekezési stratégiája is – egyetlen mondatban összefoglalva: egy olyan („harmadik utas”) szocializmus alapjára való helyezkedés, amely az 1956-os forradalom ifjúsági és munkástörekvéseivel is alátámasztható – de ez csak arra szolgál, hogy vele a restaurációs természetű vádakat visszaverje. Megjegyzendő, hogy amikor Bibó a munkástanácsokra hivatkozik, nemcsak védekezik, de – értelem szerint – vádol is. Tudniillik kimondatlanul is a föllázadt magyar ipari dolgozóknak azzal a megélt – és a forradalom alatt meg is fogalmazott – tapasztalatával azonosul, mely szerint nincs lehetetlenebb és butább kizsákmányoló, mint a szocialistának nevezett kényszerszergazdaság. Ugyanakkor ez a pozíció azt is lehetővé teszi Bibó számára, hogy újból és újból azonosuljon azzal, amit az '56-os forradalom fő irányának tekint. Lenyűgöző, hogy – a „kizsákmányoló” gazdasági tevékenység megbélyegzésén kívül – Bibó István semmiféle elméleti koncessziót nem tesz sem a szabadságjogok, sem a nemzeti törekvések vonatkozásában. Ha pedig a kihallgatás személyes vonatkozásokra terelődik, Bibó kínosan ügyel arra, hogy senkire nézve ne tegyen kompromittáló megjegyzést vagy pláne tárgyi közlést. (Erről bővebbet a könyv bevezetésében talál az olvasó.)

Ha szabad eljáróban még egy érdekességre felhívni a figyelmet: ez Bibó István gondolkodói technikájára és kapacitására vonatkozik. Fantasztikus szövegrekonstrukciós bravúrnak vagyunk tanúi. A fogoly, akinek a szovjet-kommunista bűnüldözés gyakorlata szerint kvázi meztelenül – azaz minden írásos anyagtól megfosztva – kell vádlói elé állnia, félelmetes emlékezetről tesz tanúságot. Kihallgatói ugyanis nem egyszer úgy akarják zavarba hozni, vagy ellentmondásokba belebonyolítani, hogy azt követelik tőle: emlékezetből idézze fel ennek vagy annak az írásnak a tartalmát. Bibó könnyedén megteszi. S nemcsak tartalmilag idézi pontosan egy-másfél évvel korábban írott szövegeit, hanem olykor az is előfordul, hogy szó szerint ugyanúgy fogalmaz, mint a hivatkozott írásában.

A Bibó Istvánra vonatkozó – s ugyanakkor a forradalom történetét tárgyaló – irodalom jelentős gazdagodását hozza ez a kötet. Az 1956-os Intézet köszönetét fejezi ki az anyagot felkutató Kenedi Jánosnak, egyszersmind örvendezik, hogy ezt a munkát e kerek számú évforduló esztendejében az olvasó kezébe adhatja.

Kende Péter

Az 1956-os Intézet
Kuratóriumának elnöke

BEVEZETÉS

I.

Mielőtt résnyire nyitnánk vallatószozájában ablakát, hogy az utókor valamelyest rálát-hasson arra, micsoda példázatos magatartást tanúsított Bibó István a politikai rendőr-ségen 1957/58-ban, hadd mutassuk be az olvasónak egy évtizeddel korábbi viselkedés-nek főbb indítékait. A Belügyminisztérium kebelén belül készített két hivatali feljegyzése és egy, a belügyből a Minisztertanácsba küldött Emlékirata kapcsán 1945 „félforradalmá-nak” miniszteri tanácsosa és 1956 forradalmának államminisztere között kirajzolódik a magatartási értékek laza kapcsolata az elvi, erkölcsi és reálpolitikai motívumok körül. Nem mintha a „sváb-kérdésről” keletkezett kebelbeli iratok jelentősége felérne a forradalmi nyilatkozatokéval. Az 1945/46-os viszonyító pont mégis úgy fejezi ki azt, hogy Bibó miben mutat kompromisszumkészséget és miben mutatkozik hajthatatlannak, mint a vallatósziékben, ahol 1957/58-ban vállalnia kellett a felelősséget forradalmas cseleke-deteiért. Noha a korábbi esetben önszántából ment el a Belügyminisztériumból (1946. július 16-án), a későbbiben vitték oda (1957. május 23-án). Az előbbinél az önbecsülését és a hivatását kockáztatta, az utóbbinál az életét.

Bibó azért állt föl a belügy főosztályvezetői székéből, mert az állami főhatóság visszaélt a statisztikai nyilvánossággal. A svábok – az 1941-es népszámláláskor – beval-lott német anyanyelvét, az 1945-ös Belügyminisztériumban származási kategóriának nyilvánították, és ezzel megnyitották a kollektív felelősségre vonás útját „a tisztán etnikai származás miatti kitelepítéshez”. Homlokegyenest ellentétes felfogását Bibónak „nem si-került a belügyben érvényesíteni” – írta 1973 decemberében, hivatali iratainak rendezése közben egy, az utóknak szánt papírlapra: „Farkas Mihály csak annyit mondott – vagy inkább mordult – erre, hogy sváb=sváb.”¹ Amiről a Belügyminisztérium kommunista párti államtitkára ilyen nyeglén nyilatkozott, arról Bibónak komolyan átgondolt véle-ménye volt.

Teoretikus álláspontját a háborús felelősségre vonásról lefektette a „békecsinálók számára” írt, nemzetközi döntőforumnak szánt kéziratában 1942 és 1944 között. Az eu-rópai egyensúlyról és békéről egyik fejezetében² hitet tett a számonkérés erkölcsi alap-elveiről és a politikai eljárás kötelező bírói jellegéről – Németország vonatkozásában. 1945 tavaszán, amikor arról értesült, hogy „a Tolna megyei falvakban önkényes akciók folynak elüldözött magyarok elhelyezése céljából oly módon, hogy egész sváb falvak la-kosságát telepítik ki szomszédos mezőkre, ahol éhség, betegség, gyermekhalál kezdő-dik”,³ akkor Bibó mint a törvényelőkészítő osztály vezetője tüstént kétfélét cselekedett. Eldöntötte, hogy nem a nyilvánosság előtt száll szembe pártja egyik főideológusával, Kovács Imrével (aki a pártlap, a *Szabad Szó* április 22-ei vezércikkében meghirdette: „A Nemzeti Parasztpárt történelmi felelősséggel, történelmi feladatot teljesít, amikor a magyarországi svábság kitelepítését követeli”), hanem a hivatali utat választotta. Elvi né-zetét május 14-én Erkölcsi szempontok⁴ alcímmel megfogalmazta – hasonló szellemben, de konciliánsabb eljárásmodot indítványozó Pro memoria kíséretében, mint amilyent 1942–44 közti kéziratában kifejtett –, és Keszthelyi Nándorral, a belügy nemzetközi osz-

tálya vezetőjével karöltve bement Erdei Ferenc belügyminiszterhez „abból a célból, hogy meggyőzzük az egész akció erkölcsi, emberi és nemzeti veszedelmességéről”.⁵

Erdi látszólag hallgatott Bibónak arra a szavára, hogy „nem szabad egy második zsidókérdést csinálni most a sváb-kérdésből”. A Pro memoriának érvényt szerzett a Minisztertanácsban, és miniszteri rendeletben leállította az önkényes akciót; Bibóra bízta a volksbundisták számonkéréséről szóló 3820/1945. számú rendelet megszerkesztését. Erdei azonban a Tolna megyei önkényeskedésekre felhívta Gyöngyösi János külügyminiszter figyelmét, aki már harmadik hónapja, február óta foglalkozott a szatmári németek kitelepítésével.⁶ Erdei véleményére hivatkozva, a külügyminiszter – két nappal Bibó javaslata után – május 16-án levelet intézett Puskin szovjet követhoz, amelyben 300 000-re, május 26-ai jegyzékében 200–250 000-re taksálta a kitelepítendő németeket, majd július 5-én a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz intézett jegyzékében 200 000-re. „Vorosilov marsall a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945. július 17-ei ülésén azt állította, hogy a németek kitelepítését mind az öt magyarországi párt támogatja, s a maga részéről rendkívül fontosnak tartja, hogy a »gyenge magyar kormánynak« a Szövetséges Ellenőrző Bizottság ily módon segítséget nyújtson.”⁷

Arról, hogy már gyűjtögetik a jó pontokat Magyarország számára a következő évi párizsi békeszerződéshez, vagyis a Külügyminisztérium elnöki és politikai osztályán még a békeelőkészítő osztály előtt is némileg rejtve készített kitelepítési tervekről, és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet vezetőitől a potsdami konferencia felé indított javaslatról Bibó mit sem tudott. Pontosabban annyit tudott, amennyit a hivatali irataihoz fűzött 1973-as feljegyzésben és az 1978-ban Borbándi Gyulához írott levélben egybehangzóan állít: „a Minisztertanács kimondta, hogy a német kitelepítés kérdésében meg kell kérdezni a potsdami értekezletet, hogy van-e e tekintetben valami szándéka. Meg vagyok győződve, hogy a potsdami értekezletnek a világon semmiféle szándéka a magyarországi németek kitelepítésével kapcsolatban nem volt, elég gond volt neki a csehek és a lengyelek által sürgetett kitelepítés, és semmiféle ilyen határozatot nem jutott volna eszébe más országokra nézve hozni. Minthogy azonban beérkezett éppen a határozás idejére a magyar kormány megkeresése, ők, hogy pusztán megoldják ezt a problémát – mondhatnám úgy, hogy ezt az aktát elintézzék –, egyszerűen hozzácsapták a cseh- és lengyelországi németek kitelepítését is. Így az a határozott érzésem, hogyha mi a kis helyi akciók megszüntetése ügyében ezt az egész témát a Minisztertanácsig Erdei útján el nem indítjuk [mármint Keszthelyi Nándor és Bibó István – K. J.], akkor erre a potsdami rendelkezésre nem került volna sor, és valamilyen formában a magyar kormány maga bajlódott volna az egész ügyvel.”⁹

Az 1945/46-os és az 1957/58-as magatartásának összehasonlítására szánt példának nem az a jelentősége, Bibó tudta-e, hogy a potsdami tanácskozás végén Sztálin, Truman és Attlee aláírta „A német lakosság rendezett áttelepülésére” vonatkozó, Magyarországra is kiterjesztett határozatot,¹⁰ s tudta-e, hogy ennek folyományaként 1945. november 20-án a Szövetséges Ellenőrző Bizottság utasította a magyar kormányt kb. 500 000 német nemzetiségű személy kitelepítésére, függetlenül a csehszlovákiai magyarok kitelepítésétől. Hiszen a békeszerződés aláírásáig Magyarország de jure is függött a II. világháborúban győztes nagyhatalmaktól, és éppen a SZEB intézményén keresztül. Két körülménynek van jelentősége. A politikában Bibó tudtán kívül is történtek események, márpedig ő csak a saját elgondolásáért vállalt politikai és lelkiismereti felelősséget.

Például mialatt 1942 és 1944 között a jövendőbeli békeszerződés által szavatolt kelet-európai határokról szóló elméleti művét írta, egy ízig-vérig reálpolitikus, Eduard Beneš 1943 decemberében, majd 1945 márciusában Moszkvában járt, és Sztálinnal előírnózták 400–600 000 magyar kitelepítését Csehszlovákiából. Ezt szentesítette a potsdami egyezmény. Nemhogy Moszkvából, de még Budapestről sem rendelkezett Bibó olyan értesülésekkel, amelyekkel saját elvi és erkölcsi értékeit közelíthette volna a reálpolitikai adottságokhoz. 1944 nyarán, amikor Békeajánlat tervezetével be akart kapcsolódni az antifasiszta ellenállásba, még a szöveg kinyomtatásához sem tudott kitörni elszigeteltségéből. Tollával annyit írt a gépelt kéziratra: „nem tudtam, hol találhatok olyan felelős kommunistát vagy munkásmozgalmi vezetőt,” akinek azt megmutathatta volna.¹¹ A politikailag jól értesült emberek köréből szinte egyedül Erdei Ferencet ismerte. Neki szándékozott megmutatni 1956. október 28-án már papírra vetett programjavaslatát is, amely előtt ez az Erdeinek szóló személyes vallomás olvasható: „Itt ülök a lakásomon és eléggé el vagyok szakadva a világtól, nem tudom mennyi igaz a rádiókból (...). Fejem nyüzsg a programoktól, megoldásoktól és formuláktól, de kapcsolataim elszakadtak (...), bárhová elmennék, ahol valóságos erők, valóságos tárgyalásokat folytatnak, s úgy látják, hogy megoldásaimnak vagy tanácsaimnak hasznát vehetik.”¹²

Csak ha az Erdeinek szánt és az Erdeitől kapott információk súlyát Bibó politikai izolációjával együtt vesszük, akkor érthetjük meg, miért fogalmazott hivatali iratainak feldolgozója számára 1973-ban így: „A svábok elleni önkényeskedés megszüntetésére indított szenvedélyes akcióm oka lett annak, hogy a magyarországi svábok kitelepítését elrendelték.” Egy évvel a halála előtt pedig a népi mozgalom monográfusának azt írta: „Nincs okom, hogy ezért lelkiismeret-furdalást érzek, mert hiszen mindaz, amit az ügyben csináltam, abból indult ki, hogy én nem helyesltem ezt az akciót és azt a hangulatkeltést.”

De az ok-okozati összefüggésre és saját szerepére a Tolna megyei önkényes akciók megfékezésében ugyanilyen jó lelkiismerettel gondolt volna vissza, ha Erdei nem vonja meg tőle a nélkülözhetetlen információt? Mert Bibó csak azt tudta, hogy a barátja, a belügyminiszter, aki 1945. február 28-án az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökénél javasolta a kinevezését, március 1-jén indítványozta áthelyezését az Igazságügy-minisztérium rendelkezési állományából a Belügyminisztériumba, s már április 16-án megbízta a törvényelőkészítő osztály vezetésével, majd május 1-jén kinevezte miniszteri tanácsossá, de azt nem tudta, hogy Erdei egy másik politikai vonalon – a kommunista párton, a Külügyminisztérium elnöki és politikai osztályán, valamint a SZEB-en keresztül – már februártól hallgatólagosan hozzájárult a szatmári önkényes akciók – nemzetközi kerülő úton visszaérkező – törvényesítéséhez. Ám ha Bibó rendelkezik ezzel az ismerettel, vajon ír-e 1945. december 15-én a Minisztertanács nem kommunista tagjaihoz címzett Emlékiratot, és opponálja-e a hivatalos minisztertanácsi előterjesztést?¹³ Nem lehet, hogy már 1945 tavaszán, amint felakasztotta a fogasra, úgy veszi is le a kalapját és otthagya a Belügyminisztériumot? Még azelőtt, hogy – mint Borbándinak írja – „kényszerűségből szerzője lettem egy, a svábok számonkérését szabályozó rendeletnek”?! És vajon huszonnyolc évvel később épp így készíti-e el végelszámolását az utókornak? „Memorandumaimban sok helyen engedményt tettem az akkor uralkodó közhangulatnak, vagyis nem fordultam frontálisan szembe erkölcsi alapon az egész kitelepítő mániának, hanem igyekeztem »a reálpolitikai«, »nemzeti célszerűségi« érveket használni. Alapjában

az egészet kollektív örültségnek tartottam, s fellépésemnek elsősorban erkölcsi indítékai voltak.” Egyszóval: ha pontosan annyit tud, mint Erdei, 1945 májusától végigcsinálja-e az engedmények sorozatát vagy frontálisan szembefordul?

Talán az egyik megoldást választja, talán a másikat, talán várakozó álláspontra helyezkedik, és kimódol egy harmadik megoldást. Csak egy bizonyos. Elvi meggyőződése és köztisztviselői lojalitása között nem éppen ott húzta volna meg a kiegyezés határát, ahol Erdei visszatartott információja miatt kompromisszumot kötött, az ügyből pedig tanulságokat vont le a jövőre.

Vállalta a konfrontációt a november 15-én, barátja helyére kinevezett, új kommunista belügyminiszterrel, Nagy Imrével, akit a Minisztertanácsban zavarba hoztak, hogy most aztán mondja már meg végre, melyik is a hivatalos belügyi álláspont, és aki ezért utasította Sztás Jenő miniszteri osztályvezetőt: adjanak fegyelmet az akkoriban már a közigazgatási osztályt vezető Bibónak a december 15-ei ellentervezet miatt. (A fegyelmi azonban elmaradt. És Bibó olyan keserves hat hónapi továbbszolgálattal viszonzta, amiért nem skandalummal kellett távoznia a Belügyminisztériumból, amilyen lélekölő csak az lehetett, hogy tehetetlenül ült a december 29-én megjelent 12.330/1945. M. E. számú rendelet végrehajtására kijelölt minisztériumban, miközben januártól már indulnak is a marhavagonok, melyekben abban az évben 135 655 német anyanyelvű magyar állampolgárt hurcoltak ki Németországba. A skandalummal ugyanis ellehetetlenítette volna magát a közigazgatás területi reformjának még valamelyes joggal remélt megvalósításától, hiszen ez idő tájt a Nemzeti Parasztpárt delegátusaként részt vett a Jogi Reformbizottság munkájában.) A konfrontációt Nagy Imrével tiszta lelkiismerettel vállalta, mert hűséges maradhatott saját – az 1942–44 közti kéziratban lefektetett – alapelveihez. Mert megbizonyosodott arról, hogy politikai elveivel saját pártjában nincs sok keresnivalója, ahogy Borbándinak írta: a sváb kitelepítést a parasztpártiak amolyan „hurrá, nemzeti ügy hangulattól” átfűtöten támogatták. Kivéve Erdeit, akiről Bibó tévesen úgy vélte: „bizonyos mértékig semlegesebb állásponton” volt. És Keszthelyi Nándort, akivel közös hivatali kilincseléséből azt szűrte le, hogy a „hivatalos helyeken való intervenciók” – hatásukban – „teljességgel kétélűek”. A hivatali közbenjárásról Bibó számára bebizonyosodott, hogy annál a nyilvánosság hatékonyabb. Azaz egyelőre megoldás, mert annak, hogy Keszthelyivel „bementünk Erdeihez, előadtuk a helyzetet, igyekeztem minél inkább dramatizálni ennek az egyrészt erkölcsi veszélyeit, másrészt a felvidéki, szlovákiai magyarok kitelepítésére való rendkívül káros visszahatásának lehetőségét,” – szóval egy szituáció és a várható következményei közti dramatikus megfogalmazásnak – nem a miniszter előszobájában van a helye, hanem a közvélemény fórumán, azaz a politikai publicisztikában.

A Belügyminisztériummal való szakításban az elvi, erkölcsi és reálpolitikai tételek arányát tehát így lehet megvonni „kettős könyveléssel” tíz évvel azelőtt, hogy Nagy Imre kinevezte második kormányának államminiszterévé. Bibó egyenlegében: bizonyosság a saját politikai előrelátó képességében és a nyilvánosságra szánt írásainak meggyőző erejében. Óvatosság saját pártjával szemben. Mert ahogy 1973-ban feljegyezte: „a Parasztpárt állt mögöttem (bár egyáltalán nem állt »svábmentő« álláspontom mögött)”. Rugalmasság a kompromisszumok tekintetében és a kommunisták iránt. Annak ellenére, hogy két kebelbeli feljegyzéssel, és a belügyből a Minisztertanácsba átküldött Emlékirattal Bibó hivatalos formában bírálta a kommunista párt kitelepítési politikáját, nem vált en-

gesztelhetetlen antikommunistává. Nagy Imre fegyelmijének elmaradását is avval kommentálta, hogy a minisztériumban „a kommunistákkal való együttműködésre kész és képes embernek voltam számon tartva, vagy esetleg Nagy Imre személy szerint szimpatizált velem – mindenesetre két-három évvel később, egy mezőgazdasági kiállításon, amikor – az életemben utoljára – találkoztam vele, nyílt szívéllyel üdvözölt”. Nagy Imre második '56-os kormányába vagy azért fogadta zokszó nélkül Bibót, mert magához hasonló elvi politikusokkal kívánta körülvenni magát, vagy azért, mert a többpártrendszer bevezetése után a megátalkodott antikommunistáktól óhajtotta távol tartani a kormányát. Ugyanez a történész egyenlegében feltétlen bizonyosság nyilvánosságra szánt írásainak – Bibó magatartását minden más forrásnál hitelesebben kifejező – dokumentumértékében. Óvatosság Bibó előrelátó képességével szemben, mivel olyan szentül hisz logikus érveinek kifejtő erejében, hogy olykor elsiklik a nagyhatalmak egészen más logikából levezetett cselekedetei mellett, annál is könnyebben, mert megátalkodott jóhiszeműsége miatt még olyan közeli barátja is, mint Erdei, eltagadhat előle információt, amelyet ha Bibó ismerne, talán másként cselekedne.

Ez a bizonyosság és ez az óvatosság dokumentumkötetünk szerkesztésének első két alapelve.

II.

Hogy most már a sűrűjébe vágjunk: 1957. május 29-én, a letartóztatását követő negyedik kihallgatáson¹⁴ Bibó elismerte, 1956. november 11-én levelet írt Nagy Imrének, s a borítékban mellékelte a november 4-ei kiáltványt és a 6-ai expozét. Sem ekkor, sem a későbbi kihallgatásokon nem tagadta: a jugoszláv követségen tartózkodó Nagy Imréhez, a november 3-ai kormány államminiszterének, Tildy Zoltánnak a titkárságán dolgozó Hámori Zoltán újságíróval küldte a levelet és a saját államminiszteri minőségében kibocsátott hivatalos nyilatkozatokat. Szívósan kitarított a legalitáson nyugvó vallomása mellett. 1957. augusztus 22-én például arra hivatkozott, hogy csak akkor adta át az angol követségnek 1956-ban államminiszteri minőségében írott nyilatkozatait, amikor telefonon „Hámori Zoltán november 20-a körül közölte velem, hogy Nagy Imre egészében egyetért az expozéval. Csakhogy Hámori három héttel korábban, már augusztus 2-án elismerte a Gyorskocsi utcai politikai rendőrség kihallgató tisztjeinek: esze ágában sem volt átadni Nagy Imrének a levelet, a Magyarok!-at és az expozét, mert azokat Tildy „marhaságnak tartotta”.

Nos abból, hogy Bibó készpénznek vette Erdei (egyik) szavát 1945-ben, legfeljebb az következett, hogy nem a szándéka szerinti időben és a meggyőződésének megfelelő ponton kötött kompromisszumot, s nem előbb vagy később hagyta ott a Belügyminisztériumot, hanem akkor és úgy, ahogy az eltagadott információ következményei, meg a saját jó ízlése megadta a módját. Abból következően viszont, hogy hat szabadlábbon töltött hónap alatt Bibó egyfolytában úgy tudta, nemcsak törvényesen járt el kormánya alkotmányos lehetőségei szerint, de még a miniszterelnök jóváhagyását is élvezzi, a papírforma szerint meg kellett volna inognia a több mint tizennégy hónapi vizsgálat közben. Kihallgatói – Bodrogi László őrnagy és Csiki István őrnagy – legalábbis erre számítottak, ha ugyan nem többre. Hogy a gyanúsított beadja a derekát, és megalkuszik velük tévedésen alapuló vallomása miatt. Bibónak azonban a szeme se rebbent (míg csak tárgyalá-

sán, 1958. július 31-én a koronatanú Hámori a szemébe nem mondta a komisz valóságát). Védekezését – mindvégig a nyomozati szakaszban (1957. május 23.–1958. július 7.) – cselekedeteinek és nyilvánosságra szánt írásainak törvényességére alapozta. Ha nem érte el célját (a cselekedet), ha nem bizonyult hatásosnak (az írás), az ok mindenképpen Bibó szándékán túli, következésképp okozata Bibót meg se legyinti. Fenyegethetik a nyomozók, hazudhatnak a tanúk vagy éppen elismerhetnek valamit, amiről nem volt tudomása – ily módon nem lehet Bibót megrendíteni. Azzal se lehetett volna, ha történetesen a tudomására jut, hogy Eisenhower elnök megkapta ugyan november 4-én hajnalban küldött táviratait és aznapi kiáltványát, sőt az amerikai elnök már november 5-én és 9-én is megtalálta a módját¹⁵, hogy Bibó szövegeire hivatkozva kifejezze sajnálkozását Magyarország szovjet megszállása miatt, csak mind dr. Eli Ginzbergnek írott levele, mind Sir Anthony Cacciának, a washingtoni brit nagykövetnek szóló üzenete a közvélemény megtévesztését szolgáló szándékos kiszivárogatás. Eisenhower tudatában volt annak, hogy a nemzetközi közvélemény összefüggést fog keresni a szuezi válság és Magyarország szovjet megszállása között, de az amerikai elnök már 1956. október 29-étől más diplomáciai megoldásra szánta el magát a szuezi válság felszámolására, mint amelyik nyitva hagyta volna az amerikai fogadókészséget Bibó megkésést javaslatára. Erről azonban Bibó éppen úgy nem tudhatott semmit, mint ahogy 1945-ben sem sejtette, hogy a potsdami konferencia felé más út is vezethet, mint amit az általa ismert kitelepítési ügy megindított. Ezért aztán mind az ENSZ-nek közvetlenül, a nyugati nagyhatalmakon keresztül, mind közvetetten, India bevonásával való befolyásolása tévhiedelmen alapult. És semmi akadályja nem lett volna annak, hogy a szovjet vagy magyar diplomáciai jelentések és/vagy hírszerzői értesülések alapján Bodrogi vagy Csiki őrnagy zavarba hozzák Bibót a kihallgatásokon. Zavarba hozni azonban mindössze egyetlen dologgal lehetett: ha tévedett írása megfogalmazásakor. Ha hibádzott a koncepciója.

Bibó 1958. január 29-ei kihallgatásán Csiki őrnagy rákérdez, mi is volt a célja a tervezet 5/aa) pontjában a 20-40 holdra taksált birtokmaximummal, vagyis a forradalom programjának az 1945-ös földreform fenntartásához kapcsolt érvelésével. „A fennálló 25 holdas birtokmaximumnak tudatában nem voltam, így annak sem, hogy az én szövegem a fennálló maximumot emeli vagy csökkenti” – válaszolja Bibó, s mond egy-két indokot, ami valószínűleg eszébe se jutott a kibontakozási tervezet készítése közben; mi az ami „a szegényparasztoknak hátrányos, a kulákoknak előnyös”; mi segíti a mezőgazdaság modernizációját, mivel ellensúlyozható a népsűrűség csökkenése az agrárterületeken. Vagyis mellébeszél, zavarában halmozza a közhelyeket. Ami után a vizsgálótiszt nyomulhat: „miután igyekezett a kérdésre adandó válasz elől kitérni, magyarázkodni arról, hogy miért foglalta írásba a 20-40 holdas maximumot, adjon választ a feltett kérdésre...” És Csiki nyomul, nyomul de csak odáig, amíg Bibó védtelenül hagyott felülete tart.

A védett terület a nyilvánosságra szánt írásoktól a nyilvánosságnak szóló politikai cselekedetekig tart. Kötetünknek ezért ez a harmadik, Bibó szándékára alapított szerkesztési elve.

Úgy tagoltuk a dokumentumkötetet, hogy a négy fejezet élén időrendi sorrendben találhatóak mindazok a forradalom közben és leverése után készített szövegek, amelyekért Bibó a várható halálos ítélettel szemben is vállalta a felelősséget azokon a kihallgatásokon, amelyek jegyzőkönyvei a fejezeteken belül találhatóak. Sem tőle magától, sem mástól nem származik ennél alaposabb leírása és körültekintőbb értelmezése mindan-

nak, amit Bibó az 1956-os forradalomról gondolt, és érte tett. Egyszerűen azért, mert az élete múltott rajta. A dokumentumok összeállításakor nem tettünk mást, mint követtük Bibó védekezésének logikáját. A vallatásokat úgy tekintettük, mint vallomásokat. A sajtó alá rendezés során pedig érvényesítettük a 1945-ös miniszteri tanácsos tapasztalatait az 1956-os államminiszter észjárására, és értelemszerűen azutánra is, hogy november 9-én az Elnöki Tanács módosította az alkotmányt, és az államigazgatás legfőbb szervének a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt nyilvánította, 12-én közzétett rendelettel felmentette a Nagy Imre-kormányt, december 5-én a kormány törvényen kívül helyezte a forradalmi szerveket, 1957. január 6-án pedig a kormánynyilatkozat kitette a pontot a többpártrendszer végére. Életének ezt a korszakát 1957 február–márciusában Bibó úgy zárta le a Magyarország helyzete és a világhelyzet című emlékiratával, ahogy 1948 őszén a Zsidókérdés Magyarországon 1944 utánnal befejezte Az európai egyensúlyról és békéről című kézirattal megnyitott korszakát, ami 1945 decemberétől, A magyar demokrácia válsága megjelenésétől számítva a nyilvánosság előtt is zajlott. A korszakot úgy is kezdte az 1956. október 28-a és november 4-e között keletkezett A forradalom alatt című kézirattal. Ugyanis – mint láttuk – Bibó számára azzal a tapasztalattal végződött a Belügyminisztériumban 1945–46-ban eltöltött év, hogy célszerűbb a nyilvánosság felé törekednie nézeteivel, semmint kabinetpolitikát folytatni. Tehát 1956-ban is előbb írásba foglalta a politikai helyzet kompromisszumos megoldását formulázó nézeteit, aztán botcsinálta államminiszterként képviselte őket, s mikor már a bot csinált belőle hajthatatlan politikust a Belügyminisztérium II/8-as ügyosztályán, nem kellett többé megalkudni, legalább önmagával nem. „Jobban szeretem ha nevem alatt nyilvánosságra hozott írásért kerülök vád alá, mint vélt szervezkedésért, vagy jelentőségében túlméretezett külföldi kapcsolatokért” – vallotta kihallgatójának 1958. március 3-án. Ebből az elhatározásából vezették le a szöveggondozás filológiai szabályát.

Áttörve a textológia konvencióit, nem a kihallgatások sorrendjében helyeztük el a vallatási jegyzőkönyveket, hanem Bibó írásainak és cselekedeteinek kronológiáját követtük. Olvasónk ahogy lapoz előre, nem a perhez kerül egyre közelebb az időben, hanem a Bibóval 1956-ban megesett történelem krónikáját követi egy év távlatából. Azért kezdődik könyvünk az 1957. június 20-ai keltezéssel ellátott kézirattal, mert az nem más, mint az 1956. október 28-a és november 4-e között írott tanulmánya, amelyet a Parlamentbe tolakodó szovjet katonák elvettek tőle, és hogy, hogy nem, távozáskor elmulasztották azt leadni a magyar belügyi hatóságoknak a főkapunál. A forrás hitelességét belügyér – Bodrogi László őrnagy – állapította meg Bibó tizennyolcadik kihallgatása után¹⁶, oly módon, hogy az őrizetessel emlékezetből felmondatta két másik – a kezében lévő –, sokszorosított kéziratát is. Amint látta, hogy a fogoly memóriája kifogástalanul működik, és hogy semmit nem tagad, hitelesnek nyilvánította Bibó szövegét. A filológus ehhez a teljesítményhez csupán annyival járulhatott hozzá, hogy a szöveget összevetette kézzel és írógéppel írott eredeti vázlataival.¹⁷ Az e könyvnel alkalmazott filológiai szabályból és a szerkesztés harmadik alapelvéből következik az is, hogy a nyilvánosságra nem szánt 1956-os írásokat éppúgy nem vettük föl a kötetbe, mint ahogy a kihallgatási jegyzőkönyvek közül is kihagytuk azokat, amelyekben Bibót nem a nyilvánosság elé szánt cselekedeteiről vallatják. Semmi kétség nem fér ahhoz, hogy például A pártok és a forradalmi szervezetek viszonyáról, valamint A munkástanácsok és a többpártrendszer című nagyon fontos, 1956 decembere és 1957 januárja között keletkezett írásokat¹⁸ Bibó

magánfeljegyzésnek szánta, mintegy problématisztázó vázlatnak. Ahogy számára fontos társasági diskurzusokban is próbálgatta, csiszolgatta saját elgondolásait. Mégse vettünk föl a kötetbe olyan jegyzőkönyvet, amelyben Bibót pusztán egyes személyekkel folytatott magánbeszélgetéseiről vallatják. Hiába próbálták a Belügyminisztérium vizsgálati osztályán elmosni a politikai nyilvánosság és a privát szféra közti határt, egy készülő per koncepciók logikájának akkor sem szorítottunk helyet szerkesztési elveink között, ha egy nyomozójuk filológiai teljesítményét felettébb nagyra becsüljük is.

Ilyenformán kötetünkben megtalálható Bibó teoretikus alapvetése 1956 forradalmához, közszereplésének históriája, az elméletből származtatott politikai nyilatkozatainak, kibontakozási javaslatainak minden szövege; azoknak mind külföldi diplomaták útján az ENSZ-hez küldött, illetve kormányaik tájékoztatására szánt dokumentumai és külföldre juttatásuk elbeszél története, mind saját pártja számára készített feljegyzései, mind az 1956-os pártoknak és forradalmi szervezeteknek készített tervezete, s e szervezetek illegális koalícióba tömörülésének a dokumentumhoz kapcsolódó elbeszélése, mind a nyugati és a magyar közvélemény számára készített helyzetelemzése, valamint az 1956-os politikai emigráció Strasbourg-i központjának küldött üzenete. Ugyanakkor nem található meg kötetünkben mindannak – az utókor számára fölöttébb érdekes és ez idáig nagyjából föltáratlan – szervezkedésnek életteli historikuma, ami a történelem privát forrásainak másféle szövegkritikai megközelítést kívánja, mint amelyet a rendőri kihallgatások jegyzőkönyveinek publikálásához alkalmaztunk. És Bibó István–Göncz Árpád–Regéczy-Nagy László perének tényhű történetét se találja meg az olvasó e kötetben, hamarosan rátérünk, miért nem.

III.

Emeljünk ki előbb az ítélet tényállásai közül egyet, majd mutassuk be a „tény” keletkezését a nyomozati szakban. „Dr. Göncz Árpád vádlott 1956. évi november hó 10. és 15. napja közötti időben részt vett Sós Júlia tanárnő lakásán tartott csoportos ellenforradalmi jellegű megbeszélésen, ahol annak kiindulópontja és alapja (...) a dr. Bibó István-féle »Expozé és Tervezet« volt, mellyel szemben a jelenlévők közül senki ellenvetést nem tett. A beszélgetést dr. Göncz Árpád vádlott vezette, »ő vitte a hangot.« Nos ez a „tény” Bibó kihallgatásainak 1957. június 29-ei jegyzőkönyvében az alábbi párbeszéd alakban jelenik meg.

– „Mikor szerzett Ön értesülést, hogy Sós Júlia lakásán az Ön expozéja és tervezete alapján megbeszélést tartottak?” – kérdi 1957. június 29-én Bibó egyik vallatója.

– „Én erről szabadlábbon létem alatt nem szereztem tudomást. Nem emlékszem rá, de lehetséges, hogy Göncz Árpád említette, hogy expozémat megbeszélte barátaival” – válaszolja Bibó.

Noha az előbb éppen azt állítottuk, hogy a társasági megnyilatkozások a privát szférába tartoznak, a most idézett párbeszédre mégis ráakad könyvünkben az olvasó. Nem önellentmondás ez?

Nem szabad olvasónknak beéernie azzal az igaz, de a dokumentumkötet összeállításainak elveit mégis homályba burkoló válasszal, hogyha eleget teszünk annak a filológiai alapkövetelménynek, hogy mindig csonkítatlanul teljes jegyzőkönyveket közlünk, bizony óhatatlanul be-becsúszik egy-két privát epizód a nyilvánosságra szánt megnyilatkozások gyűjteményébe. Hogy is lehetne hermetikusan elkülöníteni a kihallgatási jegy-

zőkönyvekben a nyilvánosságnak szóló és a magáncélú megnyilatkozásokat?! Valójában a sajtó alá rendezés egy további szempontja oldja fel ezt az önellentmondást. Tessék még egyszer elolvasni a kihallgatási jegyzőkönyvből vett idézetet! Úgy tűnik, mintha a kihallgató kérdezne, a kihallgatott válaszolna. Pedig nem így van.

A jegyzőkönyvből idézett három mondatban a valóság három szférája különböztethető meg. Hogyan? Próbáljuk meg dekonstruálni a szöveget!

1/a) (Absztraktnan) Sós Júlia lakásán emberek találkoztak, beszélgettek.

1/b) (Konkrétan) Az 1956-os forradalom egyik értelmiségi csoportjának tagjai gyakran megfordultak Sós Júlia tanárnő Keleti Károly utcai lakásán, és kicserélték véleményeiket, megosztották egymás közt ismereteiket és vélekedéseiket, már amit tudtak, vagy tudni véltek emberekről, politikárról. Jelen esetben november 10-e után Bibó expozéjáról is szó esett.

Amit a civil életben úgy hívnak beszélgetés, társalgás, diskurálás, azt rendőri nyelven úgy nevezik: „megbeszélést tartottak”. Amit a privát életben esetleg úgy neveznek: témáról beszélgettek, diskuráltak a dologról, azt rendőri nyelvre úgy fordítják: „megbeszélést tartottak (...) az expozé alapján”. Amit a hétköznapi életben, ha nagyon-nagyon formalizálni akarják, úgy hívnak: szalon, azt a kihallgatási szituációban: „találkahely”-nek nevezik a nyomozók. A valóság első szférájában az absztrakt és konkrét elnevezéseket másként is össze lehetne vonni, mint belügyi szótárral. (Egy társadalomtudós mondhatna „szociális teret”, „információáramlás”-t és amiről a „diskurzus” folyik, elkeresztelhetné „tárgy”-nak.) A valóság első szférájában csakis a megnevezések tartoznak ahhoz a nyelvi közegehez, amellyel a jegyzőkönyvi szituáció egyidejű. Azt a múlt időt, amelyet a vizsgálótiszt ilyen nyelvtani alakba tesz – „melyik rádió közvetíti az Ön nyilatkozatát,” vagy „milyen céllal küldi el a nyilatkozatot és az expozé szövegét az említett személyeknek” (1957. május 29-ei kihallgatás) – nevezzük a jegyzőkönyv aspektusából grammatikailag kriminalizált jelen időnek.

2/a) (Absztraktnan) A kihallgatás szituációjában elhangzanak kérdések és feleletek, állítások és cáfolatok.

2/b) (Konkrétan) Bibó 1957. június 29-ei kihallgatásán azt kérdi(k) a vizsgálótiszt(ek), hogy a gyanúsított Expozé című 1956-os tervezetét megvitatták-e Sós Júlia lakásának vendégei. Bibó azt feleli: nem volt jelen ilyen beszélgetésen. A vizsgáló szerv impliciten azt állítja: a gyanúsított státusában lévő személynek tudnia kell, hogy bűntársa részt vett-e a bűncselekményben. A gyanúsított impliciten cáfolja a kérdésbe bűjtött állítást: nem emlékszik, hogy Göncz Árpád említette-e neki, hogy barátaival megvitatta volna a bűncselekmény tárgyát, de lehetségesnek tartja. Nyilvánvaló: Göncz nevét nem Bibó dobja be a kihallgatáson, hanem a kihallgató tiszt.

A valóság második szférájában érzékelhető valaminő aszinkronitás, de nem a tárgyalt esemény múlt ideje és a jegyzőkönyvkészítés jelen ideje között. Vannak feleletek, amelyekhez nem tartoznak kérdések; előfordulnak cáfolatok, amik elől hiányoznak az állítások. Az implicit beszédtartalomnak hiányzik az explicit beszédformája. Ebben a beszédtartományban Bibónak nem tesz fel azt a kérdést, hogy Göncz megbeszélte-e Sós Júlia lakásán barátaival az expozét. Ő viszont nem tagadja, hogy ez megtörténhetett. Csupán azt állítja: ő nem volt ott, s tőle is csak azt kérdezik, mikor szerzett értesülést akár arról, hogy Sós Júlia lakásán tartottak megbeszéléseket, akár arról, hogy az expozéról Göncz is nyilvánította a véleményét a társaság nyilvánossága előtt. Mert ha

igen, akkor Bibó már elkövette az izgatás bűncselekményét. Hol vannak ezek a kérdések/feleletek és állítások/cáfolatok a valóság második szférájából, a logikailag kriminalizált szituációból?

3. A valóság harmadik szférájában éppen olyan egyidejűség van a kihallgatási szituáció jelen ideje és a tárgyalt cselekmények múlt ideje között, mint a valóság első szférájában (a szabadlábbon töltött élet szituációja és a kihallgatási helyzet között), csak nincs grammatikailag illetve logikailag kriminalizáló átkötés a szféra absztrakt és konkrét beszédterületében. Ugyanis sem köznapi nyelven, sem belügyi zsargonban nem jelenik meg ez a szféra a kihallgatási jegyzőkönyvekben. Még pontosabban azt lehet mondani: a harmadik szféra szimulált valóság a másodikhoz képest. Mert a harmadik valóság-szférában valóságos élőbeszéd zajlik a kihallgató(k) és a gyanúsított között, kemény kérdésekre kell felelni, és komoly állításokat cáfolni, csak hogy ebből a diskurzusból mindössze az írásba foglalható eredmény jelenik meg a kihallgatási jegyzőkönyvekben. A jegyzőkönyv nem más, mint a kihallgatás élőbeszédének későbbi transzkripciója. Az, amiben a gyanúsított és a vizsgálótiszt(ek) már megegyeztek, jegyzőkönyvbe foglalható, s a fogoly minden egyes oldalon szignálja a szöveget, amiben megállapodtak. A kihallgató tiszt neve mellett nem is az a múlt idejű igealak szerepel, hogy „kérdezte” – mondjuk Bodrogi őrnagy vagy Csiki őrnagy – illetve „felelte” Bibó István gyanúsított. A beszédaktus igéi helyett a megállapodási aktus igealakja szerepel: „felvette”. (Hogy élőbeszéd után felvett jegyzőkönyveket tart kezében az olvasó, arra beszédes bizonyíték az 1957. augusztus 13-ai kihallgatás félregépelése. Hiszen aki egy esemény elbeszélője, az véletlenül sem használ olyan narratív fordulatot, hogy nyilatkozatot ad oda „amerikai (követési) követekhez”, csak az, aki összesűríti az eseményeket, szereplőket a büntető-törvénykönyv szerinti lényegükre.) Ez a megállapodás hallgatólagos része az inkvizíciós eljárásnak. A gyanúsított lemond arról – az amúgy sem érvényesíthető – jogáról, hogy írásba foglalják, miféle titkos vizsgálati eszközökkel, bizalmi személyek információival, kétes tanúvallomásokkal jutott a nyomozóhatóság azoknak az ismereteknek a birtokába, amelyekkel vallomásra bírták. A gyanúsító viszont lemond más kényszerítő eszközök használatáról azért, hogy a vádhatóság számára elfogadható jegyzőkönyvi alakra hozhassa a kicsikart vallomást. Nehogy az ügyesség visszadobja pótnyomozásra az ügyet a vizsgálat határidejének lejártá után; nehogy a vádlott azt mondja az ügyet tárgyaló bírónak, hogy törvénytelenül szedték ki a vallomását, és visszavonja azt.

Bibó kihallgatási jegyzőkönyveiben meglehetősen ritkán fordul elő az (a kihallgatásvezető gondatlansága miatt keletkezett) utalás, ami például 1957. augusztus 13-án így hangzik el: „Kérdés: Ön november 4-én délelőtt két esetben telefonál az amerikai követségre! Ismertesse, hogy az első telefonbeszélgetés alkalmával kivel és mit beszélt, s mit közölt Ön a követséggel!” A valóság harmadik szférája, amelyben a vallató pontosan tudja, mi hangzott el a telefonbeszélgetésben, itt átcsúszott a valóság második szférájába, ahol a jegyzőkönyvet már csak lediktálják aszerint, hogy a gyanúsított mit ismert el a feltárt bizonyíték (ez esetben: telefonlehallgatás) alapján. Rendszerint egy rutinkérdés felbukkanása jelzi a valóság harmadik és második szférája közti cezúrát: „Van-e előző vallomásaival kapcsolatban kiegészítenivalója?” A gyanúsított ilyenkor ismeri el, hogy helyt kellett adnia a nyomozók – a jegyzőkönyvbe sosem kerülő – törvénytelen bizonyítékainak. Kronologikusan ugyanis a valóság harmadik szférája megelőzi a másodikat, csupán analitikus értelemben nevezhető harmadiknak. A kérdés – itt is – állítás, és nem-

csak logikailag, de empirikusan is. A szimulált valóságnak az a funkciója, hogy írásos nyoma ne maradjon a titkos vizsgálati módszerek és eszközök (levél- és telefoncenzúra stb.) alkalmazásának a kihallgatási jegyzőkönyvekben.

A dokumentumok megszerkesztésének negyedik alapelve tehát az, hogy a valóság szimulált szféráját elfogadjuk hiteles szövegnek, mert a jegyzőkönyvek a forráskritika próbáját kiállják, ha Bibó nyilvánosságra szánt írásaival együtt olvassák őket. Azok pedig az olvasó rendelkezésére állnak. Politikai cselekedeteit a rendőrségi vallomásoknál csak kevésbé részletesebben, de nem másként adja elő Huszár Tibornak és Hanák Gábornak adott oral history interjújában. És mind a politikai dokumentumot, mind a róla készült rendőrségi vallomást – úgy mint a „Követ úr” megszólítással kezdődő exozé egyik címzettje, Turbet Delof francia kultúrattasé naplója is megerősíti –, mintegy harmadik, független forrásként.¹⁹ Ugyanilyen körültekintő próba nem végezhető el sem magántársasági, szóbeli megnyilvánulásokkal, sem nyilvánosságra nem szánt írásokkal, noha kétség nem fér hozzá: azok ugyanolyan nélkülözhetetlen részei 1956 történetének és egy majdani Bibó-monográfiának, mint azok a jegyzőkönyvek, amelyeket kötetünkben közléstünk.

IV.

„A vizsgálat ideje alatt komoly felderítő jellegű vallomást nem tett – írja Bodrogi őrnagy Bibóról szóló 1957. június 21-ei jelentésében –, minden komolyabb eseményt leleplezésre mondja el.”

A vizsgálati szakaszban azért szimulálják a valóság harmadik szféráját, mert annak a leleplezés bizonyítékaiból és a felderítés eszközeiből tevődik össze tényleges közege. Hiába részesült amnesztiában egy koncepció perben, az 1950-ben tíz évre ítélt Szász Béla, hiába indított a Legfőbb Ügyészség rehabilitációs eljárást 1954. augusztus 25-én, azért szeptember 1-jén csak aláírtak vele egy nyilatkozatot, amelyben tudomásul kellett vennie, „hogy fogva tartásom ideje alatt az államvédelmi szerveknél folyó munkáról tudomásomra jutott adatok államtitkot képeznek, és ha ezekről bárki előtt nyilatkozom, tíz évig terjedhető börtönnel büntethető bűncselekményt követek el (B.H.Ö. 109.)”²⁰ Ha az operatív szakban a gyanúsított előtűt feltárt ismeretek – börtönréve átszámítva – ugyanannyit érnek, mint amennyit éppen ott és éppen ezekkel a felderítési eszközökkel állítanak elő, akkor érthető, hogy a kihallgatási jegyzőkönyvek írásbelisége miatt tartozik a valóság szimulált szférájához, és a szóbeliség valódi közegéhez miért nem tartozik kihallgatási dokumentum. Erre a közegre valamennyi rálátást engednek a gyanúsítottak, azonban a vádlott vallomásai később mit sem érnek a bíróság előtt, ha ő maga nem ismeri el bűnös cselekedetét, vagy a vádhatóság nem bizonyítja őket a felderítés és a leleplezés törvénytelen eszközei nélkül. Ez ugyan minden krimiolvasó számára közhely, de az 1956-os koncepció perek kutatójának úgyszólván nincs is ismeretlenebb hely annál, ahol a köz elől titokban tartják a leleplezés és a felderítés bizonyítékait.

Az 1956 előtti koncepció eljárásoknál sem közömbös, hogy milyen tudással rendelkezik a kihallgató tiszt a vallatások során, de ennek az ismeretnek jóval kisebb a szerepe, mint az 1956-os megtorlásban. Az ÁVH koholmányai akkor is zöld utat kaptak az ügyészség és a bíróság előtt, ha semminemű tény nem szerepelt a konfabulációk között, míg 1956 után „valamennyi” tény köré szerkesztették a vádiratot.

Hogy mennyi az a „valamennyi,” az az operatív osztály felderítésein és az operatív tisztek leleplezésein múlik. A kutatónak tehát nagyobb mértékben van szüksége arra, hogy eligazodjon: mit tudott a vizsgálati osztály és a kihallgató tiszt gyanúsítottjáról, mint amilyen mértékben rászorul erre az ismeretanyagra az 1956 előtti koncepciók perek kutatója, akinek viszont a pártiratok jelentik az elsődleges forrásbázist. Másodlagos forrásnak pedig olykor rendelkezésre állnak az 1954-ben – Nagy Imre utasítására – folytatott felülvizsgálati perek, amelyekben a kihallgató tiszteknek is tanúvallomást kellett tenniük. Nem úgy, mint az 1956-os perek kihallgatóinak, akik operatív ismeretekkel a fejükben szélnek széledhettek, különösen 1989 után, mikor is egyszerű pertörléssel rehabilitálták az elítélteket. A levéltári kutatás helyzete – a forráskínálat – nem javult annyit 1989 és 1994 között, mint amennyire a hiteles források iránti tudományos kereslet nőtt a gondolatszabadság háttérainak jogállami kiszélesítésével. A vizsgálati dossziékban tárolt kihallgatási jegyzőkönyvek kutathatóak, az operatív anyagok és módszerek nem kutathatóak a BM Történeti Irattárában, ahonnet nagyrészt e kötet forrásanyaga is ered. A vizsgálati dossziékban azonban nemcsak kihallgatási jegyzőkönyvek vannak, hanem az operatív dossziéból az eljárás legalizálása után átemelt bizalmas nyomozati anyagok, a per vádirata, jegyzőkönyve, ítélete, esetenként néhány belügyminisztériumi vegyes irat is található, amelyek más – nyilvánosságra hozott – forrásokkal egybevetve minden kétséget kizáróan bizonyítják: *egy 1956-os per az operatív anyagok ismerete nélkül hitelesen nem publikálható. Könyvünk szerkesztésének ötödik alapelve ebből a felismerésből származik.*

Állításunk bizonyítását kezdjük egy egyszerű „tartalomjegyzék” bemutatásával!

Tartalomjegyzék a 10-52063/58. számú, vizsgálati dossziében levő anyagokról

Sorszám	Az anyag megnevezése	Oldalszám	Megjegyzés
1.	Tartalomjegyzék	1–3.	
2.	Betűsoros névmutató	4–8.	Kiemelve 89. XII. 22.
3.	Vizsgálati terv	9–24.	Selejt 89. XII. 22.
4.	Jelentés dr. Bibó István ügyében	25–35.	
5.	Intézkedési terv	36–37.	Kiemelve, selejt 89. XII. 22.
6.	Jelentés	38.	
7.	Szolgálati jegy	39.	Kiemelve, selejt 89. XII. 22.
8.	Tájékoztató jelentés	40–43.	Kiemelve, selejt 89. XII. 22.
9.	Jelentés	44–47.	Kiemelve, selejt 89. XII. 22.
10.	Javaslat	48–50.	Kiemelve, selejt 89. XII. 22.
11.	Őrizetbe vételi javaslat	51–58.	Kiemelve, selejt 89. XII. 22.
12.	Feljegyzés	59.	Kiemelve, selejt 89. XII. 22.
13.	Hálózati jelentések	60–72.	Kiemelve, selejt 89. XII. 22.
14.	Kivonat	73.	Kiemelve, selejt 89. XII. 22.
15.	dr. Bibó István leveleiről fotokópia	74.	Kiemelve, selejt 89. XII. 22.
16.	Feljegyzés	75.	Kiemelve, selejt 89. XII. 22.
17.	Jelentés „T” ellenőrzésről	76–92.	Kiemelve, selejt 89. XII. 22.
18.	Jelentések Bibó István figyeléséről	93–134.	Kiemelve, selejt 89. XII. 22.
19.	Figyelési jelentések kiértékelése	135–136.	Kiemelve, selejt 89. XII. 22.
stb.	stb.	stb.	stb.
40.	Zárólap	263.	Kiemelve, selejt

Amint látható, a „Tartalomjegyzék” sem olyan egyszerű, mert mindjárt kettő is van belőle. Az egyik tartalomjegyzék annak az irattári nyilvántartásnak szól, amelyben jelenleg is tárolják a történeti forrásanyagot V-150003/2. számú őrzési egység alatt, a másik pedig az eredeti nyomozati anyag 10-52063/58. számon vezetett tartalomjegyzéke, amelyet az ügyet vizsgáló II. Főosztály 8. osztálya készített. A /58. jól mutatja, hogy a dossziében nem az iratok keletkezésének eredeti sorrendjében, hanem 1958-tól visszafelé összeállított rendjében találhatóak az iratok. Még ez utóbbi tartalomjegyzék is két különböző kéz nyomát viseli magán. Csiki őrnagyét, aki „Bibó István és tsai.” elítélése után 1958-ban a Legfőbb Ügyészségtől visszakapta saját (osztálya) nyomozati anyagát, és azt átadta belügyi szerve iktatójának, és még valaki keznyomát – személye nem ismeretes –, aki 1989. december 22-én hozzányúlt a vizsgálati dossziéhez. „Kiemelve” vagy „selejt” megjegyzéssel elmozdított a sorszámuk szerint 40 tételt tartalmazó iratcsomóból – számosat. Bizonyításunkhoz nem szükséges valamennyit tételesen felsorolni, csupán a jellegüket megadni. Hiányzik a „vizsgálati terv”, az „intézkedési terv”, néhány „tájékoztató jelentés”, „javaslat”, „őrizetbe vételi javaslat” – azaz Bibó letartóztatása előtti irat – csakúgy, mint a „hálózati jelentések”, „fotokópia” Bibó leveleiről, „jelentés T* (titkos) ellenőrzésről”, „jelentések Bibó István figyeléséről”, a „figyelési jelentések kiértékelése”. Csupán ebben a rövidített leltárban több mint száz oldalnyi olyan ismeretanyag található, amelyet Bibó István kihallgató tisztjei mind használtak a vizsgálati szakaszban, amiről perének kutatója azonban nem tudhat. Azt azonban megállapíthatja, hogy jóval korábban elkezdődik az operatív élet a gyanúsított körül, hogysen letartóztatnák, és megnyitnák a vizsgálati dossziét a kihallgatási jegyzőkönyvek számára.

Az 1989 decemberében keletkezett „leltárhiány” éppen azt bizonyítja, hogy a „Bibó István és tsai.” ellen foganatosított „bizalmas nyomozás”-t az 1949–50-ben elrendelt állambiztonsági parancsok szigorú betartásával folytatták le, semmiféle liberális elhajlást nem engedve annak a „törvényességnek”, amely Nagy Imre 1953-as kormányprogramja után meg-megjelent a pártállam büntetőpolitikájában, még 1957-ben is. És az ügy operatív szakaszára semmiképp nem vonatkozott az a bíráló, amelyet a „Büntetőpolitikánk egyes kérdéseiről” szóló, 1957. december 10-ei MSZMP PB-határozat végrehajtásáért felelős BRFK párttitkár, Daczó József ilyen frappánsan fogalmazott meg 1958. november 12-én: „Előfordul még gyakran, hogy a nyomozati eljárás az őrizetbe vétellel kezdődik, holott az esetek többségében ezzel kellene befejeződnie.”

Közvetett módon – a megjelent forrásközlemények segítségével – valami fogalmat alkothatunk, mi minden történhetett a bizalmas nyomozás időszakában, vagyis azelőtt, hogy 1957. május 22-én a Legfőbb Ügyész egyetértésével, és a vizsgálati osztály vezetőjének jóváhagyásával Bodrogi László őrnagy határozatot hozott a nyílt nyomozás elrendeléséről, amelyet – ha csak a vizsgálati dossziékban őrzött iratoknak hinnénk – 24 óra leforgása alatt „saját hatáskörében le is folytatott”, mivel május 23-án Bibó előzetes letartóztatásáról is határozatot hoztak „számos tanú vallomása, eredeti okiratok és a Belügyminisztérium birtokában lévő tárgyi bizonyítékok alapján”, noha ezen a napon mindössze az aláírások száma gyarapodott: Biszku Béla belügyminiszter is jóváhagyta Szénási Géza legfőbb ügyész és Rajnai Sándor vizsgálati osztályvezető – a Politikai Nyomozó Főosztály helyettes parancsnoka – szignója mellett Bodrogi nyomozati eredményét, miszerint a gyanúsított „vezető szerepet” játszott „az ellenforradalmi államellenes szervezkedésben”, ami ugye kimeríti a B.H.Ö. 1-et, – a halálbüntetést. Annál is kevésbé hagyatkozhatunk arra, hogy va-

lami tényleges dolog elkezdődik a vizsgálati dosszié megnyitásával, mivel még 1958. június 4-ről is találunk benne „előzetes letartóztatási parancs”-ot, amikor „Bibó István és tsai.” ügye már az ügyési szakban várta a bírósági tárgyalás kezdetét.

Aligha folyamosodhatunk más módszerhez mint ahhoz, hogy idősíkokra vetítjük:

- (1) mi történik a vizsgálati dosszié megnyitása előtt;
- (2) mi az, ami a kihallgatási jegyzőkönyvek vezetésével egyidejű;
- (3) mi kerül vissza a vizsgálati dossziéba azután, hogy Legfelsőbb Bíróság lezárta az ügyet.

Ha ezt a vázlatos időfaktor-elemzést elmulasztanánk, könyvünk olvasója nem alkotna reális képet magának arról, mekkora nyomás dacára tartott ki Bibó a saját meggyőződése mellett még akkor is, amikor a nyomozónak – 1957. augusztus 29-én – sikerült Bibó szájába adni, hogy ellenforradalomnak nevezze 1956 forradalmát, az inkvizíciós eljárás egyik dramaturgiai csúcspontján, Bibó teóriájának pedig a centrális helyén, a forradalomból levezetett legitimációs elv kifejtésénél.

(1) A november 4-e utáni megtorlás alapelvét Kádár János fogalmazta meg. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. december 3-án bejelentette, hogy a forradalom vezetőivel a marxizmus-leninizmus álláspontjáról „azzal a tendenciával tárgyaljunk, hogy leplezzük le, de természetesen a való tényekre támaszkodva, leplezzük le azt a káros tevékenységet, amit folytattak”. Még az se baj, ha vontatottan megy a nyomozás – fűzte hozzá Kádár a KB 1957. június 22-ei ülésén a már készülő Bibó-perre alkalmazva a fő elvet –, „de inkább menjen nehezkesebben és lassabban, minthogy megszegjük azt a fő elvünket, hogy csak valóságos tényeket szabad vizsgálni, és személyekre a vizsgálatot olyan mértékben kell kiterjeszteni, ahogy azokban a valóságos ellenforradalmi cselekményekben és tényekben a részesség felmerül. És ha a vizsgálat megfelelő állapotba jut, akkor a dolog politikai részét a KB elé kell hozni.”²¹ És Kádár az 1956. december 3-án kifejtett „fő elvet” e hó 28-án és 1957. január 14-én tovább konkretizálta. Hogy milyen szerv derítse fel a való tényeket és végezze el a leleplezéseket, arról Kádár a pártvezetés számára érthető célzásokat mondott december 3-án is, elsősorban a határozati javaslatot előterjesztő Apró Antalnak, a nyolctagú, legszűkebb vezetőség és a Katonai Bizottság tagjának, valamint Tömpe Istvánnak, az e beszéd után öt nappal kinevezett belügyminiszter-helyettesnek. „Az Államvédelmi Hatóságot megszüntettük”, és ezért „káderszegények vagyunk”. A káderpolitika kapcsán tehát azt javasolta: „A régi politika legexponáltabb képviselőit le kell váltani (...) és olyan embereket, akik beosztottak voltak, de a viharos időkben megmutatták, hogy igazi kommunisták, bátran be kell vonni, ha van bátorsága harcolni a párt vonaláért. Itt nem kell félni, legfeljebb kiderül, (...) ki lesz kitűnő.”²²

Hogy az ÁVH-tól átvett 648 operatív tiszt közül Bodrogi őrnagy és Csiki őrnagy a politikai rendőrség kevésbé exponált tagjai közé tartozott, az bizonyos. Az talán kétséges, hogy Bodrogi aláírása a kihallgatási jegyzőkönyvekről azért tűnt el a vallatás első periódusának végén (1957. augusztus 29.), mert a pártvonal érvényesítéséért Csiki nagyobb bátorságot tanúsított a vallatások 1958. január 20-án kezdődő második periódusában. Mindenesetre Szalma József őrnagy 1957. augusztus 17-én jelentést küldött az 1956. december 3-ai Kádár-beszéd figyelmes hallgatóinak: „Apró elvtárs, jelentem, Tömpe István belügyminiszter-helyettes elvtárs utasítása alapján felterjesztem Bibó István, a Nagy Imre-féle kormány államminiszterének november 6-án készített Expozéját. Ezt az anya-

got adataink szerint az angol, amerikai, francia és indiai követség, valamint a Nagy Imre-féle kormány államminiszterei (Tildy Zoltán, B. Szabó István, Kovács Béla) megkapták. Ugyanakkor felterjesztem – írta Szalma őrnagy – azt a nyilatkozatot, amelyet adataink szerint 1956. december 2–8. közötti időszakban Bibó István, Varga István és Rácz Jenő közgazdász a volt FKgP pénzügyminiszter, közösen készített el” – éppen azokban a napokban, amelyekben Kádár meghatározta az ideológiai álláspontot, és a személyzeti politika irányelvét az állambiztonsági apparátusnál.

Minden bizonnyal az Ideiglenes Központi Bizottság 1956. decemberi ülését követően hamarjában elkezdtek levonni az első titkár szavainak konzekvenciáit. Lehet, hogy az ÁVH megszüntetése után a párt első titkára és a Belügyminisztérium között valamivel lazább volt a kapcsolat, mint amikor még (a Mindszenty-ügy kapcsán) Rákosi ilyen feljegyzést küldött Farkas Mihálynak: „Az összesített jegyzőkönyv politikához abszolút nem konyító, az államvédelemről halvány fogalommal nem bíró emberek munkája.”²³ De az biztos, hogy politikai per megindítására változatlanul a párt első titkára adott utasítást, sőt Kádár épp olyan álságosan korholó hangnemben, mint Rákosi: „a politikai rendőrségnek állandóan nekünk kell szólni, hogy valakit itt vagy ott le kell tartóztatni (...), mindig mi szölünk, hogy ezt vagy azt le kell tartóztatni, bíróság elé kell állítani.”²⁴ Bibó letartóztatása miatt is Kádár legközvetlenebb munkatársa, Biszku Béla „szólt” az MSZMP Intézőbizottságának 1957. május 14-ei ülésén. És ha az információk útvonala nem különbözött az MDP, majd az MSZMP pártközpont és a BM között, akkor a viszontinformációk érkezésének rendje is az lehetett, amit (Nógrádi Sándor ügyében) Farkas Mihály jelentett: „Rákosi elvtársnak! Véleményem szerint a nő imperialista hatalom ügynöke (...). A nőt még egy-két napig figyelgetni akarom, hogy megállapítsuk mit csinál most, kihez jár, ki megy hozzá és kivel miről beszélnek telefonon.”²⁵ Máskülönbén repült a Politikai Nyomozó Osztály vezetője, mint Mátyás László is, akinek Kádár felróta: „pénteken közli, hogy az írókkal szemben repressziót kell alkalmazni és szombaton (...) kijelenti, hogy a legjobb lenne ezt nem tenni, mert ki vagyunk téve, hogy az ügyészségnél kiengedik őket, és nehéz bizonyítékokat szerezni. (...) Érdeklődnek nála, hogy mi van a (letartóztatott) írókkal, erre ő biztosítja őket, hogy ezekkel csak törvényes eszközökkel fogunk bánni, ha lesz valami ellenük, bíróság elé lesznek állítva, ha nem akkor kiengedik őket.”²⁶

Nos, ha a jegyzőkönyv összeállításához vezető információk oda-vissza útja 1957–1958-ban nem különbözött az 50-es évek eleji diktatúra útirányaitól, akkor nemcsak az információ-begyűjtés mehetett hasonló módon 1957. május 23-a, Bibó letartóztatása előtt, mint ahogy azt az imént felidézett 1950. május 17-ei dokumentum jelezte, de még az információk tárolása is. A fenti dokumentum ugyanis azért figyelemre méltó, mert a Farkas Mihály 1957. március 23-ai elítélése után iktatott irat a Belügyminisztériumnak ugyanabban az Állambiztonsági Operatív Nyilvántartójában található az őrzési egységek szerinti V-jelzet alatt, mint amikor Farkas még javában szerkesztett vizsgálati anyagokat.

Erről a nyilvántartóról már 1954 októberében azt írta az akkori legfőbb ügyész az akkori miniszterelnök Nagy Imrének, hogy „az államvédelmi szervek operatív nyilvántartója nagy mennyiségű, kellően nem ellenőrzött anyag felett rendelkezik”, még ha akkori kezelője „által megjelölt mintegy másfél milliós szám túlzott is lenne, nem kétséges, hogy a nyilvántartott személyek száma jóval nagyobb, mint azt a szükségszerűség megköveteli”.²⁷

Bibó vizsgálati dossziéinak előéletére nézve persze harmadlagos, hogy túlzott vagy valós volt-e a nyilvántartott személyek száma. Másodlagos kérdés a potenciális megfigyelők száma is, amelyet egy – a „hálózati létszám”-ról készített, de kétséges, hogy melyik belügyi osztályról származó, feltehetően a Politikatörténeti Intézetből eredő – párt-dokumentum csak Budapesten, 1956. október 1-jén 1844 főben, 1958. január 1-jén pedig mindössze 771 főben állapít meg (ügynök, rezidens, informátor, T-lakástulajdonos [találkahely] és csapda [illegális célra használt legális helyiség „tulajdonos”]) szerinti fogalmi bontásban).²⁸ Az elsődleges kérdés: az Állambiztonsági Operatív Nyilvántartóban folyamatosan mozgó iratok természete. Mert arról, hogy mennyi ténybeli tudás volt Bodrogi őrnagy és Csiki őrnagy fejében, az ügynökök, rezidensek és informátorok jelentéseit összegező operatív megfigyelési jegyzőkönyvek, levél- és telefoncenzúra jegyzőkönyvek az irányadók. Márpedig ezek egy kaptafára készültek. 1955 és 1989 között bizonyíthatóan is.

A két egymástól független forrás teljesen egybevág. Az Állambiztonsági Operatív Nyilvántartóban V-144180/3. őrzési egységen számon tartott operatív megfigyelési jegyzőkönyvet 1955. december 7-én zárták le (október 25-én nyitották meg abból a célból, hogy 39 napig Kéthly Anna minden eltöltött percét regisztrálják). Az „Ősz”-nek átkeresztelt Kéthlyt és „Nusi”-nak nevezett hűgát, Erzsébetet pontosan ugyanazokkal a titkos vizsgálati módszerekkel figyelték szintúgy átkódolt nevű, de a jegyzőkönyvben valóságos nevükkel és rangjukkal is szereplő operatív tisztek, mint amilyenek a „Molnár”-nak nevezett Kis Jánost, „Szeges”-nek regisztrált Kőszeg Ferencet, vagy a „Szürös” fedőnévvel ellátott Tamás Gáspár Miklóst figyelték a BM III. Főcsoportfőnökségéről kiugrott Zólyomi Tamás szakaszvezető emlékiratának tanúsága szerint.²⁹ Ha a „célszemélyek” és „objektumok” megfigyelésének szisztémája számottevően nem változott 1955 és 1989 között, van-e ok feltételezni, hogy más módon szerezték be a Bibó személyes kapcsolatairól, leveleiről, telefonbeszélgetéseiről a kihallgatási jegyzőkönyvekbe is átszűrődő információkat, mint ezzel a szigorúan formalizált megfigyelési technikával? Az operatív megfigyelések jegyzőkönyveit előbb kiértékelték, majd előkészítették Bibó letartóztatását.

A kiértékelési jegyzőkönyvek egyszersmind intézkedési tervet is foglaltak magukban – ilyenformán: „1. A vizsgálat iránya: fő személyekre kell csoportosítani; kisebb fontosságú őrizetessekkel egyrészt saját bűncselekményük teljes feltárására, másrészt olyan irányban, hogy vallomásaikkal a fő személyek bűncselekményeit támasszák alá. 2. A kihallgatás iránya: régi bűncselekmények alapos kivizsgálása és bizonyítása talaján kell kinőni újabb bűncselekményeknek. 3. Viszony az őrizetessekhez: átgondoltan alkalmazni kell az őrizetessekkel szemben a börtön szabályzat szerint biztosított fenyítéseket és indokolt esetben a könnyítéseket.”³⁰ Ezt az intézkedési tervet 1953-ban készítették a politikai rendőrségen, s egy új nyomozás kapcsán a már évek óta elítélt Kádár János operatív tanúkénti meghallgatásával szemben helyezett kilátásba fenyítéseket. Éppenséggel Kádár János perének 1954-es felülvizsgálati anyagából derül ki, hogy az operatív tervek – a Vizsgálati Főosztály teljes anyagával együtt – annak a Szalma őrnagy elvtársnak a kezében voltak, akiébe Bibó sorsának a szálai is összefutottak.³¹

(2) Nos, ha ezután a vizsgálati dosszié „keletkeztetésének” második időmetszetében azt nézzük, mi az ami egyidejű a kihallgatási periódussal, még inkább talányosak a tartalomjegyzékek. A 10-52063/58. alapszámon iktatott dossziében 1957. május 24-e és 1958.

május 26-a között 47 db kihallgatási jegyzőkönyv van, a 10-52063/58/1. számú vizsgálati dossziében azonban csak 40 db van ugyanebből az időszakból.

Az következik-e ebből a numerikus különbségből, hogy amelyik sorozatban több kihallgatási jegyzőkönyv található, az a teljes széria? Nem. Például az 1957. június 20-ai kihallgatási jegyzőkönyv egyik sorozatban sem szerepel. Hogy azon a napon egyáltalán kihallgatták Bibót, az csupán az ügyész vádindítványához csatolt tárgyi bizonyítékok borítékjából derül ki. Ugyanis ebbe helyezték el Bibónak azt az írásművét, amelyet 1956. október 28-a és november 4-e között készített, és vizsgálótisztje 1957. június 20-ai kihallgatásán emlékezetből rekonstruáltatott vele. A nagyobb szám törvénye alapján nemcsak hogy a teljességre nem lehet következtetni a több kihallgatási jegyzőkönyvet tartalmazó sorozat esetén, de még az első és másodpéldány szerinti megkülönböztetésre sem. Ám bár a tartalomjegyzék „Megjegyzés” rovatában található »kiemelve, megsemmisítve« 1989. december 18-ai bejegyzések, már 32 évvel korábban, a nyomozással egyidejűleg is elmozdítottak iratokat a vizsgálati dossziékból. Erre a következtetésre vezet az összehasonlító filológiai elemzés és egy szembetűnő tény.

Filológusai értelemmel azt lehetne gondolni, hogy a gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyveinek rögtön a letartóztatás foganatosítása után megnyitott alapszámára következő arab 1-es és római I-es szám megkülönböztetése a mérvadó. Mondjuk az 1-es (2-es, 3-as stb.) a folyamatban lévő „élő nyomozati anyagé”, míg az I-es (II-es, III-as stb.) a nyomozással egyidejű archiválásé. Csakhogy a tanúvallomási jegyzőkönyvek római és arab számú köteteinél – például – az I-ből hét tanúvallomás hiányzik, ami viszont az 1-ben benne van. Lehet, hogy az „archív” példányok közül hét tanúvallomást a politikai rendőrségről útnak indítottak valahová, miközben ugyanazokat az „élő nyomozati anyagban” tovább használták? A rejtélyre talán megfejtést kínálna az, ha a kutató ismerné a vizsgálati dosszié római és arab számai mellett található betűjelek (a-tól e-ig) értelmét. De nem ismerheti.

Mindössze az idő kínál két támpontot. Az első az, hogy 1957. május 24-én elkezdték Bibó kihallgatásait, s a 10-52063 alapszámon, arab 1-essel megnyitott vizsgálati dossziében, arab sorszámokkal vezették a jegyzőkönyveket egészen a 18. kihallgatásig, június 19-ig. Június 20-án azonban se az arab számmal, se a római számmal vezetett vizsgálati dossziékba nem fűzték le az aznapi kihallgatás jegyzőkönyvét, sőt a június 26-ai és 27-ei vallomásokat se, 28-ától pedig nem is számozták a folyamatosan tovább vezetett jegyzőkönyveket. Július 15-ei keletű az a hét tanúvallomás, amelyik a tanúkihallgatási jegyzőkönyvek egyik sorozatából hiányzik. A kutató nem gondolhat másra, minthogy Bibó forradalom alatti programtervezetének június 20-ai megismerése, és a július 15-ére berendelt tanúk vallomásai között valamilyen összefüggés lehet, amelynek számai kifelé vezetnek a Belügyminisztérium falai közül, ha egyáltalán érdemes képzeletben falat húzni egy 1956-os per esetén az állambiztonsági végrehajtott szervezet és a politikai agyközpontok közé. Hiszen épp egy hónappal Bibó letartóztatása után mondotta Kádár a KB ülésén, hogy a készülő perek „politikai részét a Központi Bizottság elé kell hozni”, csupán a tények és a személyek vizsgálatát kell a Belügyminisztériumra bízni. A hatásköri megoszlást Kádár szokott célzatos módján terjesztette hallgatósága elé. Gáli József és Obersovszky Gyula írók ítélete úgy született – fejtegette –, hogy ő maga egyeztetett Szénási Géza legfőbb ügyésszel és Nezvál Ferenc igazságügy-miniszterrel, de az afféle „hon megmentői” esetében, „mint Tildy és Bibó

meg nem tudom én kicsoda”, végezze csak egyelőre munkáját a Belügyminisztérium.³² Végezte is.

Az 1957. július 15-én, egy napon kihallgatottak nagyjából azonos politikai körhöz tartoznak. Zsigmond Gyula, Püski Sándor, Matits Lajos, S. Szabó István, Sebestyén László, Jócsik Lajos és Tildy Zoltán között az egyetlen közös nevező az, hogy mind 1946–1948-ban, mind 1956. november 4-e után szorgalmazták a Magyar Parasztszövetséget, a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt között lebegő szervezetet. A félig politikai, félig érdekvédelmi szervezet³³ alapítói vagy az MSZMP-hierarchia csúcán voltak (Fehér Lajos), vagy az államigazgatási rendszer tetején (Dobi István), vagy előzetes letartóztatásban (Tildy Zoltán), vagy Kistarcsán internálásban (Matits Lajos), vagy New York-i emigrációban (Kiss Sándor), itthoni vezetői pedig 1956 decemberében egy súlyos elvi kérdés körül megoszlottak, de nem arányosan. Saját pártjával, a Független Kisgazdapárttal erősen kritikus Göncz Árpád kötötte magát a Nemzeti Parasztpárt legszélén álló Bibó Istvánhoz abban, hogy az MSZMP-vel való tárgyalás minimális feltétele a többpártrendszer elismerése, az összes többiek többé vagy kevésbé osztották a kisgazdapárti centrum felfogását, hogy valamilyen a pártokat együttesen tömörítő blokkban, amolyan »hazafias népfront-szerű« szervezettel is ki lehetne egyezni.

Nem egészen véletlenül e dilemmát osztotta két napirendi pontra az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága (IKB) 1956. december 28-ai ülése. Az első napirendi javaslat előkészítette azt az 1957. január 5-ei kormánynyilatkozatot, amelyik ad acta tette a többpártrendszert. Az IKB a többpártrendszer felszámolásának kérdésében már korábbi ülésein sem volt egységes. Kádár ezúttal úgy állt a »héják« élére, hogy meghirdette: »ne keressünk mi egyetértést senkivel sem a világon csak a megegyezés kedvéért«, ugyanakkor a »galambokat« azzal etette, hogy együttműködést helyezett kilátásba azoknak a pártoknak, amelyek »készek blokkban az MSZMP-vel dolgozni«.³⁴ A második napirendi javaslatot épp az egyik »galamb«, Fehér Lajos terjesztette elő. »Az új paraszti tömegszervezet létrehozására« irányuló javaslata fából vaskarikát csinált. Megpróbálta Nagy Imre 1953-as kormányprogramjának szellemében életre hívni az 1945 és 1948 közti mezőgazdasági érdekszervezeteket (FÉKOSZ, UFOSZ stb.), de úgy, hogy azok ne rendelkezhesenek afféle pártjogosítványokkal, mint amilyenek elismerésére Nagy Imrét végül rákényszerítette az 1956-os forradalom. 1956. november 4-e és december 28-a között ugyanis a föld alá kényszerített forradalom eszméje úgy terjedt Budapesttől a vidék felé, ahogy ezt a tendenciát a lokális munkástanácsoktól, a regionális nagy-budapesti szervezetükön át a munkástanácsok országos szervezetének intézményesítési terve is kifejezte. Fehér Lajos részéről tehát nem volt ésszerűtlen tapogatózás valamilyen lengyel típusú megoldással elejét venni a vidék esetleges fellázadásának. Ha a december 28-ai IKB ülésen nem kapcsolódik össze a többpártrendszer kérdése és az agrárérdekvédelmi szervezetek ügye, akkor alighanem az apparátus egy része kísérletet tesz a lengyel húzásra, azaz a kommunista párt bábujaiként a sakktablelára léptet egy parasztpártot. Noha ismerték a lengyel SZEJM-ben a kommunista pártnak alárendelt parasztpárt szerepkörét, az IKB tagjai mégis megosztottak voltak ebben a kérdésben is, ha nem is egészen úgy, mint a Parasztszövetség vezetői. A többpártrendszer legádázabb ellenfelei Kádárral azt mondták az agrártéma előterjesztőjének: »Panasz tárgyává szeretném tenni Fehér Lajos elvtárs intézkedését. (...) Jelentkeztek bizonyos emberek, hogy a Parasztszövetség számára helyiséget, pénzt, kocsit kérnek. Mikor kérdezték, hogy milyen szövetségnek kell, azt

mondták, Fehér Lajos elvtárs mondta, hogy a dolog rendben, el kell kezdeni a szervezést (...), ilyen kérdésben, ilyen egyéni előreszaladásnak helye nincs.”³⁵

Fehér Lajos ötletével bakot lőtt, de le akarta fedezni magát a belbiztonság erős embereivel. Észjárásukat és befolyásukat kiismerte az 1956. október 24-én megalakult MDP KV Katonai Bizottságában. Egyrészt tehát Apró Antallal, „akivel való megbeszélés alapján” kezdeményezte a tárgyalást a Parasztszövetséggel, másrészt Tömpe Istvánnal, akit szintén beavatott ötletébe, de aki a tervben nem találta meggyőzőnek, „hogy biztosítva van-e a párt befolyása”. Annak, hogy az IKB a többpártrendszer kérdésében egy előkészítetlen napirendi javaslattal lassan kullogott Kádár jövőbe tekintő megosztási stratégiája után, további következményei támadtak. Viszont Fehér Lajos egyetlen pártközi szervezet létrehozásával, a maga taktikájával elébe vágott Kádárnak.

Az intézményes következmények egyike már két nap múlva, december 30-án megmutatkozott, mikor is a néhai kisgazdapárti Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke, az egykori ÁVH feladatkörét átruházta a rendőrségre. Nem történt más, mint megfogadták Apró Antal szavait: a Parasztszövetség kérdésében „előreszaladtunk”, ahelyett, hogy „olyan emberek, mint Dobi (...) politikailag megmagyaráznák nekik”, hogy ezúttal az MSZMP nem visszautasította őket, mint régen, ha „egyszer kezdeményeztek valamit”, hanem most csak várniuk kell a sorukra.³⁶ Hogy kinek, hol és hogyan kell várnia a sorára, az két hét múlva kiderült. 1957. január 14-én, a pártok működését betiltó kormánynyilatkozat után Kádár tovább pontosította káderpolitikáját. „A rendőrségnél szerintem a legfontosabb a tisztikart jól átnézni, a politikai apparátust a lehető leggyorsabban kiépíteni (...), a legjobb szakembereket be kell vinni a politikai apparátusba”.³⁷ Tömpe István belügyminiszter-helyettes pedig sietve a párt intézkedési tervei közé iktatta Kádár indítványát. „A politikai apparátusba – a nyomozó munka színvonalának emelése érdekében mindazokat a volt államvédelmi szakembereket, akik koncepciók perекben nem lettek elmarasztalva, be kell vonni. A rendőrség munkájának nyilvánosságát le kell csökkenteni.”³⁸ Az IKB tehát magáévá tette Apró javaslatát és Marosán György indítványát – „Ne engedjük át a falut az ellenforradalomnak!”³⁹ –, azaz Fehér Lajos lengyel típusú elgondolásának megvalósításához hozzáálltak a Belügyminisztériumban, csak nem – ahogy Kádár mondta – „egyéni előreszaladás” formájában.

A Parasztszövetség engedékenyebb vezetői iránt megnőtt a belügyi érdeklődés, persze azután, hogy a többpártrendszer vonatkozásában hajlíthatatlan Göncz Árpádot és Bibó Istvánt május 23-án már letartóztatták. De az ideiglenes őrizetbe vétel után hat nappal – május 29-én – Göncz Árpádot arról vallatják, mit is tárgyalt Gyenes Antallal, az MSZMP IKB tagjával, aki a Parasztszövetség feltámasztását úgy-ahogy pártolta. Alig egy hónappal a letartóztatás után, és a vizsgálati dossziéból kiemelt parasztszövetségi tanúvallomásokot két bő héttel megelőzően, 1957. június 6-án Bibót a Fehér Lajossal folytatott parasztszövetségi tárgyalásról, június 28-án pedig arról faggatják, hogy Zsigmond Gyula mit kezdett 1956. november 4-e után azzal a 300 000 forinttal, amelyet a Nemzeti Parasztpárt részére az a Bognár József belkereskedelmi miniszter – egykori kisgazdapárti politikus – utalt át, aki Bibó letartóztatásának heteiben az újabb miniszteri kinevezést nem fogadta el, persze azért, mert ő is, mint kisgazdapárti társa, Rácz Jenő, áldozatul esett az MSZMP „szalámitaktikájának”, hiába léptek be 1957. január 6-án a kormány Külkereskedelmi, illetve Pénzügyi Bizottságába. S a kihallgatót az érdekli, hogy Zsigmond Gyula – a Fehér Lajossal folytatott tárgyalások heteiben – mire fordította a két autó

üzemben tartásán, és a párt állandó alkalmazottainak fizetésén túli összeget. „Önök – állítja a kérdésbe burkolózó kihallgató – a december, januárban kifejtett illegális tevékenységért vették fel [a 2500 forintos] tiszteletdíjat, (...) miért nem fizették vissza az MDP jogutódjának az MSZMP számlájára!” És a kihallgató ezúttal csakugyan rejtőzködik, mert ez az egyetlen kihallgatási jegyzőkönyv a 47 ismert között, amelyen nem szerepel a kihallgató (valószínűleg Bodrogi László) neve. A jegyzőkönyv nyilván sietősen haladt tovább az MSZMP pártközpont vagy az Elnöki Tanács felé, mert amíg az operatív iratok elő nem kerülnek, csak a jóisten lehet a megmondhatója, hogy Zsigmond Gyulára, Bognár Józsefre vagy Fehér Lajosra terhelő információkat gyűjtöttek-e Bibótól. Vagy mondhatna valamit a gépiró(nő), aki a rejtélyre elég beszédes elütéssel válaszolt az írógépén: „az MDP jogutódja, MSZP számlájára”, írta a jegyzőkönyvbe, a kíváncsiságtól vagy a meglepetéstől nem tudta, hogy hol végződik az MDP és hol kezdődik az MSZMP, ahogy azt se, kérdőjelet vagy felkiáltójelet kellene-e kitenni újdonszerű párt esetében, ha az az állami költségvetés pénzét – egy másik, a kiutalás idején szintén legális párt – a saját kasszájába utaltatja.

A tanúvallomások vizsgálati dossziéjából a pártapparátus, esetleg az Elnöki Tanács kürtőin át illantak el tehát a Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt és a Parasztszövetség vezetőinek július 15-ei kihallgatásának jegyzőkönyvei. Azoknak a személyeknek a körében, akik 1956 decemberében jelentkeztek Fehér Lajosnál a Parasztszövetséget szervezni, a legmagasabb helyeken utánanézték, hogy „kinek lehet – Apró Antal szavával – nagyon politikusán megmagyarázni”, mi a párt jövődöbeli szándéka. Hogy Bibónak és Göncznek nem lehet az már kiderült, de hogy két agrárpárt vonzáskörzetébe is tartozó társaikra rá lehetne-e bízni Kádár megosztási stratégiájának megvalósítását, az tanulmányozás tárgyát képezte 1957 nyarán. A jegyzőkönyvek felvételét megelőző operatív iratok tehát képlékeny közegben készültek, mert még nem szilárdult meg a pártközponton át vezető út, csak a bíróság felé vezető út macskaköveit rakták le. Az útirányokra a nyomozással egyidejű operatív iratok szelektálásából is lehet következtetni, no meg az 1957. nyári és az 1958. téli jegyzőkönyvek kérdéstechnikai különbségeiből. Ámbár a Bibónak feltett kérdésekből körvonalazható, hogy milyen típusú iratokra támaszkodtak az operatív terv készítői. „A letartóztatott személyek kihallgatása napi 6–12 órán át tartott – írja a belügyi munka jó ismerője, Czákó Kálmán legfőbb ügyész a koncepciók perek szintű koncepciók felülvizsgálatáról készített feljegyzésében Nagy Imrének, 1954. november 6-án –, a vallomások felvételénél a terheltet mentő körülményeket minden esetben mellőzték, az esetleg beismert terhelő körülményeket minden esetben súlyosbították. Az utóbbi olyan állandó jelenség volt, hogy a vizsgálók erre külön szakkifejezést használtak és a jegyzőkönyv »átpolitizálásának«, vagy az egyes körülmények »kiélelésének« neveztek.”⁴⁰

Olvasónk fel fogja ismerni Bibó kihallgatásai közben a „kiéleztett” és „átpolitizált” szöveghelyeket, még akkor is, ha a kötet sajtó alá rendezője nem prezentálhatja az operatív kiértékeléseket és „slejfniket”, amelyekből a BM II/8-as osztályában felkészültek a (ki)hallgatók. „A kiértékelés úgy történt – s ebben, ha elfogadták Kádár és Tömpe utasításait, akkor nem tévedhetünk, amikor a »slejfnik« bemutatása helyett Czákóra hivatkozunk –, hogy a kiértékelő részleg a kiindulási alapként elfogadott jegyzőkönyvből apró, hosszúkás papírra írt feljegyzésekre kiírták minden egyes letartóztatottra vonatkozó kompromittáló adatokat és azokat a vizsgálók között kiosztották. Az ilyen papír-

szeleteket a vizsgálók egymás között »slejfni« neveztek és a tartalmát egy éjszaka reájuk bízott letartóztatottal minden esetben el kellett ismertetni és az ilyen beismerésekről feljegyzést kellett készíteni.⁴¹ Rákosi Máttyás kézírásával is ismerünk ilyen »slejfnit«, ami a letartóztatott Péter Gábor és Farkas Mihály kihallgatásához tartalmaz iránymutatásokat.⁴²

Hogy a jegyzőkönyvek ki-be járkáltak a politikai rendőrség és a magasabb politikai érdekek érvényesítői között, arra szemléletes példát kínál épp az 1957. július 15-ei tanúk egyikének, Tildy Zoltánnak korábbi esete. Helyesebben a vejéé. Csornoky Viktort 1948 decemberében egy koncepció per halálos ítéletével kivégezték, de már július 27-én jelentette a kihallgató tisztje, hogy egyik vallomását nem lehet jegyzőkönyvbe venni, mert kompromittálna Tildy köztársasági elnök Elnöki Hivatalának vezetője. A politikai rendőrség feje utasítással reagált a problémára, s a vizsgálotiszt tíz nappal későbbi jelentésében visszajelezte, hogy Csornoky többé nem vallott a magas hivatal viselő személyre, majd végül dr. Timár István kihallgató tiszt szeptember 30-án jelentette „Péter Gábor altábornagy bajtársnak”, hogy a Népügyészség vezetőjének jelenlétében „az ügyési jegyzőkönyvben mellőzve lett mindazoknak a tényeknek a felvétele” amelyek Csornoky apósával és anyósával kapcsolatosak.⁴³ Persze nem szükséges magas közjogi méltóságnak szerepet játszania a gyanúsított életében ahhoz, hogy a kihallgató tiszt mellőzze a tényeket a kiértékelő jegyzőkönyvnél, vagy slejfniken ne ossza meg az ismereteket még a vizsgálotársaival se. Elég valami személyes ok vagy a kommunista pártra kompromittáló dolog. Avagy mindkettő, mint az az 1950. november 29-én tízévi fegyházra ítélt Heltai György rehabilitációs eljárásában 1955. április 27-én napvilágra került. Vizsgáló tisztje – aki rezidensből lépett elő kihallgatóvá –, részben személyes indokból dezinformálta a nyomozást, részben úgy „élezte ki” a kihallgatást, hogy utána „a párt szót kihagyta a feljegyzéséből”.⁴⁴

De prózai tervteljesítés, a vizsgálat berekesztésének határideje is elegendő ok arra, hogy a nyomozással egyidejű iratok más ügydarabhoz legyenek csatolva, mint ahonnet kiderülhetne, hogy a nyomozással túllépték a megszabott időkeretet.⁴⁵ Valószínű, hogy például az alábbi feljegyzés azért maradt meg Bibó egyik vizsgálati dossziéjában, mert feladója – közepes rangú, a határidők dolgában is átlagon alul tájékozott rendőrnnyomozó százados – 1957. november 4-én önszorgalomból küldte el „Rajnai Elvtársnak!” (talán éppen a jeles nappal is tehetségtelenül emlékeztetve a Politikai Nyomozó Főosztály parancsnokhelyettesét előléptetésének időszerűségére). Mindenesetre Bibó kihallgatásainak első periódusa augusztus 29-én már lezárult, a második pedig 1958. január 20-án még nem kezdődött el. Hát sokra éppen nem mentek azzal, hogy „a mellékelt tervezetet [az Expozét] dr. Mihelics Vid, az *Új Ember* című lap szerkesztője lakásán találtuk, akit folyó hó 2-án helyeztünk előzetes letartóztatásba. Amennyiben erre szükségük van Bibó István ügyében, akkor kérem ezt felhasználni.” Úgyhogy az illetékes elvtársnak címezve Rajnai alezredes csak annyit írt a sajtocédulára: „Bibó kihallgatójának ki kell adni. R.”, és az iratot benne felejtették a nyomozati anyagban, mert az iratkiemelés vagy az osztály nyomozati ütemtervéhez kapcsolódott, vagy a kihallgató saját személyi anyagához, de semmiképpen sem volt egyidejű a Bibó-per előkészítésének menetrendjével, s így a vizsgálati dosszié lefűzésénél csak véletlenül maradhatott az aktában.

(3) A 10-52063/58-as dosszié tartalomjegyzékében a 10. sorszámú párhuzamos „megjegyzés” rovatban található: „meghalt 1979”. Nem az első sorszámú ügyirat mellett,

nem az 57-es sorszámu „zárólapot” egy sorban, nem. A halál évszáma csupán elválasztja a 9. sorszámon lévő előzetes letartóztatás meghosszabbításának formanyomtatványát a 10. sorszámmal kezdődő első kihallgatási jegyzőkönyvtől. Az inkább funkcionális, mint szimbolikus jelzés arra utal, hogy a halál után csak máshonnan kezdve kell mozgatni az iratokat, de mozgatni kell, mozgatni, amíg csak élnek az elvben rég holtta nyilvánított iratok. A nyomozás után lezárt vizsgálati dossziékban a halálnál is tovább mozgatott iratok teszik egészen kétségtelessé, hogy az 1956-os megtorlás koncepciók pereit az operatív segédanyagok ismerete nélkül nem szabad publikálni. Annak ellenére sem, hogy a vádindítvány első fogalmazványától a vádiraton át a per jegyzőkönyvéig és ítéletéig minden ügy található együtt Bibó István, Göncz Árpád és Regéczy-Nagy László vizsgálati dossziéiban, mintha csak sajtó alá rendezőre várna a kész kézirat. Forráskritika nélkül akár magától is beindulhatna a szedőgép, hisz még Bibó saját kézzel írott, 1959. május 6-án és 9-én kelt önvallomása is itt található, s az írógéppel írt változatuk közt nincs egy hajszálnyi különbség se. Kell ennél több?

Kell. Czako Kálmán már idézett, a rehabilitációs eljárások megindítására szánt, Nagy Imrének szóló feljegyzése intelmet is tartalmaz a jövő filológusai számára. Annál is elgondolkoztatóbb az intelme, mivel a legfőbb ügyésznek épp e szöveghelyen talán maga felé hajlik a keze, hisz elválasztható a nyomozati szak az ügyészi szakasztól. A vizsgálat késői stádiumában, amikor „az ügynevezett összefoglaló jegyzőkönyveket a vizsgálók összehangolták, azaz más letartóztatottak vallomásaival összehasonlították és a jegyzőkönyvekben önkényes, és majd minden esetben igen lényeges változtatásokat eszközöltek. Gyakran előfordult – írja Czako –, hogy a politikai rendőrség két vezetőjének utasítására végeztek változtatásokat. Az ilyen kiigazítások jellegére jellemző, hogy a letartóztatottak, akik az összefoglaló jegyzőkönyv felvételéig több hónapi fogva tartást és a kényszerítő eszközök egész sorát szenvedték el, nem egy esetben megtagadták az összefoglaló jegyzőkönyv aláírását, és csak újabb kényszerítő eszközök alkalmazása következtében írták azt alá.”⁴⁶

Annak dacára, hogy a „Bibó István és tsai.” vizsgálati dossziékban nincs nyoma közvetlen kényszerítő eszközök használatának, aggályos az összefoglaló jegyzőkönyvek publikációja. A tények miatt. És nem a kényszerítés és nem a manipulálás okán. Hanem azért, mert amikor a végső jegyzőkönyveket „összehangolják”, a kihallgató tisztek egyzersmind kontaminálják a különböző tanúvallomásokból föltárt, vagy a titkos vizsgálati módszerekkel felderített tényeket. Azokat is, amelyeket Bibó ugyan nem tagadott, de különböző személyek védelmében nem mondott. Akkor sem, ha azok a személyek egyébként tanúvallomást tettek, és Bibó tudtával vagy anélkül elismerték a tények létezését. A szinkretikus szerkesztményben azonban már nem lehet különbséget tenni a Bibó szándéka szerint elismert tény, a szándéka ellenére a jegyzőkönyvbe foglalt tény, és a szándéka szerint magára vállalt, de nem általa megvalósított cselekedet között. Márpedig ha ezeket a különbségeket nem vesszük tekintetbe, óhatatlanul megszegjük könyvünk összeállításának harmadik alapelvét. Mert nem azt segítjük nyilvánosságra, amit írásaiban és cselekedeteiben Bibó is a közönségnek – 1956/57-ben a közvéleménynek – szánt, hanem azt, amit a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályán összehordtak. Más, eddig még nem is említett forrásokból. Hiszen az összefoglaló jegyzőkönyvben olyan információk is vannak, amelyek a Külügyminisztérium, az Igazságügy-minisztérium, a Minisztertanács Elnöki Hivatala, a Belügyminisztérium Elnöki Osztálya, a Leg-

got adataink szerint az angol, amerikai, francia és indiai követség, valamint a Nagy Imre-féle kormány államminiszterei (Tildy Zoltán, B. Szabó István, Kovács Béla) megkapták. Ugyanakkor felterjesztem – írta Szalma őrnagy – azt a nyilatkozatot, amelyet adataink szerint 1956. december 2–8. közötti időszakban Bibó István, Varga István és Rácz Jenő közigazdász a volt FKGP pénzügyminiszter, közösen készített el” – éppen azokban a napokban, amelyekben Kádár meghatározta az ideológiai álláspontot, és a személyzeti politika irányelvét az állambiztonsági apparátusnál.

Minden bizonnyal az Ideiglenes Központi Bizottság 1956. decemberi ülését követően hamarjában elkezdtek levonni az első titkár szavainak konzekvenciáit. Lehet, hogy az ÁVH megszüntetése után a párt első titkára és a Belügyminisztérium között valamivel lazább volt a kapcsolat, mint amikor még (a Mindszenty-ügy kapcsán) Rákosi ilyen feljegyzést küldött Farkas Mihálynak: „Az összesített jegyzőkönyv politikához abszolúte nem konyító, az államvédelemről halvány fogalommal nem bíró emberek munkája.”²³ De az biztos, hogy politikai per megindítására változatlanul a párt első titkára adott utasítást, sőt Kádár épp olyan álságosan korholó hangnemben, mint Rákosi: „a politikai rendőrségnek állandóan nekünk kell szólni, hogy valakit itt vagy ott le kell tartóztatni (...), mindig mi szólunk, hogy ezt vagy azt le kell tartóztatni, bíróság elé kell állítani.”²⁴ Bibó letartóztatása miatt is Kádár legközvetlenebb munkatársa, Biszku Béla „szólt” az MSZMP Intézőbizottságának 1957. május 14-ei ülésén. És ha az információk útvonala nem különbözött az MDP, majd az MSZMP pártközpont és a BM között, akkor a viszontinformációk érkezésének rendje is az lehetett, amit (Nógrádi Sándor ügyében) Farkas Mihály jelentett: „Rákosi elvtársnak! Véleményem szerint a nő imperialista hatalom ügynöke (...). A nőt még egy-két napig figyelgetni akarom, hogy megállapítsuk mit csinál most, kihez jár, ki megy hozzá és kivel miről beszélnek telefonon.”²⁵ Máskülönben repült a Politikai Nyomozó Osztály vezetője, mint Mátyás László is, akinek Kádár felróta: „pénteken közli, hogy az írókkal szemben repressziót kell alkalmazni és szombaton (...) kijelenti, hogy a legjobb lenne ezt nem tenni, mert ki vagyunk téve, hogy az ügyészségnél kiengedik őket, és nehéz bizonyítékokat szerezni. (...) Érdeklődnek nála, hogy mi van a (letartóztatott) írókkal, erre ő biztosítja őket, hogy ezekkel csak törvényes eszközökkel fogunk bánni, ha lesz valami ellenük, bíróság elé lesznek állítva, ha nem akkor kiengedik őket.”²⁶

Nos, ha a jegyzőkönyv összeállításához vezető információk oda-vissza útja 1957–1958-ban nem különbözött az 50-es évek eleji diktatúra útirányaitól, akkor nemcsak az információ-begyűjtés mehetett hasonló módon 1957. május 23-a, Bibó letartóztatása előtt, mint ahogy azt az imént felidézett 1950. május 17-ei dokumentum jelezte, de még az információk tárolása is. A fenti dokumentum ugyanis azért figyelemre méltó, mert a Farkas Mihály 1957. március 23-ai elítélése után iktatott irat a Belügyminisztériumnak ugyanabban az Állambiztonsági Operatív Nyilvántartójában található az őrzési egységek szerinti V-jelzet alatt, mint amikor Farkas még javában szerkesztett vizsgálati anyagokat.

Erről a nyilvántartóról már 1954 októberében azt írta az akkori legfőbb ügyész az akkori miniszterelnök Nagy Imrének, hogy „az államvédelmi szervek operatív nyilvántartója nagy mennyiségű, kellően nem ellenőrzött anyag felett rendelkezik”, még ha akkori kezelője „által megjelölt mintegy másfél milliós szám túlzott is lenne, nem kétséges, hogy a nyilvántartott személyek száma jóval nagyobb, mint azt a szükségszerűség megköveteli”.²⁷

Bibó vizsgálati dossziéinak előéletére nézve persze harmadlagos, hogy túlzott vagy valós volt-e a nyilvántartott személyek száma. Másodlagos kérdés a potenciális megfigyelők száma is, amelyet egy – a „hálózati létszám”-ról készített, de kétséges, hogy melyik belügyi osztályról származó, feltehetően a Politikatörténeti Intézetből eredő – párt-dokumentum csak Budapesten, 1956. október 1-jén 1844 főben, 1958. január 1-jén pedig mindössze 771 főben állapít meg (ügynök, rezidens, informátor, T-lakástulajdonos [találkahely] és csapda [illegális célra használt legális helyiség „tulajdonos”] szerinti fogalmi bontásban).²⁸ Az elsődleges kérdés: az Állambiztonsági Operatív Nyilvántartóban folyamatosan mozgó iratok természete. Mert arról, hogy mennyi ténybeli tudás volt Bodrogi Őrnagy és Csiki Őrnagy fejében, az ügynökök, rezidensek és informátorok jelentéseit összegező operatív megfigyelési jegyzőkönyvek, levél- és telefoncenzúra jegyzőkönyvek az irányadók. Márpedig ezek egy kaptafára készültek. 1955 és 1989 között bizonyíthatóan is.

A két egymástól független forrás teljesen egybevág. Az Állambiztonsági Operatív Nyilvántartóban V-144180/3. őrzési egységen számon tartott operatív megfigyelési jegyzőkönyvet 1955. december 7-én zárták le (október 25-én nyitották meg abból a célból, hogy 39 napig Kéthly Anna minden eltöltött percét regisztrálják). Az „Ősz”-nek átkeresztelt Kéthlyt és „Nusi”-nak nevezett hűgát, Erzsébetet pontosan ugyanazokkal a titkos vizsgálati módszerekkel figyelték szintűgy átkódolt nevű, de a jegyzőkönyvben valóságos nevükkel és rangjukkal is szereplő operatív tisztek, mint amilyenek a „Molnár”-nak nevezett Kis Jánost, „Szegecs”-nek regisztrált Kőszeg Ferencet, vagy a „Szúrós” fedőnévvel ellátott Tamás Gáspár Miklóst figyelték a BM III. Főcsoportfőnökségéről kiugrott Zólyomi Tamás szakaszvezető emlékiratának tanúsága szerint.²⁹ Ha a „célszemélyek” és „objektumok” megfigyelésének szisztémája számottevően nem változott 1955 és 1989 között, van-e ok feltételezni, hogy más módon szerezték be a Bibó személyes kapcsolatairól, leveleiről, telefonbeszélgetéseiről a kihallgatási jegyzőkönyvekbe is átszűrődő információkat, mint ezzel a szigorúan formalizált megfigyelési technikával? Az operatív megfigyelések jegyzőkönyveit előbb kiértékelték, majd előkészítették Bibó letartóztatását.

A kiértékelési jegyzőkönyvek egyszersmind intézkedési tervet is foglaltak magukban – ilyenformán: „1. A vizsgálat iránya: fő személyekre kell csoportosítani; kisebb fontosságú őrizeteskkel egyrészt saját bűncselekményük teljes feltárására, másrészt olyan irányban, hogy vallomásaikkal a fő személyek bűncselekményeit támasszák alá. 2. A kihallgatás iránya: régi bűncselekmények alapos kivizsgálása és bizonyítása talaján kell kinőni újabb bűncselekményeknek. 3. Viszony az őrizeteskhez: átgondoltan alkalmazni kell az őrizeteskkel szemben a börtön szabályzat szerint biztosított fenytéseket és indokolt esetben a könnyítéseket.”³⁰ Ezt az intézkedési tervet 1953-ban készítették a politikai rendőrségen, s egy új nyomozás kapcsán a már évek óta elítélt Kádár János operatív tanúkenti meghallgatásával szemben helyezett kilátásba fenytéseket. Éppenséggel Kádár János perének 1954-es felülvizsgálati anyagából derül ki, hogy az operatív tervek – a Vizsgálati Főosztály teljes anyagával együtt – annak a Szalma Őrnagy elvtársnak a kezében voltak, akiébe Bibó sorsának a szálai is összefutottak.³¹

(2) Nos, ha ezután a vizsgálati dosszié „keletkeztetésének” második időmetszetében azt nézzük, mi az ami egyidejű a kihallgatási periódussal, még inkább talányosak a tartalomjegyzékek. A 10-52063/58. alapszámon iktatott dossziében 1957. május 24-e és 1958.

május 26-a között 47 db kihallgatási jegyzőkönyv van, a 10-52063/58/1. számú vizsgálati dossziében azonban csak 40 db van ugyanebből az időszakból.

Az következik-e ebből a numerikus különbségből, hogy amelyik sorozatban több kihallgatási jegyzőkönyv található, az a teljes széria? Nem. Például az 1957. június 20-ai kihallgatási jegyzőkönyv egyik sorozatban sem szerepel. Hogy azon a napon egyáltalán kihallgatták Bibót, az csupán az ügyész vádindítványához csatolt tárgyi bizonyítékok borítékjából derül ki. Ugyanis ebbe helyezték el Bibónak azt az írásművét, amelyet 1956. október 28-a és november 4-e között készített, és vizsgálótisztje 1957. június 20-ai kihallgatásán emlékezetből rekonstruáltatott vele. A nagyobb szám törvénye alapján nemcsak hogy a teljességre nem lehet következtetni a több kihallgatási jegyzőkönyvet tartalmazó sorozat esetén, de még az első és másodpéldány szerinti megkülönböztetésre sem. Ám bár a tartalomjegyzék „Megjegyzés” rovatában található „kiemelve, megsemmisítve» 1989. december 18-ai bejegyzések, már 32 évvel korábban, a nyomozással egyidejűleg is elmozdítottak iratokat a vizsgálati dossziékból. Erre a következtetésre vezet az összehasonlító filológiai elemzés és egy szembevetendő tény.

Filológusi értelemmel azt lehetne gondolni, hogy a gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyveinek rögtön a letartóztatás foganatosítása után megnyitott alapszámára következő arab 1-es és római I-es szám megkülönböztetése a mérvadó. Mondjuk az 1-es (2-es, 3-as stb.) a folyamatban lévő „élő nyomozati anyagé”, míg az I-es (II-es, III-as stb.) a nyomozással egyidejű archiválásé. Csakhogy a tanúvallomási jegyzőkönyvek római és arab számú köteteinél – például – az I-ből hét tanúvallomás hiányzik, ami viszont az 1-ben benne van. Lehet, hogy az „archív” példányok közül hét tanúvallomást a politikai rendőrségről útnak indítottak valahová, miközben ugyanazokat az „élő nyomozati anyagban” tovább használták? A rejtélyre talán megfejtést kínálna az, ha a kutató ismerné a vizsgálati dosszié római és arab számai mellett található betűjelek (a-tól e-ig) értelmét. De nem ismerheti.

Mindössze az idő kínál két támpontot. Az első az, hogy 1957. május 24-én elkezdték Bibó kihallgatásait, s a 10-52063 alapszámon, arab 1-essel megnyitott vizsgálati dossziében, arab sorszámokkal vezették a jegyzőkönyveket egészen a 18. kihallgatásig, június 19-ig. Június 20-án azonban se az arab számmal, se a római számmal vezetett vizsgálati dossziékba nem fűzték le az aznapi kihallgatás jegyzőkönyvét, sőt a június 26-ai és 27-ei vallomásokat se, 28-ától pedig nem is számozták a folyamatosan tovább vezetett jegyzőkönyveket. Július 15-ei keletű az a hét tanúvallomás, amelyik a tanúkihallgatási jegyzőkönyvek egyik sorozatából hiányzik. A kutató nem gondolhat másra, minthogy Bibó forradalom alatti programtervezetének június 20-ai megismérése, és a július 15-ére berendelt tanúk vallomásai között valamilyen összefüggés lehet, amelynek szálai kifelé vezetnek a Belügyminisztérium falai közül, ha egyáltalán érdemes képzeletben falat húzni egy 1956-os per esetén az állambiztonsági végrehajtott szervezet és a politikai agyközpontok közé. Hiszen épp egy hónappal Bibó letartóztatása után mondotta Kádár a KB ülésén, hogy a készülő perek „politikai részét a Központi Bizottság elé kell hozni”, csupán a tények és a személyek vizsgálatát kell a Belügyminisztériumra bízni. A hatásköri megoszlást Kádár szokott célzatos módján terjesztette hallgatósága elé. Gáli József és Obersovszky Gyula írók ítélete úgy született – fejtegette –, hogy ő maga egyeztetett Szénási Géza legfőbb ügyésszel és Nezvál Ferenc igazságügy-miniszterrel, de az afféle „hon megmentői” esetében, „mint Tildy és Bibó

meg nem tudom én kicsoda”, végezze csak egyelőre munkáját a Belügyminisztérium.³² Végezte is.

Az 1957. július 15-én, egy napon kihallgatottak nagyjából azonos politikai körhöz tartoznak. Zsigmond Gyula, Püski Sándor, Matits Lajos, S. Szabó István, Sebestyén László, Jócsik Lajos és Tildy Zoltán között az egyetlen közös nevező az, hogy mind 1946–1948-ban, mind 1956. november 4-e után szorgalmazták a Magyar Parasztszövetséget, a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt között lebegő szervezetet. A félig politikai, félig érdekvédelmi szervezet³³ alapítói vagy az MSZMP-hierarchia csúcsán voltak (Fehér Lajos), vagy az államigazgatási rendszer tetején (Dobi István), vagy előzetes letartóztatásban (Tildy Zoltán), vagy Kistarcsán internálásban (Matits Lajos), vagy New York-i emigrációban (Kiss Sándor), itthoni vezetői pedig 1956 decemberében egy súlyos elvi kérdés körül megosztottak, de nem arányosan. Saját pártjával, a Független Kisgazdapárttal erősen kritikus Göncz Árpád kötötte magát a Nemzeti Parasztpárt legszélén álló Bibó Istvánhoz abban, hogy az MSZMP-vel való tárgyalás minimális-feltétele a többpártrendszer elismerése, az összes többiek többé vagy kevésbé osztották a kisgazdapárti centrum felfogását, hogy valamilyen a pártokat együttesen tömörítő blokkban, amolyan »hazafias népfrent-szerű« szervezettel is ki lehetne egyezni.

Nem egészen véletlenül e dilemmát osztotta két napirendi pontra az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága (IKB) 1956. december 28-ai ülése. Az első napirendi javaslat előkészítette azt az 1957. január 5-ei kormánynyilatkozatot, amelyik ad acta tette a többpártrendszert. Az IKB a többpártrendszer felszámolásának kérdésében már korábbi ülésein sem volt egységes. Kádár ezúttal úgy állt a »héjak« élére, hogy meghirdette: »ne keressünk mi egyetértést senkivel sem a világon csak a megegyezés kedvéért«, ugyanakkor a »galambokat« azzal etette, hogy együttműködést helyezett kilátásba azoknak a pártoknak, amelyek »készek blokkban az MSZMP-vel dolgozni«.³⁴ A második napirendi javaslatot épp az egyik »galamb«, Fehér Lajos terjesztette elő. »Az új paraszti tömegszervezet létrehozására« irányuló javaslata fából vaskarikát csinált. Megpróbálta Nagy Imre 1953-as kormányprogramjának szellemében életre hívni az 1945 és 1948 közti mezőgazdasági érdekszervezeteket (FÉKOSZ, UFOSZ stb.), de úgy, hogy azok ne rendelkezhesenek afféle pártjogosítványokkal, mint amilyenek elismerésére Nagy Imrét végül rákényszerítette az 1956-os forradalom. 1956. november 4-e és december 28-a között ugyanis a föld alá kényszerített forradalom eszméje úgy terjedt Budapestről a vidék felé, ahogy ezt a tendenciát a lokális munkástanácsoktól, a regionális nagy-budapesti szervezetükön át a munkástanácsok országos szervezetének intézményesítési terve is kifejezte. Fehér Lajos részéről tehát nem volt ésszerűtlen tapogatózás valamilyen lengyel típusú megoldással elejét venni a vidék esetleges fellázadásának. Ha a december 28-ai IKB ülésen nem kapcsolódik össze a többpártrendszer kérdése és az agrárérdekvédelmi szervezetek ügye, akkor alighanem az apparátus egy része kísérletet tesz a lengyel húzásra, azaz a kommunista párt bábujaként a sakk táblára léptet egy parasztpártot. Noha ismerték a lengyel SZEJM-ben a kommunista pártnak alárendelt parasztpárt szerepkörét, az IKB tagjai mégis megosztottak voltak ebben a kérdésben is, ha nem is egészen úgy, mint a Parasztszövetség vezetői. A többpártrendszer legádázabb ellenfelei Kádárral azt mondták az agrártéma előterjesztőjének: »Panasz tárgyává szeretném tenni Fehér Lajos elvtárs intézkedését. (...) Jelentkeztek bizonyos emberek, hogy a Parasztszövetség számára helyiséget, pénzt, kocsit kérnek. Mikor kérdezték, hogy milyen szövetségnek kell, azt

mondták, Fehér Lajos elvtárs mondta, hogy a dolog rendben, el kell kezdeni a szervezést (...), ilyen kérdésben, ilyen egyéni előreszaladásnak helye nincs.”³⁵

Fehér Lajos ötletével bakot lőtt, de le akarta fedezni magát a belbiztonság erős embereivel. Észjárásukat és befolyásukat kiismerte az 1956. október 24-én megalakult MDP KV Katonai Bizottságában. Egyrészt tehát Apró Antallal, „akivel való megbeszélés alapján” kezdeményezte a tárgyalást a Parasztszövetséggel, másrészt Tömpe Istvánnal, akit szintén beavatott ötletébe, de aki a tervben nem találta meggyőzőnek, „hogy biztosítva van-e a párt befolyása”. Annak, hogy az IKB a többpártrendszer kérdésében egy előkészítetlen napirendi javaslattal lassan kullogott Kádár jövőbe tekintő megosztási stratégiája után, további következményei támadtak. Viszont Fehér Lajos egyetlen pártközi szervezet létrehozásával, a maga taktikájával elébe vágott Kádárnak.

Az intézményes következmények egyike már két nap múlva, december 30-án megmutatkozott, mikor is a néhai kisgazdapárti Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke, az egykori ÁVH feladatkörét átruházta a rendőrségre. Nem történt más, mint megfogadták Apró Antal szavait: a Parasztszövetség kérdésében „előreszaladtunk”, ahelyett, hogy „olyan emberek, mint Dobi (...) politikailag megmagyaráznák nekik”, hogy ezúttal az MSZMP nem visszautasította őket, mint régen, ha „egyszer kezdeményeztek valamit”, hanem most csak várniuk kell a sorukra.³⁶ Hogy kinek, hol és hogyan kell várnia a sorára, az két hét múlva kiderült. 1957. január 14-én, a pártok működését betiltó kormánynyilatkozat után Kádár tovább pontosította káderpolitikáját. „A rendőrségnél szerintem a legfontosabb a tisztikart jól átnézni, a politikai apparátust a lehető leggyorsabban kiépíteni (...), a legjobb szakembereket be kell vinni a politikai apparátusba”.³⁷ Tömpe István belügyminiszter-helyettes pedig sietve a párt intézkedési tervei közé iktatta Kádár indítványát. „A politikai apparátusba – a nyomozó munka színvonalának emelése érdekében mindazokat a volt államvédelmi szakembereket, akik koncepciós perekben nem lettek elmarasztalva, be kell vonni. A rendőrség munkájának nyilvánosságát le kell csökkenteni.”³⁸ Az IKB tehát magáévá tette Apró javaslatát és Marosán György indítványát – „Ne engedjük át a falut az ellenforradalomnak!”³⁹ –, azaz Fehér Lajos lengyel típusú elgondolásának megvalósításához hozzáláttak a Belügyminisztériumban, csak nem – ahogy Kádár mondta – „egyéni előreszaladás” formájában.

A Parasztszövetség engedékenyebb vezetői iránt megnőtt a belügyi érdeklődés, persze azután, hogy a többpártrendszer vonatkozásában hajlíthatatlan Göncz Árpádot és Bibó Istvánt május 23-án már letartóztatták. De az ideiglenes őrizetbe vétel után hat nappal – május 29-én – Göncz Árpádot arról vallatják, mit is tárgyalt Gyenes Antallal, az MSZMP IKB tagjával, aki a Parasztszövetség feltámasztását úgy-ahogy pártolta. Alig egy hónappal a letartóztatás után, és a vizsgálati dossziéból kiemelt parasztszövetségi tanúvallomásokot két bő héttel megelőzően, 1957. június 6-án Bibót a Fehér Lajossal folytatott parasztszövetségi tárgyalásról, június 28-án pedig arról faggatják, hogy Zsigmond Gyula mit kezdett 1956. november 4-e után azzal a 300 000 forinttal, amelyet a Nemzeti Parasztpárt részére az a Bognár József belkereskedelmi miniszter – egykori kisgazdapárti politikus – utalt át, aki Bibó letartóztatásának heteiben az újabb miniszteri kinevezést nem fogadta el, persze azért, mert ő is, mint kisgazdapárti társa, Rác Jenő, áldozatul esett az MSZMP „szalámitaktikájának”, hiába léptek be 1957. január 6-án a kormány Külkereskedelmi, illetve Pénzügyi Bizottságába. S a kihallgatót az érdekli, hogy Zsigmond Gyula – a Fehér Lajossal folytatott tárgyalások heteiben – mire fordította a két autó

üzemben tartásán, és a párt állandó alkalmazottainak fizetésén túli összeget. „Önök – állítja a kérdésbe burkolózó kihallgató – a december, januárban kifejtett illegális tevékenységért vették fel [a 2500 forintos] tiszteletdíjat, (...) miért nem fizették vissza az MDP jogutódjának az MSZMP számlájára!” És a kihallgató ezúttal csakugyan rejtőzködik, mert ez az egyetlen kihallgatási jegyzőkönyv a 47 ismert között, amelyen nem szerepel a kihallgató (valószínűleg Bodrogi László) neve. A jegyzőkönyv nyilván sietősen haladt tovább az MSZMP pártközpont vagy az Elnöki Tanács felé, mert amíg az operatív iratok elő nem kerülnek, csak a jóisten lehet a megmondhatója, hogy Zsigmond Gyulára, Bognár József-re vagy Fehér Lajosra terhelő információkat gyűjtöttek-e Bibótól. Vagy mondhatna valamit a gépiró(nő), aki a rejtélyre elég beszédes elütéssel válaszolt az írógépén: „az MDP jogutódja, MSZ?P számlájára”, írta a jegyzőkönyvbe, a kíváncsiságtól vagy a meglepetéstől nem tudta, hogy hol végződik az MDP és hol kezdődik az MSZMP, ahogy azt se, kérdőjelet vagy felkiáltójelet kellene-e kitenni újdonság párt esetében, ha az állami költségvetés pénzét – egy másik, a kiutalás idején szintén legális párt – a saját kasszájába utaltatja.

A tanúvallomások vizsgálati dossziéjából a pártapparátus, esetleg az Elnöki Tanács kürtőin át illantak el tehát a Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt és a Parasztszövetség vezetőinek július 15-ei kihallgatásának jegyzőkönyvei. Azoknak a személyeknek a körében, akik 1956 decemberében jelentkeztek Fehér Lajosnál a Parasztszövetséget szervezni, a legmagasabb helyeken utánanézték, hogy „kinek lehet – Apró Antal szavával – nagyon politikusán megmagyarázni”, mi a párt jövődöbeli szándéka. Hogy Bibónak és Göncznek nem lehet az már kiderült, de hogy két agrárpárt vonzáskörzetébe is tartozó társaikra rá lehetne-e bízni Kádár megosztási stratégiájának megvalósítását, az tanulmányozás tárgyát képezte 1957 nyarán. A jegyzőkönyvek felvételét megelőző operatív iratok tehát képlékeny közegben készültek, mert még nem szilárdult meg a pártközponton át vezető út, csak a bíróság felé vezető út macskaköveit rakták le. Az útirányokra a nyomozással egyidejű operatív iratok szelektálásából is lehet következtetni, no meg az 1957. nyári és az 1958. téli jegyzőkönyvek kérdezőtechnikai különbségeiből. Ámbár a Bibónak feltett kérdésekből körvonalazható, hogy milyen típusú iratokra támaszkodtak az operatív terv készítői. „A letartóztatott személyek kihallgatása napi 6–12 órán át tartott – írja a belügyi munka jó ismerője, Czakó Kálmán legfőbb ügyész a koncepciók perre szintű koncepciók felülvizsgálatáról készített feljegyzésében Nagy Imrének, 1954. november 6-án –, a vallomások felvételénél a terhelteket mentő körülményeket minden esetben mellőzték, az esetleg beismert terhelő körülményeket minden esetben súlyosbították. Az utóbbi olyan állandó jelenség volt, hogy a vizsgálók erre külön szakkifejezést használtak és a jegyzőkönyv »átpolitizálásának«, vagy az egyes körülmények »kiélézésének« neveztek.”⁴⁰

Olvasónk fel fogja ismerni Bibó kihallgatásai közben a „kiélézett” és „átpolitizált” szöveghelyeket, még akkor is, ha a kötet sajtó alá rendezője nem prezentálhatja az operatív kiértékeléseket és „slejfniket”, amelyekből a BM II/8-as osztályában felkészültek a (ki)hallgatók. „A kiértékelés úgy történt – s ebben, ha elfogadták Kádár és Tömpe utasításait, akkor nem tévedhetünk, amikor a »slejfnik« bemutatása helyett Czakóra hivatkozunk –, hogy a kiértékelő részleg a kiindulási alapként elfogadott jegyzőkönyvből apró, hosszúkas papírra írt feljegyzésekre kiírták minden egyes letartóztatottra vonatkozó kompromittáló adatokat és azokat a vizsgálók között kiosztották. Az ilyen papír-

szeleteket a vizsgálók egymás között »slejfni« neveztek és a tartalmát egy éjszaka reájuk bízott letartóztatottal minden esetben el kellett ismertetni és az ilyen beismerésekről feljegyzést kellett készíteni.⁴¹ Rákosi Mátyás kézírásával is ismerünk ilyen »slejfnit«, ami a letartóztatott Péter Gábor és Farkas Mihály kihallgatásához tartalmaz iránymutatásokat.⁴²

Hogy a jegyzőkönyvek ki-be járkáltak a politikai rendőrség és a magasabb politikai érdekek érvényesítői között, arra szemléletes példát kínál épp az 1957. július 15-ei tanúk egyikének, Tildy Zoltánnak korábbi esete. Helyesebben a vejéé. Csornoky Viktort 1948 decemberében egy koncepció per halálos ítéletével kivégezték, de már július 27-én jelentette a kihallgató tisztje, hogy egyik vallomását nem lehet jegyzőkönyvbe venni, mert kompromittálná Tildy köztársasági elnök Elnöki Hivatalának vezetője. A politikai rendőrség feje utasítással reagált a problémára, s a vizsgálótiszt tíz nappal későbbi jelentésében visszajelezte, hogy Csornoky többé nem vallott a magas hivatal viselő személyre, majd végül dr. Tímár István kihallgató tiszt szeptember 30-án jelentette »Péter Gábor altábornagy bajtársnak«, hogy a Népügyészség vezetőjének jelenlétében »az ügyési jegyzőkönyvben mellőzve lett mindazoknak a tényeknek a felvétele« amelyek Csornoky apósával és anyósával kapcsolatosak.⁴³ Persze nem szükséges magas közjogi méltóságnak szerepet játszania a gyanúsított életében ahhoz, hogy a kihallgató tiszt mellőzze a tényeket a kiértékelő jegyzőkönyvnél, vagy slejfni ne ossza meg az ismereteket még a vizsgálótársaival se. Elég valami személyes ok vagy a kommunista pártra kompromittáló dolog. Avagy mindkettő, mint az az 1950. november 29-én tízévi fegyházra ítélt Heltai György rehabilitációs eljárásában 1955. április 27-én napvilágra került. Vizsgáló tisztje – aki rezidensből lépett elő kihallgatóvá –, részben személyes indokból dezinformálta a nyomozást, részben úgy »élezte ki« a kihallgatást, hogy utána »a párt szót kihagyta a feljegyzéséből«.⁴⁴

De prózai tervteljesítés, a vizsgálat berekesztésének határideje is elegendő ok arra, hogy a nyomozással egyidejű iratok más ügydarabhoz legyenek csatolva, mint ahonnet kiderülhetne, hogy a nyomozással túllépték a megszabott időkeretet.⁴⁵ Valószínű, hogy például az alábbi feljegyzés azért maradt meg Bibó egyik vizsgálati dossziéjában, mert feladója – közepes rangú, a határidők dolgában is átlagon alul tájékozott rendőrnemző százados – 1957. november 4-én önszorgalomból küldte el »Rajnai Elvtársnak!« (talán éppen a jeles nappal is tehetségtelenül emlékeztetve a Politikai Nyomozó Főosztály parancsnokhelyettesét előléptetésének időszerűségére). Mindenesetre Bibó kihallgatásainak első periódusa augusztus 29-én már lezárult, a második pedig 1958. január 20-án még nem kezdődött el. Hát sokra éppen nem mentek azzal, hogy »a mellékelt tervezetet [az Expozét] dr. Mihelics Vid, az *Új Ember* című lap szerkesztője lakásán találtuk, akit folyó hó 2-án helyeztünk előzetes letartóztatásba. Amennyiben erre szükségük van Bibó István ügyében, akkor kérem ezt felhasználni.« Úgyhogy az illetékes elvtársnak címezve Rajnai alezredes csak annyit írt a sajtócédulára: »Bibó kihallgatójának ki kell adni. R.«, és az iratot benne felejtették a nyomozati anyagban, mert az iratkiemelés vagy az osztály nyomozati ütemtervéhez kapcsolódott, vagy a kihallgató saját személyi anyagához, de semmiképpen sem volt egyidejű a Bibó-per előkészítésének menetrendjével, s így a vizsgálati dosszié lefűzésénél csak véletlenül maradhatott az aktában.

(3) A 10-52063/58-as dosszié tartalomjegyzékében a 10. sorszámmal párhuzamos »megjegyzés« rovatban található: »meghalt 1979«. Nem az első sorszámú ügyirat mellett,

nem az 57-es sorszámú „zárólappal” egy sorban, nem. A halál évszáma csupán elválasztja a 9. sorszámú levő előzetes letartóztatás meghosszabbításának formanyomtatványát a 10. sorszámú kezdődő első kihallgatási jegyzőkönyvtől. Az inkább funkcionális, mint szimbolikus jelzés arra utal, hogy a halál után csak máshonnan kezdve kell mozgatni az iratokat, de mozgatni kell, mozgatni, amíg csak élnek az elvben rég holtta nyilvánított iratok. A nyomozás után lezárt vizsgálati dossziékban a halálnál is tovább mozgatott iratok teszik egészen kétségtelenné, hogy az 1956-os megtorlás koncepciójára perreit az operatív segédanyagok ismerete nélkül nem szabad publikálni. Annak ellenére sem, hogy a vádindítvány első fogalmazványától a vádiraton át a per jegyzőkönyvéig és ítéletéig minden úgy található együtt Bibó István, Göncz Árpád és Regéczy-Nagy László vizsgálati dossziéiban, mintha csak sajtó alá rendezőre várna a kész kézirat. Forráskritika nélkül akár magától is beindulhatna a szedőgép, hisz még Bibó saját kézzel írott, 1959. május 6-án és 9-én kelt önvallomása is itt található, s az írógéppel írt változatuk közt nincs egy hajszálnyi különbség se. Kell ennél több?

Kell. Czákó Kálmán már idézett, a rehabilitációs eljárások megindítására szánt, Nagy Imrének szóló feljegyzése intelmet is tartalmaz a jövő filológusai számára. Annál is elgondolkoztatóbb az intellem, mivel a legfőbb ügyésznek épp e szöveghelyen talán maga felé hajlik a keze, hisz elválasztható a nyomozati szak az ügyészi szakasztól. A vizsgálat késői stádiumában, amikor „az ügynevezett összefoglaló jegyzőkönyveket a vizsgálók összehangolták, azaz más letartóztatottak vallomásaival összehasonlították és a jegyzőkönyvekben önkényes, és majd minden esetben igen lényeges változtatásokat eszközöltek. Gyakran előfordult – írja Czákó –, hogy a politikai rendőrség két vezetőjének utasítására végeztek változtatásokat. Az ilyen kiigazítások jellegére jellemző, hogy a letartóztatottak, akik az összefoglaló jegyzőkönyv felvételéig több hónapi fogva tartást és a kényszerítő eszközök egész sorát szenvedték el, nem egy esetben megtagadták az összefoglaló jegyzőkönyv aláírását, és csak újabb kényszerítő eszközök alkalmazása következtében írták azt alá.”⁴⁶

Annak dacára, hogy a „Bibó István és tsai.” vizsgálati dossziékban nincs nyoma közvetlen kényszerítő eszközök használatának, aggályos az összefoglaló jegyzőkönyvek publikációja. A tények miatt. És nem a kényszerítés és nem a manipulálás okán. Hanem azért, mert amikor a végső jegyzőkönyveket „összehangolják”, a kihallgató tisztek egyszerűen kontaminálják a különböző tanúvallomásokból föltárt, vagy a titkos vizsgálati módszerekkel felderített tényeket. Azokat is, amelyeket Bibó ugyan nem tagadott, de különböző személyek védelmében nem mondott. Akkor sem, ha azok a személyek egyébként tanúvallomást tettek, és Bibó tudtával vagy anélkül elismerték a tények létezését. A szinkretikus szerkesztményben azonban már nem lehet különbséget tenni a Bibó szándéka szerint elismert tény, a szándéka ellenére a jegyzőkönyvbe foglalt tény, és a szándéka szerint magára vállalt, de nem általa megvalósított cselekedet között. Márpedig ha ezeket a különbségeket nem vesszük tekintetbe, óhatatlanul megszegjük könyvünk összeállításának harmadik alapelvét. Mert nem azt segítjük nyilvánosságra, amit írásában és cselekedeteiben Bibó is a közönségnek – 1956/57-ben a közvéleménynek – szánt, hanem azt, amit a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályán összehordtak. Más, eddig még nem is említett forrásokból. Hiszen az összefoglaló jegyzőkönyvben olyan információk is vannak, amelyek a Külügyminisztérium, az Igazságügy-minisztérium, a Minisztertanács Elnöki Hivatala, a Belügyminisztérium Elnöki Osztálya, a Leg-

főbb Ügyészség és a Legfelsőbb Bíróság Elnöki Hivatala, az MSZMP fő- és alosztályai közötti hatalmas iratforgalomból és még hatalmasabb telefonforgalomból származnak, az operatív iratok ismerete nélkül azonban nem ellenőrizhetők.

Állításunkat elég beszédesen bizonyítják ismét csak a tartalomjegyzékek. Az 1. és az 50. között a sorszámok nagyjából egyformának látszanak a 10-52063/58/1. és a 10-52063/58. számon futó kihallgatási jegyzőkönyvek lajstromaiban. Mégsem az a fő különbség közöttük, hogy az egyik sorozat az 55. tételnél végződik, a másik az 57. tételnél, így aztán egészen más, kb. 20 oldalnyi szöveg fejeződik be az egyik 378. oldalán, mint a másik 396. oldalán. Hanem az, hogy a karcsúbb sorozatot a nyomozás végén, egy nappal a Belügyminisztérium hivatalos helyiségében felvett legfőbb ügyészségi jegyzőkönyv elkészítése előtt, 1958. július 7-én zárta le Csiki Őrnagy, a kövőbbet szeptember 4-én, bő egy hónappal a per után. Hol mindenhol járhatott a későbbi időpontban lezárt jegyzőkönyv-sorozat?

A választ az tudhatja bizonyosan, aki betekintett abba a „boríték”-ba, amelyet sorszám nélkül (!), és kézírással Csiki Őrnagy beírt a tartalomjegyzékbe. Igaz, „Az anyag megnevezése” rovatban csak a göngyöleg neve szerepel: „boríték”. Fontosságát az minősíti, hogy 1989. december 18-án megsemmisítésre kiemelték a vizsgálati dossziéból. A kutatónak még sincs szüksége túl nagy képzelőerőre ahhoz, hogy megsejtse, miféle tartalommal rendelkezhetett egy ilyen hosszú kerülőutat – az Igazságügy-minisztériumot és az MSZMP-pártközpontot bizonyosan – megjárt iratcsomó szokatlanul iktatott csatolmánya. Ha nem a bírótól és a védőügyvédektől begyűjtött feljegyzéseket tartalmazta a boríték, akkor valószínűleg mindazon személyek konzultációjaként „borítékolt” ítéletet, akik útközben megismerkedhettek a kihallgatási jegyzőkönyvekkel. Olyasformán, ahogy az 1957. június 22-ei KB ülésen Kádár bemutatta konzultánsait a párt vezetőinek a legfőbb ügyész és az igazságügy-miniszter személyében, ha a forradalom „szellemi irányítóit” kellett a „belesodródottaktól” megkülönböztetni.

A bíró ugyan nem követett el olyan nyelvbotlást, amilyent a szociáldemokrata politikusok 1950. december 11-ei pörének bírója, aki a borítékból kiemelt „sajtcéduláról” tévesen olvasta fel Rákosi indítványát, hogy a kegyelmi tárgyalásig Szakasits Árpádot ítéljék halálra, és ne Marosán Györgyöt, de a borítékban rejlő végeredmény gyaníthatóan hasonlóképp születhetett a Rajnai Sándor, Biszku Béla és Kádár János közti úton, mint ahogy az effajta útvonalról az ÁVH vezetőhelyettese, Szűcs Ernő ezredes 1950. november 7-ei igazoló jelentése beszámol. A szociáldemokrata-per bírója is siettében azért bakizott, amiért az ÁVH (letartóztatott majd agyonvert) vezetőhelyettese is mentegetőzik: a tárgyalás előtt nem voltak idejében egyeztetve a kihallgatási jegyzőkönyvekhez kapott pártközpontbeli utasítások és a vádhatóság, illetve a bíróság számára kiadott összefoglaló jegyzőkönyvek.⁴⁷ A szinkretikus jegyzőkönyvek publikációja kívánja meg a legaprólékosabb forráskritikát, ám jelenleg ez a forrásbázis kutatható a legkevésbé.

Azzal, hogy a nyomozás utolsó stádiumánál húzzuk meg a publikálás határát, most kétségtelenül megfosztjuk a nyilvánosságot a legfontosabb periratoktól. Mielőtt felelőtlen ígéretet tennénk hamari közreadásukról, el kell gondolkoznunk azon, hogy milyen feltételeknek kell eleget tenni egy per kiadása esetén. És nem is akármilyen per – egy koncepciók per közreadásakor.

Egy per publikációjának minimálisan két kritériuma van. Teljesség és hitelesség. Egy koncepció per kiadásánál az a fő kérdés, hogyha nem lehetséges mind a két filológiai kívánalomnak eleget tenni, akkor lehet-e engedni az egyik követelményből, és ha igen, melyikből. A terjedelmiből vagy a tartalmiból?

Egészen idáig csak a tartalmi követelményről beszéltünk. Összefoglalóan: arra jutotunk, hogy egy koncepció pernél – bármilyen szokatlanul is hangozzék – a valóság előbb kezdődik. Előbb, mint a szokásos perelőzmények írásbelisége. Sőt, a szóbeliség három szférája közül is csupán az egyik valóságdimenzióknak van írásos transzkripciója. Ezt a szimulált valóságszférát helyezzük a kiadás mérlegelésénél az egyik serpenyőbe. A másik serpenyőbe három terjedelmileg súlyos dokumentumcsomagot helyezhetünk. A sajtó alá lehetne rendezni:

a) az 1958. július 28-a és augusztus 2-a között a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Külföldtanácsa által, Borbély János elnökletével lefolytatott T.Nb. 42/1958/10. sz. per jegyzőkönyveit, amelyek tanúsítanak, hogy miért ítélték Bibó Istvánt és Göncz Árpádot életfogytiglani, Regéczy-Nagy Lászlót tízévi fegyházra.

b) a tárgyalás jegyzőkönyveit kibővíthetnénk az államigazgatási háttér dokumentumaival, elsősorban az Igazságügy-minisztérium szerveinek – ügyészség stb., a BM büntetés-végrehajtás stb. – irataival, valamint a vádlottak nemzetközi tevékenységét kísérő külügyminisztériumi feljegyzésekkel.

c) a vizsgálati dossziékban tárolt valamennyi kihallgatási jegyzőkönyvet, amelyet a per operatív szakaszában Bibó István ellátott a kézjegyével.

Az a) variáns ellen szól a hitelességet érintő két körülmény. A tanúvallomásokat át-színezi az elemi szolidaritástól a kikényszerített hazugságig a moralitás teljes szélsőskálája. Még ha a sajtó alá rendező túl is tenné magát a személyiségi jog védelmének kötelező szabályain, mondván, „egye fene, hát így működött az igazságszolgáltatás 1958-ban”, még akkor is vissza kellene nyúlnia a kihallgatási jegyzőkönyvekhez, legalább a jegyzet-apparátusban. De akkor már a megrendezett per logikájához keresné hozzá az élettényeket, s közöttük úgy szelektálna, hogy a föllelhető tények ellenpontozzák a fabrikált valóságot. Márpedig ebben a perben az ellenkezője sem igaz a konstrukciónak. Áldozatok és feláldozók között másféle volt a társadalmi szerkezet mind a tények, mind az erkölcsök vonatkozásában. Mert a per megrendezéséért elsődleges felelősséget viselő Kádár János igényében, hogy az 1956-os megtorlásban több legyen a valóság, mint amennyi jellemezte az őt is börtönbe vető, 1956 előtti koncepció perkeit, a megrendelő arányérzékét és a kivitelező teljesítőképességét tükröznék a per publikációja.

A b) variánssal szemben is felhozható az előbb említett két körülmény. De ha a sajtó alá rendező elhagyná a tanúvallomásokat, és a kötetet kibővítené az államigazgatás két ágának dokumentumaival, akkor a per publikációja már csak a rendszer működésének intézményes mechanizmusát mutatná be. Működött a jogi és külpolitikai intézményrendszer az MSZMP áttételei nélkül? Nem. Tehát legalább a jegyzetapparátusba be kellene vonni a pártiratokat, ám – mint láttuk – az MSZMP-iratok és az operatív iratok között több mint képlékeny a határ. Az ilyenformán publikált perkötet kétségkívül nem annyira az áldozatok és a feláldozók közti társadalmi szerkezetről szólna, mint inkább a pártállami gépezet működési mechanizmusáról, mégse lenne hitelesebb az a) variánsnál.

A c) variánssal ki lehet küszöbölni az előző két megoldásnak a tárgyilagosság látsza-

tát kölcsönző bajait, de korlátlan szubjektivitással. A 47 kihallgatási jegyzőkönyv nyilvánosságra hozatala egyrészt a szimulált valóságra utnő rá a dokumentum hitelesítő pepsétjét, másrészt utat nyitna a hamis mártírológia előtt.

A „hamis mártíromságot”, a moralizálást Bibó egy veszedelemként tartotta számon a „torz valóság”-érzékelésből származó álobjektivitással. Ezért választottunk egy olyan d) variánst a kihallgatási jegyzőkönyvek publikálásához, amelynől a sajtó alá rendező korlátozhatja szubjektivitását a Bevezetés II. és IV. része között kifejtett alapelveivel. Bibó nyilvánosságra szánt 1956-os írásait az alább olvasható fejezetek elé szerkesztettük, cselekedeteinek, ha vannak írásos dokumentumai, azt úgyszintén, s a fejezeteken belül már az olvasó feladata a szembesítés. Hogy nézeteiért és tetteiért, Bibó István hogyan vállalt felelősséget ítélői előtt, erről ítéljen maga az olvasó. Akinek a sajtó alá rendezés szempontjai iránt kis kétsége támad, valamennyi kihallgatási jegyzőkönyvet ellenőrizheti az 1956-os Intőzet „1956-os gyűjteményének” az Országos Széchényi Könyvtárban található 412-es fondjában. Akinek nagy kétsége támad, megtekintheti a BM Történeti Irattárában az összes „Bibó István és tsai.” vignyettával ellátott vizsgálati dossziét, amelyet a kutatónak 1992 és 1994 között rendelkezésére bocsátottak.

Ezt találtuk tisztességes megoldásnak. Átmenetileg. Egészen addig, amíg nem érkezik el a kutatás ideális állapota: a teljes és hiteles publikáció ideje.

Az effőle történeti kűtfő kiadásának számunkra ideális sajtó alá rendezője is figyelte, mi minden történik érdeklődése tárgyával. Épp olyan kíváncsiságot tanúsított maga a pör, mint iratanyagának másfél száz éves historikuma iránt. Úgyhogy tudta, menten az ítéletek meghozatala után a leghivatalosabb helyen elrendelték, hogy az iratórzők térjenek el a szokásos irattárolástól, nehogy „a levéltárba bejáratos személyek közül valaki, hacsak kíváncsiságból is a mellékletek közt lévő veszedelmes forradalmi terveket lemásolja, másoknak megmutassa, s így azok esetleg olyanok kezébe kerüljenek, akik a tervek felhasználásával egy ehhez hasonló forradalmat támaszthatnak.”

Eszményi sajtó alá rendezőnk tudta azt is, hogy bő száz évvel az ítéletek meghozatalát követően megbukott az a rendszer, amely az iratokat is titkosította, mégse lehetett egyetlen raktári polcra leemelni az iratállományt. Noha „a bizalmas iratokat” 31 nappal az ítélet után az uralkodó házi levéltárba rakatta. Eszményi sajtó alá rendezőnk elkezdte hát keresni „a kihallgatási jegyzőkönyvek másolatait”, valamint mindazoknak a függetlenségi mozgalmaknak az iratait, amelyeket rendre elfojtottak mindaddig, amíg a nevezett rendszer meg nem bukott, és a kérdéses pörrelől a legendák föl nem támadtak. Csakhogy a pör legendáit az iratok megsemmisüléséről költötték.

Eszményi sajtó alá rendezőnk ugyan már a saját korában tanúja volt annak, hogy egy forradalom felgyűjtotta a rendőrmisztériumot, mégse adott hitelt a forradalmas szocialistáknak, akik úgy tartották: a néhai példaképükreöl kimondott ítélet után e „bűntény” minden nyomát és bizonyítékát megsemmisítették”. De személynek, jogigazgatónak, főlevéltárnoknak se hitt vakon, akik a periratok keresését „sötét legendák” kutatásának, mi több a „szertelenül kereső fantázia” művének tulajdonították.

E sajtó alá rendezőt márcsak azért is ideálképünknek tekintjük, mert fölismerte, minden kutatónak megvan a magához való ideológiája. Ez az ideológia pedig akkor is ké-

pes tartani magát, amikor a keresett eseménynek már se híre, se hamva, de áll még a hivatal, amelyhez fűződő lojalitás időszerű apológiákat szül: „a főszereplők célzata valóban az állami szervezetek felforgatására irányult – mégis, írta az apologéta, szükségszerű a periratok felkutatása, sőt publikálása, mert meggyőződése szerint – ezek minden kétséget kizáróan ki fogják tüntetni... a forradalmi vállalat kárhovatosságát, az összeesküvők vakmerő könnyelműségét és bűnösségét, a szereplők egy részének jellemtelenségét, más részének jellemgyengességét.” Esményi sajtó alá rendezőnk még a cinikus és aljas apologéta szavaiban is talált elég gondolkoznivalót, így aztán egy diktatúra talán legsötétebb éve után, 1952. január 1-jén kiadta a kezéből *A magyar jakobinusok iratainak* II. kötetét, az elnyomó hivatal iratait. E diktatúra megdöntési kísérletére következő terrorhullám tetőzésének kezdetén, 1957. január 31-én pedig Benda Kálmán közreadta az I. kötetet, mely így kezdődik: „A demokratikus értelmiség 1790-ben.”⁴⁸

Lectori salutem: így adj ki forrásokat sajtó alá rendező, így tartsd a szemedet a dokumentumokon, Olvasó!

1994. augusztus

Kenedi János

I. fejezet
1956. október 23-től november 4-ig

A forradalom alatt

A forradalom megdöntötte a sztálinizmus magyarországi épületét, bevezette a többpártrendszer, a demokratikus szabadságjogokon és szabad választásokon alapuló demokráciát, és utat nyitott a magyar demokrácia szabad és független fejlődése számára.) Ebben a fejezetben azonban a kérdés nem egyszerűen az, hogy minél gyorsabban tartsunk szabad választásokat, azokon lépjen fel minden lehetséges párt, s a többség akarata szerint rendezkedjék be az ország. Minden forradalom jogot formál és joggal bír arra, hogy az általa kivívott rend körvonalait megszabja, és ezek a körvonalak nem feltétlenül azonosak azzal, amit az ország többsége általános választás során magáévá tenne. Súlyos konfliktus lehetőségei vannak itt, amit időben tudatosá kell tenni és meg kell előzni. A történetek után semmi sem volna könnyebb, mint az általános választásokat egy kommunistaellenes demagógia jegyében lefolytatni s ezzel olyan többséget elérni, mely kész lesz, ha nem is feltétlenül a feudalizmus és a nagybirtok, de legalábbis a kapitalizmus és a régi magyar közigazgatás restaurációjára. Ezzel szemben a magyar forradalom hordozói, a magyar ifjúság, a magyar munkásság és a magyar hadsereg, melyek elsöprő többségükben szocialista és tekintélyes részükben kommunista meggyőződésűek) semmiképpen sem azért ontották a véruket, hogy egy ilyen restaurációt létrehozzanak.

Ebből az ellentmondásból súlyos ellentétek kirobbanása várható, s ezt kell megelőznünk.

Mindenekelőtt el kell fogadnunk a forradalom erőinek azt a jogos igényét, hogy a kialakuló új magyar demokrácia szocialista és demokratikus alapszerkezetét meghatározzák és oly módon biztosítsák, hogy azt ne lehessen utóbb sem az idősebb korosztályok és restaurációs erők szavazataival megdönteni. Világos viszont, hogy ez a biztosítás nem történhetik diktatúra vagy egypártrendszer útján, hiszen a forradalom éppen ezek megdöntésére indult el.

Ellenben semmi akadályja nincs annak, hogy éles és határozott alkotmányjogi eszközök szabják meg az új magyar rend szocialista és demokratikus szerkezetét) s ezek elegendők is lesznek ahhoz, hogy az új rendet a restaurációs választási demagógia veszélyével szemben addig biztosítsák, amíg a restaurációs tendenciákkal terhelt korosztályok az idő során maguktól letűnnek. Ilyen alkotmányjogi eszközök: olyan alkotmánytörvények létrehozása, melyek az új magyar rend alapelveit leszögezik, s amelyeket nem egyszerű többséggel, hanem csak súlyosan megnehezített feltételek mellett, csak meghatározott idő után lehet módosítani; annak kimondása, hogy a választáson nem vehet részt csak olyan párt, mely ezeket az alapelveket programja alapjául elfogadja, s végül egy alkotmánytörvény létrehozása, melynek egyrészt joga van ahhoz, hogy az említett alkotmánytörvényekbe ütköző közönséges törvényeket hatályon kívül helyezze, másrészt arra, hogy az alkotmány alapelveivel ellenkezőt hirdető pártok választási indulását megakadályozza.

A kérdés az, hogy miféle szerv az, amely ezeket az alkotmánytörvényeket és alkotmánybiztosítékokat létrehozhatja, s milyen alapon történhet ez. Új törvényes rendet két alapon lehet elindítani: vagy egy régebbi törvényesség alapján, annak meglévő vagy létrehozható szerveivel, vagy egy forradalmi törvényesség alapján, újonnan létre-

jött forradalmi szervekkel. Hogy melyik a helyesebb, az azon múlik, hogy a régi törvényességnek vagy a forradalomnak nagyobb-e a hitele az ország közvéleménye előtt.

Milyen régebbi törvényességre lehet ma nálunk alapozni az új rendet? Az 1949. évi alkotmány óhatatlanul összekapcsolódott az ország emlékezetében Rákosi személyével, a Rajk-perrel, az egypártrendszer uralmával és a nem igazi választásokkal, mindazzal, amit a forradalom megdöntött, úgyhogy sem ennek szabályai, sem ennek parlamentje nemigen volnának alkalmasak az új alkotmánytörvények és alkotmánybiztosítékok megalapozására.

Másik régebbi törvényesség volna az 1944-45. évi debreceni határozatokon alapuló, 1945-49 között érvényben volt parlamentáris demokrácia törvényessége. Ez tiszta választásokkal, földreformmal és alapvető szocialista vívmányokkal emlékeztet korszakot jelent, azonban az általános választások elkerülésének célja ez esetben azt követelné, hogy az 1947. évi parlamenttel kellene elfogadtatni az új alkotmánytörvényeket, aminek túl sok nehézsége volna.

(Sokkal egyszerűbbnek és helyesebbnek látszik tehát a megoldás másik útja: új forradalmi törvényesség elindítása, egy forradalmi alkotmányozó nemzetgyűlés összehívása, melyet valamilyen egyszerű módon a forradalom döntő szervezetei és a demokratikus pártok állítanának össze, s amely a szükséges alkotmánytörvényeket elfogadná.)

Ezeknek a szükséges új alkotmánytörvényeknek a tartalmát megközelítőleg a következő pontokban lehet összefoglalni:

1. A köztársasági államforma leszögezése.
2. Magyarország kormányzási formája az általános, titkos, direkt és egyenlő választójog alapján összeült népképviselő által ellenőrzött parlamentáris demokrácia.
3. A választásokon olyan pártok indulhatnak csak, melyek a jelen alkotmánytörvényeket, közelebbről a köztársasági államformát, a parlamentáris demokrácia kormányformáját és a kizsákmányolásmentes (szocialista) társadalmi formát elfogadják.
4. Az emberi szabadságjogok teljessége, közelebbről a szólás-, gondolat-, vélemény-, gyülekezési, egyesülési, vallás- és lelkiismereti szabadság joga, továbbá a munkához, üdüléshez, tanuláshoz stb. való jog, valamint mindennemű kizsákmányolástól való védelem joga minden magyar állampolgárt megillet.
5. Az 1945. évi földreform semmi vonatkozásban vissza nem csinálható, azzal a hozzátétellel, hogy senki meghatározott nagyságú (25 hold?) földbirtoknál többet tulajdonában nem bírhat.
6. A bankok, bányák, gyárak és vállalatok állami és társadalmi tulajdonba vétele érintetlenül fennmarad.
7. A magántulajdon, közelebbről a kisiparral, kiskereskedelemmel és családi lakással kapcsolatos tulajdon teljes védelemben részesül, a kizsákmányolás tilalmának a korlátai között.
8. Mind az egyéni, mind a szövetkezeti vállalkozás szabadságát biztosítani kell, a kizsákmányolás tilalmának a korlátai között, meghatározott nagyságon belül a szövetkezeti forma kötelező elérése mellett.
9. Parasztság, munkásság, kisiparosság és kiskereskedelem önkéntességén alapuló szövetkezetei a legmesszebbmenő támogatásban részesülnek.

10. A munkásság a munkástanácsok útján a vállalatok vezetésében részt kap.

11. A munkásságot megilleti a sztrájkjog, a szervezkedési szabadság és a munkavédelmi intézkedések teljessége (természetesen külön és részletesen ki kell dolgozni a munkástanácsok jogainak, a munkások szövetségi tulajdonában álló üzemeknek, a közületi tulajdonban álló üzemeknek, a szakszervezeteknek és a sztrájkjognak egymáshoz való viszonyát).

12. A társadalom minden dolgozójára kiterjedő általános társadalombiztosítás.

13. A közigazgatás reformja és a túlméretezett bürokrácia leépítése, kisszámú szakszerű közigazgatás mellett biztosítani kell a választott laikusokból álló helyi és önkormányzati testületek, tanácsok valóságos irányító szerepét.

14. A szakszerű közigazgatás kiválasztása minőségi szelekcióval, tárgyi módszerekkel (versenyvizsgák) történik: nehogy azonban ezek a módszerek a formális képzés kisebb vagy gyorsított fokán állókat (munkás-paraszt káderek) hátrányos helyzetbe hozzák, külön százalékos kontingenseket kell felállítani az állami szolgálat különböző ágaiban a formális képzés (diploma) teljes birtokában lévők, s az azt nélkülözők számára, és a tárgyi kiválasztási módszereket a kontingenseken belül alkalmazni. Ennek a rendszernek mindaddig fenn kell maradnia, amíg az egész magyar nép iskoláztatásának teljesen egyenlő feltételei létre nem jönnek.

15. Az elszenvedett igazságtalanságok jóvátételének mértékét nem az azelőtti állapot (status quo ante) helyreállítása szabja meg, hanem csupán a feldúlt otthon és személyes munka elvett eredményének a helyreállítása, semmiképpen sem jelentheti azonban a bármilyen mások feletti gazdasági hatalom vagy kizsákmányolási lehetőség helyreállítását.

16. A halálbüntetés mellőzése; nem büntethetők az olyan cselekmények, melyek becsületes politikai meggyőződésből fakadnak.

17. Az egyház és állam elválasztása, a vallásszabadság biztosítása, fakultatív hitoktatás; vallási hovatartozás semmiféle állami nyilvántartás vagy bizonyítvány tárgya nem lehet; az egyházak állami segélyezése, megegyezés szerint bizonyos átmeneti időre.

18. Az egyházak iskolákat és emberbaráti intézményeket az állammal való megegyezés szerint meghatározott keretekben tarthatnak.

19. A fentiekben megszabott alkotmánytörvényeket az Országgyűlés csak minősített, 2/3-os vagy 3/4-es többséggel változtathatja meg, s bizonyos ideig egyáltalán nem módosíthatja. Alkotmánybíróságot kell felállítani, melynek joga van az alkotmánytörvényeket sértő közönséges törvényeket hatályon kívül helyezni. Ugyancsak az alkotmánybíróságnak van joga a választáson való részvételből kizárni az olyan pártokat, amelyeknek programja az alkotmánytörvényekkel ellenkezik.

Ezek volnának körülbelül azok az alapelvek, melyeket minden választási demagógia elől biztonságba kell helyezni, nehogy egy általános választás a forradalom vívmányait veszélyeztethesse és új kirobbanásokat idézzon fel.

Felvetődik még az a kérdés, hogy az ezek után megtartandó választásokon az induló pártokat ne korlátozza más, mint az alkotmánybíróság engedélye, vagy pedig nem indokolt-e, hogy legalább az első választásnál vagy választásoknál csak a pártoknak egy meghatározott zárt száma indulhasson. Ezt az utóbbi megoldást a

burkolt restaurációs vagy félfasiszta pártok kikapcsolása indokolná. Egy ilyen megszorítás nem jelenti a demokrácia sérelmét, ha biztosítva van, hogy a lakosság túlnyomó többségének érdekeit és álláspontját kifejező pártok indulhatnak.

Vegyük őket sorra.

1. Az MDP politikailag és erkölcsileg halott. A kommunisták azonban politikailag és erkölcsileg a legnagyobb mértékben elevenek, hiszen a forradalom minden vívmánya, eszménye és akciója a kommunisták belső kritikájából és önkritikájából indult ki, ezt mindenkinek el kell ismernie. Feltétlen szükség van tehát egy – a szabadságszerető kommunistákat tömörítő – forradalmi szocialista pártra.

2. A szociáldemokrata párt a munkásság kevésbé forradalmi rétegeit és bizonyos kispolgári rétegeket tömöríti. Bizonyosan fel fog vetődni, hogy a két munkáspárt a szocializmus és szabadság közös platformján egyesüljön, e pillanatban azonban túl nagy a kettőjük közötti temperamentumbeli különbség: az egyik forradalmakban, a másik a munkás-érdekvédelem részletmunkájában nőtt fel, az egyesülés kérdését tehát később és minden erőltetés nélkül kell felvetni.

3. Felmerül egy radikális parasztpártnak a szükségessége, mely a nagyobb birtokú parasztság esetleges reakciójával szemben védekező szegényparasztságot, valamint radikális értelmiségi rétegeket tömörít.

4. Felmerül egy konzervatívabb parasztpártnak, a független kisgazdapártnak a szükségessége. Itt is felvetődik a két parasztpárt egyesülésének a kérdése, annál is inkább, mert az új rendben kizsákmányoló parasztbirtok s ezt képviselő párt úgyszemint lehet. De a két párt, még ha a paraszt-érdekvédelem terén közös alapra is helyezkedhetik, teljességgel különböző irányokban hat a parasztságon kívül. A radikális parasztpárt vonzóköre a szegényparasztságon kívül a radikális értelmiség és a forradalom egyes erői felé mutat, a független kisgazdapárt viszont kisiparos-, kiskereskedő- és tisztviselőrétegek felé: ezt a kétféle tendenciát alig lehetne egyesíteni.

5. Viták folynak egy keresztény világnézetű párt létezésének helyessége felől. Az egyházi befolyás a politikában még közvetve sem kívánatos, de a politikában is vallásos szempontokat érvényesítő tömegek mennyisége nem teszi kívánatossá, hogy ezek ne kapjanak valamilyen nyílt képviselést. Ez így van Cseh- és Lengyelországban is. A pozitív indokok mellett még döntőbbek a negatív indokok: egy ilyen párt nemlétezésének a hátrányos következményei. Ha ilyen párt nincs, annak szavazói – feltételezhetően húsz-egynéhány százalék – a koalíció legkonzervatívabb pártja felé fordulnak, s újból előállhat az 1945. évi egészségtelen helyzet, mikor a kisgazdapárt ennek révén többségi és mamutpárt lett, holott ebben [ehhez] sem programja, sem garnitúrája nem volt. S az a furcsa helyzet, hogy a keresztény szavazókkal megdagadt kisgazdapárt sokkal mozdulatlanabb és reakciósabb képet mutat, mint a kereszténypárt maga. Ez utóbbi ugyanis a köztársasági, demokratikus és szocialista platform kötelező elfogadása révén szükségszerűen baloldali keresztény politikai szintet kap, s mint ilyen – minden nem szorosán egyházi és vallási kérdésben –, radikális álláspontokat is képes elfoglalni; míg a független kisgazdapárt azon felül, hogy éles antifeudális állásfoglalásra képes, egyéb dolgokban inkább konzervativizmusra hajlik.¹

1956. október 28.–november 4.

1957. május 24.

KÉRDÉS: Ismertesse önéletrajzát!

FELELET: Születtem 1911-ben, Budapesten. Édesapám könyvtáros és muzeológus volt. Édesapám 1925-ben Szegedre került könyvtárigazgatónak. Én Szegeden érettségiztem 1929-ben, és 1933-ban jogi és államtudományi doktorátust szereztem. A Magyar-ösz-töndíjjal egy évet Bécsben, majd Genfben végeztem tanulmányt. 1934 augusztusában a budapesti bírósághoz neveztek ki jegyzőnek. 1938-ban az Igazságügy-minisztériumba rendeltek szolgálatra, ahol a jogi véleményezői osztályon működtem. 1935-től kezdve voltam kapcsolatban a Márciusi Front ifjúsági körével. 1937-ben vagy 1938-ban tartott gyűlésen alapító és felügyelő bizottsági tagja voltam a népfrontos fedőszervű „MIKSZ”²-nek. 1944. október 16-án a nyilasok az Igazságügy-minisztériumban letartóztattak baloldali szervezkedés és zsidómentesítő igazolmányok kiadása miatt, majd átadták a Gestapónak, mely visszaküldött az Igazságügy-minisztériumba, ahonnan a nyilas miniszter szabadlábra helyezte. Letartóztatásom ideje alatt Szatmári nevű igazságügyi nyilas vezető hallgatott ki. Kihallgatásom a mentesítő bizonyítványokra vonatkozott, hogy miért adtam azokat ki. Az ostromot Pesten, a Ráday u. 28. szám alatt töltöttem. A felszabadulás 1945. január 15-én ért Budapesten. 1945. február végén a Debrecenben megalakult Belügyminisztériumba hívnak közigazgatási munkára. Részt vettem a közigazgatás demokratikus átszervezésében, a belügyi törvényelőkészítés munkájában, különösen az 1945. évi választójogi törvény előkészítésében és annak technikai lebonyolításában. 1945 decemberétől 1947 nyaráig több cikkben, mely nagyrészt a Valóság[ban] és a Válaszban jelent meg, politikai publicisztikai tevékenységet folytattam, melyben népfrontos, koalíciós demokrácia mellett és az egypártrendszer ellen foglaltam állást. 1946 nyarán a szegedi egyetem jogi kará[na]k] alkotmánytan és közigazgatástan tanszékére neveztek ki a kormány nyilvános rendes tanárnak. 1947-ben pedig az egyetemi tanárság mellett a Kelet-európai Tudományos Intézet elnökhelyettesének neveztek ki. Ez az állásom 1949 őszén az intézet átszervezésével szűnt meg. 1950 őszén pedig mint egyetemi tanár kerültem rendelkezési állományba. 1951 januárjától a budapesti egyetemhez neveztek ki könyvtárossá, majd utóbb előléptem könyvtári tudományos kutatónak. 1948 után politikai publicisztikai tevékenységet nem folytattam. 1945 óta vagyok a Nemzeti Parasztpárt tagja, ennek keretében utolsó politikai tevékenységem az volt, hogy az 1947. évi választások alkalmával vidéki városokban (Szekszárd, Kaposvár, Nagykanizsa, Zalaegerszeg) a Nemzeti Parasztpárt mellett értelmiségi gyűléseken beszédeket mondtam. A választást követő időben 1956. október 30-ig politikai tevékenységet nem folytattam. 1956. október 30-án a[z] NPP intézőbizottságának tagjává választottak távollétemben. 1956. november 2-án délután az NPP vezető testületének együttes ülésén feltételelesen miniszternek jelöltek arra az esetre, ha a Parasztpárt egy második miniszter[il] tárcát is kapna. 1956. november 3-án délben miniszterré neveztek ki, de a Parlamentbe csak másnap hajnalban mentem be, hívásra, és onnét november 6-án délben távoztam.

KÉRDÉS: A[z] NPP-ben milyen tisztséget viselt október 23[-a] előtt, amelynek alapján Önt pártja az ellenforradalom ideje alatt államminiszterré jelölte?

FELELET: A[z] NPP-ben 1956. október 30-a előtt semmilyen funkciót nem viseltem, a párt részéről államminiszterré való jelölésem, valószínű, publicisztikai tevékenységem alapján történt.

KÉRDÉS: Ki keresi fel Önt október 23-án, mondja el, hogy október 23-tól október 30-ig ki keresi fel, Ön kit keres fel, kivel áll politikai kapcsolatban?

FELELET: 1956. október 23-án este 19 óráig az Egyetemi Könyvtárban tartózkodtam, mint inspekciós. A könyvtár épületében két kollegámmal beszéltem. Az egyik Wolf Péter, aki a tüntetést ellenforradalomnak minősítette, és azt mondta emlékezetem szerint, hogy ez a tüntetés meggyalázza a vörös zászlót, vagy a kommunista eszmét. Én Wolf Péter véleményével nem értettem egyet és úgy értékeltem, hogy a tüntetés a szocialista demokrácia irányába való fejlődést segíti elő. Este 19 óra felé Bruckner János jött vissza a Parlamenttől és azt mondotta, hogy a tüntetés lelappanóban van. Ezt követően a könyvtár épületéből lakásomra indultam, és a Parlamentnél megálltam Erdei Ferenc és Nagy Imre beszédét meghallgatni. A beszédek meghallgatása után kb. 22 órakor lakásomra távoztam. Lakásomra való távozás közben terjedtek el azok a hírek, hogy a rádiónál lövöldözés van. 1956. október 23-án [24-én] már láttam, hogy a városban többfelé lövöldözés van, így csak élelemvásárlás idejére hagytam el lakásomat. Nem emlékszem arra, hogy én [telefonáltam volna], vagy engem valaki is telefonon felhívott volna. Arra emlékszem, hogy okt. 25-én vagy 26-án felkeresett nagynéném, Borbíró Virgiline és valószínűleg sógoromé, Szacsвай Ferenc és felesége, akik szintén a Rózsadombon laknak. Ugyane két nap valamelyikén lementem a Margit körútra körülnézni, ahol a Szomjas vendéglőben véletlenül találkoztam Boldizsár Ivánnal. Ekkor már napok óta cikktémák és kibontakozási tervezetek jártak a fejemben, amik akörül forogtak, hogy hogyan lehetne [a] többpártrendszer és [a] sajtó- és szólásszabadság mellett olyan alkotmányjogi megoldásokat létrehozni, amelyek a szocializmus vívmányait biztosítják, és csakis a szocializmus elvi alapját elfogadó pártoknak engednek indulást a választásokon. Boldizsár Ivánt megkérdeztem, hogy lát-e lehetőséget ilyen tárgyú cikk elhelyezésére. Boldizsár Iván azt felelte, hogy igen. Erre hazamentem és megkezdtem írni a cikket. Az elkövetkező napok nagyobb részét lakásomon cikkírással töltöttem. A cikk iránya lényegileg az volt, mint Németh László november 2-ai vezércikkéé³, csak én sokkal inkább belementem jogászai alkotmányjogi részletekbe. Arra emlékszem, hogy október 27-én vagy 28-án a Logodí u. 31. szám alatt megnéztem édesanyámat.

KÉRDÉS: Mikor készíti el végleges szövegezésben ezt a cikket?

FELELET: A végleges szövegig sosem jutott el. 1956. november 4-ig a szövegen⁴ állandóan dolgoztam és javítottam, magammal vittem a Parlamentbe november 4-én hajnalban, ahol a szovjet katonák elvették tőlem. A cikk terjedelme kb. 10-12 gépelt oldal terjedelmű volt. A cikk lényeges tartalma tömör formában van a november 6-án keltezett tervezetemben.

KÉRDÉS: Mikor szövegezi meg a tervezetet, amelyen a november 6-ai dátum szerepel?

FELELET: Ezt a tervezetet a Parlamentben fogalmaztam meg piszkozatban november 6-án, és november 7-én kezdtem el gépelni, és aznapi dátumot akartam rágépelni, de tévedésből november 6-át írtam rá. A tervezet szövege részletesen november 8-ra lett kész.

KÉRDÉS: Említi Németh László november 2-án megjelent vezércikkét, amely lényegében megegyezett az Ön cikkével. Beszélt-e Ön Németh Lászlóval arról, hogy egy tervezetet dolgoz ki?

FELELET: Németh Lászlóval a cikkének megírása előtt én nem beszéltem. A cikknek a Parasztpártban mindenki igen örült, én is. A Németh László által írt cikket a sajtóban való közlés előtt nekem is megmutatta.

KÉRDÉS: Folytassa vallomását, hogy október 27–28-án milyen tevékenységet fejtett ki?

FELELET: Október 27–28-án, 29-én nem emlékszem másra, mint hogy meglátogattam édesanyámat és a tervezeten dolgoztam. 1956. október 30-án délelőtt egy előttem ismeretlen fiatalember jött lakásomra és közölte, hogy a ház előtt várakozó autóval menjek Illyés Gyula lakására, ahol együtt vannak a leendő Parasztpárt vezetői.

Arra nem tudok visszaemlékezni, hogy a vezetők közül ki ült bent az autóban. Illyés Gyula lakásán találkoztam Veres Péter[rel], Farkas Ferenc[cell], Zsebők Zoltán[innal], Jócsik Lajossal, valószínűleg ott volt Tamási Áron, és Szabó Lőrinc és [S.] Szabó Ferenc. Majdnem bizonyos, hogy Németh László ekkor nem volt ott.

Itt értesültem arról, hogy aznap délutánra (október 30.) van kitűzve a Parasztpárt új-jáalakuló gyűlése. A megbeszélésen a Parasztpárt szervezeti kérdéseiről volt szó, és abban állapodtunk meg, hogy a pártnak lesz egy főtitkára, egy ügyintéző végrehajtó bizottsága, szakemberekből és egy irányító testülete a párt szellemi irányítóiból, amely a népi írók együtteséből tevődött össze. Javaslatként felmerült főtitkárnak Farkas Ferenc, a végrehajtó bizottságba Jócsik Lajos, S. Szabó Ferenc, Zsebők Zoltán, Bibó István. A Szellemi Irányító Testület⁵ tagjainak javasolva voltak: Illyés Gyula, Veres Péter, Németh László, Szabó Lőrinc, Kodolányi János, Sinka István, Remenyik Zsigmond és talán Keresztury Dezső. A megbeszélés 11 h-tól emlékezetem szerint 12.30-ig tartott. A megbeszélés után lakásomra távoztam ebédelni azzal a megállapodással, hogy az autóval délután én is megyek az alakuló gyűlésre. A gyűlésre nem tudtam elmenni, mert az autó [úgy] tele volt, hogy nem fértem be. A gyűlésről utólag értesültem a sajtóból és a rádióból, hogy meg volt tartva; engem ott meg is választottak a végrehajtó bizottság tagjává.

1957. május 25.

KÉRDÉS: Folytassa vallomását! Mit csinált Ön, kivel beszélt, milyen kérdésekről október 31-én és [az] azt követő napokban?

FELELET: Október 31-én a délelőtti órákban telefonon felhívtam Erdei Ferencet, mint régi barátomat, abban a feltevésben, hogy súlyos helyzetben és lelkiállapotban van. Megbeszéltük, hogy délután a Parlamentbe[n] felkeresem. Ezt követően emlékezetem szerint ezen a napon – de lehet, hogy november 1-jén – történt délelőtt a könyvtárban a Nemzeti Bizottság megválasztása. A bizottság megalakulásánál kb. harmincan voltak jelen. Formális jelölés emlékezetem szerint nem volt, de különböző neveket hangosan felvetettek, többek között az enyémet is. Én erre közöltem, hogy nem vállalok tagságot, mert feltehetően a Nemzeti Parasztpártban munkám teljesen le fog foglalni. Ezután történt meg a szavazás, amely során a legtöbb szavazatot kapó két személyt választották meg a Nemzeti Bizottságba. A választás után megbeszélés volt a könyvtári munkáról, az inspekcioról, valamint két-három méltánytalanul eltávolított kartárs munkába állításáról. Én ezen az ülésen főleg azért vettem részt, hogy esetleges vitákat, vagy egyes emberek megbélyegzését megakadályozzam, mivel úgy tudtam, hogy az emberek hallgatnak rám a könyvtárban. Ezt követően kb. 11–12 h. között a Parasztpártba mentem (Dorottya utca), ahol a főtitkári szobában Farkas Ferencet, Veres Pétert, Illyés Gyulát, Szabó Lőrincet, Sinka Istvánt találtam együtt. Közölték velem azt a határozatot, mely a párt nevét Petőfi Párttá nyilvánította. Én a határozattal nem értettem egyet, mivel túlságosan irodalmi ízű elnevezésnek találtam, s erről főleg Farkas Ferencel vitatkoztam.

KÉRDÉS: Miről volt még szó a párt intézőbizottságának ülésén?

FELELET: Ugyanezen az összezejövetelen felvetődött az, hogy a Parasztpártnak javaslania kellene az alkotmányjogi kérdések tisztázása és az államfői teendők ellátása céljából egy Nemzeti Kormányzó Tanács⁶ felállítását, és javasolni elnökének Kodály Zoltánt. Én ezt a javaslatot élesen nem elleneztem, de nem is helyeseltem, mert az volt a véleményem, hogy ezeket a kérdéseket úgyis csak a többi pártokkal egyetértésben lehet rendezni, és addig felesleges kész javaslatokat csinálni.

KÉRDÉS: Ki vetette fel az ülésen a Nemzeti Kormányzó Tanács létrehozásának kérdését, volt-e erre vonatkozóan kidolgozott előzetes terv?

FELELET: Kidolgozott előzetes terv nem volt. A kérdést emlékezetem szerint Farkas Ferenc vetette fel, melyet későbbi időben a rádióban is előadta, de hogy eredetileg tőle származik-e, azt nem tudom.

KÉRDÉS: Az Ön által említett Kormányzó Tanács osztálytartalma célja mi lett volna [a] létrehozása utáni időben?

FELELET: Ez a kérdés nem ebben a formában vetődött fel. Én személy szerint nem ismertem Kodály Zoltánt, de feltételeztem, hogy nem áll messze a Nemzeti Parasztpárt programjától, és azt is feltételeztem, hogy az októberi eseményekből kialakuló állami és társadalmi rend szintén nem lesz messze a Nemzeti Parasztpárt programjától. Bár ez a párt kis párt volt, de középen állott a kommunista párt és a polgári pártok között. Feltételeztem, de egyben teljes mértékben abban az irányban akartam dolgozni, hogy az új rend a közös szocialista platform kötelező voltán, de ugyanakkor széles szabadságjogokon alapuljon. Az volt a mi véleményünk, hogy az úgynevezett polgári szabadságjogok nem a kapitalista rend sajátosságai, hanem szocialista rendben is megvalósíthatók. Személy szerint Kodály Zoltán jelölését nem láttam döntő megoldásnak, mert véleményem szerint a közrend helyreállítása és a Szovjetunióval való viszony rendezése a legfontosabb feladatunk.

KÉRDÉS: Van-e arról tudomása, hogy ezt a javaslatot a Nemzeti Parasztpárt részéről valaki felveti a kormány felé?

FELELET: A megbeszélésnek az volt a lényege, hogy ezt a javaslatot a Parasztpárt a kormány, vagy a közvélemény felé felvesse. Emlékezetem szerint ebben a kérdésben formális határozatot nem hoztunk. Arról tudomásom nincs, hogy ezt javaslatként felvették volna a kormány felé.

KÉRDÉS: Folytassa vallomását!

FELELET: Ezt a megbeszélést követően a délutáni órákban elmentem a Parlamentbe, hogy Erdei Ferencet felkeressem. Erdei szobájában csak feleségét találtam meglehetősen nyomott kedélyállapotban. Nem beszéltünk arról, hogy ennek mi az oka, de feltevésem, hogy azért aggódik, hogy férjét a Rákosi-kormányban viselt tisztségei miatt hátrányok fogják érni. Én közöltem vele, hogy a Parasztpártban az a vélemény, hogy őket ilyenféle hátrányoktól, vagy üldözésektől meg kell védeni. Ő közölte velem, hogy férje fent van a minisztertanácsi ülésen, amelynek valószínűen rövid időn belül vége lesz. Mire én felmentem a minisztertanácsi ülésterem előtti folyosóra, ahol viszont azt közölték velem, hogy az imént távozott el a szovjet nagykövet, és a minisztertanács ülése csak most kezdődött el. Ezt követően én a Parlamentből lakásomra távoztam. Aznap este semmiféle megbeszélésen nem voltam, cikkemen dolgoztam.

KÉRDÉS: A Parlament épületében október 30-án Erdei Ferenc feleségén kívül kivel beszélt még és miről?

FELELET: A Parlament épületében csak Erdei Ferencnével folytatott beszélgetésre emlékszem.

KÉRDÉS: Mit csinált Ön, kivel tárgyalt november 1-jén?

FELELET: A november 1-jei nap eseményei meglehetősen szétfolynak az emlékezetemben. Lehetséges az is, hogy ezen a napon volt a könyvtári alakuló ülés. Az bizonyos, hogy ezen a napon is bent voltam a Parasztpártban, de nem emlékszem valami határozott tárgyú megbeszélésre, csak arra, hogy ezen a napon hozta be Németh László a párt új lapjának, az „Új Magyarország”-nak a másnapi első számában tervezett első vezércikket, melyet ott én is elolvastam és nagyon helyeseltem.

KÉRDÉS: Mivel foglalkozott Németh László cikke, amelyet Ön is helyesnek tartott?

FELELET: A cikk címe emlékezetem szerint a „Pártok és egység” volt, és abból indult ki, hogy az új helyzetben a többpártrendszer nem jelentheti ellentétes állami és társadalmi rendszert valló pártok harcát, hanem az összes pártoknak el kell fogadniuk a földreform[nak] és a szocialista vívmányoknak közös platformját. Kifejtette ezenkívül azt is, hogy az új helyzetben nem az a kívánatos, hogy Magyarország nyugati kapitalista országokkal keressen új kapcsolatokat, hanem ilyen politikai kapcsolatokat Jugoszlávia, India és más ezekkel együtt haladó országok felé kell keresni.

KÉRDÉS: Folytassa vallomását az előző kérdésre vonatkozóan!

FELELET: 1956. november 1-jén más eseményre, amelyet meg tudnék említeni, nem emlékszem. A pártból hazamentem lakásomra és folytatom a cikkírást.

1957. május 27.

KÉRDÉS: Hol tartózkodott Ön 1956. november 2-án és [az] azt követő napokban, milyen politikai cselekményt fejtett ki?

FELELET: Az előző napi események kiegészítéseként előadom még, hogy a Nemzeti Kormányzó Tanáccsal kapcsolatban Farkas Ferenc megkért, hogy annak ellenére, hogy a javaslatért nem lelkesedem, mint jogász pár sorban fogalmazzam meg. Ezt meg is tettem és a szöveget Farkas Ferencnek vagy 2-án délután, vagy másnap átadtam. A kidolgozott javaslat kb. 8-9 sorból állott. November 2-án délelőtről semmi eseményre én nem emlékszem. November 2-án délután 5 órára a Parasztpártba hívtak be értekezletre azzal, hogy a koalíciós kormány megalakításában való részvételről lesz szó. 17 órára a Parasztpártba mentem, ahol együtt ültek, emlékezetem szerint, Farkas Ferenc, Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Tamási Áron, Jócsik Lajos és [S.] Szabó Ferenc és talán Zsebők Zoltán.

Farkas Ferenc előadta, hogy a koalíciós kormány megállapodás szerint úgy fog megalakulni, hogy az MSZMP, [az] SZDP és az FKGP 2-2, a Parasztpárt 1 államminisztert fog kijelölni, az egyes minisztériumokat pedig szakminiszter-helyettesek fogják vezetni. Erre valaki azt vetette fel, hogy a Parasztpártnak követelnie kell, hogy a paritás okából szintén két államminiszterséget kapjon. Ezen hosszas vita folyt, melynek során én ezt a követelést, mint a nehéz helyzetben nem lényeges kérdést, nem pártoltam. Végül abban maradtunk, hogy a párt fel fogja vetni a második miniszterség kérdését, de a kormányban való részvételt ettől nem teszi függővé. Ezután került sor a személyi kérdésre. Úgy-

szólván vita nélkül határoztuk el – a javaslattevőre nem is emlékszem –, hogyha egy miniszter lesz, akkor [az] Farkas Ferenc legyen. Azt Farkas Ferenc el is fogadta. Az esetleges második miniszterségre elsőre csaknem egyhangúlag Illyés Gyulát javasolta mindenki, aki ezt a legkategorikusabban visszautasította, bár többen és hosszan kapacitáltak. Ezután Keresztury Dezső neve került szóba, nem emlékszem, ki említette először, de ő is határozottan visszautasította, bár vele is egyhangú volt a bizalom. Keresztury Dezső vetette fel az én nevemet, majd a többiek is kezdtek rábeszélni, én azonban a legnagyobb mértékben elutasítottam ezt a gondolatot. Több mint másfél órás vita keletkezett, melynek során én arra hivatkoztam, hogy a kritikus helyzetben nem indokolt magamfajta névtelen embert ilyen helyre állítani, s ha mindenáron kezdeni akarnak valamit, sokkal alkalmasabb lennék egy szakminiszter-helyettesi állás ellátására. Sok érveléssel visszatértem az Illyés Gyula és Keresztury Dezső jelölésére, majd amikor ezek ismét elutasították, javasoltam Jócsikot vagy S. Szabó Ferencet, mint államtitkári tisztséget viselő politikusokat.

A többség azonban továbbra is engem szorongatott, mire én már késő este felé, főleg Keresztury és Farkas Ferenc kapacitálására, meglehetősen feldúltan beleegyeztem a jelölésembe, de nyomatékosan kértem Farkas Ferencet, hogy ne erőltesse a párt második miniszterségét.

A vita előtt is és utána is szó esett a magyar semlegesség bejelentéséről. Ezt általában nem helyeselte a társaság. Főleg Farkas Ferenc és én beszéltem erről. Az általános vélemény az volt, hogy a lépés ebben a formában nem helyes. Jogászai szempontból azt fejtettem ki én is, mások is, hogy sem a semlegességet, sem a Varsói Szerződésből való kilépést nem lehet egyoldalúan kimondani, hanem csupán nemzetközi, vagyis kölcsönös megegyezés alapján. Politikailag pedig az volt az álláspontunk, hogy a semlegesség kimondása az országba[n] is és a külföldön is azt a téves benyomást fogja kelteni, hogy Magyarország Ausztria [és] Svájc pozíciójára törekszik, amivel az a téves képzet is jár, hogy politikailag is, a társadalmi rendjében is a kapitalista világhoz akar csatlakozni. Mi viszont mindnyájan egyetértettünk abban, hogy Magyarországnak szocialista társadalmi rendjét meg kell őriznie, ahogy azt Németh László aznapi újságcikkében kifejtette. Farkas Ferenc még azt is felvetette, hogy Magyarország ebben a helyzetben kérje Kína és – ha jól emlékszem – Jugoszlávia közvetítését a Szovjetunió irányába. Farkas Ferenc megkért, hogy ebben az egész kérdésben a pártnak ezt az egységes véleményét pár sorban, esetleg megfelelő jogi formában fogalmazzam meg, amiért majd másnap reggel ő eljön. Azt követően hazamentünk. Aznap este más nem történt.

1956. november 3-án korán reggel megfogalmaztam az előző nap megbeszélte szöveget,⁷ mégpedig olyan javaslat formájában, hogy Magyarország a Varsói Szerződés többi tagállamával megegyezve kilép a szerződés katonai kötelezettségeiből, de benne marad, mint politikai együttesben. Ezzel járt persze az a kötelezettség is, hogy más katonai blokkba sem lép be. Egy következő pontban hozzáfűztem, hogy Magyarország ebben az ügyben Kína és Jugoszlávia közvetítését kéri. Farkas Ferenc reggel 8 órakor lakásomra jött és elvitte ezt a szöveget.

Délelőtt 11 órára elmentem a Tudományos Akadémia ideiglenes bizottságot választó ülésére. Az Akadémiában hosszas vita volt arról, hogy Szalai Sándor jelentését tudomásul vegyék-e, végül is tudomásul vették. Ezt követően ismét hosszú vita volt azon, hogy osztályonként 2-3, vagy 4 tagot jelöljenek-e. Vita folyt arról is, hogy a szavazás hogyan

történjék. Ezekhez a kérdésekhez én többször hozzászóltam, merőben technikai kérdésekben. Ezután szünet volt, majd ezután elkezdődtek a választások, emlékezetem szerint Zimmermann⁸ professzort választották a bizottság elnökéül, és Nizsalovszky Endrét ideiglenes főtitkárnak. Ekkortájt jött oda hozzám Zolnai Béla és közölte, hogy miniszter vagyok. Azt, hogy honnét értesült erről, nem tudom. Erre felkeltem, odamentem Nizsalovszkyhoz, közöltem vele, hogy állítólag miniszter lettem. Átadtam neki szavazatomat, és elmentem a Parasztpártba.

Arra számítottam, hogy telefonüzenet vár Farkas Ferenctől, hogy azonnal menjek a Parlamentbe, de ilyen üzenet nem várt, sőt valószínű üzenet várt, hogy ne menjek, majd ő jön vissza a pártba. Én erre telefonon megtelefonáltam a dolgot a feleségemnek, majd látván, hogy van még egy kis időm addig, míg a miniszteri hercehurca elkezdődik, egyéb jármű híján, gyalog elmentem édesanyámhoz [a] Logodi utca 31. szám alá. Itt kb. egy órát töltöttem. Majd visszamentem a Parasztpártba, ahová ekkortájt visszaérkezett Farkas Ferenc is. Nem emlékszem, hogy a párt vezetői közül ekkortájt, más ott lett volna. Farkas Ferenc elmondta, hogy az első minisztertanács csak másnap délelőtt 10 órakor lesz, amelyen én nagyon elcsodálkoztam. Valószínűleg ekkor hallottam Dudás Ferencék [Józsefék], előző éjszakai külügyminisztériumi támadásáról,⁹ valamint arról, hogy [a] jelentések szerint a szovjet hadsereg katonai akcióra készen állott fel. Én ennek ellenére a Nagy Imre-kormány sorsa felől optimista voltam, mert azt gondoltam, és azt ott ki is fejttem, hogy a szovjet hadsereg nem fog támadni, hanem politikai követelésekkel fog fellépni, és ezeknek a követeléseknek a balra húzó ereje, és az országban] fellépett jobbra húzó erők eredményeképpen a kormánynak módja lesz a Parasztpárt által helyesnek tartott úton elindulni.

Emlékezetem szerint ezen a délutánon volt ott a Parasztpárt főtitkári szobájában [egy] előttem ismeretlen fiatalember, a Győri Forradalmi Bizottság részéről. Velük is az előbb említett kérdésekről volt szó. Különleges győri vonatkozásra csak annyiban emlékszem, hogy közölték, hogy a Dunántúl[on] nem kezdték el és nem is helyeselik a pártoknak Budapesten sietős] újjáalakulását. Ezt követően kb. 18-19 óra között lakásomra távoztam. Mikor hazaértem feleségem közölte, hogy Sárközi Györgyné, aki nekünk jó ismerősünk volt, nemsokára feljön lakásunkra Király Béla vezérőrnaggyal együtt, hogy megismertesse velünk. Király Béla ugyanis 1956 nyaratól Sárközi Györgyné gyümölcsöskertjében lakott, neki a kerti munkában segített, egészen őszig, a „forradalmat” megelőzően, míg kórházba nem ment. Sárköziné több ízben beszélt róla és említette, hogy össze fog ismertetni Király Bélával, főleg az előző napi külügyminisztériumi, Dudás-puccsról beszélünk. Király Béla a történet[ek]et úgy adta elő, hogy állítólag Dudásék egy járőrt küldtek a külügyminisztériumba, hogy állapítsák meg, vannak-e ott ávósok, mert ha vannak, lőjenek kettőt. Ávósok ugyan nem voltak, de a járőr valami okból mégis jónak látta, hogy lőjön kettőt, mire Dudásék körülvették és ostromolni kezdték a külügyminisztériumot. Ezt az ostromot valaki telefonon jelentette valamilyen magasabb parancsnoknak – most már nem emlékszem, hogy Király, Maléter vagy valaki más volt –, aki katonaságot küldött oda és Dudásékat lefegyverezte. Beszéltünk Király Bélával az általános helyzetről is, ugyanabban az értelemben, mint a délutáni megbeszélés során. A látogatás kb. 25-30 percig tartott.

KÉRDÉS: 1956. november 4-én ki hívja Önt be a Parlamentbe, és [ott] milyen tevékenységet fejt ki?

FELELET: Hajnali 4 órakor felhívott a Parlamentből, nyilvánvalóan Tildy Zoltán megbízásából fia, Tildy László, hogy azonnal menjek be minisztertanácsra, és küld értem kocsit. A kocsi megérkezéséig áttelefonáltam sógoromékhöz, Szacs vay Ferencékhez, [a] Bimbó u. 43. szám alá, hogy feleségemet és a két gyereket átviszem hozzájuk. A gépkocsi kb. háromnegyed 5-kor érkezett meg. A családomat letettem a Bimbó úton, azután a Margit hídon keresztül bementem a Parlamentbe. A Parlament kapujában valaki közölte, hogy a kormány tagjai a rádió pincéjében vannak – és engem odavezettek. Az úgynevezett rádió pince a Parlament félemeletén 3 kis szobából álló helyiség volt. A bal oldaltól folyt a rádióleadás, a középsőben néhány katona volt. A jobb oldali szobában pedig egy kis kerek asztal körül ültek; Tildy Zoltán, Tildy Zoltánné és B. Szabó István, tőlük külön egy íróasztal előtt valamilyen imakönyvet olvasva Mindszenty József hercegprímás.

KÉRDÉS: [Az] Ön Parlamentbe való érkezésekor a Parlamentben tartózkodott még Nagy Imre?

FELELET: Mikor megérkeztem Tildy Zoltánék közölték velem, hogy Nagy Imre és Losonczy Géza megelőzőleg elmentek a szovjet követségre tárgyalni, a többi miniszter pedig nem érkezett be.

KÉRDÉS: A Parlamentbe való érkezése után Tildy Zoltán az akkori helyzetről, feladatról mit közölt Önnek, és mik [voltak] az Ön javaslatai?

FELELET: Tildy Zoltán Nagy Imréék távozásán és a szovjet csapatok közeledésén kívül, emlékezetem szerint, nem közölt semmit és nem is javasolt semmit.

Én azt javasoltam neki, hogy tartsunk hárman minisztertanácsot a tennivalókról, mire ő azt felelte, hogy később. Utóbb több katona bejött a középső szobába, és az egyik azt javasolta, hogy Budapestet nyílt várossá kell nyilvánítani. Tildy Zoltán erre azt felelte, hogy ezt nem tehetjük meg, amíg Nagy Imre vissza nem érkezik. Feltételezésem szerint ugyanebből az okból nem akart miniszteri megbeszélést [sem] tartani. Tildy Zoltán közölte még, hogy Erdei Ferenc, Maléter Pál és még két katona szombaton délelőtt¹⁰ elmentek a szovjet főhadiszállásra tárgyalni, és még nem érkeztek vissza. Látván, hogy fent semmi szükség nincs rám, lementem a földszintre, hogy megnézzem Erdei Ferencné, ott van-e, és egyben Erdeiről hírt halljak. Erdei Ferencné nem találtam meg, ellenben kimentem a térre kicsit körülnézni, ahol a magyar páncélosok álltak, és a tankok dübörgése mind közelebből hallatszott. Majd visszamentem a Parlament déli főkapujához, ahol a kaput őrző katonák között állva találtam Mindszenty Józsefet. Én Mindszentyt üdvözöltem, mire ő közölte velem, hogy ő ide a Parlamentbe csak tájékozódás céljából jött át, és most készül visszamenni budai rezidenciájába, de eddig nem jött meg a kocsija. Megkérdezte tőlem, hogy melyik pártármához tartozom, rokona vagyok-e Bibó Lajosnak, majd kérdezte, hogy mi van Nagy Imrével. Ezzel kapcsolatban érdeklődni kezdett Nagy Imre múltja és személyisége iránt. Kérdései alapján az volt a benyomásom, hogy nem sokat tud róla, és egyáltalán a kommunista párt életéről, belső problémáiról nem nagyon van tájékozódva.

Én elmondtam neki Nagy Imréről, hogy moszkvai emigráns volt, agrárpolitikai szakíró. 1945-ben a földreform lefolytatását irányító miniszter, rövid ideig belügyminiszter, 1947-ben az Országgyűlés elnöke, aki 1948–49-től kezdve a parasztpolitika kérdésében Rákosi Mátyással ellenzékbe kerül. Egy időben olyan hírek is voltak, hogy a Rajk-perbe is belekerül. Elmondtam ezután Nagy Imre 1953-as kormányalakítását, a júniusi

program tartalmát és keresztülvitelét, majd Rákosi Mátyással való újabb ellentétét, lemondását, kizárását, majd 1956 nyarán történt visszavételét. Nem közölt semmit az elmondottak alapján Nagy Imrével kapcsolatban. Nem tért ki egyházpolitikai kérdésekre, és nem nyilvánított ki vele kapcsolatban sem szimpátiát, sem antipátiát. Az egész tájékoztatásomat bizonyos rezerváltsággal végighallgatta. Nem tett említést arról sem, hogy az amerikai követségre való távozást tervezi. A beszélgetés után elköszöntem tőle, és visszamentem a rádió pincéjébe. Amikor visszaérkeztem a rádió helyiségének kis szobájába, az előbb említettekén kívül ott ültek Dobi István, Rónai Sándor és Bognár József.

KÉRDÉS: Miről beszélnek Önök a rádió szobájában?

FELELET: Ez már kb. 7 óra után lehetett, s ekkor emlékezetem szerint már csak két téma volt szóba[n], először az, hogy a hírek szerint ellenkormány alakult, de annak helyéről és összetételéről nem tudnak. Emlékszem, hogy Tildy Rónaihoz fordult azzal, hogy a hírek szerint¹¹ ő is benne van, és vajon ez igaz-e. Rónai azt felelte, hogy ez nem lehet igaz, mert ő itt van. Arra a kérdésre, hogyha hívnák menne-e, [azt felelte], hogy ő minden jó magyar ügyben benne van!

A másik téma az volt, hogy valaki a katonák közül jelentette, hogy [a] szovjet katonák a térre érkeztek. Ezt követően valaki azt közölte, hogy olyan megállapodás jött létre, hogy a szovjet csapatok a Parlament előtti magyar csapatokat lefegyverzik, a Parlamentben lévő civil személyek pedig szabadon elmehetnek. Hogy ezt a megállapodást ki kötötte, kivel, azt világosan nem mondták meg, én azonban magától értetődőnek vettem, hogy ilyenféle megállapodás kötését Tildy rendelte el a felesleges vérontás elkerülésére. Utóbb decemberben Tildy Zoltán azt közölte velem, hogy ő ilyen megállapodást nem kötött. Küldött a szovjetekhez 3 katonát parlamenternelk – ezek azonban nem jöttek vissza. Tildy ezt azért vetette fel a későbbiekben nekem, mert én egy utóbb tett nyilatkozatomban, vagyis november 4-én délelőtt tett nyilatkozatomban, ezt a tényt megemlítettem.

Ezt követően Tildy Zoltán, Tildy Zoltánné, B. Szabó István, Tildy László és én felmentünk Tildy Zoltán egyemeleti [sic] helyiségeibe, ahol Tildy elbúcsúzott az ott lévő katonáktól és civilektől, akiket nem ismertem. Tildy azt közölte, hogy ne menjünk együtt, hanem külön-külön, mert az nem lesz hasznos ránk nézve, ha vele együtt megyünk. Én ekkor elbúcsúztam tőlük, és elmentek.

KÉRDÉS: Miért nem ment Ön is el Tildy Zoltánékkal a Parlament épületéből, milyen céllal maradt bent és mit csinált?

FELELET: Engem nagymértékben lehangolt a teljes szétesésnek az a látványa, amit reggel tapasztaltam. Rendkívül súlyos és téves lépésnek ítéltam a szovjet[ek] fegyveres fellépését, és abban a meggyőződésben voltam, hogy ez [a] fellépés a Rákosi–Gerő[féle] politika és vezetés visszajövetelét jelenti. Ezzel szemben én azonosítottam magam Nagy Imre kormányának célkitűzésével, melyet én a szocialista vívmányok és a demokratikus szabadságjogok együttes érvényesítésében fogalmaztam meg. Abban a tudatban, hogy Nagy Imre valami módon akadályozva van, a kötelezettség kényszerének éreztem, hogy minden hatalmi eszköz nélkül, merőben demonstratív módon tartalmat adjak Nagy Imre utolsó bejelentésének, mely szerint a kormány a helyén van. Nem tudtam pontosan, hogy mit fogok csinálni, de mindenesetre azzal a gondolattal maradtam ott, hogy bevárom a szovjet csapatok odaérkezését, és valamilyen formában kifejezésre juttatom azt, hogy Nagy Imre kormányát erőszak állította félre.

Bementem a Tildy Zoltán első emeleti miniszteri helyiségeibe, ott találtam egy városi telefont, és elhatározásomat megtelefonáltam feleségemnek. Ezt követően belépett a helyiségbe egy magas szőke fiatalember, aki azzal mutatkozott be, hogy ő Bakos Ferenc újságíró. Kérdésemre, hogy miért nem távozik a többi civillel, közölte, hogy ő most érkezett a városból a Parlamentbe, és itt akar tanúja lenni az eseményeknek. Erre tréfásan azt mondtam neki, hogy ő az én emberem, és tekintse magát az én sajtófőnökömnek. Majd átmentem körülnézni a többi helyiségbe, s mikor visszamentem a városi telefontal bíró szobába, akkor hallottam, hogy Bakos Ferenc halálosan komolyan veszi sajtófőnöki szerepét, és éppen valamiféle újságírónak telefonál, azt közölve, hogy Bibó István államminiszter a Parlamentben maradt, és odavárja sajtónyilatkozat céljából a magyar és esetleges külföldi újságírókat. Ezen én elsőleg meglepődtem, de csakhamar rájöttem, hogy egy ilyen nyilatkozat jól szolgálhatná azt a célt, amiért a Parlamentben maradtam.

Leültem tehát a nyilatkozatot megfogalmazni, bár nem tartottam nagyon valószínűnek, hogy újságírók jöhessenek a Parlamentbe. Mikor [miután] a nyilatkozatot megfogalmaztam, csakhamar kezdtek újságírók a telefont visszahívni azzal, hogy nem képesek a Parlamentet megközelíteni. Erre Bakos Ferenc a nyilatkozatot telefonon beolvasta; hogy ilyen beolvasás hány esetben és kik részére történt, azt nem tudom, de legalább egy esetben bizonyosan megtörtént. Sok esetben a beolvasás nem történhetett, mert megérkeztek a szovjet katonák az első emeletre kb. déltájban. A szovjet katonákkal együtt jött egy civil ruhába öltözött szovjet politikai megbízott, vagy tolmács, akivel közöltem, hogy ki vagyok. Ez a civil megbízott magához vette irataimat, az előző hetekben készített cikkem piszkozatát és a nyilatkozat egy vagy két piszkozati példányát. Ezt követően nem sokkal ugyanez a megbízott kihívott a folyosóra, ahol egy magas rangú szovjet katonatiszt [várt], azt hiszem tábornok, akinek szintén megmondtam, hogy ki vagyok. Ezt követően visszamentünk az elfoglalt helyiségbe. Az este folyamán feljött oda Dobi István, csodálkozott, hogy ott maradtam, megkérdezte, hogy kapok-e enni, és közölte, hogy majd küld ételmet. Attól kezdve kedd, azaz november 6-án délelőttig, semmi említésre méltó esemény nem történt, az ott található ágyon és díványon aludtunk. A parlamenti étteremből hoztak nekünk ételmet. Közben a rádiót hallgattuk, és a Kádár-kormány nyilatkozataiból azt vettem ki, hogy a Rákosi–Gerő-féle irányzat visszajövetelét ő sem óhajtja, viszont Nagy Imréről nem nyilatkozott ellenségesen. Ennek alapján biztatóbbnak kezdtem látni a helyzetet, de ugyanakkor az volt a véleményem, hogy a Kádár-kormánnyal szemben az a tény, hogy szovjet fegyveres erőket vett igénybe, olyan ellenséges közhangulatot fog kelteni az országban, hogy vagy nem lesz képes az országot konszolidálni, vagy ha igen, úgy a Rákosi–Gerő-féle módszerekhez lesz kénytelen visszatérni. Minthogy a rádióból szerzett benyomásom szerint ezt a Szovjetunió sem akarja, kezdett bennem kibontakozni egy olyan kompromisszumos megoldás terve, mely Nagy Imre kormányfőségén alapszik, de egyben teljes biztosítékot nyújt mind a szocializmus fenntartása, mind a Szovjetunió jogos aggodalmának eloszlatása irányában. Ezt az elgondolást egy helyzetértékelés (expozé) és tervezet formájában november 6-án délelőtt a Parlamentben első fogalmazásban megszóvegeztem. Ugyanezen nap délelőttjén feljöttek hozzánk Kristóf István, az Elnöki Tanács titkára és Feri Sándor, a Legfelsőbb Bíróság bírása, akit különböző jogász bizottságokból régebből ismertem. Úgy vettem ki, hogy a Kádár-kormány valamiféle megbízásából jár el. Nagyon elcsodálko-

zott, hogy ott talált engem, és midőn elmondtam, hogy azért maradtam ott, mert kötelességemnek éreztem a Nagy Imre-kormány helyén létét jelképesen demonstrálni, ő kijelentette, hogy egész eljárásomat érthetetlennek tartja. Hangsúlyozta, hogy a Kádár-kormány a szocialista demokrácia alapján áll, és csupán a rendet kívánja a szovjet csapatok segítségével helyreállítani. A Kádár-kormány ezt követően számít minden rendes ember, így az én közreműködéseimre is. Felszólított, hogy hagyjam abba a demonstrációt és menjek haza, mire én délutánig gondolkodási időt kértem. Ezalatt végiggondoltam, hogy a nyilatkozattal megtettem, amit akkor tehettem, viszont most helyesebb a készülő kompromisszumos tervemet valami megfelelő helyre juttatni, ezért délután közöltem vele, hogyha kiengednek, akkor hazamegyek. Erre ő közölte velem, hogy távozásom a szovjet parancsnoksággal el van intézve, levezetett az egyik kapuhoz, ahol kiengedtek. Bakos Ferenc azt mondta, hogy ő még ott marad, mint utóbb tőle magától megtudtam, november 7-én ment ki a Parlament épületéből.

II. fejezet
1956. november 4-től december 8-ig

Távirat az Egyesült Államok elnökének

Jelenlegi rendkívül súlyos helyzetében Magyarország különös bizalommal fordul az elnökhöz, aki mind ez ideig oly sokszor és oly határozottan adta tanújelét a békeszeretetnek, bölcsességnek és bátorságnak. Bár Magyarország népe kétségbeesett elszántsággal igyekszik szembeszegülni az ellene indított támadásnak, nem kétséges, hogy ebben az egyenlőtlen küzdelemben le fogják győzni, ha nem kap segítséget. A pillanatban a legszükségesebb segítség politikai, nem katonai. Nyilvánvaló, hogy a Szovjetunió törekvéseinek ez az új szakasza az Egyiptom elleni angol-francia intervencióval van összefüggésben. Magyarország leigázása azonban nem csupán az elnyomás felújulását jelentené az országban, de egyúttal annak a felszabadulási tendenciának is véget vetne, amely oly reményteljesen indult meg a többi kelet-európai országban is, ezentúl tönkretenné a tíz éven át oly sok határozottsággal és bölcsességgel folytatott amerikai felszabadítási politika eredményeit is. Mindez megrendítené a kelet-európai népeknél az Egyesült Államokba és más országokba vetett bizalmat. Másfelől tekintettel az egyiptomi intervenció kedvezőtlen hatására, ez olyan (új) elszigetelődési folyamatokat erősítene fel, amelyek eddigi tapasztalataink bizonyossága alapján jelentős mértékben hozzájárultak a második világháború [kirobbanásához]. Ez az a történelmi pillanat, amelyre korábbi beszédeikben mind Eisenhower elnök, mind pedig Dulles külügyminiszter utaltak, amikor kijelentették, hogy csak egy világháború kockázatának vállalása lehet az a biztos eszköz, amelynek révén el lehet kerülni egy új világháború kirobbanását. Anélkül, hogy bármiféle tanácsot kívánnánk adni, nem kerülhetjük el, hogy felhívjuk az elnök figyelmét arra a lehetőségre, hogy a várható súlyos következmények elkerülése érdekében közvetítőként módjában állna egyfelől rábírnai a nyugati hatalmakat fegyverszünet elfogadására és az egyiptomi intervenció befejezésére, másfelől pedig felszólítani a Szovjetuniót, hogy sürgősen vonja vissza csapatait Magyarországról. Tisztában vagyunk azzal, hogy ennek a két lépésnek az egyidejű megtétele legalább olyan erkölcsi jelentőséggel bír, mint amilyen gyakorlati nehézséget jelent ezek kivitelezése... [egy 8 soros mondat hiányzik a szövegből]. Nem vagyunk abban a helyzetben, hogy tovább érveljünk ezen javaslatok mellett, de erősen hangsúlyozzuk, hogy ebben a pillanatban egész Kelet-Európa és az egész világ sorsa az elnök cselekedeteitől függ. Az elkövetkező néhány kritikus nap során eldől majd, hogy a béke és felszabadulás útjára lépünk, vagy pedig az agresszió étvágát fogjuk növelni és egy biztos világkatasztrófa felé haladunk.¹

1956. november 4.

Magyarok!

Nagy Imre miniszterelnök a ma hajnali szovjet támadáskor a szovjet követségre ment a tárgyalások folytatására, és onnan visszatérni már nem tudott. A reggel összehívott minisztertanácson a Parlament épületében tartózkodó Tildy Zoltánon kívül már csak B. Szabó István és Bibó István államminiszter tudott megérkezni.

Mikor a Parlamentet a szovjet csapatok körülfojták, Tildy államminiszter a vérontás elkerülése végett megállapodást kötött velük, mely szerint ők megszállják az épületet, a benne levő polgári személyek pedig szabadon távozhatnak. Ő, a megállapodáshoz tartva magát, eltávozott. Az országgyűlés épületében egyedül alulírott Bibó István államminiszter maradtam, mint az egyedüli törvényes magyar kormány egyedüli képviselője.

Ebben a helyzetben a következőket nyilatkozom:

Magyarországnak nincs szándékában szovjetellenes politikát folytatni, sőt teljes mértékben benne akar élni a kelet-európai népek ama közösségében, kik életüket a szabadság, igazságosság és kizsákmányolásmentes társadalom jegyében akarják berendezni. A világ színe előtt visszautasítom azt a rágalmat is, mintha a dicsőséges magyar forradalmat fasiszta vagy antiszemita kilengések szennyezték volna be; a harcban osztály- és felekezeti különbség nélkül részt vett az egész magyar nép, s megrendítő és csodálatos volt a felkelt nép emberséges, bölcs és különböztetni kész magatartása, mellyel csupán a leigázó idegen hatalom és a honi hóhérvölgyesek ellen fordult. A néhány napig napirenden volt utcai igazságtételeket, valamint ókonzervatív politikai erőknél minden fegyveres erőszak nélkül való jelentkezését az éppen megalakult kormány rövid úton megszüntethette volna; az az állítás, hogy evégből óriási idegen hadsereget kell az országba behívni, komolytalan és cinikus. Éppen ellenkezőleg, e hadsereg jelenléte a nyugtalanság és a zavargások legfőbb forrása.

A magyar népet felszólítom, hogy a megszálló hadsereget vagy az általa esetleg felállított bábkormányt törvényes felsőségnek ne tekintse, s vele szemben a passzív ellenállás összes fegyverével éljen – kivéve azokat, melyek Budapest közellátását és közműveit érintenék. Fegyveres ellenállásra parancsot adni nincs módomban: egy napja kapcsolódtam be a kormány munkájába, a katonai helyzetről tájékoztatva nem vagyok, felelőtlenség volna tehát tőlem a magyar ifjúság drága vérével rendelkezni. Magyarország népe elég vérrrel adózott, hogy megmutassa a világnak a szabadsághoz és igazsághoz való ragaszkodását. Most a világ hatalmain a sor, hogy megmutassák az Egyesült Nemzetek Alapokmányában foglalt elvek erejét és a világ szabadságszerető népeinek erejét. Kérem a nagyhatalmak és az Egyesült Nemzetek bölcs és bátor döntését leigázott nemzetem szabadsága érdekében.

Megállapítom egyúttal, hogy Magyarország egyetlen törvényes külföldi képviselője és külképviseleteinek törvényes feje Kéthly Anna államminiszter. Isten óvja Magyarországot!²

Budapest, 1956. november 4.

Bibó István s. k.
államminiszter

*Követ Úr!*³

Alulírott november 4-én tett nyilatkozatom értelmében, mint a Nagy Imre vezetése alatt álló, működésében erőszakkal megakadályozott utolsó törvényes magyar kormánynak tudomásom szerint egyetlen belföldi, magát lemondottnak nem tekintő s teljes izoláltságban is működő tagja, a szovjet megszállás által előállott helyzetről és a belőle való kibontakozás lehetőségéről az alábbi expozét és kompromisszumos megoldás alapjául alkalmas kibontakozási tervezetet terjesztem elő a négy világhatalom és az Indiai Köztársaság kormánya, valamint az ENSZ elé. Kérem Követ Urat, hogy e dokumentumokat a legrövidebb idő alatt minden közvetlen vagy közvetett eszközt igénybe véve saját kormányával és az ENSZ szerveivel közölni szíveskedjék. Feltevésem szerint ezt a tervezetet a kompromisszum sikere érdekében egyelőre nem kellene nyilvánosságra hozni, e tekintetben azonban teljesen szabad kezdet adok a helyzet egyéb adottságait jobban ismerő címzeteknek.

Expozé a magyarországi helyzetről

Magyarország második szovjet megszállása súlyos és előidézőinek szinte megoldhatatlan helyzetet teremtett. Elemei a következők:

1. A szovjet csapatok azzal az indoklással szállták meg Magyarországot, hogy a rendet akarják helyreállítani; valójában az ország elhatározott ellenállási szándéka és a forradalom által teremtett harci kedv folytán az a helyzet, hogy mindaddig, amíg szovjet csapatok az országban tartózkodnak, az ország konszolidálása egyszerűen lehetetlen; a legkülönbözőbb pontokon, minden szervezés nélkül heteken, sőt hónapokon át újra és újra fellángolhat a harc mindaddig, amíg itt vannak a szovjet csapatok.

2. A szovjet megszállás által hivatalba léptetett kormány azt hangoztatja, hogy a rend helyreállítása után megállapodik a szovjet csapatok kivonására nézve; valójában az ország lakosságának politikai erejét ismerve bizonyosra vehetjük, hogy amint a szovjet csapatok kihúzzák a lábukat az országból, ez a kormány összeomlik, s vele omlik annak szovjetbarát külpolitikai orientációja és a szocialista vívmányok fenntartásának általa próbált módja. Ez a kormány tehát kénytelen a végteleenségig meghosszabbítani a szovjet csapatok jelenlétét, ami viszont a rend helyreállítását lehetetlenné teszi.

3. Annak feltételei tehát, hogy a szovjet csapatok a szovjet céloknak eddig megkísérelt módon való elérése után kivonuljanak, teljességgel nincsenek, nem is lehetnek meg, ezzel szemben a nemzetközi helyzet a szovjet csapatok kivonulását a legparancsolóbban sürgeti.

4. A szocializmusnak egypártrendszer útján való fenntartása Magyarországon lehetetlenné vált, mert a szovjet csapatok behívása az első esetben az MDP, a második állítólagos behívása pedig a Szocialista Munkáspárt és az esetleg rájuk támaszkodó kormányok tekintélyét megsemmisítette. Komoly és tekintélyes többpártrendszer nélkül tehát Magyarországot kormányozni nem lehet, annál is inkább,

mert az egyetlen kommunista, akinek a magyar nép előtt tekintélye maradt, Nagy Imre, szintén a többpártrendszer mellett foglalt állást.

5. A Szovjetunió és az általa hivatalba léptetett kormány attól fél, és joggal, hogy a szovjet csapatok kivonása s az általános választások olyan helyzetet teremtenek, mely végsőleg országos ortodox kapitalista restaurációhoz, a volt kommunistáknak az összes állami hivatalokból és felelős állásokból való elkergetéséhez, ókonzervatív politikai körök komoly, esetleg döntő érvényesüléséhez vezet, és Magyarországot a kelet-európai szocialista országok testébe ékelődött nyugati ékké teszi. Az az állítás, hogy Nagy Imre kormánya idején így lett volna, nem igaz. Mindezek a tényezők jelentkeztek ugyan, de az éppen megalakult kormánynak lett volna elég tekintélye és ereje ahhoz, hogy ezen néhány napon belül segítsen: komolytalan és cinikus tehát az az állítás, hogy e jelenségekre a válasz a szovjet megszállás, mely nyilván sokkal inkább a nemzetközi helyzet vélt változásában gyökerezett. Az azonban valószínű, hogy az említett belpolitikai jelenségektől megrémített kommunisták lelkiállapota biztatást és bátorítást jelentett a Szovjetunió elhatározásához. Egy megváltozott külpolitikai helyzetben viszont, amelyben minden szempont a szovjet csapatok minél gyorsabb kivonását követeli, elképzelhető, hogy a kapitalista, antikommunista és ókonzervatív restauráció veszélyének egy jól formulázott és nemzetközileg garantált kiegyezés keretében való elhárítása biztatóan hatna a szovjet elhatározásokra.

6. Meg kell gondolni, hogy az ortodox kapitalista, antikommunista és ókonzervatív restauráció elhárítása nemcsak a Szovjetunió és a kommunisták gondja, hanem a magyar forradalmat végrehajtó és vérével győzelemre vivő, többségében nem kommunista, de túlnyomó többségében magát szocialistának valló ifjúságé, munkásságé és katonaságé is; erkölcsileg is megengedhetetlen, de a szabad magyar belpolitikai fejlődés számára is veszedelmes, ha a forradalmárok vérével megszerzett szabadságnak az idősebb korosztályok szavazatai révén restaurációs erők lennének a haszonélvezői.

7. Meg kell gondolni azt is, hogy egy ilyen restaurációs fordulat, mely Magyarországot nyugati ékké tenné csupa kommunista országok között, egyrészt állandó táplálója lenne újabb agressziós terveknek, másrészt elriasztó lenne a többi népi demokráciák szabadságszerető kommunistái számára, ha saját rezsimeik liberalizálásáról lesz szó. Ezzel szemben egy olyan megoldás, amely a szocialista vívmányokat a szabadságintézmények garanciáival kapcsolja össze, követésre biztató példát jelentene.

Mindezekre tekintettel van az alábbi kibontakozási tervzet, mely minden elvi engedmény nélkül tartalmaz méltányos kiegyezés formájában megjelenő megoldást.

Tervzet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására

1. Kormányzati kiindulópont a november 3-án megalakult utolsó törvényes magyar kormány, Nagy Imre elnöklete alatt. A kormány törvényességét az 1956. október 23-i magyar forradalomból vezeti le, nem pedig az 1949-es Rákosi-féle alkotmányból.

2. (A. alternatíva.) *Külpolitikai megoldás* az, hogy Magyarország kilép a Varsói Szerződés katonai kapcsolatából, és benne marad mint az európai béke és biztonság kérdéseivel foglalkozó konzultatív egyezményben, feltéve, hogy ugyanilyen feltételek mellett Jugoszlávia is belép.

(B. alternatíva.) *Külpolitikai megoldás* az, hogy Magyarország kilép a Varsói Szerződésből, és a Szovjetunióval kétoldalú megállapodást köt.

3. *A kommunisták helyzetére vonatkozó biztosítékok:*

a) Amnesztia minden néven nevezendő politikai bűncselekményre, valamint minden cselekményre, melyről megállapítható, hogy becsületes politikai meggyőződésből származik; a halálbüntetés eltörlése.

b) Az állami és üzemi apparátus reorganizálása minőségi kiválasztás alapján történik, intézményes garanciákkal arra, hogy ez a reorganizáció nem fog sem a kommunisták, sem általában a diploma nélküliek vagy gyorsdiplomások ellen irányulni (lásd 5/e) pont).

4. *A katonai kiürítés* a politikai konszolidálódással párhuzamosan 7–10 napos *szakaszokban*, összesen egy-másfél hónap alatt történik. Pl. a következőképpen:

a) Az első szakaszban kiürítik a szovjet csapatok Budapestet és 5-6 déli megyét, egyidejűleg a szabad magyar kormány hivatalba lép, a forradalmi bizottságok és munkástanácsok helyzetét szabályozza, a közigazgatás reorganizációját megkezdi.

b) A második szakaszban a szovjet csapatok kiürítenek 5-6 nyugati megyét és Pest megyét; egyidejűleg a magyar csapatok a nyugati határt ideiglenesen lezárják, és az emigránsok belépését egyelőre nem engedik meg; a kiürítés e szakaszának megtörténtével, vagy esetleg az első szakaszban az 5. pont szerinti forradalmi alkotmányozó gyűlés Budapesten összeül.

c) A harmadik szakaszban a szovjet csapatok kiürítik a hátralévő keleti megyéket, Borsod és Szabolcs megyék kivételével; egyidejűleg Budapesten az 5. pont szerinti forradalmi alkotmányozó gyűlés a szükséges törvénycikkeket megalkotja.

d) Az utolsó szakaszban a szovjet csapatok a hátralévő két megyét is kiürítik; ezzel egyidejűleg a 2. pont szerinti külpolitikai megállapodások létrejönnek.

5. *Alkotmányjogi megoldás.* Az általános választások megtörténte előtt a forradalmi bizottságokból és tanácsokból forradalmi alkotmányozó gyűlés ül össze, mely az új magyar demokrácia alkotmányjogi és társadalmi alapelveit alkotmánytörvény hatályával megszabja, majd esetleg államfőt választ és választójogi törvényt alkot. Az alkotmánytörvény a következő pontokat tartalmazná:

a) Magyarország államformája az 1946: I. tc. szerint köztársaság.

b) Magyarország kormányformája az 1848: III. tc. szerint független felelős kormányon, népképviselőten és a szabadságjogok teljességén alapuló parlamentáris demokrácia.

c) Magyarország társadalmi formája a kizsákmányolás tilalmán alapuló társadalmi rend (szocializmus), ami közelebbről jelenti:

aa) az 1945-ös földreform fenntartását 20–40 holdas maximummal;

bb) a bányák, bankok és nehézipar államosításának fenntartását;

cc) a meglévő gyáraknak munkásigazgatáson, munkásrészesvényeken vagy nyereségrészesedésen alapuló közösségi tulajdonát;

dd) az egyéni és szövetkezeti szabad vállalkozás teljes lehetőségét, a kizsákmányolás tilalma által megszabott biztosítékokkal;

ee) a magántulajdon szabadságát a kizsákmányolás tilalma által megszabott korlátok között;

ff) teljesen kiépített munkásvédelmet és a munkásszervezkedési szabadság teljességét;

gg) általános társadalombiztosítást.

d) A történet gazdasági és erkölcsi igazságtalanságok, jogfosztások és tulajdon-elkobzások jóvátétele semmilyen vonatkozásban sem történik az azelőtti helyzet (status quo ante) visszaállítása alapján; minden jóvátétel a kizsákmányolási helyzetek tilalma elvének szem előtt tartásával, nem az elvett tulajdon vagy gazdasági hatalmi helyzet mértékéig, hanem csupán a feldúlt otthon, megsemmisített egzisztencia, személyes munka elvett eredménye mértékéig történik.

e) A magyar közigazgatás újjászervezése kisszámú minőségi kiválasztáson alapuló szakigazgatáson és választott laikus vezetők vagy bizottságok által vezetett helyi önkormányzaton alapszik, mely utóbbiak funkcióit a végleges szervek megválasztásáig forradalmi szervek végzik; a közigazgatásba, főleg az általános igazgatásba, hadseregbe és rendőrségbe bekerült diploma nélküliek vagy gyorsított kiképzéssel kiképzettek helyzetét intézményesen – ugyancsak minőségi kiválasztás alapján, de szükséghez képest kötelező százalék megállapításával – biztosítani kell.

f) A szabadságjogok között különös nyomatékkal nyer biztosítékot a teljes vallásszabadság: az állam az egyházak életébe semmi vonatkozásban bele nem avatkozik; az egyházak helyzetét az egyház és az állam elválasztásának elve alapján kell szabályozni; az állam az egyházak közérdekű tevékenységét, beleértve az iskoláztatási tevékenységet is, tiszteletben tartja, és megállapodás szerint segíyezi.

g) A fenti szabályok alkotmánytörvény hatályával bírnak, ami azt jelenti, hogy ezeket az országgyűlés csak kétharmad vagy háromnegyed többséggel változtathatja meg, és alkotmánybíróság örökös azon, hogy ne működhessék párt, mely ezeket el nem ismeri.

6. *ENSZ-csapatokra* vagy rendőrségre csak abban az esetben van szükség, ha a szovjet csapatok kivonulása nem történik megállapodásszerűen, vagy valahol súlyosabb incidensek történnek; semmi ilyen szükség nem áll fenn a szovjet kivonulása után néhány havi megnyugvási idő leteltével megtartandó választásokkal kapcsolatban. Magyarország e pillanatban a forradalom után az erkölcsi fegyelemnek és közéleti emelkedettségnek olyan állapotában van, amilyenben ezer éve nem volt, s a szovjet csapatok kivonulásának megtörténte és egy politikai és erkölcsi tekintéllyel bíró kormány intézkedései a közrend fenntartására teljességgel elegendők.

1956. november 6.

Bibó István s. k.
államminiszter

Miniszterelnök Úr! 4
Kedves Imre Bátyám!

Egy héten keresztül abban a hiszemben voltam, hogy én vagyok a november 3-i kormány egyetlen tagja, aki helyét is elfoglalta, lemondottnak sem tekinti magát és szabadlábban is van. Most örömmel hallom azt a – remélem, igaz – hírt, jó helyen és biztonságban vagy. Ennek következtében azonban kötelességemnek tartom, hogy tájékoztassalak néhány lépésről, amelyet az elmúlt napokban saját elhatározásból, de a kormány tagjaként tettem. A megszállás hajnalán, miután a többiek elhagyták a Parlamentet, a mellékelt nyilatkozatot tettem és azt telefonba követségeknek és újságíróknak beolvastam, majd két nap múlva, mikor a Parlamentet elhagytam, írásban a három nyugati hatalom követségénél letettem, és több embernek hólabda-terjesztésre átadtam (a „Magyarok” kezdetű szöveg). Kijövelelem után pedig készítettem egy összefoglalást a helyzetről és egy kiegyezési kibontakozási tervezetet (a „Követ Úr” kezdetű szöveg), amelyeket eljuttattam a három nyugati követségre és az indiai követségre; nem tudtam még elhatározni magam, hogy a szovjet és jugoszláv követségre eljuttatni időszerű-e már. Ezekhez kérem utólagos hozzájárulásodat s esetleges további utasításaidat. Addig természetesen újabb lépést nem teszek.

A kormány elvi álláspontjára nézve a következő elvek kialakítását javaslom:

a) a kormány hivatalba lépettnak tekinti magát, noha esküt nem tett, minthogy az 1949-es Rákosi-alkotmányra való eskünek úgyszincs jelentősége, viszont ez az első és utolsó kormány, amely az október 23-i forradalom legitím kormányának tekintheti magát;

b) a kormány nem lemondottnak, hanem csak erőszakkal eltávolítottnak tekinti magát;

c) a kormány egy tagja sem vesz részt vagy nem lép be semmiféle állami tevékenységbe, mely nem a fenti alapon, hanem akár Rákosi-népköztársasági, akár forradalmi munkás-paraszt álköztársasági alapon történik;

d) a kormány a fenti elvi alkotmányjogi alap merev tartása mellett minden józan kompromisszumban benne van, mely a magyar szabadság és függetlenség biztosítása mellett a szovjet presztízs mentésére és a bedőlt kommunisták békés elvonulására irányul;

e) a kormány felesleges árnyékkormány-tevékenységet nem végez, ellenben nyugodtan várja azt a – véleményem szerint – bizonyosan bekövetkező helyzetet, mikor a szovjet vezetők is és magyar megbízottaik is belátják, hogy a kibontakozás egyedül Nagy Imre kormányalakításával lehetséges;

f) a fenti elvi álláspont természetesen nem jelenti, hogy a kormány egyes tagjainak szerzett joguk van a miniszterségre, hanem a kormány újjáalakulásakor helyeiket természetesen rendezésre bocsátják;

g) a kormány tagjai nem ellenzik, ha ez akkorra erkölcsileg lehetséges marad vagy lehetségessé válik, hogy Kádár János újból tagja legyen a kormánynak, mint aki feltevésem szerint egy becsületes, de megzavarodott kommunista, s jelenléte esetleg hasznos lesz a hozzá hasonlók megnyerésére.

Őszinte tiszteletemet jelentve, s az előtted álló dolgokhoz erőt és egészséget kívánva maradok tisztelő híved.

1956. november 11.

Bibó István s. k.

Kiegészítés az 1956. november 6-án kelt expozéhoz és tervezethez

(A magyar kérdés állása különös tekintettel a remélhető indiai közvetítésre, valamint indiai államférfiaknak kínai, amerikai és szovjet államférfiakkal való esetleges megbeszéléseikre.)

I. A magyar kérdés az indiai közvetítés szemszögéből

Indiának döntő és helyes kiindulópontja mind a magyar, mind az egyiptomi konfliktusban az volt, hogy mind a kettő lényegében a félelmi politika gyümölcse, és mind a kettőben napvilágra kerültek egyrészt a katonai tömbök rendszerében benne rejlő erőszakalkalmazási veszélyek, másrészt a két tömb alapvetően erkölcsi és érdekbeli ellentmondásai. Ebből az következnek, hogy a két konfliktus megoldásának alkalmát fel kell használni a katonai tömbök rendszerének a minél nagyobb mértékű fellazítására. Ezzel szemben a két hatalmi tömb vezető hatalmai minden erőfeszítést megtesznek arra, hogy a két konfliktus által saját tömbjükben létrejött szakadást minél gyorsabban és minél hatásosabban orvosolják, és ez valamennyire sikerült is nekik, úgyannyira, hogy a tömbök komoly mértékű fellazítása egészen közeli lehetőségnek nem látszik. Ebben a helyzetben a legfőbb kérdés annak eldöntése, hogy mi a jelen körülmények között reálisan elérhető eredmény. Kecsegtetőek és szimpatikusak ugyan azok az elgondolások, melyek egy olyan nagyobb stílusú megoldást rajzolnak ki, melyek során egyrészt Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország és Kelet-Németország, másrészt Nyugat-Németország és esetleg más országok is egyidejűleg kerülnének ki a katonai tömbök rendszeréből. A helyzet reális felmérése azonban azt mutatja, hogy ilyen eredményre való törekvés igen nagy ellenállást váltana ki az érdekelt tömbök vezető hatalmainál, és pedig elsősorban a Szovjetuniónál, mely a jelenlegi helyzetben úgy véli, hogy egy ilyen változás a kelet-európai országokban olyan politikai fordulatokat indítana meg, melyek végsőleg az egész változás egyedüli vesztesévé a szovjet tömböt tennék. Éppen ezért úgy véljük, hogy nem merő magyar szűklátókörűség, hanem a helyzet reális mérlegelése alapján is indokolt a jelenleg elérhető célnak oly értelmű leszűkítése, hogy az indiai közvetítésnek – miután az egyiptomi konfliktus megoldása jó úton van – a magyar kérdésnek szélesebb körre való kiterjesztés nélküli megoldására kellene erejét koncentrálnia. Ez azt jelenti, hogy ellenezni kellene – a nyugati tömbbel szemben – azokat a törekvéseket, melyek a magyar kibontakozást egy csehszlovák–lengyel–keletnémet kibontakozássá akarnák megnöveszteni, mert ilyen törekvések a szovjet tömbben pánikot kelthetnek, és az erőszakpolitika megnövekedését idézhetnék elő; egyidejűleg ellenezni kel-

lene – a szovjet tömbbel szemben – az esetleges olyan törekvéseket, melyek a magyar ügyben esedékes engedmények fejében valamilyen nyugatnémet vagy atlanti vonatkozású ellenengedményt szeretnének elérni. Úgy véljük, hogy a hangsúlyt arra kellene helyezni, hogy mindkét oldalnak ott és annyiban kell engednie, ahol és amennyiben a jogilag és erkölcsileg meg nem engedett erőszak-alkalmazással vétkezett: a két fél szükségszerű politikai vesztesége tehát az, hogy Nagy-Britannia számára a brit–egyiptomi szerződésnek a szuezi partraszállást elvileg megengedő szakaszai, a Szovjetunió számára pedig a Varsói Szerződés Magyarországra vonatkozó katonai szakaszai – mint amelyekkel visszaéltek – politikailag és erkölcsileg lehetetlenültek, amit nyomon kell követnie a formális jogi hatályon kívül helyeződésnek is.

E vonatkozásban közbevetőleg meg kell jegyezmem, hogy amennyire helyesli az egész magyar közvélemény Indiának és az indiai politikával együttműködő többi mély erkölcsiségű ázsiai országnak azt az álláspontját, hogy lényegileg mind a magyar, mind az egyiptomi konfliktus a katonai tömbök alakulására és megmevedésére vezető félelmi politika eredménye s egyben csődje is, annyira keserűen fogadja azokat a törekvéseket, melyek a két konfliktusnak súlyukban és minőségükben egyenlő értékre való redukálását célozzák: e tekintetben azt várja az indiai politikától, hogy ezt az egyenlősítést csak addig viszi, ameddig azt a politikai taktika és okosság kívánja, de nem addig, ahol az erkölcsi mértékek összezavarása kezdődik. Nyilvánvaló ugyanis, hogy nagy különbség van egy egész ország totális megszállása, kormányának erőszakos elmozdítása és az egész ország által egyértelműen gyűlölt bábkormány felállítására, másrészt egy bizonyos katonailag vagy gazdaságilag kritikus területre korlátozott – egyébként szintén helytelen – katonai akció között: a két akció akkor lett volna csak megközelítően egyminőségű, ha a Szovjetunió Magyarországon egy olyan katonai akciót hajtott volna végre, mely területileg például az urániumbányákra korlátozódott volna. A két akció különböző értékelése egyben azt is elegendően indokolja, hogy miért a Szovjetunió az, melynek a nagyobb engedményt kell tennie.

Ami a közvetítés által elérhető méltányos kiegyezés lehetséges tartalmát illeti, utalok a november 6-án kelt tervezet pontjaira, amit a magyar uránium felhasználására vonatkozó esetleges kikötésekkel kell talán majd kiegészíteni.

Megjegyzendő még, hogy a magyar semlegesség programja nem látszik szerencsés formulának, és az említett tervezet ezt tudatosan nem használja. A semlegességi program a maga pillanatában jól kifejezte a magyar közhangulat számára azt az elhatározott szándékot, hogy Magyarország ki akar lépni az egyik katonai blokkból és nem akar belépni a másikba: ez azonban semmiképpen sem jelenthet svájci, vagy akárcsak osztrák típusú semlegességet, mert ez esetben Magyarország óhatatlanul nyugati ékként jelentkezne Kelet-Európában, holott Magyarország – amint az alább IV. alatt részletesebben ki van fejtve – továbbra is organikusan benne akar maradni a kizsákmányolásmentes társadalmat építő kelet-európai népek közösségében, és csupán a mindenütt válságba jutott, Magyarországon pedig teljesen lehetetlenült egypárturalmat akarja felszámolni.

II. A magyar kérdés szempontjai indiai-kínai – és esetleg indiai-jugoszláv – megbeszéléseknél

A kínai államférfiakkal való tanácskozás során rendkívül fontos volna arra rámutatni, hogy a kínai kormánynak az az álláspontja – melyben egy ideig a jugoszláv kormány is osztozni látszott, de azóta feltehetően feladott –, mely szerint a magyarországi szovjet megszállást elvileg helyteleníti, de a szovjet megszállás által hivatalba léptetett Kádár-kormányt támogatja és a kibontakozás szempontjából elfogadható tárgyalópartnernek tekinti, önmagában ellentmondó és a magyar nép számára teljességgel elfogadhatatlan. A magyarországi deportálások, valamint Nagy Imrének és társainak az elvitele után ebben annak sem lehet tovább kétsége, akinek egyáltalán addig volt. Fontos volna tehát csökkenteni próbálni Kína és Jugoszlávia érthető, de indokolatlan bizalmatlanságát Nagy Imrével szemben. Ő ugyanis az az ember, akiben az egész magyar nép bízik, de aki ugyanakkor minden ellenkező állítás ellenére sem fogja a magyar fejlődést valamiféle polgári restauráció útjára terelni. Nagy Imre nem tett mást, mint mindenki másnál előbb látta meg és bátrabban vonta le annak az azóta mindenki előtt nyilvánvalóvá lett tények a következményeit, hogy a magyar kommunista párt Rákosi és Gerő működése folytán erkölcsileg megsemmisült. Magyarországon tehát nem lehet mást csinálni, mint az egész szocialista programot újratekinteni, illetőleg egy többpártrendszerben folytatni Rákosiék erőszakosságai és perfidiái nélkül. Rá kellene mutatni arra, hogy ahelyett, hogy örülnének, hogy e nehéz munkára maradt egy töretlen tekintélyű kommunista Nagy Imre személyében, micsoda történelmi oktalanság mindent megtenni, hogy még őt is lehetetlenné tegyék.

Mindennek eredményeképpen arról kellene meggyőzni a kínai és jugoszláv kormányt, hogy lássa meg egy olyan megoldás lehetőségét, mely a szovjet csapatok kivonása és Nagy Imre visszahelyezése mellett is megtartja Magyarországot a kelet-európai szocialista népek közösségében, és arra kellene őket rávenni, hogy befolyásukat a Szovjetuniónál is érvényesítsék egy ilyen megoldás irányában. Az indiai államférfiak ítéletére bízom, hogy kínai és jugoszláv tárgyalópartnereikkel a november 6-án kelt exposé és tervezetet felhasználják és közlik-e, és mikor.

III. A magyar kérdés szempontjai indiai-amerikai megbeszéléseknél

Az amerikai államférfiakkal való tárgyalás során rendkívül fontosnak vélem annak állandó szem előtt tartását, hogy amennyire veszélyes a Nyugat részéről való katonai fenyegetés atmoszférája, annyira fontos – éppen a magyar ellenállás és az indiai közvetítés sikeréhez –, hogy a remélhető szovjet irányváltást siettető harmadik tényezőként jelen legyen a nyugati világ mind fokozódó erkölcsi és gazdasági nyomása is. Hogy ez a nyomás sem nagyobb, sem kisebb ne legyen a kelleténél, ez döntően az Egyesült Államokon múlik. Elsősorban ezt szem előtt tartva az amerikai államférfiak figyelmét a következő momentumokra kellene felhívni:

1. Fontos, hogy az Egyesült Államok az elkövetkező akciók során, mindaddig, amíg a közvetítésnek a legkisebb kilátása van a sikerre, ne úgy lépjen fel, mint az Észak-atlanti Szerződés vezető hatalma, hanem úgy, mint az ENSZ vezető hatalma, mint akin múlik az, hogy az ENSZ akciói erkölcsileg következetesek s esetleg szükségessé váló szankciói politikailag és gazdaságilag hatékonyak lesznek-e.

2. Fontos, hogy mindezek során mindaddig, amíg a közvetítésnek a legkisebb kilátása van a sikerre, ne történjék olyan, ami a Szovjetunió számára le nem nyelhető presztízssérelmet jelentene vagy helyrehozhatatlan lépésekre indítaná.

3. A magyar kérdést veszélyes volna – amint erről fentebb I. alatt már szó volt – kelet-európai szélességű megoldások irányában kiszélesíteni akarni.

4. Fontos elkerülni azokat a látszatokat, melyek megerősítenék azt a tételt, hogy a felszabadult Magyarország nyugati ékké fog vagy akar válni a kelet-európai népek között, mert ez egyrészt újabb szovjet agresszióra adna kísértést, másrészt megnehezítené a többi kelet-európai ország liberalizálódásának folyamatát; ugyan ezért kerülni kell az azonnali választás jelszavát is, mert ez csak az abszolút szovjet-ellenesség indulatteli atmoszférájában zajlana le.

5. Ugyanakkor biztosítani kellene az Egyesült Államokat, hogy a szocialista struktúra hangsúlyozása és a választások néhány havi elhalasztása semmiképpen sem jelenti, hogy itt a szabadságintézmények valamilyen csökkentett formájának bevezetéséről van szó, hanem annak eléréséről, hogy Magyarország bizonyos szocialisztikus intézmények és társadalmi szerkezeti elemek fenntartása és kiépítése mellett a szabadságintézmények teljességével rendelkező szabad országgá váljék, és az egész szovjet tömb számára – beleértve a Szovjetuniót is – a békés liberalizálódás mintájává és serkentőjévé lehessen (Lásd a november 6-i tervezetet).

IV. A magyar kérdés szempontjai indiai–szovjet megbeszéléseknél

A szovjet államférfiakkal való tárgyalás során tudatossá kellene tenni az egész szovjet akció szinte megoldhatatlan belső ellentmondását: a Szovjetunió azért lép fel Magyarországon az erőszakalkalmazás teljességével, mert attól fél, hogy ha itt enged, akkor lavinaszerű folyamatok indulnak meg a többi kelet-európai országban is; viszont éppen a magyarországi erőszakalkalmazás folytatása az, amely a feszültséget az összes kelet-európai országban a kibírhatatlanságig fokozza. Vagyis az erőszakalkalmazás a maga ősi ördögi szabályai szerint pontosan azt a veszélyt idézi fel, amit el akar kerülni. Addig kell tehát a Szovjetuniónak a magyar kérdést békésen megoldania, amíg ebből az ördögi körből lehetőség van a bátor kiugrásra. Ennek egyetlen útja azonban Magyarországon a szovjet csapatok kivonása, a többpártrendszer elismerése és Nagy Imre visszahelyezése. Reménytelen Magyarországon a lengyel kísérlet, amelynek lényege titoista jellegű liberalizálás szovjet katonai jelenlét mellett: Magyarországon ugyanis ilyen kísérlet történt október 28. és november 4. között, amit a szovjet katonai beavatkozás zárt le: ezek után nincs az az államférfi, aki rá tudná venni a magyarokat, hogy még egyszer szovjet katonai jelenlét – és bármikori újabb beavatkozás lehetősége – mellett próbálják újból

felvenni a békés munkát és a szabad intézmények kiépítésének kísérletét. Reménytelen Magyarországon az egypárturalom, mert mind a Rákosi-féle, mind a Kádár-féle egypárt erkölcsileg halott. És egyetlen lehetőség Nagy Imre, akiben az ország feltétlenül bízunk, s aki mégsem vinné az országot semmiféle polgári restauráció felé (Lásd fentebb a II. alatt mondottakat). Ha egyszer a Szovjetunió mind ebbe belenyugodott, akkor rá kell jönnie, hogy igenis lehetséges menetrendszerű konszolidálódás egypárturalom nélkül is, szocialista struktúra többpártrendszerben is, s egy ilyen Magyarország nem lesz agresszív nyugati ék, sem a nyugati blokkhoz húzó semleges állam, hanem egy olyan bel- és külpolitikai helyzetet alakíthat ki, mely valahol Jugoszlávia, Finnország és Lengyelország helyzete között volna középúton. Ezzel kapcsolatban az indiai államférfiak mérlegelésére van bízva, hogy indokoltnak tartják-e és mikor a november 6-i expozé és tervezet gondolatmenetét a szovjet államférfiakkal közölni.

Ezzel kapcsolatban rendkívül fontos volna, ha az indiai államférfiak valószínűsíteni tudnák szovjet államférfiak előtt, hogy magyarországi benyomásaik szerint a magyar tömegek nagyfokú elkeseredése ellenére is a kibontakozásban számba jövő magyar politikusokban nem találtak szovjetellenes indulatokra, sőt nagy megértést találtak a Szovjetunió helyzetének komplex voltával szemben; de célszerű volna arra is rámutatni, hogy ez a ma még kedvező helyzet minden nappal romlik valamit, mely a Kádár-kormány reménytelen helyzetének a támogatásával és a katonai berendezkedés kísérleteivel telik el.

Végül fontos volna arra is rámutatni – amint ezt már I. alatt is kifejtettük –, hogy a Magyarországon elkerülhetetlenül esedékes szovjet engedmény szükség-szerű következménye súlyosan elhibázott és vétkes előző lépéseknek, úgyhogy kilátástalan volna ilyen engedményeket tisztára a hatalmi egyensúly jegyében elgondolt ellenengedményektől függővé tenni.

Ismételten leszögezem, hogy a jelen kiegészítés alapjául szolgáló november 6-i expozé és tervezet másokkal való közlése vagy esetleges nyilvánosságra hozatala azok címzettjeinek (indiai, amerikai, brit és francia követségek és államférfiak) mérlegelésére van bízva, ellenben a jelen kiegészítés elsősorban az indiai államférfiak bizalmas használatára készült, s inkább egyes részleteinek közlése látszik célszerűnek.⁵

Budapest, 1956. december 4.

1957. május 29.

KÉRDÉS: Mit értett Ön 1956. november 4-én a Nagy Imre-kormány politikai célkitűzései alatt, mellyel azonosította magát?

FELELET: Nagy Imre politikai koncepcióját röviden a szocialista vívmányok fenntartása, továbbfejlesztése, de egyben a demokratikus szabadságjogok biztosítása jegyében fogalmazta meg. Ezzel teljes mértékben azonosítottam magam.

KÉRDÉS: Részleteiben is fejtse ki véleményét!

FELELET: Azonosítottam magam a többpártrendszer bevezetésével, a magam részéről azzal a kiegészítéssel, hogy a szocialista vívmányok elfogadása minden pártra kötelező legyen.

Azonosítottam magam a szabad választások programjával a magam részéről azzal a hozzáállással, hogy a szabad választásokat nem kell túl gyorsan megtartani, hanem előzőleg az ifjúság, a munkásság és a parasztság küldötteiből összetevődő forradalmi nemzetgyűlés szögezze le az ország demokratikus kormányformáját és szocialista társadalmi formáját, és ezek után a szabad választás ne foroghasson a szocializmus vagy a kapitalizmus, földreform vagy nagybirtok, királyság vagy köztársaság kérdése körül, hanem csupán a köztársasági, demokratikus szocializmus alapját elfogadó különböző pártok között válasszanak.

Azonosítottam magamat a szovjet csapatok kivonulásának és a katonai blokkokon kívül való elhelyezkedésének programjával, de a magam részéről nem a semlegességet, hanem a Varsói Szerződés nem katonai részében való benne maradást javasoltam. Láttam az országban megjelenő restaurációs erőket, de úgy ítéltam, hogy azok részben az utca, részben a régi hivatalnokok megmozdulását jelentették, és szilárdan bíztam abban, hogy a fegyveres fellépésre képes erők, úgymint az egyetemi ifjúság, a munkásság, a magyar hadsereg ezekkel szemben rövid időn belül helyre tudják állítani a rendet, és útját tudják vágni minden restaurációs kísérletnek. Feltételeztem, hogy Nagy Imre ugyanígy gondolkodik, és az én különböző saját javaslataimat örömmel fogja fogadni.

Azonosítottam magam Nagy Imre parasztpolitikájával is. Magam is a mezőgazdasági szövetkezés híve vagyok, de az a véleményem, hogy a nagybirtok és az úri közigazgatás alól felszabadult parasztságnak nem négy-öt év alatt, hanem hosszabb [idő], esetleg egész generáció alatt kell az önálló kisgazdaság iskolájában a személyes szabadság magasabb fokára eljutnia ahhoz, hogy az önkéntes szövetkezés fokára eljuthasson, és a mezőgazdaság komoly kollektivizálódása megindulhasson.

KÉRDÉS: Mit ért Ön a szocialista vívmányok alatt?

FELELET: Döntően a nagytőke, a nagyipar, bankok és bányák államosítását, és ezen felül minden intézkedést vagy szabályt, mely a kizsákmányolást tiltja, vagy korlátozza.

KÉRDÉS: 1956. október 23-tól november 4-ig eltelt időben, vagyis az ellenforradalom idején milyen restaurációs erőket látott a politikai, társadalmi életben megjelenni?

FELELET: Restaurációs erőknél tekinttem először: a régi közigazgatási tisztviselőknek azt az igyekezetét, hogy régi tisztségeikbe szerzett joggal visszaüljenek. Másodszor: földbirtokok visszaadására való törekvést, azon a maximumon felül, amit az egy család által saját erővel megművelhető földterület megszab. Harmadszor: kapitalista üzemek visszaadását. Negyedszer: minden olyan kártalanítási tervet, amely – a személyes használatot szolgáló tulajdonon (pl. lakáson) kívül – gazdasági hatalmat jelentő tulajdonért

kárpótlást akart adni. Ötödször: mindennemű feudális, arisztokratikus, monarchikus restaurációt. Ez utóbbira nyíltan fellépő példát nem tudok, de magam is tudtam Mindszenty József legitimista érzelmeiről.

KÉRDÉS: Mondja el, hogy mit tartalmazott az Ön által fogalmazott, majd közzétett november 4-ei nyilatkozat!

FELELET: A nyilatkozat így szólt: Magyarok! Ma [a] hajnali órákban Nagy Imre és Losonczy Géza a szovjet követségre mentek tárgyalni, és onnét visszaérkezni nem tudtak. A ma hajnalra egybehívott minisztertanácsra csak Tildy Zoltán, B. Szabó István és alulírott Bibó István tudtak összejönni. Amikor a szovjet csapatok elérték a Parlamentet, Tildy Zoltán oly értelmű megállapodást kötött velük, mely szerint azok a Parlamentnél lévő magyar katonaságot lefegyverzik, a polgári személyeket pedig szabadon elvonulni engedik. Ő e megállapodáshoz tartva magát a többi polgári személyekkel eltávozott, s a Parlament épületében a kormány tagjai közül csupán alulírott Bibó István maradtam itt. Ebben a helyzetben a következőket nyilatkozom.

Nem felel meg az igazságnak az, hogy a magyar forradalom szovjetellenes célokat követelt volna, hanem célja a független, szabad és kizsákmányolástól mentes társadalom felépülő Magyarország volt. Nem áll az sem, hogy a forradalmat fasiszta és antiszemita kilengések szennyezték volna be. Ellenkezőleg, a felkelt nép nagymértékben vigyázott arra, hogy a bűnösök és [a] büntelenek között különbséget tegyen. Valószínűleg volt ezután egy olyan mondat, amely kifejtette, hogy a szovjet beavatkozás nem indokolt. Ezután a következő szöveg jött: ebben a helyzetben a magyar népet felhívom, hogy a megszálló hadsereget, és az általa esetleg hivatalba helyezett kormányt törvényes felsőségnak ne tekintse, s vele szemben a passzív ellenállás fegyverével éljen. Katonai ellenállásra parancsot adni nincs módomban, mert a katonai helyzetet nem ismerem, és nem vállalhatok felelősséget azért, hogy a magyar ifjúság a vérért hullassa. A magyar nép elég vérral adózott a szabadság ügyéért, s most a világ hatalmain a sor, hogy megmutassák az ENSZ alapokmányában foglalt elvek erejét. Kérem Magyarország ügyében bölcs és bátor döntésüket.

Egyben kinyilatkoztatom, hogy Magyarország törvényes külföldi képviselője Kéthly Anna államminiszter.

KÉRDÉS: Ön nyilatkozatában cáfolni igyekszik, hogy az ellenforradalom idején fasiszta, ellenforradalmi, antiszemita kilengések voltak. Mi volt az Ön véleménye az utcán becsületes, ártatlan emberek kivégzéséről, a Köztársaság téri pártház és más intézmények elleni ellenforradalmi támadásról?

FELELET: A lincselések, amennyiben értesültem róluk, engem teljes borzadállyal töltöttek el. Közről egyet sem láttam, de az volt az általános vélemény, hogy ezek túlnyomórészt valamilyen erőszakos cselekményre voltak válaszok. Oly mértékben nem vagyok híve a vérontásnak, hogy kétségbe vonom azt az általános forradalmi álláspontot is, hogy a forradalomnak vérral kell járnia. Úgy láttam azonban, hogy az október 23-át követő események során a felkelők által kiontott vér alatta marad a felkelők oldalán kiontott ártatlan vérnek, s így megvan a lehetősége annak, hogy én ezzel, mint forradalommal azonosítsam magamat. Egyébként november másodikától az volt a véleményem, hogy az utcai lincselések megszűnnek, a közbiztonság helyreáll, és ez megnyugvással töltött el. Egyébként az volt az álláspontom, hogy a minisztertanácsban az utcai lincselésekkel szemben erélyes és határozott fellépést fogok követelni.

KÉRDÉS: Ön – vallomása szerint – a népi hatalom megdöntésére fegyvert fogott ellenforradalmárokat ártatlan, becsületes szándékú hazafiaknak értékeli?

FELELET: Igen. Az én meggyőződésem az volt, hogy a felkelés megindulásakor annak célja a szocialista demokrácia kivívása volt, s úgy értékeltem, hogy a felkelés során megjelent restaurációs erők nem rendelkeznek komoly fegyveres erővel. Véleményem szerint a felkelés harcra képes erőit a harcok egész tartama alatt az egyetemi ifjúság, a munkásság és részben a magyar katonák tették ki. Ezeket pedig többségükben becsületes szándékú, szocialista meggyőződésű, munkásszármazású embernek tudom.

KÉRDÉS: A börtönből kiszabadított több ezer bűnöző, tehát az Ön véleménye szerint, szocialista meggyőződésből fogott fegyvert?

FELELET: Nem ez a meggyőződésem. A kiszabadult bűnözők számáról tájékozódva nem voltam, sem összetételükről, de az volt a meggyőződésem, hogy az egyetemi ifjúság, a munkásság, a katonaság együtt ura lesz a helyzetnek, és a börtönből szabadultak a dolgok menetét nem fogják befolyásolni tudni.

KÉRDÉS: Az utóbbi időben a tények alapján sem változott a véleménye abban a kérdésben, hogy bűnözők, és politikai restaurációs céllal a volt erőszakszervek tagjai fogtak fegyvert a nép hatalma ellen?

FELELET: Ma is az a véleményem, hogy nem a bűnözők és [a] restaurációs erők voltak a felkelés döntő erői, hanem ezek csak mellékjelenségek voltak. A restaurációs erők veszélyét sokkal inkább a nem fegyveres tényezők körében láttam, az újonnan alakult pártokban és a közigazgatási, gazdasági pozíciók visszakövetelésében. De most is meg vagyok győződve [arról], hogy a november 3-án újjalakult kormány, ha a szovjet fellépés nem következik be, akkor is úrrá tudott volna lenni ezeken az erőkön.

KÉRDÉS: Az Ön véleménye szerint hogyan lettek volna úrrá ezeken az erőkön?

FELELET: Elsősorban a karhatalom megszervezésével, szükség esetén a munkásság mozgósításával, továbbá egy olyan forradalmi jellegű nemzetgyűlés gyors összehívásával, amely az ország köztársasági, demokratikus és szocialista mivoltát, és az ebből következő alapvető intézkedéseket, még az általános választások előtt kétséget kizáróan leszögezte volna. Végül gyors megegyezésre juthatott volna ez a kormány a Szovjetunióval oly módon, hogy Magyarország nem lesz semleges, hanem nem katonai részben tagja marad a Varsói Szerződés szövetségének.

KÉRDÉS: Tudomással bír-e Ön a nemzetőrség szervezéséről, hogyan szervezték azt? Értesült-e arról, hogy abba a fegyveres csoportokat, amelyek restaurációs céllal fogtak fegyvert, és [a] tagjai sorába[an] igen sok bűnöző volt, bevonják a „forradalmi” nemzetőrségbe?

FELELET: A nemzetőrség összetételéről semmiféle értesülésem nem volt, de úgy láttam, hogy a rend helyreállítása érdekében nem rossz megoldás [az] addig központi vezetés nélkül működő fegyveres csoportokat katonai fegyelem alá helyezni, és a szükséghez képest utóbb feloszlatni, nem pedig fordítva, hogy előbb osz[lat]ják fel őket, mert ez zavargásokra vezetett volna.

KÉRDÉS: Tehát [az] Ön utólagos véleménye is az, hogy a bűnözők bevonása árán is rendet kellett csinálni?

FELELET: Véleményem szerint a bűnözők kiszelektálásának a legjobb módja, minden fegyveres alakulat és csoport katonai fegyelem alá vonása.

KÉRDÉS: Kikkel szemben akarták a rendet mindenáron biztosítani?

FELELET: Az utcai lincselésekkel és az egyéni akciókkal szemben.

KÉRDÉS: Milyen céllal tesz a felhívásában olyan kitételt, amely a törvényes magyar kormánnyal szemben a nép el nem ismerését fejt ki, és passzív ellenállásra szólít fel mindenkit?

FELELET: November 4-én nem tudtam más törvényes kormányról mint arról, amelynek tagja voltam, és amelynek nevében nyilatkoztam. Annál is inkább, mert Dobi István november 4-én együtt volt velünk, és semmi olyan nyilatkozatot nem tett, hogy létezne rajtunk kívül más törvényes magyar kormány. Hozzáteszem, hogy a szovjet katonai fellépés engem nagymértékben elkésérett, rendkívül fájlaltam, hogy a Szovjetunió a maga katonai fölényét nem kíméletesebb formában érvényesíti. Meg voltam győződve [arról], hogy ez a lépés törést idéz elő a magyar és szovjet nép viszonyában. Attól is félttem, hogy ez a lépés a Rákosi-Gerő-féle módszerek visszahozását is jelenti. Viszont azt reméltem, hogy ezt a Szovjetunió vezetői is hamarosan belátják, és a kibontakozás irányában Nagy Imrével fognak tárgyalni. A passzív ellenállásra való felszólítást erre, a reményem szerint rövid, közbenső időre szántam.

KÉRDÉS: Vallomását ebben a kérdésben nem fogadom el. Ön tisztában kellett hogy legyen azzal, hogy az Ön nyilatkozata, demonstratív Parlamentben való tartózkodása a kibontakozást csak akadályozza, és nem segíti. Nem fogadom el vallomását azért sem, mert az Ön által törvényesnek minősített kormány államminiszterei elhagyják a Parlamentet, és csak Ön marad ott, hogy a kibontakozást bizonyos formákban nehezítse. Ön ebben az időben értesül arról, ha nem hivatalos bejelentés formájában is, hogy ellenkormány alakult, mégis további ellenállásra határozza el magát. A kérdésre visszatérünk a kihallgatása során.

FELELET: A kérdésre csak azt tudom [meglismételni, hogy fellépésemnél nem szereplési vágy és bajcsinálási szándék vezetett, mert szívesebben félreálltam volna, de úgy láttam, hogy az adott helyzetben az országgal szemben kötelességem azt tenni, amit tettem, és hittem benne, hogy a kibontakozást szolgálja.

KÉRDÉS: Milyen „bölcs” döntést vagy segítséget várt Ön az ENSZ-től?

FELELET: Én a döntéseket nem az ENSZ szerveitől vártam elsősorban, s az ENSZ-et inkább az alapokmányba foglalt elvek szempontjából említettem. Ezeknek az elveknek a keresztülvitelét gyakorlatilag a négy nagyhatalom és India valamiféle konferenciájától vártam, mégpedig oly módon, hogy ez a konferencia egyidejűleg tárgyalja a magyar és [a] szuezi kérdést.

KÉRDÉS: Ön [az] ENSZ fegyveres segítségére is gondolt a nyilatkozat megtételekor?

FELELET: Semmi körülmények között.

KÉRDÉS: Mit értett Ön az ENSZ „bátor” döntése alatt?

FELELET: Én főleg Amerika részéről láttam volna bátorságot abban, hogy egyszerre lép fel teljes határozottsággal szövetségeseivel és ellenfeleivel szemben, midőn azok helytelen lépést tesznek, bátor fellépés alatt semmiképpen sem értettem katonai fellépést.

KÉRDÉS: [Az] ENSZ-rendőrség kérdésében is ilyen elutasító volt az Ön álláspontja? November 4-ei nyilatkozatában, ugyanis ilyen beavatkozás lehetséges lett volna Magyarország belügyeibe.

FELELET: Én az ENSZ-rendőrséget nem láttam célravezető megoldásnak. De a megoldás részlet[ei]ről a november 4-ei nyilatkozatba[n] nem láttam indokoltnak szólni, erre

november 6-ai tervezetembel] tértem ki, ahol az ENSZ-rendőrség gondolata ellen kifejezetten állást foglaltam.

KÉRDÉS: Kik ismerték meg az Ön által készített november 4-ei nyilatkozatot?

FELELET: Bakos Ferenc, aki telefonba beolvasta, és rajta keresztül azok az újságírók, akiknek bemondotta.

KÉRDÉS: Nevezze meg konkrétan őket! Melyik lapok szerkesztőinek, szerkesztőségeinek olvasta be Bakos a nyilatkozatot?

FELELET: Minderről halvány sejtelmem sincsen, nem is emlékszem, hogy említette volna, és ha említette, elfelejtettem. Annál is inkább, mert akkor csak úgy nyüzsögtek az új újságok.

KÉRDÉS: Mikor terjesztik Budapesten az Ön nyilatkozatát és milyen formában?

FELELET: Én először november 15-e körül hallottam róla, hogy géppel sokszorosított plakát formájában megjelent a budai Ferences-templomnál. Nem tudom ki közölte velünk. Édesanyám említette, hogy ugyanígy megjelent a Déli pályaudvar környékén. Hallottam utóbb arról, hogy ki volt rakva a Kolosy téren és a Nyugati pályaudvaron. Ezt sem tudom pontosan, hogy kitől [hallottam], de a Kolosy tért emlékezetem szerint Rácz Jenőné mesélte nekem, hogy az olvasók egyike gúnyos megjegyzést tett rá.

KÉRDÉS: Megjelent-e az Ön november 4-ei nyilatkozata külföldi sajtóban, beolvasták-e azt külföldi rádióban?

FELELET: Tudomásom szerint, külföldi sajtóban nem jelent meg. Külföldi rádióban, tudomásom szerint, beolvasták. Én magam nem hallottam.

KÉRDÉS: Melyik rádió közvetíti az Ön nyilatkozatát és mikor?

FELELET: Körülbelül november közepén a bécsi, valamint a lisszaboni rádióról hallottam ezt említeni. Sem a londoni[ról], sem a Szabad Európa-hangjáról nem hallottam, hogy felolvasta volna.

KÉRDÉS: Átadja-e Ön valakinek, vagy több személynek a november 4-ei nyilatkozatot?

FELELET: A november 4-ei nyilatkozatot a tervezet elkészítésével túlhaladottnak tekintettem, tehát terjesztés céljából nem adtam át másoknak. De szövegét megmutattam több embernek, akik november első felében meglátogattak.

KÉRDÉS: Kiknek mutatja meg?

FELELET: Közeli rokonságomon kívül megmutattam Illyés Gyulának, Sárközi Györgynének, Tóth Endrének, Göncz Árpádnak, valamint – emlékezetem szerint – Tamási Áronnak, Rácz Jenőnek, aki november végén vagy december elején járt nálam. Féja Gézának, Farkas Ferencnek; másra nem emlékszem, hogy megmutattam volna.

KÉRDÉS: Kinek küldi el és mikor a november 4-ei nyilatkozatot?

FELELET: Bakos Ferenc november 7-én távozott a Parlamentből, saját közlése szerint, és az ezt követő napok valamelyikén látogatott meg, valószínűen november 9-én vagy 10-én. Én erre három vagy négy borítékot készítettem, mindegyikbe beletettem a november 4-ei nyilatkozat és a november 6-ai nyilatkozat (mely november 8-án készül el), és azl expoze egy-egy példányát, és azzal a kéréssel adtam oda Bakos Ferencnek, hogy juttassa el őket Kovács Bélához, Tildy Zoltánhoz és valamelyik szociáldemokrata miniszterhez, tájékozódás végett. Azzal a kéréssel küldtem el, hogy az illetők, amennyiben tudják, próbálják eljuttatni Nagy Imréhez is. Bakos Ferenc utóbb közölte velem, hogy mindhárom irányba eljuttatta a borítékokat és a kérést, de hogy Nagy Imréhez eljutott-e,

azt nem tudja. Én jelenleg sem tudom, hogy Nagy Imre megkapta-e. Én ekkortájt tudtam meg, hogy Nagy Imre a jugoszláv követségen van.

KÉRDÉS: Követségek részére küld-e a nyilatkozat példányaiból?

FELELET: Nem küldtem.

KÉRDÉS: Milyen céllal küldi el a nyilatkozat és az expozé szövegét az említett személyeknek?

FELELET: Minthogy a kormány nevében nyilatkoztam, szükségesnek tartottam, hogy a kormány elérhető tagjaílt tájékoztassam.

KÉRDÉS: Amikor Ön a nyilatkozatot elküldi, akkor még mindig egy nem létező kormány működését igyekszik fenntartani. Mi erről az Ön véleménye?

FELELET: A helyzet november 4-e és 10-e között – az én megítélésem szerint – egyforma volt. Nagy Imre kormányának a működése lehetetlenné vált, de más kormány törvényes kinevezéséről nekem bizonyos tudomásom nem volt. Megjegyzem, hogy felmentésünk a hivatalos lapban november 12-én jelent meg. Ebben a november 4-e és 8-a közötti helyzetben én a magam kényszerítő kötelességének két munkával véltem eleget tenni: a 4-ei nyilatkozattal és a 6-ai dátummal készült, de valójában november 8-án legépelte expozé és tervezettel. Azzal, hogy ez utóbbit eljuttatom oda, ahová szánva voltak, a magam részéről az egyedül való államminiszterkedést befejeztem, mert annak céltalanságával a továbbiakban tisztában voltam.

KÉRDÉS: Ön a rádiót november 4-én, 5-én és 6-án nem hallgatta, nem értesült arról, hogy megalakult a Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány?

FELELET: Hallgattam és értesültem arról, hogy a Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány megalakult, de azt nem tudtam megállapítani, hogy ez milyen jogi aktussal vált vagy válik ellenkormányból törvényes kormányra, s így nem éreztem azt, hogy e címen jogom van felmenteni magamat annak megtétele alól, amit kötelezettségemnek éreztem.

KÉRDÉS: Hogy értékeli utólag a november 4-ei nyilatkozatot, főleg tartalmát illetően?

FELELET: Nem bántam meg, hogy [megtettem, és lényeges tartalmát az akkori helyzetre vonatkoztatva ma is helyesnek tartom. Bár tisztába[n] vagyok vele, hogy az idő elhaladt fölötte, és az események nem engedték, hogy jelentőségre jusson.

KÉRDÉS: Ön a nyilatkozat értékelésénél ma sem tartja elítélendőnek a nyilatkozat szovjetellenes, a Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány elleni részeit. Továbbra is a törvényes magyar kormánnyal szemben a passzív ellenállás akkori hirdetését, illetve felhívását helyesnek tartja?

FELELET: Akkori helyzetre igen, a mostanira nem. A mostani helyzetre vonatkozóan az 1956. december 8-án kelt közös pártnyilatkozatot tekintem irányadónak. A magam november 4-ei nyilatkozatát nem szántam és nem tartom szovjetellenesnek. Igaz, hogy elkecsereződésből született, de abból a meggyőződésből is, hogy a Szovjetunió vezetői előbb-utóbb más belátásra jutnak. Meg vagyok győződve [arról], hogy Magyarország szerencsés fejlődését csakis a Szovjetunióval való jó viszony és együttműködés útján lehet keresni. Ez derül ki a november 6-ai tervezetből és a december 8-ai közös nyilatkozatból is.

1957. augusztus 29.

KÉRDÉS: Ön 1957. május 31-[ei] jegyzőkönyvében⁶ vallomása során elismerte az Ön előtt felmutatott „Expozé és Tervezet” egy példányára vonatkozóan, hogy azt Ön ké-

szította. Ismertesse, hogy mikor, milyen céllal írta Ön az „Expozé és Tervezet” című munkáját!

FELELET: Az „Expozé és Tervezet” gondolatmenete november 5-én és 6-án a Parlamentben alakult ki bennem, és egy hevenyészett fogalmazvány formájában lényegében készen volt. Az „Expozé és Tervezet” készítésére az indított, hogy úgy éreztem, hogy a merő deklarációkat tartalmazó, nyomott lelkiállapotban született és a konkrét megoldásra nem utaló nyilatkozat mellett, kötelességem egy reális megoldást és megegyezést is körvonalazni, amely a szocializmus vívmányait is biztosítja a restaurációs erőkkal szemben, és ugyanakkor a szovjet csapatok kivonását [is], ugyanakkor nemzetközi enyhülést is lehetővé tenne. Az volt ekkortájt a meggyőződésem, hogy komolyan remélhető, hogy a szovjet politika újból tárgyalni kezd Nagy Imrével, és Kádár János maga is visszalép Nagy Imre kormányába. Ugyanakkor meg voltam győződve [arról], hogy a „magyar ügyet”, és a benne lehetséges megoldásokat és garanciákat a közeljövőben világhatalmi szinten tárgyalni fogják. Ezért gondoltam arra, hogy megpróbálom az expozét az itteni megfelelő követségekhez eljuttatni, mint ahogy el is juttattam.

KÉRDÉS: Milyen minőségben készítette az expozét?

FELELET: Az expozét miniszteri minőségben készítettem.

KÉRDÉS: Milyen minőségben juttatta el az expozét a követségekhez?

FELELET: Én a Parlamentből való távozás után miniszteri minőségben tárgyalásokat folytatni nem akartam, de azt igen, hogy a miniszteri minőségben fogalmazott expozét a követségekhez és a Nagy Imre-kormány tagjaihoz eljuttassam.

KÉRDÉS: Ön milyen kormánynak volt november 4-e után tagja?

FELELET: Én november 4-e után Nagy Imre kormányának tagjaként nyilatkoztam, azaz tisztában voltam, hogy a kormány hatalmon lenni megszűnt, de abból indultam ki, hogy nem mondott le. Erre vonatkozó felfogásomat részletesen megírtam a Nagy Imréhez írt kísérőlevélben.

KÉRDÉS: Ön tisztában volt tehát azzal, hogy a Nagy Imre-kormány nem működik?

FELELET: Tisztában voltam vele.

KÉRDÉS: Az „Expozé a magyarországi helyzetről” című fejezetben Ön miért rágalmazza a Szovjetuniót?

FELELET: Én az expozét nem szovjetellenes céllal írtam, mint ahogy az számos mondatából kiderül, de a november 4-ei szovjet fellépést – Nagy Imre rádióbejelentését követve – nagyon súlyos, helytelen és tragikus lépésnek ítéltam a magyar-szovjet viszony alakulása szempontjából is.

KÉRDÉS: Miért adott az expozéban Ön a szovjet kormány fegyveres segítségének olyan beállítást, mintha a Szovjetunió támadta volna meg hazánkat?

FELELET: Én Nagy Imre bejelentéséből indultam ki, és a szovjet akciót súlyosan helytelenítettem. Meg voltam győződve [arról], hogy ez a lépés a magyar kibontakozást nem segíti, hanem nehezíti.

KÉRDÉS: Fenntartja-e az expozéban, [a] 7. pontban írt nézetét?

FELELET: Az az érvelésem, hogy a szovjet közbelépés után kommunista egypártrendszer mellett a zavargások állandóan folytatódni fognak, tévesnek bizonyult. A november 4-ei lépés helytelenítését azonban ma is fenntartom.

KÉRDÉS: Hogyan értékeli a „Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására” című fejezetet?

FELELET: Ebből az 1. pontot ma már az akkori helyzetre vonatkoztatva logikusnak, de ma teljesen túlhaladottnak ítélem. A 2. pont A. alternatívájánál visszamenőleg is helytelenítem azt a gondolatot, hogy Magyarország csak Jugoszlávia belépése mellett maradjon bent a Varsói Szerződésben. A 4. pont alpontjait főlegesen részletezésnek ítélem. A 6. pontban visszamenőleg helytelenítem azt a részt, mely szerint az „ENSZ-csapatokra vagy rendőrségre csak abban az esetben van szükség, ha a szovjet csapatok kivonulása nem történik megállapodászerűen, vagy valahol súlyosabb incidensek történnek.” Azért helytelenítem, mert ez feleslegesen felveti az incidensek lehetőségét, és gyengíteni látszik a pontnak az ENSZ-csapatok elleni tendenciáját.

KÉRDÉS: Ön mit értett az alatt, hogy „a kormány törvényességét az 1956. október 23-ai magyar forradalomból vezeti le, nem pedig az 1949-es Rákosi-féle alkotmányból”?

FELELET: Én abból indultam ki, hogy az októberi események az 1949. évi alkotmányt, melyet a közvélemény – az én ítéletem szerint – az egypárturalommal kapcsolt össze, az októberi események nagy részben megsemmisítették. Úgy értettem az expozénak ezt a mondatát, hogy az októberi eseményekben, melyeknek aktív hordozójául az ifjúságot, a munkásságot, [az] értelmiséget és [a] hadsereget tekintettem aktív erőnek, egy olyan állami és társadalmi formára irányuló akarat nyilvánult meg, mely a szocializmust a szabadságjogok kiépítésével és többpártrendszeren belül akarja megvalósítani.

KÉRDÉS: Nagy Imrét milyen alkotmányos rend, törvény alapján nevezték ki?

FELELET: Tisztában voltam vele, hogy 1949. [évi] XX. törvény alapján nevezték ki.

KÉRDÉS: Akkor Ön [a] Nagy Imre-kormány „törvényességét” miért [az] „1956. október 23-ai forradalomból vezeti le” az expozében?

FELELET: Éppen azt akartam kifejezni, noha formailag is szabályosan van kinevezve, törvényességét az általam forradalminak ítélt eseményekkel való azonosulása biztosítja tartalmilag.

KÉRDÉS: Tehát Ön az ellenforradalomból vezette le a Nagy Imre-kormány törvényességét?

FELELET: Tartalmi törvényességét az ellenforradalomból vezettem le, a formait a kinevezés tényéből.

KÉRDÉS: Miért dolgozza Ön ki november 4-e után a Magyar Népköztársaság alkotmányának megváltoztatására irányuló alkotmánymódosító tervezetét?

FELELET: Alkotmánymódosító tervezetet azért dolgoztam ki, mert szükségesnek tartottam azokat a biztosítékokat leszögezni, amelyek biztosítják, hogy a többpártrendszer és a többpártos választás ne forduljon a szocialista vívmányok ellen.

KÉRDÉS: Ön a „Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására” című fejezetben [a] 3. oldal 5. pontjában a népköztársaság törvényes rendje ellen támadó elemekre támaszkodva, az 1949. évi XX. törvény III. fejezetében meghatározott államhatalmi szervek megdöntésével, úgynevezett „forradalmi alkotmányozó gyűlés” létrehozását tűzte ki célul. Ez a szerv az Országgyűlés által elfogadott alkotmány megdöntése útján új alkotmánytörvényt hozatalát javasolja. Ennek az új alkotmánynak alapítója a népköztársaság felszámolása, és helyette polgári demokratikus köztársaság létrehozása. Az Ön által készített „tervezet” 3. oldalának] 5. pontja világosan leszögezi az ezzel kapcsolatos teendőket. Milyen alapon akarta Ön társaival és külföldi követségek segítségével a Magyar Népköztársaság alkotmányát megváltoztatni?

FELELET: Én az 1949-es alkotmányt a tervezet írásának idején megsemmisítettnek

ítéltem. A forradalmi alkotmányozó gyűléssel kapcsolatban nem arra gondoltam, hogy ez a[z] 1949-es alkotmányt dönti meg, hanem az volt a fő célom, hogy az ország új alkotmányos rendjét ne azonnali választás szabja meg, mely egy kommunistaellenes demagógia jegyében folyt volna [le], és restaurációra vezethetett volna, hanem egy olyan forradalmi szerv, amely a szocialista vívmányokat úgy körülbástyázza, hogy azt a további többpártrendszerű választások ne veszélyeztessék. [Az] 1946. évi I. tc.-re és az 1848. évi III. tc.-re egyáltalán nem azért hivatkoztam, mintha távolról is polgári kapitalistá állam járt volna az eszembef[n], hanem csupán történelmi előzményként hivatkoztam azokra az előzményekre, melyek Magyarországon a királlyal szemben a köztársaságot, és az abszolutizmussal szemben a népképviseleti felelős kormányt behozták. Úgy ítélt, hogy e törvények merőben formai tartalma azonos azzal, ami mindenféle, akár polgári, akár szocialista demokráciában a kormányszervekre vonatkozóan jogszabály. A köztársaság kifejezést én nem a népköztársasággal állítottam szembe, mert a c) pontban világosan le van szögezve, hogy Magyarország társadalmi formája a szocializmus.

KÉRDÉS: Volt az országnak abban az időben Népköztársaság Elnöki Tanácsa, amikor Ön írta a tervezetet?

FELELET: Volt.

KÉRDÉS: Tudomással bírt Ön arról?

FELELET: Igen.

KÉRDÉS: Tudomással bírt arról, hogy ebben az időben az ellenforradalmi fegyveres bandák felszámolása lényegében befejeződött, és minden területen az alkotmányos rend helyreállításáért folyt a kormány vezetésével a munka?

FELELET: Erről [arról] tudomásom volt, hogy az alkotmányos rend helyreállításáért folyik a munka. Bár láttam, de úgy gondoltam, hogy ez nem fog az ország megnyugvására vezetni.

KÉRDÉS: Ha tudomással bírt [arról], mint ahogy vallja is, hogy az országnak volt Népköztársaság Elnöki Tanácsa, kormánya, amely az alkotmányos rend helyreállításáért dolgozik, akkor miért akarta Ön – a tervezete szerint – a működő államhatalmi szerveket „forradalmi alkotmányozó gyűlés”-[s]lel helyettesíteni?

FELELET: Én november 6[-a és] 8[-a] között nem úgy láttam, hogy az államhatalmi szervek működése teljes és probléma nélküli. Meg voltam győződve [arról], hogy az általam lemondottnak nem tekintett Nagy Imrével hamarosan tárgyalások kezdődnek, és a kibontakozás e körül fog kibontakozni.

KÉRDÉS: Milyen joron akarta Ön 1956. november közepe után összehívni az ellenforradalom alatt alakult, különböző „forradalmi” szervekből alakított alkotmányozó gyűlést?

FELELET: Én úgy láttam, hogy az októberi események után az 1949. évi alkotmány alapján összeült országgyűlésnek, melynek működése a múlt hibáival összekapcsolódott, nincs elég hitele ahhoz, hogy a kibontakozást reá lehessen építeni. Viszont egy azonnali választás, melyet októberben általában emlegettek, az én aggodalmam szerint, restaurációs demagógia jegyében zajlott volna le. Ezért vettem fel, hogy az általános választások előtt egy forradalmi alkotmányozó gyűlés szabja meg azt, hogy Magyarország állami és társadalmi formája a köztársaság, és társadalmi formája a szocializmus. Az általános választások során tehát ezt már ne lehessen vitássá tenni.

KÉRDÉS: Ismerte Ön a forradalmi bizottságok és tanácsok összetételét?

FELELET: Közelebről nem ismertem. Én azt tétéleztem fel, hogy munkásokból [és az] ifjúságból tevődik össze.

KÉRDÉS: Milyen alkotmányt akart Ön megalkotni egy olyan alkotmányozó gyűlés résztvevőivel, melyben igen nagy számban vettek részt ellenforradalmi elemek, restaurációs szándékkal?

FELELET: Én ezeknek az összetételéről nem voltam pontosan értesülve, de abból indultam ki, hogy ilyen időszakban, egy ilyen gyűlés összetételét lehet alakítani és befolyásolni abban az irányban, hogy restaurációs többség ne legyen. Én egy olyan alkotmányt szerettem volna megvalósítani, amely a többpártrendszeres, parlamentáris demokrácián és a szocialista vívmányok fenntartásán alapul, és a burzsoá restaurációt kizárja.

KÉRDÉS: Hogyan képzelte Ön el az 1946: I. tc. szerinti Magyar Köztársaság létrehozását? Egyben hatályon kívül helyezte Ön az 1949. évi alkotmányt?

FELELET: Én abból indultam ki, hogy az 1949. évi alkotmány hatálya nagyjából megszűnt, és helyreállítását nem kívántam. Új alkotmányos rendezést gondoltam el, nem pedig 1946-ra vagy 1848-ra való visszamenetelt. Ezekre csupán – 1946: I. tc. [és] 1848: III. tc. – történelmi reminiszcenciákként hivatkoztam. [Az] 1946: I. tc. egyébként egy teljességgel formális törvény, mely sem szocialista, sem polgári tartalomra nem utal.

KÉRDÉS: Fejtse ki, hogy mit gondolt Ön az „új magyar demokrácia társadalmi alapelvei” alatt!

FELELET: E tekintetben úgy gondoltam, hogy Magyarország társadalmi formája a szocializmus legyen, vagyis osztály és kizsákmányolás nélküli társadalom. Ez főleg az expozé [tervezet] 4. oldalának c)/ee) [all]pontjában jut kifejezésre.

KÉRDÉS: Az 1946: I. tc. bevezetőjének negyedik bekezdése leszögezi a tulajdon szabadságát. Ön az expozéban szintén síkraszáll a „magántulajdon szabadságá”-ért. Ez az elvi tétel a polgári köztársaság megalkotását jelenti, vagyis a polgári köztársaság társadalmi alapelvei.

FELELET: Én az expozé 4. oldal c) [all]pontjának ee) alpontjában leszögeztem, hogy a tulajdon szabadsága csak a kizsákmányolás tilalma által megszabott korlátok között nyerhet védelmet.

KÉRDÉS: Miért javasol Ön tervezetében az 1949-es alkotmánnyal szemben 40 holdas birtokmaximumot?

FELELET: Én valahonnét úgy voltam értesülve, hogy egy parasztcsalád hagyományos módszerekkel 20 holdat, modern gépesítés mellett 40 holdat tud kizsákmányolás nélkül, vagyis idegen munkaerő nélkül megművelni. Az 1949-es alkotmány birtokmaximuma az expozé készítésekor nem volt tudatomba[n], s annak kifejezett módosítása nem volt szándékomban.

KÉRDÉS: Ön az expozé 4. oldal c) [all]pontjának bb) alpontjában „a bányák, bankok és nehézipar államosításának fenntartását” írja, ugyanakkor az ipar egy jelentős ágáról, mint a könnyűipar, élelmiszeripar, egy szót sem ír. Ön is tudja, hogy az ipar ezen ágán belül volt és lett volna – az Ön tervei szerint is – a legnagyobb a „szabad vállalkozás teljes lehetőségének” érvényesülése. Az Ön célja a szabad vállalkozás kifejlesztése volt e területen?

FELELET: Nem. Én ezekre a cc) [all]pontot vonatkoztattam, vagyis úgy gondoltam, hogy ezeknek nem kell szükségképpen állami tulajdonban lenniük, hanem lehetnek helyi közületek vagy munkásközületek tulajdonában is.

KÉRDÉS: Mit értett Ön az alatt, hogy a meglévő gyáraknak munkásigazgatáson, munkárszvényeken vagy nyereségrészesedésen alapuló közösségi tulajdonát fenn kell tartani?

FELELET: Abból indultam ki, hogyha egyszerűen kimondjuk a gyárak munkástulajdonát, akkor súlyos egyenlőtlenségek támadnak a munkások között, ezért a gyárakban fekvő befektetések, továbbá azok jövedelmezősége alapján kell megszabni az állam, a helyi közületek részesedését.

KÉRDÉS: Miért akarta Ön az államosított üzemek egy részét alacsonyabb tulajdonformára átvinni, átalakítani?

FELELET: Én nem voltam azon a véleményen, hogy alacsonyabb tulajdonforma, és a fennállónál rugalmasabb, és a dolgozók anyagi érdekeltségét növelő rendszert gondoltam el.

KÉRDÉS: Mi volt az elképzelése a munkárszvényekkel kapcsolatban?

FELELET: Én részletesen nem dolgoztam ki magamban azt az elgondolást, azonban a részvény alatt nem kapitalista részvényt, hanem a közös tulajdon egy lehetséges formáját értettem.

KÉRDÉS: Tehát az állami tulajdont átadta volna munkásigazgatásba?

FELELET: Azt a kérdést, hogy a munkásigazgatás mennyiben jelent munkástulajdont, én részletesen nem tisztáztam, de nem tartottam lehetetlennek az állami tulajdonnak munkástulajdonba való adását, mert az állami tulajdont nem tekintettem magasabb rendűnek.

KÉRDÉS: Az expozé 5. pontjában [dd) és ee) alpontjában meghirdeti az egyéni szabad vállalkozás „teljes” lehetőségét és a magántulajdon szabadságát. Az Ön által hozzátett kizsákmányolás tilalma által megszabott biztosítékok ténylegesen nem szabnak gátat a kapitalista irányú szabad vállalkozásoknak. Mit értett Ön a fenti pontok alatt?

FELELET: Én nem tőkés jellegű szabad vállalkozásra gondoltam, és ezzel szemben hatékony biztosítékokat gondoltam volna. Az adóztatás, az ellenőrzés és az üzemnagyság megszabása útján. Azért nem utaltam kizárólag a kisiparra és [a] kiskereskedelemre, mert volt egy egyéni elgondolásom, amit nem akartam itt kifejteni, de a lehetőségét nyitva akartam hagyni, azt tudniillik, hogy feltalálók és újítók minden korlátozás nélkül indíthassanak vállalkozást úgy, hogy ezek megszabott idő (5-10-15 év) múlva kerüljenek kötelezően közösségi tulajdonba.

KÉRDÉS: Kiket érintett volna elsősorban ez az intézkedés?

FELELET: Ez az intézkedés 99 százalékban kisiparosokat, kiskereskedőket.

KÉRDÉS: Kiket érint a magántulajdon visszaadása?

FELELET: Kisiparosokat és kiskereskedőket, kis családi házak és öröklakások tulajdonosait.

KÉRDÉS: Mit kívánt Ön azzal elérni, hogy az elkobzott tulajdonokért kártérítést fizessen az állam? Kikre vonatkozott ez, és milyen mértékű kártérítést akart Ön adni, vagyis milyen nagyságra gondolt?

FELELET: Az egész pont hangsúlyozottan restaurációellenes, és célja, a kártérítési igényeknek a legszemélyesebb szükségletekre és arra az egzisztenciális alapra való szorítása, melyből munkával, kizsákmányolás nélkül meg lehet élni. Gyakorlatilag ez is családi otthonra és kisüzemi egzisztenciára vonatkozik. Összeget nem határoztam meg magamban.

KÉRDÉS: A magyar közigazgatás átszervezését miért határozta el?

FELELET: Elkerülhetetlennek gondoltam mind az állami, mind az üzemi bürokrácia csökkentését. Egy sokkal kisebb számú, szakszerű igazgatás berendezését javasoltam. Tudtam azonban, hogy a szakszerűség jelszava gyakorlatilag könnyen munkáskáderellenes jelszóvá válik, ezért javasoltam ebben a pontban, hogy a szakszerű kiválasztás során a munkáskáderek arányának a leszorítása ellen biztosítékok legyenek.

KÉRDÉS: Ön lellismeri azt, hogy a helyi tanácsok a Magyar Népköztársaság alapintézményei közé tartoznak?

FELELET: Igen.

KÉRDÉS: Miért akarta a Magyar Népköztársaság alapintézményeit, a helyi tanácsokat megszüntetni, és mivel akarta helyettesíteni?

FELELET: Az én elgondolásom választott laikus vezetők vagy bizottságok által vezetett helyi önkormányzat volt, ami gyakorlatilag ugyanaz, mint a helyi tanácsok rendszere. Azért nem hivatkoztam a helyi tanácsok rendszerére, mert ez a rendszer 1949 óta nem úgy érvényesült, ahogyan el volt gondolva, hanem centralisztikus módon.

KÉRDÉS: Mit ért Ön a „teljes vállásszabadság” alatt?

FELELET: A teljes vállásszabadság alatt azt értem, hogy az egyházak működésébe az állam ne szóljon bele, és ne tegyen erőfeszítést arra se, hogy az egyházak vezetősége politikailag az államhoz igazodjék. Úgy láttam, hogy az 1948 [és 1956 közötti] ilyen irányú erőfeszítések haszontalanok voltak, mert a politikailag túl sikeresen megnyert papok elvesztették kapcsolatukat a vallásos tömegekkel, s azok körében földalatti vallásos árnyalatok keletkeztek.

KÉRDÉS: Az Ön platformja szerint tehát az állam ellen az egyház szabadon kifejtheti propagandáját?

FELELET: Büntetőtörvénybe ütköző cselekményeket én se gondoltam megengedhetőnek, de a politikai igazodást nem kívántam volna meg.

KÉRDÉS: Mit ért ez alatt?

FELELET: Izgatás[ti], vagy lázadásra való felhívás közzétételét értem az alatt, hogy törvénybe ütköző cselekedetet követnek el.

KÉRDÉS: Az Ön terve szerint az állam támogatásának megszüntetése után miből fedezte volna az egyház [a] költségeit? Milyen mértékben adta volna Ön vissza az egyháznak a volt földbirtokait?

FELELET: A legkisebb mértékben sem gondoltam a földbirtokok visszaadására, hanem arra, hogy az állami segélyezés fokozatos csökkentésével rá kell térni az állam és egyház teljes szétválasztására, vagyis arra, hogy az egyházakat híveik tartsák fenn.

KÉRDÉS: Az expoze és tervezet 3. oldaljának] 5. pontja tehát az 1949-es alkotmány megszüntetésére irányuló lépés, ugyanakkor az Ön által felfektetett „alapelvek” az 1949-es alkotmány megszüntetésére irányultak!

FELELET: Az expoze egészében, és benne az 5. pont is, mely [az] alkotmányjogi megoldásokat tartalmazza, az 1949-es alkotmány ellen irányul. Az 5. pont részletrendelkezései azonban főleg azt célozták, hogy az új alkotmányjogi rendezést ne kommunista- és szocialistaellenes demagógia jegyében, általános választás alapján összeült országgyűlés szabályozza, hanem már előbb le legyenek szögezve az állami és társadalmi rend többpártrendszeres alapelvei. Egy sor kérdés azért volt kisebb-nagyobb általánosságban fogalmazva, hogy ily módon létre lehessen hozni egy megegyezést a kommunistáktól a

Demokrata Néppártig. Az volt a véleményem, hogy a Kisgazdapárttól és [a] Demokrata Néppárttól le kell választani egy szocialista platformot elfogadó balszárnyat.

KÉRDÉS: Miért nem vetette Ön fel tervezetében, hogy az állam melyik osztályok állama? Az 1949-es alkotmány 2. §-a leszögezi, hogy a Magyar Népköztársaság a munkások és dolgozó parasztok állama. Miért nem vetette Ön ezt fel írásában?

FELELET: Én sem gondoltam másra, mint arra, hogy ez az állam a dolgozó nép állama legyen, de nem értettem egyet azzal a felfogással, mely az államot elsősorban hatalmi erőviszonynak tekinti, és az alkotmányba[n] is ezt rögzíti. Úgy láttam, hogy a proletárdiktatúra is valójában nem a proletárok, hanem az értelmiségiek diktatúrája, és én ezzel értelmiségi létemre nem értettem egyet.

KÉRDÉS: Hogy gondolta Ön, hogy a szocializmus építését, eredményeit már rögzítő alkotmány helyett, egy semmitmondó, burzsoá restaurációnak is teret engedő alkotmányjogi módosító hézagos, általános pontjaival helyettesíteni, illetve fel lehet cserélni az alkotmányt!

FELELET: Az expozé egy politikai megegyezés körvonalait tartalmazta, sem időm, sem céloom nem volt, hogy ebbe egy alkotmánytervezetet beleillesszek. Ez egy későbbi feladat lett volna.

KÉRDÉS: Ön elismeri azt, hogy Magyarországon 1947-től a szocializmus építése folyt?

FELELET: Elismerem.

KÉRDÉS: Elismeri azt, hogy az 1949-es alkotmány a szocializmus építésében elért eredményeket – munkásosztály, dolgozó parasztság állama; gazdasági vagyis tulajdonviszony[ok]ba[n] bekövetkezett változásokat stb. – az alkotmány rögzítette?

FELELET: Tudtam, hogy az 1949-es alkotmány ezeket rögzíti, de ugyanakkor az volt a véleményem, hogy [a] diktatúra kiélezése magának a szocializmusnak a szabadságtartalmát veszélyezteti, s emiatt került 1956 őszén az egész válságba.

KÉRDÉS: [Ha] Ön továbbra is, állítása szerint, [a] szocializmus építését akarta folytatni, akkor a szocializmus építésének alkotmányát miért akarta megváltoztatni?

FELELET: Én úgy láttam, hogy ez az alkotmány a proletárdiktatúra kormányformáját rögzíti, és én ezt helytelenítettem benne, nem pedig a szocializmus építését.

KÉRDÉS: Ön az expozé 6. pontjában (4. oldal) azt írja: „ENSZ-csapatokra vagy rendőrségre csak abban az esetben van szükség, ha a szovjet csapatok kivonulása nem történik megállapodásszerűen”. Az expozéban az ENSZ-csapatok behívásának lehetősége az ország függetlensége elleni leplezetlen támadás, mi erről az Ön véleménye?

FELELET: Én az ENSZ-csapatokat itt nem az ország függetlenségének veszélyeztetésére, és nem a belügyekbe való beleszólásra, hanem a megegyezés lebonyolítása érdekében vettem fel. Ezt a szövegrészt én is teljesen helytelennek és ellentmondónak tartom egy olyan írásban, mely megegyezéssel kibontakozást akar elérni. A 6. pont fő szándéka azonban amúgy sem az ENSZ-csapatok behívása, hanem annak leszögezése, hogy a később megtartandó választásokon semmiféle ENSZ-ellenőrzésre nincs szükség.

KÉRDÉS: Ön miért tagadja [állítja], hogy az ENSZ-csapatok behívását nem vetette fel? Ön ezt egy adott esetben, amikor azt Önök jónak vélték volna, az ENSZ-csapatokat és rendőrséget behívták volna, amely a belügyekbe való beavatkozás fogalmát meríti ki.

FELELET: Nekem nem volt szándékom az ENSZ-csapatok behívása, azt itt is csupán nem várt eshetőségre említettem meg. Az ENSZ-csapatok behívása abban az időben külföldön is, és itthon is egy közkeletű követelés volt, mely a Szovjetunióval szembeni bi-

zalmatlanságból fakadt. Én ennek az áramlatnak tettem ebben a szövegrészben engedményt, ami helytelen és ellentmondásos volt. Én, a magam politikai elgondolása szempontjából, az ENSZ-csapatok behívásától csak rosszat várhattam, mert azok éppen az én harmadikutas elgondolásaimat tették volna lehetetlenné.

KÉRDÉS: Mikor szerzett Ön arról értesülést, hogy Sós Júlia⁷ lakásán az Ön expozéja és tervezete alapján megbeszélést tartottak?

FELELET: Én erről szabadlábban létem alatt nem szereztem tudomást. Nem emlékszem rá, de lehetséges, hogy Göncz Árpád említette, hogy expozémat megbeszélte barátaival.

KÉRDÉS: Ön korábbi vallomásában tagadta azt a tényt, hogy Göncz Árpád Öntől kapta meg az expozé szövegét. Miért tagadta ezt?

FELELET: Én nem emlékeztem arra, hogy Göncz Árpádnak példányt adtam volna, de abból az időből általában egész határozottan nem emlékeztem, hogy kinek mutattam csak meg, és kinek adtam a közül a néhány ember közül, akinek beszéltem róla.

KÉRDÉS: Tett-e említést arról Önnek Göncz, hogy Márkus István az Öntől kért expozé szövegét átfogalmazza, és az Írószövetség álláspontjává fogja tenni, s egyben terjeszteni fogják?

FELELET: Semmi ilyen közlésére nem emlékszem Göncznek. Én Göncznek azt mondtam, hogy az expozé gondolatait és megoldásait lehet másokkal közölni, de azt mint egészet az én nevem alatt terjeszteni nem szabad, mert az politikai tárgyalásra szánt tervezet, nem pedig röpcédula. Én megbeszélésekről, tárgyalásokról nem tudok, engem Göncz nem tájékoztatott.

KÉRDÉS: Az 1949-es alkotmány megsemmisítésére irányuló expozé és tervezet készítéseért, terjesztéséért, követségekre való [el]juttatásáért érzi-e Ön, hogy bűncselekményt követett el?

FELELET: Én az 1949-es alkotmány értelmében annak, hogy az expozé készítése és terjesztése bűncselekmény, teljes mértékben tudatában vagyok. Lelkiismeretem szerint azért nem érzem magam bűnösnek, mert akkor, amikor az expozét írtam és másokkal közöltem, megítélésem szerint az 1949. évi alkotmány érvényesülése – rajtam kívül álló okokból – lehetetlenné vált, és abban a helyzetben másféle kibontakozás helyességét láttam, és azt fogalmaztam meg az expozéban.

KÉRDÉS: Én azt kérdeztem, hogy bűnösnek érzi-e magát a fennálló törvények alapján?

FELELET: Bűnösnek tudom magam az 1949. évi alkotmány megszakítás nélküli érvényesülését feltételezve, de ezt a bűnösséget nem érzem, mert amikor a fenti cselekményt elkövettem, teljes jóhiszeműséggel úgy ítéltam, hogy az 1949. évi alkotmány túlnyomó részében megsemmisült.

1958. január 21.

KÉRDÉS: A bevezető mondatban azt írja: „Magyarország második szovjet megszállása súlyos, s előidézői számára szinte megoldhatatlan helyzetet teremtett.” Mit ért Magyarország első megszállása alatt, azt hogyan értékeli?

FELELET: Magyarország első megszállása alatt az 1956. október 24-ei, első szovjet közbelépést értettem, ami természetesen nem minősíthető megszállásnak, olyan értelemben, mint a november 4-ei. Én az 1956. október 24-ei közbelépést úgy ítéltam meg, mint

aminek az akkori helyzet elmérgesítésében lényeges része volt, így azt helytelen lépésnek ítéltém.

KÉRDÉS: Az expozé első pontjában, mely „a szovjet csapatok azzal az indokkal szállták meg Magyarországot...” szöveggel kezdődik, és „amíg itt vannak a szovjet csapatok”[-kal] végződik, Ön kétségbe vonja azt, hogy a Szovjetunió törvényesen járt el, amikor a Varsói Szerződésben vállalt kötelezettségének eleget tett – ezt a szerződést nem bontottuk fel az ellenforradalmi kormány kinyilatkoztatása ellenére sem –, valamint azt, hogy Magyarországon nem volt ellenforradalom, és rend volt?

FELELET: Én véleményem szerint ezzel a ponttal nem állítottam többet, mint azt, hogy a szovjet közbelépés nem alkalmas arra, hogy a rend helyreállítását biztosítsa, és az ország konszolidálása nem lesz lehetséges. Ebben természetesen tévedhettem, és valóban tévedtem is. Azt a tényt, hogy Magyarországon a rend helyreállítására szükség van, ezzel a ponttal nem vontam kétségbe, csupán azt gondoltam, hogy ez más, egyszerűbb eszközökkel is elérhető. Ugyancsak nem vontam kétségbe ezzel a Varsói Szerződés érvényességét, amelyet magam is érvényesnek és fenntarthatónak ítéltém. Abban [viszont] valóban kétségben voltam, hogy a Varsói Szerződés intenciója ilyen esetekre irányult, de ezt a kérdést sem az expozéban, sem másutt nem vettem fel.

Ami az ellenforradalom kérdését illeti, az expozé kétségen kívül abból a felfogásból indult ki, hogy az 1956. október 23-át követő események egészülékben forradalmi jellegűek, melyeknek során ellenforradalmi jelenségek is felmerültek. Az expozéban mindkét momentumra több ízben utalok, itt azonban egyikre sem akartam utalni, attól eltekintve, hogy az eseményeket illetően a forradalom kifejezést használok.

KÉRDÉS: Mondja el azt, hogy ismeretei szerint milyen legitimista, fasiszta, burzsoá pártok és szervezetek, terrorszervezetek alakultak 1956. október 23-a és november 4-e között, azoknak mi volt a céljuk, és milyen tevékenységet folytattak? Mit tud a különböző atrocitásokról, az ellenforradalom fegyveres szervének, a „nemzetőrség”[-nek] összetételéről, a nemzetőrök tevékenységéről?

FELELET: Az expozé megírásakor konkrétan nem tudtam másról, mint egy katolikus Néppárt alakulásáról, amelyet a rádióban bejelentettek, és amely a benyomásom szerint legitimista jellegű volt. Valószínűnek tartottam azonban, hogy az országban a legkülönbözőbb pártalakulások folynak, és ezért javasoltam a tervezetben ezek korlátozását. Terrorszervezetekről akkor nem tudtam, a felkelők és a nemzetőrség összetételéről az volt az értesülésem, hogy azok túlnyomórészt egyetemi hallgatókból, munkásokból és katonákból tevődtek össze. November 2-án, 3-án kaptam olyan értesüléseket, amelyek arra mutattak, hogy Dudás és csoportja politikailag felelőtlen tevékenységet folytat. Az atrocitásokról szóló akkori értesüléseim úgy szóltak, hogy azok elkövetett atrocitások közvetlen visszatörtsései voltak, ma nem kételkedem, hogy ebben tévedtem.

KÉRDÉS: Módjában volt Önnek ebben az időszakban meggyőződni személyesen arról, hogy milyen rend van Budapesten?

FELELET: Ettől függetlenül az atrocitásokat súlyosan elítéltem, és amikor miniszterré jelöltek, arra készültem, hogy az erélyes fellépést sürgessem. Egyébként november 3-án azt az értesülést kaptam, hogy 2-án, 3-án atrocitás nem történt, a Dudásék kudarcba fulladt külügyminisztériumi támadásától eltekintve. Ha azt tűztem volna ki célul, kétségtelesen módomban lett volna a budapesti közrend állapotáról személyes meggyőződést is szerezni, azonban ebben az időben egész idő alatt, amikor nem voltam a Parasztpártban

és még egy-két helyen, ahol [ahová] valami okból úgy éreztem, el kellett mennem, állandóan otthon tartózkodtam, és azon a végül meg nem jelent cikken dolgoztam, amelynek legfőbb célja éppen az események árnyékában megjelent restaurációs és ellenforradalmi tényezők politikai kiiktatása volt.

KÉRDÉS: Dokumentumok alapján ismertetem Önnel az ellenforradalom alatt újjáéledt, megalakult legitimista, fasiszta, burzsoá pártokat, szervezeteket és egyik-másik programját is. Ilyen volt a Nemzeti Tábor,⁸ mely magát „független, magyar szocialista népmozgalomnak” nevezte. A Nemzeti Tábor programjának alap gondolata szó szerint a következő: „A magyar szocializmus alap gondolata az ősi magyar közösségi eszmén, a vérszerződésen, valamint a korlátozott magántulajdon gondolatán alapszik.” A Pártonkívüliek Blokkja⁹ nyílt fasiszta követelésekkel lépett fel, ilyen volt pl.: „rendőri felügyelet alá vonni mindazokat a partizánokat, akik az ÁVO felgöngyölítése után szabadon mozognak, mert 12 évvel ezelőtt ezek a legtevékenyebben vettek részt a szovjet diktatúra megteremtésében,” gazdasági programjukban a következőket írták: „Az államosított vállalatoknak, illetve üzemeknek részvénytársaságokká való átalakítása ... a magántulajdon sérthetlensége ... a tiszta, örök, magyar polgári demokrácia megvalósítása.” Mindszenty „Kereszténydemokrata Néppártjáról” nem is kell beszélnem, ezt Ön is legitimista pártnak tartja. Mindszenty rádióbeszédét ismeri, mely azonos a KDNP programjával. A Magyar Nemzeti Bizottmány határozata szerint: „A szabadságharcosok felléphetnek a kivívott szabadságért bármikor és bárhol, bárki ellen.” „Nem választható és nem szavazó az a személy, aki a Rákosi-rendszerben bármilyen funkciót töltött be...” Néhány példán keresztül bemutattam Önnek, a különböző pártok programján keresztül, az Ön által szocialista forradalomnak nevezett ellenforradalmat, és annak a „rendnek” egy részét, amiről Ön nem akar tudomást venni, de azt állítja, hogy rend volt. Mi ezekről a pártokról, programrészletekről, forradalmának eredményeiről, a rendről a véleménye?

FELELET: Az említett jelenségeket magam is kétségen kívül ellenforradalminak ítélem, és pontosan ezekkel szemben gondoltam el a tervezetben foglalt korlátozásokat. Az országban a rend elégtelenségéről egészlében nekem is tudomásom volt, de úgy láttam, hogy az egyetemi ifjúság, a munkásság, és az újból aktivizálható néphadsereg teljesen lelegendő lesz a rend gyors helyreállítására.

KÉRDÉS: Ön szerint az is a renchez tartozik, hogy Mező Imrét, a[z] MDP budapesti PB titkárát, Kalamár Józsefet, a csepeli városi tanács elnökét, Bordás András Kossuth-díjas vasesztergályost, Kiss Lajost, a Hazafias Népfront [budakeszi bizottságának] elnökét, Turner Kálmán hegesztőt, Bene Mihály termelőszövetkezeti tagot, Brodorits Ferenc av. századost, Schultz László fodrázmestert, Neményi Józsefet, a] kiskunmajsai tanács előadóját és még 225 haladó gondolkodású embert megkínóztak, majd legyilkoltak? Renchez tartozik az is, hogy napirenden voltak az embervadászatok, lincselések? Renchez tartozik az is, hogy több mint háromezer haladó gondolkodású ember volt letartóztatva, akiknek a tömeges kivégzését a közeli napokra tervezték? De hogy teljes legyen a rend, több tízezer ember szerepelt az összeállított halállistákon. Vagy a legyilkoltak, bebörtönözöttek azért váltak atrocitás áldozatává, mert atrocitást követtek el korábban, mint ahogy ezt Ön az előzőekben mondotta? Mi a véleménye ezekről a dolgokról, és komolyan gondolja még mindig az előző kijelentését, hogy a szovjet csapatok segítségével ezt megállították volna az Önök rendelkezésére álló erőkkel?

FELELET: Én a kérdésben foglalt állításokat soha nem tettem, ezeket a jelenségeket, atrocitásokat rendnek nem neveztem, és azt az akkori elképzelésemet, hogy az atrocitások közvetlen visszatorlásból származnak, [az] előbb magam is tévesnek minősítettem. Úgy vélem azonban, hogy ennek ellenére nem alaptalan az expozénak az a feltevése, hogy honi, éspedig honi baloldali erőkkkel a rendet helyre lehetett volna állítani.

KÉRDÉS: Ön azt állítja, hogy honi baloldali erőkkkel a rendet helyre lehetett volna állítani. Az ellenforradalom bebizonyította, hogy a baloldali erőkkkel [erők ezzel] szemben az atrocitásig üldöztetésben részesültek. Az Ön kormányának, melynek [Ön] államminisztere volt, a fegyveres erejének jelentős részét bűnözők alkották. Egy példát a sok közül: a „Colos”-csoport 22 tagja közül 14 bűnöző volt. Ezekkel az emberekkel akartak Önök rendet csinálni?

FELELET: A most előttem ismertetett jelenségeket súlyosaknak látom, de ma sem, [és] még kevésbé az expozé készítésének időpontjában nem láttam okot annak a meggyőződésnek elvetésére, hogy az egyetemi ifjúság, a néphadsereg és a munkásság együttes erői a rendet, mind a bűnözőkkel, mind a lincselőkkel szemben helyre tudták volna állítani.

KÉRDÉS: Milyen adatai alapján állítja, hogy a budapesti munkások fel voltak fegyverezve?

FELELET: Én a felfegyverzettség arányszám szerinti felfegyverzéséről nem tudok, de mint az események alatt és után számos esetben hallottam, hogy voltak gyári, bányász és ifjúmunkás csoportok. Ezeket az értesítéseket ellenőrizni nem volt módomban.

KÉRDÉS: Az expozé első pontja szerint tehát „rend” volt, melyen lényegesen változtatni nem kell, ezért „az ország elhatározott ellenállási szándéka és a forradalom által megteremtett harci kedv folytán mindaddig, amíg a szovjet csapatok az országban tartózkodnak, az ország konszolidálása lehetetlen.” Az a kijelentése, hogy [az ellenállás] az országnak – ha ez alatt azt is érti, hogy a munkások, parasztok, haladó értelmiségiek – elhatározott szándéka volt, egyszerűen valótlanság, de adjon választ arra, hogy minek alapján állítja ezt? Járt Ön gyárakban, üzemekben, vagy falun, ahol erről személyesen meggyőződött? Elhatározott ellenállási szándék[uk] volt és harci kedv fűtötte azokat a terroristákat, akik gyilkoltak, fosztogattak, becsületes embereket kínoztak, elhurcoltak? Ezeknek az embereknek jelentős része nem másból, mint abból a tizenhétézer bűnözőből tevődött össze, akik 1956. október 23[-a] és november 4[-e] között kerültek ki a börtönökből. Mi erről a véleménye?

FELELET: Az expozé említett első pontjában az az akkori meggyőződésem jutott kifejezésre, hogy az ország túlnyomó többsége Nagy Imre mögött áll, és az eseményeket forradalomnak értékeli. Azt hittem ezenfelül, hogy a kommunista párt többsége is Nagy Imre mögött áll. Ezt a véleményemet ma kétségtelenül kérdésesnek kell minősítenem. Azt azonban ma sem tartom valószínűnek, hogy a bűnöző elemeknek az események addigi alakulásában döntő szerepe volt, azt viszont valószínűnek tartom, hogy az atrocitásokban jelentős szerepük volt. Üzemekkel és falvakkal kapcsolatban közvetlen tapasztalataim nem voltak.

KÉRDÉS: Ön az expozé első pontjában az ország konszolidálásáról beszél, és a kihallgatások során többször kijelentette, hogy a szovjet csapatok beavatkozása nélkül is meg tudták volna oldani a konszolidációt. Milyen konszolidációról beszél?

FELELET: Az általam elgondolt konszolidáció kereteit és határait az a minden írásművemben kifejezésre jutó felfogás szabta meg, hogy a szocializmus ügye és a szabad-

ságjogok teljessége nemcsak hogy ellentétben nincs egymással, hanem csakis együtt biztosíthatók. Én tehát konszolidálni akartam egyrészt a többpártrendszeren, szabad választásokon, helyi és üzemi demokrácián alapuló szabadságjogokat, másrészt a termelési eszközök közösségi tulajdonán, illetve mások munkáját igénybe nem vevő, egyéni kisvállalkozásokon és a földreform szigorú fenntartásán alapuló szocialista vívmányok konszolidálását [sic]. Ennek az érdekében fejtettem ki az expozenak azt az elgondolását, mely mindennemű feudális és kapitalista restaurációra törő pártot kizárt volna a parlamenti választásokból. Ez az elgondolás hitem szerint alkalmas lett volna arra is, hogy választóvízként leválassa az októberi események során felszínre került, és esetleg a fegyveresek közé is odacsapódott restaurációs csoportokat. Én nem az 1956. november 3-ai állapotot úgy, ahogy az akkor volt, akartam konszolidálni, hanem a Nagy Imre-féle kormány platformját jobb felé is élesen elhatárolni.

KÉRDÉS: Ahogy Ön rágalmozza a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt, a Szovjetuniót, az egyben azt is jelenti, hogy szembefordul a szocialista táborral. Ezt az a kijelentése is alátámasztja, mely szerint „amint a szovjet csapatok kihúzzák a lábukat [az országból], ez a kormány összeomlik, s vele összeomlik annak szovjetbarát külpolitikai orientációja...” Mondja el, miért nem kívánt szocialista orientációjú külpolitikát?

FELELET: Én nem akartam [rágalmazni] és nem is rágalmaztam a második pontban foglaltakkal sem a Szovjetuniót, sem a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt. Lehet tévedésnek minősíteni, de semmiképpen nem rágalom az egész expoze alapjául szolgáló és minden vonatkozásban nyíltan hangoztatott meggyőződésem, hogy a november 4-ei szovjet akció végsőleg nem könnyíti, hanem nehezíti Magyarország szocialista politikai irányvonalának olyan értelmű fenntartását, mely ezt katonai és államhatalmi tényezőkön túlmenően az egész nép meggyőződésére és helyeslésére akarja alapítani. Nem vitatom, hogy az októberi események során kialakult program Magyarországnak a Szovjetunióval való politikai kapcsolatát lazítani akarta, és az expoze is ennek a lazításnak a szükségességéből indult ki, ha nem is annyira, mint a november 4-ét megelőző hét általános jel-szavai ezt követelték. Én azonban ezzel a magyar kísérlet szocialista jellegét nem akartam csökkenteni, hanem úgy láttam, hogy olyan esetben, amikor a Szovjetunió hibás politikát folytat, más országnak is fennáll az a lehetősége, hogy új megoldásokat próbáljon ki, amint ezt Jugoszlávia is tette, még ha nem is ment el a többpártrendszerig. Az a feltevés, hogy én a 2. pontban a szovjetbarát külpolitikai orientációt helytelenítem, amint az az expoze és tervezet 2. pontjából is kiderül, téves. Az expoze 2. pontjával csupán azt akartam mondani, hogy a november 4-én megkezdett úton nem lehet tartós és belszőleg is szilárd szovjetbarát politikai orientációt biztosítani Magyarországon.

KÉRDÉS: Az expoze 4. pontjában kijelenti, hogy „komoly és valóságos többpártrendszer nélkül ... Magyarországot rendben kormányozni nem lehet...” Az ellenforradalom alatt több pártból alakult kormány rendben történő kormányzásáról vannak tapasztalatok, amiből munkások, parasztok és haladó gondolkodású emberek nem kérnek. Ön vissza akarta állítani az 1956. november 4-ei kormányt, ugyanazokkal a személyekkel, akik akkor miniszterek voltak. Miért? Indokolja meg!

FELELET: Nézetem szerint Magyarországon 1956. október 26-a és november 4-e között nem a többpártrendszer mutatkozott be, hanem az államhatalom megbénulása állt be, és csupán néhány államhatalmi szerv működött, az is hiányosan. A november 3-án kinevezett kormány működését nem kezdte meg, s hogy milyen sikerrel működött

volna, azt nem lehet megállapítani. Én az expoze 4. és a tervezet 1. pontjában nem a november 4-ei kormány változatlan személyi összetételét hirdetem, erre ki sem tértem, hanem Nagy Imre kormányfői mivoltát, és a benne kifejezésre jutó többpártrendszer akartam kibontakozási alapul megjelölni. Ez következett mind elvi álláspontomból, mind akkori helyzetértékelésemből. Ezzel nem akartam e kormány minden egyes tagjával személy szerint teljes politikai azonosságot vállalni.

KÉRDÉS: A többpárti Nagy Imre-féle kormány visszaállítása esetén annak korábbi intézkedéseinek akart-e változtatni?

FELELET: A Nagy Imre-kormány intézkedéseit egész[ük]ben kaotikusoknak és ötlet-szerűeknek ítélt meg, és így velük szemben nem egyenként foglaltam állást, ezeknél az intézkedéseknél elvibb jellegű összefogó elgondolást próbáltam kifejteni. A Nagy Imre-kormány általános jelentőségű intézkedései közül magamévá tettem a többpártrendszert, a tervezetemben foglalt korlátozásokkal, ezzel szemben elvettem a semlegességet és a Varsói Szerződésből való kilépést, vagy legalábbis az egyoldalú, és a Szovjetunióval való kapcsolat tüzetes és megegyezésszerű rendezése nélküli kilépést.

KÉRDÉS: Tehát az ilyen kormány visszaállításához kérte a nyugati hatalmak segítségét?

FELELET: Igen. Én nem a nyugati hatalmak egyoldalú segítségét kértem, hanem a Szovjetunió és a nyugati hatalmak – általam feltételezett – nagyhatalmi világkonferenciájára elé javasoltam egy olyan kompromisszumot, ahol a megegyezés egyik tétele egy ilyen jellegű kormány hivatalba lépése lett volna. Tisztában voltam vele, hogy ilyen jellegű tárgyalások során a Szovjetunió kifogásait tekintetbe kell venni. Én tehát a kormány helyreállítását nem tekintettem merev és dogmatikus előfeltételnek.

KÉRDÉS: Az Ön „valóságos többpártrendszerének” alapja az 1956. október 23-a és november 4-e között létrejött pártok lettek volna?

FELELET: Semmiképpen nem. A tervezet elvi alapja a szocialista többpártrendszert elfogadó pártokra korlátozott politikai élet lett volna, egy alkotmánybíróság ellenőrzése mellett. A kormányzásban csupán a november 3-ai kormányban részt vevő négy párt és esetleg egy baloldali, keresztény jellegű párt részvételére gondoltam. Gondoltam azonkívül arra is, hogy esetleg [az] indulástól bizonyos meghatározott időig csak ez a négy, illetve öt párt indulhasson. Ezt a kérdést azonban a tervezetben nyitott kérdésként hagytam.

KÉRDÉS: Mi lett volna a sorsa az ellenforradalom alatt alakult többi pártoknak?

FELELET: Afelől bizonyos voltam, hogy ezeknek parlamenti indulási lehetőséget biztosítani nem szabad. Afelől is bizonyos voltam, hogy a fasiszta jellegű pártokat rendőrileg is be kell tiltani. Azt a kérdést, mint kevésbé lényegeset, nyitva hagytam, hogy olyan pártok, melyek parlamenti indulási lehetőséget nem kapnak, de egyébként a közös politikai, közrendi és közéleti platformot vitássá nem teszik, működhessenek-e, és milyen feltételek mellett.

KÉRDÉS: Az ellenforradalom alatt létrejött pártokat milyen pártoknak tekinti?

FELELET: Az expoze írásakor nem volt róluk áttekintésem. A legitimista pártokat feudális restaurációs pártoknak ítélem, és én a magam részéről a fasiszta pártokkal azonos kezelést gondoltam számukra. A kisgazdapártot valamilyen formában szükségesnek tartottam, mint a középparasztság és [a] kisipari, kiskereskedelmi kispolgárság képviselőjét. Tisztában voltam a kisgazdapárt jobboldalán megjelent polgári restaurációs erővel, és

igen veszélyesnek láttam, hogy Tildy Zoltán, ezek előtti népszerűtlenségének ellensúlyozására különböző engedményeket tesz. Ezzel szemben bizalommal voltam Kovács Béla iránt, akiben egy parasztlebejus, úri restaurációval szemben álló politikust láttam. Arra is számítottam, hogy az én tervezetemben körvonalazott politikai platform a kisgazdapárt polgári restaurációs elemei számára elfogadhatatlan lesz, s azok leválnak. A kisgazdapártot átmeneti képződménynek ítéltam, amelyik[nek], legalábbis helyes felfogásában, nem burzsoá pártnak kell lennie, hanem a nagytőkével szemben álló, haladó kispolgári pártnak. A parasztpártot a szegényparasztság pártjának tekintettem, tisztában lévén azzal, hogy jelen formájában túlságosan értelmiségi párttá lett. Azonban burzsoá pártnak semmiképpen sem tekintettem, hanem egy olyan pártnak, mely feltétlenül szemben áll a kizsákmányolás minden formájával és így, ebben az értelemben, szocialista, azonban a munkáspártoktól eltérő és a parasztság helyzetéhez szabott megoldások kidolgozására helyez súlyt. A szociáldemokrata pártot szintén szükségesnek ítéltam, mert úgy láttam, hogy a munkásság egy része, különösen az októberi események után, egy ideig szívesebben fordul e párt felé. Tisztában voltam azonban azzal, hogy a szociáldemokrata párt világszerte annyira berendezkedett a munkásságnak a kapitalizmuson belül való érdekvédelmére, hogy a szocializmus tényleges megvalósításának programját és taktikáját a valóságban teljesen elhanyagolta. Azt vártam, hogy a magyar helyzetben, ahol a szocializmus vívmányai adva voltak, a szociáldemokrata pártban is kialakul egy aktív szocialista politika és taktika, s a fejlődés végpontja az lesz, hogy a két munkáspárt mindkét oldalról felszámolva a maga taktikájának és politikájának hiányosságait, újból egyesülni fog. Én a szociáldemokrata pártot nem tekintettem burzsoá pártnak, csupán olyan szocialista pártnak, mely teljességgel berendezkedett a kapitalizmus feltételeire, s emiatt a szocializmus megvalósításának egy indokolatlanul lelassított taktikáját tette magáévá.

KÉRDÉS: Az ellenforradalom alatt megalakult polgári, különböző fasiszta, legitimista pártok nemhogy a szocializmust, de a polgári demokráciát sem akarták. Ezt bizonyítják a megalakult pártok néhány napos tevékenységei, azok programjai és különböző nyilatkozatai, melyek nyíltan nacionalisták, fasiszta irányzatúak voltak. Egyébként Magyarországon a 25 éves Horthy-fasizmus hatását, a polgári demokratikus hagyományoknak csaknem teljes hiányát, a gazdasági és politikai hatalomból a 12 év alatt kiszorult és elnyomott burzsoáziának, földbirtokosoknak, horthysta tiszteteknek, különböző fasiszta elemeknek véres bosszú- és revansvágyát figyelembe véve, teljesen irreális [az] a polgári demokrácia, amit Ön akart. Az 1956. október–novemberi ellenforradalom fehérterrorja tény, mely kimondottan fasiszta jellegű volt. Mi erről az Ön véleménye, mindezekről megfeledezett?

FELELET: Tisztában voltam azzal, hogy Magyarországon a felszabadulás előtt valóságos parlamenti demokrácia nem volt, ellenben úgy láttam, hogy a felszabadulás után megindult koalíciós népi demokrácia magyar feltételek mellett egészséges fejlődési forma, és hibának láttam a proletárdiktatúrára való áttérést. A fasiszta jelenségekkel szemben az ifjúság[ot], [a] munkásság[ot], [a] néphadsereget együtt elegendő erőnek láttam, hogy a helyzet valószínű kiéleződése során a szocializmus vívmányait fenntartani és [az] azokat visszacsinálni akaró erők között, a jobboldallal szemben felül tudjanak maradni.

KÉRDÉS: Ön igyekszik azt bizonyítani, hogy az ellenforradalomnak nem volt célja a kapitalista restauráció, bár elismeri: „mindezek a tényezők jelentkeztek”. Kijelenti, hogy

az „éppen megalakult kormánynak lett volna elég ereje és tekintélye megakadályozni... az ... ortodox kapitalista restaurációt”. Ez az állítása nevetséges, hiszen abban a kormányban, amelyben Ön államminiszter volt, nem is voltak kommunisták, hanem olyan egyének, akiket a szocialistaellenes ellenforradalom felszínre dobott. Mi erről a véleménye? Mondja el, hogy az az ún. demokratikus kormány hogyan határolta el magát a nyílt kapitalista, földesúri restaurációtól, a kommunisták elleni terrorakcióktól, fasiszta pártoktól, és hogyan lépett fel mindezek ellen?

FELELET: Mikor a kormányba beléptem, abban a tudatban voltam, hogy annak három kommunista tagja van. A szociáldemokraták közül Kelemen [Gyulá]ról nem tudtam semmit, de Kéthly Annát és a személyesen ismert Fischer Józsefet őszinte, meggyőződéses szocialistáknak tartottam. A parasztpárti miniszterek a szocialista vívmányok megvédésének alapján álltak, amit a párt részéről Féja és Németh László november 2-ai és november 3-ai cikkeikben kifejtettek. A kisgazdapárt vezetőjét, Kovács Bélát, haladó, népfrontos álláspontú embernek ismertem. Azt tisztán láttam, hogy november 4-ig a Nagy Imre-kormány alig-alig kormányzott, jobb felé nem határolta el magát, de meg voltam győződve, hogy a november 3-án alakult, de nem működő kormány ezt a legsürgősebben megtette volna, és magam is erre készültem.

KÉRDÉS: Mit ért a többi népi demokratikus állam „liberalizálása” alatt?

FELELET: Ez alatt a proletárdiktatúra enyhítését és a szabadságjogok növelését értem. Elsősorban a sajtó- és irodalmi szabadság növelését, az adminisztratív intézkedések területének szűkítését, a szocialista rendet védő intézkedések súlypontjának a büntetőjog és [a] megtorlás teréről a tömegek közvetlen érdekeltségére való áthelyezés[é]t, a gazdasági és politikai centralizáció csökkentését. Nem értem alatta szükségképpen a többpártrendszert, bár azt elvileg helyesnek tartom.

KÉRDÉS: Miért szívügye a népi demokratikus államok, az Ön szavai szerint, a „kommunista rendszer” liberalizálása?

FELELET: Meggyőződésem szerint az illető országok népeinek is jó volna, hozzájárulna a világpolitikai feszültség csökkentéséhez, megnövelné a szocializmus vonzóerejét a világon, és kimozdítaná a szocializmusnak az angolszász országokban nagymértékben elakadt ügyét.

KÉRDÉS: Ön lényegében a népi demokratikus rendszer fellazítását érti a liberalizálás alatt? Így van?

FELELET: Ha a fellazítás alatt nem polgári restaurációt ért, akkor ezt a kifejezést [a] magamévá teszem.

KÉRDÉS: A tervezet bevezetőjében „méltányos kiegyezésről” beszél. Kik azok, akik ki akarnak egyezni és kivel?

FELELET: Méltányos megegyezést [a] nemzetközi síkon úgy gondoltam, hogy az összes nagyhatalmak ismerjék el azt a megoldást, mely a parlamentáris demokráciát szocialista társadalmi renddel köti össze, és se Nyugatról ne törekedjenek kapitalista restaurációra, se a Szovjetunió ne törekedjék a proletárdiktatúra helyreállítására.

KÉRDÉS: Mit ért a minden elvi engedmény nélküli kiegyezés alatt?

FELELET: Arra akartam ezzel utalni, hogy az általában sokszor vallott, és az expozéban kifejezésre jutó harmadikutas álláspont nem valamilyen felemás kompromisszumon [alapszik], hanem benne elvi engedmények nélkül megvalósulhat a szocializmus, és ugyancsak elvi engedmények nélkül a parlamentáris demokrácia.

KÉRDÉS: Végeredményben Ön, mint polgári politikus, a program készítője, azt akarja, hogy a program megvalósítása érdekében nem tesz semmiféle elvi engedményt, de a kommunisták adják fel az alapelveik egy részét, sőt, ha jól meggondoljuk, azt követően mindet. Így van?

FELELET: Nem tekintem magam politikusnak, hanem harmadikutas teoretikusnak. Az engedményeket pedig úgy gondoltam el, hogy a kommunisták az adott helyzetben adják fel a proletárdiktatúrát, a parlamenti demokrácia hívei pedig egyszer és mindenkorra adják fel azt az álláspontot, hogy az ország állami, kormányzási, társadalmi formáját korlátatlan szabad választás szabja meg.

KÉRDÉS: Az 5/g) [all]pontban kijelenti, hogy a terve „alkotmánytörvény hatályával bír” és „alkotmánybírótság öröködik azon, hogy ne működhessek párt, mely ezeket el nem ismeri”. Ezzel Ön kirekeszti az államhatalomból a kommunista pártot és egyben meg is szünteti, mert a kommunista párt az Ön programját el nem fogadhatja. Milyen célból fontos ez Önnek?

FELELET: Én ezt a megegyezést kommunisták nélkül el sem képzeltem. Természetesen olyan kommunistákra gondoltam, akik ezt a megegyezést készek elfogadni. Úgy láttam, hogy a kommunizmus alapelveinek feladása nélkül is lehetséges egy proletárdiktatúra nélküli berendezkedés elfogadása, különösen akkor, ha a szocializmus alapjai le vannak fektetve és biztosítva vannak.

1958. január 22.

KÉRDÉS: Rátérek a tervezetére. Az 1. pont első mondatában kijelenti, hogy a „kormányzási kiindulópont a november 3-án megalakult utolsó törvényes magyar kormány”. Tehát Ön személyi változás nélkül akarja visszaállítani az 1956. november 3-ai ellenforradalmi kormányt, és hatályon kívül akarja helyezni a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt. Így van?

FELELET: A változatlan személyi összetételt ezzel nem gondoltam szükségszerűnek, hanem a Nagy Imre vezetése alatt, négy koalíciós pártból összeállított kormány elfogadását javasoltam. Ez természetesen magában foglalta, hogy a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány a megegyezés szerint megszűnik.

KÉRDÉS: Ismertesse, hogy az egyes volt minisztereket miért tartotta alkalmasnak államvezetésre, és azt is, hogy azok milyen mértékben hívei a szocializmusnak!

FELELET: Az adott helyzetben – az expozé készítésének idején – a Nagy Imre vezetése alatt álló koalíciós kormányzást láttam olyannak, amely mind a kommunista, mind a nem kommunista, de demokratikus és szocialista tömegek felé összefogó erővel bír, és így képes az ország túlnyomó többségére [sic] a rendet helyreállítani és fenntartani. Úgy láttam, hogy ebből az álláspontból kiindulva az egyes miniszterek képességeinek kérdése másodlagos kérdés, illetve a szükséges változtatásokat menet közben meg lehet csinálni. Ami az egyes minisztereket illeti, Nagy Imrét és Losonczyt kommunistának tudtam, ez utóbbi képességét nem ismertem. Kéthly Annát és Fischer Józsefet meggyőződéses embereknek ismerem, ez utóbbi jó szervezőnek és kitűnő szakembernek tartom. Kelemen Gyulát nem ismertem. Farkas Ferencet és magamat a Parasztpárt kizsákmányolás-ellenes és szocialista álláspontja híveinek tudtam. Farkas Ferencet jó szervezőnek ismertem. Kovács Bélát haladó, népfrontos álláspontú és a szocializmus leglényegesebb

követeléseit magáévá tevő parasztplebejusnak tudtam. B. Szabó Istvánt a Kisgazdapárt jobbszárnya képviselőjeként ismertem, Tildy Zoltánt pedig olyan embernek, aki a Kisgazdapárt jobbszárnyának megnyerése érdekében engedményekre kész. Éppen ezért őket kettőjüket láttam a kormány sebezhető pontjának. Úgy láttam, hogy a kormány baloldali többségének elsősorban őket kell izolálnia. Maléterről¹⁰ személyes tudomásom nem volt, de az általam tudott tény alapján, hogy október 31-én vagy november 1-jén az MSZMP-be lépett be, őt is jó kommunistának tekintettem.

KÉRDÉS: Az 1. pont második mondatában kijelenti: „E kormány törvényességét az 1956. október 23-ai magyar forradalomból vezeti le, nem pedig az 1949. évi Rákosi-féle alkotmányból...” 1956. november 3-án megalakult a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, mely visszaállította a Magyar Népköztársaságot, a népi demokratikus államrendet és mindazt, amelyeket a Magyar Népköztársaság alaptörvénye, az 1949. évi XX. törvény rögzít. Milyen jogon tekinti Ön semmisnek – mint magyar állampolgár – az 1949. évi XX. törvényt?

FELELET: Az expozé megírásakor abban a meggyőződésben voltam, hogy az október végén megjelent kormány- és párthatározatok, az MDP megszűnése, az MSZMP megalakulásáról szóló határozat, valamint a fegyveres események az 1949. évi XX. törvényt ténylegesen hatályon kívül helyezték, és úgy láttam, hogy e törvény alapján, mely a proletárdiktatúrát és a kommunista párt vezető szerepét szögezte le, Magyarország megnyugvása és konszolidálása nem lehetséges. Ugyanakkor úgy láttam, hogy az októberi események, melyeket forradalomnak értékeltem, a szabadságjogok és a szocializmus jegyében történtek, s így alkalmasak arra, hogy az új alkotmányjogi kibontakozást ennek az alapjára lehessen helyezni.

KÉRDÉS: A történelmi fejlődés mit mutat, hogy az adott országok törvényei mikor változtak meg?

FELELET: Én az októberi forradalmat olyan haladó forradalomnak tekintettem, mely a szabadság növelésére irányult, és így alkalmas arra, hogy a fennálló törvényeket hatályon kívül helyezze.

KÉRDÉS: Abban Önnek igaza van, hogy 1956. november 3-án, az ellenforradalom utolsó napján több bűnöző volt szabadon, mint letartóztatott haladó gondolkodású ember, és az ellenforradalom szabadságot adott a Horthy-fasizmus embereinek, a szocializmus minden rendű [és] rangú ellenségének, de a szabadságjogokat megvonta több ezer haladó gondolkodású, a szocializmust híven szolgáló emberektől, sőt néhány százan a fasiszta terror áldozatai is lettek. Úgy gondolja, hogy ez társadalmi haladást jelent, és ez jogot formált az alkotmány megváltoztatására?

FELELET: Én a törvények megváltoztatásának jogát nem az október 28-a és november 4-e közötti anarchia nem kis mértékben sötét jelenségeire alapítottam, és eszembe sem jutott ezt az anarchiát az általam elgondolt szabadság megvalósulásának tekinteni, ellenben úgy láttam, hogy az október 23-a és 28-a közötti fegyveres harc hordozói túlnyomó többségükben szocialista meggyőződésű egyetemisták, munkások és katonák voltak, és egy olyan kormányzást döntöttek meg, melynek a szocialista tartalma is az államhatalom centralizációja miatt megkevesbedett. Én ennek a megdőlését láttam haladásnak, viszont a karhatalmi, közhatalmi úrben támadt szabadságellenes erőket másodlagosnak tekintettem.

KÉRDÉS: Ha Ön nem a burzsoá restaurációt akarná, hanem a szocializmust, akkor nem akarta volna a Magyar Népköztársaság alkotmányát hatályon kívül helyezni, hanem

javasolta volna azt kiegészíteni. Ön irtózik a Magyar Népköztársaság alaptörvényétől, mert az minden tekintetben szocialista, és lelkesedik mindazért, amelyek e törvényt (1949. évi XX. törvény) megsemmisít[lik], a törvényben lefektetett alapelveket megváltoztat[ják]. Így van ez?

FELELET: Az exposé írásakor egyáltalán nem az volt a gondolatom, hogy az 1949. évi XX. törvény az én tevékenységem alapján helyeződjön hatályon kívül, hanem az, hogy annak hatálya előzőleg megszűnt. Az ország november 4-e utáni helyzetét én a belső megnyugvás szempontjából olyan súlyosnak ítéltam, hogy az 1949. évi XX. törvény egyszerű helyreállításától semmi jót nem vártam. Én ennek a törvénynek nem a szocialista tartalmával állottam szemben, hanem proletárdiktatúrát kimondó tartalmával állottam szemben, s úgy láttam, hogy helyesebb az alkotmányjogi kérdéseket egész[ük]ben újra-fogalmazni.

KÉRDÉS: Milyen szervnek van joga megváltoztatni a Magyar Népköztársaság törvényeit?

FELELET: Az 1949. évi XX. törvény szerint az Országgyűlésnek.

KÉRDÉS: Mi volt a célja az A. alternatívában tervezett ellenforradalmi, provokatív külpolitikai megoldásával?

FELELET: Én ezt a javaslatot az expozétól függetlenül és az előtt, november 3-án reggel egy pár soros feljegyzés formájában, B. alternatíva nélkül – emlékezetem szerint ugyanebben a szövegben –, átadtam Farkas Ferencnek, aki azt helyeselte, és azzal vette át, hogy délben Nagy Imrével megbeszéli; hogy ez megtörtént-e, azt nem tudom. Ezt a javaslatot az általam helytelenített semlegességi bejelentés hatálytalanítására szántam, és a Szovjetunió irányában pozitív lépésnek. Úgy láttam, hogy a semlegesség népszerű jelzővé vált, és a visszavonásának népszerűtlenségét akartam a Jugoszláviára való hivatkozással csökkenteni. Az exposéba csaknem a [november] 3-ai szöveget vettem be, és éppen a Jugoszláviára való hivatkozás feltételeessége miatt vettem bele egy B. alternatívát. Utóbb sajnáltam, miért nem csak az A. alternatívát vettem [bele], csak a jugoszláv feltétel nélkül, de provokatív tartalmat legkevésbé sem láttam benne, ilyen szándékom pedig soha nem volt.

KÉRDÉS: Ön nagyon jól tudja, hogy a Varsói Szerződés nem egy konzultatív egyezmény. Az is nyilvánvaló volt Ön előtt is, hogy a Szovjetunió és a többi szocialista országok nem fogadhatják el külpolitikai és katonai megfontolásból, hogy a Varsói Szerződés ne katonai, közös védelmi szervezet legyen. Következésképp ez teljes szakítást jelent a szocialista táborral, ugyanakkor a Magyar Népköztársaság gyenge katonai erejével magára hagyatott lett volna mindenféle nyugatról jövő fegyveres támadással szemben. Az a terve pedig, hogy Magyarország részvételét egy elképzelése szerinti konzultatív egyezményben Jugoszlávia részvételéhez köti [sic! A mondat befejező része hiányzik]. Az akkori, 1956. novemberi helyzetben – ez minden politikus előtt nyilvánvaló volt –, nem volt időszerű Jugoszláviának bármilyen formában való csatlakozása a Varsói Szerződéshez. Éppen ezért ez a külpolitikai elgondolása, megoldása nemcsak ellenforradalmi, de provokatív is. A B. alternatívában tervezett külpolitikai megoldásánál milyen kétoldalú megállapodásról beszél? Nyilván nem egy baráti és kölcsönös segítségnyújtási egyezményre gondolt, mert ilyen kétoldalú megállapodás már van.

FELELET: A fenti megoldásokból egyiket sem vettem fel és gondoltam át a tervezet készítésekor, viszont tudtam, hogy a Varsói Szerződés 7. vagy 8. pontja közül csak egy

tartalmaz katonai rendelkezést. Tehát nem láttam tartalmatlannak az abban való benne maradást a katonai rész nélkül sem. Magyarország katonai gyengeségével tisztában voltam, de sem Jugoszlávia, sem a semleges Ausztria felől katonai támadást nem képzeltem el, az esetleges emigráns beszivárgással szemben pedig az általam aktivizálandó néphadsereget elég erősnek tartottam.

Ami a B. alternatívát illeti, ennek felvételét az előző alternatívában foglalt jugoszláv feltétel tette szükségessé, de én a B. alternatíva tartalmát is lényegileg a Varsói Szerződés nem katonai részével azonos tartalmúnak gondoltam.

KÉRDÉS: A kommunisták helyzetére vonatkozó biztosítékainál felveti, hogy „amnesztiát kell biztosítani minden néven nevezendő politikai bűncselekményre, minden cselekményre, amelyekről megállapítható, hogy becsületes politikai meggyőződésből származik; a halálbüntetés eltörlése...” Mit ért Ön minden néven nevezendő politikai bűncselekmény alatt?

FELELET: A november 4-e előtti hangulatban [a] kommunistákkal szemben éles számonkérő hangok hallatszottak, amelyek arra irányultak, hogy a Szovjetunióval kapcsolatos tevékenységet hűtlenségnek, az általános államhatalmi és karhatalmi tevékenységet erőszak[os] bűncselekményeknek fogják fel, amennyiben azok az októberi eseményekkel voltak kapcsolatosak. Ezenkívül emlékezetemben volt, hogy 1919-ben, a Tanácsköztársaság megdőlése után nemcsak politikai cselekményeket, hanem egészen ártalmatlan államhatalmi tevékenységet is, mint pl. az adóbehajtás, bűncselekményekké költöttek át. A fenti passzussal minden ilyen lehetőséget ki akartam zárni. Politikai bűncselekmény alatt [az] államellenes bűncselekményeket értem, mint pl. hűtlenség, izgatás stb.

KÉRDÉS: Milyen cselekményeknek tekinti Ön – mint jogászember és politikus – azokat a cselekményeket, amelyek[et] kommunisták, haladó gondolkodású emberek ellen követtek el 1956. október 23-a és november 4-e között?

FELELET: Ezt az egyes cselekmények szerint vélem megítélendőnek, de nincs kétségem afelől, hogy védtelen emberek meglincselése közönséges bűncselekmény.

KÉRDÉS: Milyen cselekményeknek tekinti azokat a tevékenységeket, melyek a kommunista párt székházai ellen, „Szikra” könyvesboltok ellen, emlékművek ellen irányultak?

FELELET: Nagyobb részét szintén közönséges bűncselekményeknek, melyeket úgy ítélt meg, amennyiben emberek nem estek áldozatul, mint egy forradalmi változás nem örvendetes, de nem helyrehozhatatlan kísérőjelenségeit.

KÉRDÉS: Tehát Ön szerint az ellenforradalom olyan tevékenységei, melyek a népköztársaság alapintézményei ellen irányultak, ha emberélet kioltását okozt[ák], akkor közönséges bűncselekmény[ek], ha pedig nem, akkor esetleg közönséges bűncselekmény[ek], esetleg még az[ok] sem. Így van?

FELELET: Én úgy ítélt meg a helyzetet, hogy a fegyveres felkelés forradalmi jogváltozást hozott létre, így lehetetlennek tartottam, hogy a fegyveres felkelés egyes politikai cselekményeik részben megdőlt jogrend jogszabályai alapján bűncselekményeknek lehessen kezelni.

KÉRDÉS: Hogyan történt volna annak elbírálása, hogy a kommunisták által elkövetett egyes cselekményeknél mikor volt „becsületes politikai meggyőződés”, és mikor nem?

FELELET: Én semmiféle különleges eljárásra nem gondoltam, hanem csakis arra, hogy rendes bíróságok előtt szőnyegre kerülhetnek olyan cselekmények, melyek az elkövetésük időpontjában is fennálló népköztársasági büntetőjog szerint is bűncselekményeknek

minősülnek, és még ezek esetében is mentesítő oknak tartottam a becsületes politikai meggyőződésre való hivatkozást.

KÉRDÉS: Miért szélesítette ki az amnesztiát a politikai bűncselekményeken kívül „minden cselekményre” abban az esetben, ha az „becsületes politikai meggyőződésből” származik?

FELELET: Sohasem gondoltam, hogy amnesztia másra vonatkozhatik, mint bűncselekményekre, de éppen azért hagytam el a „bűn” kezdőszót, hogy élesen hangsúlyozzam, hogy a jogszabályok áthágása becsületes politikai meggyőződés esetén nem bűncselekmény. Én tehát ezzel nem az üldözendő cselekmények körét akartam kiterjeszteni a bűncselekmények körén túl, hanem az amnesztia körét a bűncselekményeken belül.

KÉRDÉS: Milyen államhatalom bírósága bírálta volna el azt, hogy a politikai cselekmények elkövetőinek „becsületes politikai meggyőződésből” való származását [sic] vagy sem?

FELELET: Természetesen a tervezet 5. pontjában körvonalazott parlamentáris demokrácia államhatalom [sic] rendes bíróságára gondoltam, azonban nem gondoltam, hogy ez akár szerkezetében, akár összetételében különböznék a meglévő bírósági szervezettől.

KÉRDÉS: Miért csak a kommunistákra terjesztette ki a 3/a) [al]pontban foglaltakat, és miért nem terjesztette ki az ellenforradalmárookra is?

FELELET: Semmi indokoltságot nem láttam arra, hogy az októberi eseményekben részt vevő személyeknek [az] indokolatlan hajsza elleni védelmére intézkedéseket javasolja[k], elégnék láttam azt az elvet, hogy a közönséges bűncselekmények büntetendők.

KÉRDÉS: Ön szerint „becsületes” politikai meggyőződésből akasztott Mayer, volt SS őrmester, az Aradi utca és Lenin körút sarkán kommunistát?¹¹

FELELET: Nem ismerem a személyt, de nyilvánvalóan nem. Ezt közönséges bűncselekménynek minősítem.

KÉRDÉS: Ezek szerint talán tanácsos lett volna az is, hogy az ellenforradalmárok – az Ön terminológiája szerint forradalmárok – tevékenységét is megvizsgálni olyan szempontból, hogy vajon milyen „becsületes politikai meggyőződésből”, mit tett? Nem gondolja?

FELELET: Én az októberi események során elkövetett közönséges bűncselekményekre minden különösebb klauzula nélkül a közönséges büntető jogszabályokat gondoltam alkalmazandónak.

KÉRDÉS: Tehát a 3/a) [al]pontban foglaltak megvalósulása esetében az Ön által kívánatosnak tartott parlamentáris demokrácia bírósági szervei elbírálták volna mindazon kommunisták cselekményeit, melyek „becsületes politikai meggyőződésből” származtak, és ha úgy találja, hogy nem, az esetben meg is ítéli. Az azonban vigasztalhatja a kommunistákat, hogy az elkövetett cselekményeikért, melyek[elt az Önök bírósága úgy ítél[lt volna] meg, hogy nem becsületes politikai meggyőződésből követte[k] el, halálos ítéletet nem hozhatnak, esetleg csak életfogytig tartó börtönt. Ön ennek ellenkezőjét igyekezett magyarázni, bár a 3/a) [al]pontból ez világosan kiderül, illetve így is értelmezhető, miután semmiféle olyan kitétele nincs, hogy az ilyen értelmezését kizárja. Ugyanakkor az ellenforradalmi politikai gyilkosságot egyszerűen közönséges büntettnek tartja.

Hogyan történt volna terve megvalósulása esetén a 3/b) [al]pontban történő reorganizálás?

FELELET: A 3/b) és a vele összefüggő 5/e) [all]pont abból indul ki, hogy az állami és üzemi bürokráciát csökkenteni kell, ami szükség szerint csakis minőségi kiválasztás alapján történhetik. Ismertem azt az előítéletet, mely a szakképzettséget a szabályos iskolai végzettséggel összetéveszti, és éppen ezért garanciákat akartam az ellen, hogy ez a csökkentés a szabályos iskolai végzettséggel nem bírók arányszámának csökkentésére irányuljon, aminek a fenntartását én fontosnak tartottam.

KÉRDÉS: A tervezet 3/b) [all]pontja azt tervezi, hogy „a reorganizálás nem fog sem a kommunisták, sem általában a diploma nélküliek vagy gyorsdiplomások ellen irányulni,” addig az 5/e) [all]pontnál azt tervezi, hogy „a közigazgatásba, főleg az általános igazgatásba, néphadseregbe, rendőrségbe bekerült diploma nélküliek vagy gyorsított kiképzésben kiképzettek helyzetét intézményesen – (...) szükséghez képest kötelező százalék megállapításával – biztosítani kell.” Érti itt az ellentmondást? Elképzelése szerint milyen százalékot biztosítottak volna ezeknél a szerveknél a diploma nélküliek és gyorsított kiképzéssel kiképzettek számára?

FELELET: Ellentmondást a kettő között nem látok, az 5/e) [all]pont általános szabályt tartalmaz a minőségi kiválasztás kétfelé választására, nehogy a konkrét eljárás pl. versenyvizsga során a szabályos iskolai végzettséggel nem bírók hátrányba kerüljenek, a 3/b) [all]pont azt fejezi ki, hogy az 5/e) [all]pontban említett százalékok nem akármilyenek, hanem a szabályos iskolai végzettséggel nem bírók helyzetét biztosító arányszámok. Konkrét arányszámokat magam nem gondoltam el, de az általános közigazgatásban, a hadseregben és a rendőrségen a szabályos iskolai végzettség nélküliek túlsúlyát biztosítani gondoltam.

KÉRDÉS: Az Ön elképzelése szerinti államhatalom megoszlik a volt koalíciós pártok között, ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy felülről, a legfelső államhatalmi szervtől lefelé, a legalsóig is megoszlik. Ami gyakorlatban azt jelenti, hogy az egyes államhatalmi szervekben megfelelően érvényesülnie kell a koalíciós arányoknak, így a különböző párti, korábban államhatalmi funkciót be nem töltő személyek különböző beosztást kapnak. Így van?

FELELET: Nem így gondoltam, mert abból indultam ki, hogy az állami apparátus reorganizálása olyan minőségi kiválasztási módszerek és eljárások alapján történik, mely a pártarányszámok érvényesülését kizárja.

KÉRDÉS: Egy olyan államhatalom, mely a koalíciós pártok képviselőiből tevődik össze, el sem képzelhető anélkül, hogy a különböző fokú államhatalmi szervekben az egyes pártok ne kapjanak megfelelő arányszámot. Abban az esetben, ha Ön az előző kérdésre adott választát komolyan gondolná, akkor nyilvánvalóan egy koalíciós arány szerinti államhatalmi, államigazgatási megosztást tiltó passzust foglalt volna a tervezetbe. Így van?

FELELET: Úgy ítéltém, hogy a minőségi kiválasztási eljárás meghatározása, ami a miniszteri és egyéb kinevezési jogkör egész minimálisra szorítását jelenti, gyakorlatilag a pártarányszámok érvényesülését kizárja. A minőségi kiválasztó bizottságot a kormánytól függetlenített szakszervnek gondoltam.

KÉRDÉS: A helyi önkormányzati szervek funkcióit – a terve szerint – „a végleges szervek megválasztásáig forradalmi szervek végzik”. Milyen forradalmi szervek ezek, és mit ért a megválasztás alatt?

FELELET: Én a forradalmi szervek alatt nem önkényesen fellépett embereket, még kevésbé helyükre visszaült régi tisztviselőket értettem, hanem az 1945-ös Nemzeti Bizottságokhoz hasonló szerveket, melyek munkástanácsok, paraszttanácsok, ifjúsági tanácsok,

katonatanácsok, pártok küldötteiből álltak volna. Végleges megválasztás alatt viszont általános választáson alapuló helyi tanácsokra gondoltam, azonban ezek megejtését még kevésbé sürgettem, mint az általános választásokat, azért, hogy ezek baloldallelles demagógia nélkül folyhassanak le.

KÉRDÉS: A helyi közigazgatás gyakorlati funkcióját az elképzelése szerinti különböző tanácsok küldöttei végeznék mindaddig, amíg egy koalíciós alapon történő helyi választások lebonyolítása, illetve eredménye alapján a végleges szerv meg nem alakul, mely a helyi közigazgatási, államhatalmi feladatokat ellátja?

FELELET: Nagyjából úgy gondoltam, de helyi vonatkozásban merőben pártlisták alapján történő választást nem tartottam kívánatosnak az adott pártkeretek mellett, de erre nézve megoldást nem gondoltam el, csupán a választások [idejének] lehetőség szerinti kitolását.

KÉRDÉS: A helyi államhatalmi, államigazgatási szervek végleges megválasztása után [ez] a meglévő közigazgatási apparátusra milyen befolyással bírna, és milyen változást hozott volna terve megvalósulása esetén?

FELELET: Ezt a kérdést az expozé írásakor nem vettem fel magamnak, de nem volt kétségem afelől, hogy az 5/e) [al]pontban elgondolt és a 3/b) [al]pontban biztosított garanciák mellett meg lehet és meg is kell akadályozni, hogy ezek a választások hivatalnoki restaurációra vezessenek.

KÉRDÉS: Ön összetételüknél fogva alkalmasnak tartotta, hogy a helyi forradalmi szervek végezzék a helyi közigazgatást, és államhatalmi funkciót gyakoroljanak?

FELELET: Én a tényleges forradalmi szervek összetételéről tájékozva nem voltam, de magától értetődőnek tekintettem, hogy azokat az önkényes alakulásra ráhagyni nem lehet, hanem összetételüket röviden és egyszerűen szabályozni kell, mint az a felszabaduláskor történt.

KÉRDÉS: Ön az expozében több helyen foglalkozik a „forradalmi szervekkel”, miért nem foglalt ilyen értelemben állást legalább azokat illetően?

FELELET: Nem voltam ismeretében olyan kirívó jelenségeknek akkor, melyek ennek, mint aggasztó kérdésnek megfogalmazására indítékot adott [adtak] volna.

KÉRDÉS: Miután Ön a „forradalmi” szerveket illetően az expozében semmiféle rendezést nem fektetett le, nyilvánvalóan az ellenforradalom különböző szerveinek, azok összetételétől függően akarta átadni a helyi államigazgatási funkciókat. Ön ezzel lényegében a régi államgépezetet megszünteti, sőt, megszüntetni kívánja a távolabbi perspektívájában is, amikor azt mondja, hogy a helyi államhatalmi funkciókat a koalíció alapján történő, annak eredményeként létrejött, [sic! Egy köztes mondatrész hiányzik.] mert irányítja a helyi közigazgatást. Ezzel a tervével lényegében hatályon kívül helyezi a tanács-törvényt, és megszünteti a tanácsokat is. A 4/a) [al]pontban foglalt „szabad magyar kormány” alatt mit ért?

FELELET: Az expozé értelmében létrejött, hivatalba lépő Nagy Imre-kormányra gondoltam.

KÉRDÉS: Ön lényegében a 4. pontban lefektetett terve szerint, [a] szovjet csapatok Magyarország elhagyása után, sőt már Budapest elhagyása után, [Ön] vissza akarja állítani az ellenforradalmi kormányt, és a helyi államhatalmi funkciókat átadja a különböző ellenforradalmi bizottságokból, tanácsokból alakult szervnek stb. Ez nem más, mint az ellenforradalom visszaállítására, illetve annak konszolidálására való törekvés. Így van?

FELELET: Én nem azt akartam konszolidálni, ami 1956. november 3-án volt, hanem a fennálló anarchia megszüntetése mellett az októberi események általam forradalomnak ítélt fő vonalát akartam folytatni. A forradalmi szervek helyzetét rögtön induláskor szabályozni kívántam.

KÉRDÉS: Mit tudott 1945-től 1956. november 6-ig az emigráció tevékenységéről, mi arról a véleménye, és mi a véleménye az emigráció vezetőiről?

FELELET: Tudtam annyit, hogy New Yorkban létezik egy Legfőbb Bizottság,¹² de ennek pontos összetételéről, sem egyéb bizottságokhoz való politikai és szervezeti kapcsolatáról, pontos értesülésem nem volt. Egészében azt tudtam, hogy a politikai emigráció kommunistaellenes propagandával foglalkozik, és megítélésem szerint feudális és polgári restaurátorelemek keveredtek benne. Úgy láttam, hogy egy vetélkedés folyik a Horthy-korszak feudális restaurátor [elemei] és az 1945–47-es közélet polgári restaurátor elemei között. Fasiszta szervezetekről konkrétan nem tudtam, de tudtam, hogy kisbarnaki Farkas Ferenc legitimista és horthysta szervezkedést folytat, és emlékeztem arra, hogy 1944 második felében Budapesten vezető katonai funkciót töltött be. Az emigráció egészét negatív[an] ítélt meg, vezetőit személy szerint, Kovács Imre kivételével nem, vagy csak futólag ismertem, de egyiküket sem tudtam jelentős politikai személyiségnek. Kovács Imrét sem ismertem szoros közelségből, s róla 1956-ban azt hallottam, hogy szakított a New York-i bizottsággal, amit örvendetesnek tartottam, mert őt személy szerint nem tartottam sem reakciónak, sem polgári restaurátornak, bár az emigráció alatti fejlődéséről képem nem volt.

KÉRDÉS: Van arról tudomása, hogy az emigráció hazatérésével kapcsolatosan milyen szervezőmunka folyt Nyugaton, egyrészt a különböző emigrációs szervek vezetői, szervezői, másrészt a nyugati hírszerző szervek részéről?

FELELET: Erről semmi konkrét tudomásom nem volt, de nem volt kétségem afelől, hogy [a] hazatérésre terveket készítettek, és ezek a tervek restaurációs jellegűek voltak.

KÉRDÉS: A 4/b) [all]pontban azt tervezi, hogy miután a szovjet csapatok elhagyják a nyugati megyéket, időlegesen lezárják a magyar csapatok a nyugati határt, és egyelőre az emigránsok belépését nem engedik meg. Ez azt jelenti, hogy egy bizonyos idő múlva az emigránsok hazatérését engedélyezi. Mennyi idő múlva került volna a sor az emigránsok hazatérésére, és mi szükség volt azokra?

FELELET: Elgondolásom az volt, hogy az emigránsok hazatérését csak akkor lehessen engedélyezni, amikor itthon az államrend, melyet az 5. pontban körvonalaztam, és a közélet teljesen konszolidálódott, és az emigránsok sem mint politikusok, hanem mint magánemberek térnek haza. Ennek pontos idejét nem gondoltam el, de nem merőben a rend helyreállításának időpontjára gondoltam, hanem olyan időpontra, amikor itthon az új törvényhozó szerv megalakul, és mindennemű átszerveződés befejeződik. Az emigránsoknak politikailag semmi hiányát nem éreztem, de nem láttam [arra] okot, hogy ellenük általában adminisztratív intézkedésekre kerüljön sor. Úgy láttam ugyanis, hogy veszélyességük túlnyomó részben azon alapszik, hogy a szabadságjogok hiányára hivatkoznak, és ha ezek megszűnnek, akkor az általuk vallott feudális vagy polgári restauráció semmilyen vonzóerővel nem fog bírni.

KÉRDÉS: Ön komolyan gondolja, hogy az akkori magyar fegyveres erők, melyeknek nem csak a nyugati magyar határ biztosítása lett volna az egyetlen feladata, megfelelően biztosítani tudták volna a határt az emigráció tömeges hazajövele ellen?

FELELET: Teljes optimizmussal voltam e tekintetben, s meg voltam győződve [arról], hogy néhány irányelv tisztázásával és megfelelő felhívásokkal a hadsereg megzavarodását és dezorganizációját egészen rövid idő alatt helyre lehet hozni.

KÉRDÉS: Milyen tervei voltak a különböző emigráns csoportokkal és azok vezetőivel hazatérésük után? Milyen szerepet szánt ezeknek az embereknek az államhatalmi és államigazgatási szervezetben? Mit jelentett volna a néhány százezer emigráns bekapcsolódása a társadalmi életbe?

FELELET: Sem egész[é]lben, sem egyes csoportjaiban nem gondolkodtam [ezen], és tervem sem volt a közéletbe és az államhatalomba való bekapcsolásukra, és meg voltam győződve, hogy túlnyomó többségük nem fogja akarni és nem fogja tudni elfogadni az itthoni politikai platformot, kivéve néhány embert, esetleg Szabó Zoltánt és Kovács Imrét. A százezres emigráns[csoporthoz] közül csak egy kisebb részt láttam politikai emigránsnak, és úgy ítéltam, hogy az 5. pontban körvonalazott konszolidált államrend sokkal erősebb lesz, mintsem hogy azt vagyunk és hivatali helyük visszaakarását akaró emberek propagandája veszélyeztetné, aminek merőben önző volta mindenki előtt világossá válik, amint ezeknek nincs módjukban szabadságjogok hiányára hivatkozni.

KÉRDÉS: Elgondolása szerint az emigrációból hazatérő Szabó Zoltán és Kovács Ferenc [Imre] milyen vonalon tevékenykedett volna?

FELELET: Akkor erre vonatkozóan semmi konkrét elgondolásom nem volt.

1958. január 27.

KÉRDÉS: Az 5. pontban foglalt alkotmányjogi megoldásban az szerepel, hogy „a forradalmi bizottságokból és tanácsokból forradalmi alkotmányozó gyűlés ül össze”. Milyen forradalmi bizottságok és tanácsok ezek?

FELELET: Forradalmi bizottságok és tanácsok alatt lényegében olyanféle bizottságokat és tanácsokat értettem, melyek az októberi események folyamán mind területi, mind üzemi síkon létrejöttek, azonban nem változatlan személyi összetételben, és ötletszerű önjelölés vagy hevenyészett választások alapján, mint ahogy az november 4-ig általában volt, hanem gyors, de szabályozott módon, mint ahogy az 1945-ben is történt. Erre utalok is a 4/a) [al]lpontban. Magam előtt sem tisztáztam, hogy a nemzetgyűlés területi vagy üzemi választás alapján üljön-e össze, és milyen szerepe legyen a pártoknak. A lényeges az volt számomra, hogy ne általános és pártlistás választások alapján üljön össze az első törvényhozó szerv, mert ebben restaurációs veszélyt láttam, viszont egy ilyen forradalmi nemzetgyűlés keretében biztosítottak, illetve nehézség nélkül biztosíthatónak láttam a nem restaurációs többséget.

KÉRDÉS: Időben mikor került volna erre sor?

FELELET: Úgy képzeltem, hogy néhány héten belül.

KÉRDÉS: Miután az ellenforradalom a Magyar Népköztársaság alkotmányát hatályon kívül helyezte, ezzel a javaslatával a hatályon kívül helyezést fenn akarta tartani? Így van?

FELELET: Igen. Úgy láttam, hogy az alkotmány nagobbrészt hatályon kívül van, és az volt a benyomásom, hogy teljes egészében a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány sem akarja visszaállítani.

KÉRDÉS: Ezzel az ellenforradalmi bizottságokból és tanácsokból összetevődő „alkotmányozó nemzetgyűléssel” – terve szerint – az „új magyar demokratikus [demokrácia]

alkotmányjogi és társadalmi alapelveit alkotmánytörvény hatályával” akarták megszabni. Mit ért az „új magyar demokrácia” alatt?

FELELET: Én ez alatt a szocializmust elfogadó pártokra korlátozott, többpártrendszeren alapuló, parlamentáris demokráciát értem, mely a szabadságjogok lehető teljességét valósítja meg, a szocializmus vívmányait fenntartja.

KÉRDÉS: Miért az 1946: I. tc.-en és az 1848: III. törvénycikkben alapuló köztársaságot akarta létrehozni?

FELELET: Miután abból indultam ki, hogy a népköztársasági alkotmányt az októberi események hatályon kívül helyezték, és részletes új alkotmány szerkesztésére ilyen rövid idő alatt gondolni sem lehetett, ezekre mint haladó hagyományokra gondoltam hivatkozni. Nem gondoltam változatlan hatálybalépésükre, bár ebben sem láttam semmi különöset, mert mind a két törvény rendelkezései formális jellegűek, és a létrejövetelükkor érvényes társadalmi rendet nem rögzítik.

KÉRDÉS: Ön a tervezetében a most elmondottakból semmit sem rögzített le, hanem kategorikusan kijelenti, hogy „Magyarország államformája az 1946: I. tc. szerinti köztársaság” és „Magyarország kormányformája az 1848: III. tc. szerinti független felelős kormányon, népképviselőten és a szabadságjogok teljességén alapuló parlamentáris demokrácia”. Miért akarja most azt igazolni, hogy a két törvényt csak azért használja programjában, hogy a haladó hagyományokra hivatkozzék? Az elkövetett cselekményeihez való ilyen kimagyarázkodó hozzáállása helytelen, annál is inkább, mert az 1946: I. tc. elkészítésében Ön is részt vett, és nagyon jól tudja, hogy Magyarország államformájáról szól, és alkotmánytörvény hatályával bírt. Egyébként az a körülmény, hogy az ismert összetételű „alkotmányozó gyűlés” rövid időn belül összeül, és alkotmányjogi és társadalmi alapelveket rögzít, és Ön szerint is ilyen rövid idő alatt lehetetlen egy új alkotmány kidolgozása, bizonyítja azt, hogy a tervében szereplő két törvény által meghatározott államformát akarta megvalósítani. Így van?

FELELET: Nem tagadom, hogy az 1946: I. tc.-nek ez[eket] a köztársaságot kimondó és az államfői tisztelet kimondó jogszabályai[t], és az 1848: III. tc.-nek a parlamenti kormányformára és a miniszteri felelősségre vonatkozó jogszabályai[t] úgy, ahogy vannak hatályba léptethetőnek tartottam.

Ezt azonban 5-6 mondattal, saját szavaimmal is kifejezhettem volna, s így a hivatkozások mégiscsak e törvények haladó hagyomány jellege miatt történt[ek]. E törvények egyéb rendelkezéseit egyáltalán számításba sem vettem, és az 1946. évi jogrendet éppen úgy nem akartam helyreállítani, mint az 1848: III. tc. szerint hivatkozott királyi és nádori intézményt sem.

KÉRDÉS: Válaszoljon arra, hogy az Ön által kívánatosnak tartott 1946: I. tc. szerinti köztársasági államforma és az 1848: III. tc. szerinti kormányzási forma milyen jellegű és típusú államot fejez ki!

FELELET: Szocialista típusú parlamentáris demokráciát gondoltam, amely a népköztársaságtól lényegesen csak abban különbözik, hogy nem proletárdiktatúrán alapszik.

KÉRDÉS: Mondja el, mit ért a „szabadságjogok teljességén alapuló parlamentáris demokrácia” alatt!

FELELET: A szabadságjogok teljessége alatt a szabadságjogok legmodernebb fogalmazását értem, mely egyes szabadságjogokkal kapcsolatban konkrét garanciákat is biztosít. Gondoltam sajtó- és véleményszabadságra előzetes cenzúra és engedélyezési rend-

szer nélkül, gyűlési és gyülekezési szabadságra előzetes engedélyezési rendszer nélkül, az egyéni szabadságnak a közigazgatási és büntetőjogi államhatalommal szemben való pontosan körülírt és független bíróság által felügyelt jogvédelmére.

A tulajdon szabadságát a kizsákmányolás tilalma által megszabott korlátok között. Gondoltam ezenfelül a munkához, üdüléshez, művelődéshez való jogokra.

A parlamentáris demokráciánál arra a kormányformára gondoltam, melyben a kormány a népképviselő bizalmából kormányozhat és annak felelős.

KÉRDÉS: Az elképzelése szerinti köztársasági államnak melyek a politikai jellegzetességei?

FELELET: Az elképzelésem szerinti köztársaság politikai jellegzetessége, ha a társadalmi tartalmától teljesen eltekintünk, elsősorban az, hogy az államhatalom birtokosa az egész magyar nép, közelebről az egész dolgozó magyar nép, mert az általános választójog alapján összeülő parlament mellett létezhető egyéb szervezetek csakis a különböző dolgozók szervezetei lehetnek. Politikai jellegzetessége az is, hogy a választásokon több párt indulhat, azonban csak a meghatározott alapelveket elfogadó pártok. Jellegzetesség még, hogy ezeknek az alapelveknek a megváltoztatása az alábbi 5/g) [a]lpont szerint rendkívül meg van nehezítve. A választójogot az általánosság, egyenlőség és titkoság jellemzi.

KÉRDÉS: Az elképzelése szerinti köztársasági államnak milyen osztálytartalma van?

FELELET: Az én elgondolásom szerint a munkásság, [a] parasztság és [a] dolgozó értelmiség hatalmát testesítette volna meg, és a régi birtokló osztályok osztályá szerveződését nem engedte volna.

KÉRDÉS: Az elképzelése szerinti köztársasági államnak milyen funkciói lettek volna?

FELELET: Az állam közrendi, politikai és államhatalmi funkciói saját állami és társadalmi formájának védelmében. Továbbá gazdasági funkciói a gazdasági tervezés és koordinálás, valamint a kizsákmányolás elleni védelem területén. Továbbá köznevelési funkciók, különösen a nevelés egyetemességének biztosítása, a munkásság és [a] parasztság számára. Szociális funkciók, társadalombiztosítás, egészségügy, üdülés stb. területén. Ezeket a kérdéseket az exposé írásakor nem gondoltam végig.

KÉRDÉS: Hogyan történik az államhatalom gyakorlása?

FELELET: A magyar nép által általános választásokon megválasztott képviselők mint az Országgyűlés tagjai gyakorolják a hatalmat. Az államfő vagy az államfői szerv az Országgyűléssel való esetleges közreműködéssel megválasztja az Országgyűlésnek felelős kormányt, mely a maga minisztériumain keresztül a végrehajtói hatalmat gyakorolja.

KÉRDÉS: Milyen választójogi törvényt akart megalkotni a tervezett alkotmányozó nemzetgyűlésével?

FELELET: Olyan demokratikus választójogi törvényre gondoltam, mely a pártok indulásának módját közelebről szabályozza, ennek részleteit azonban nem gondoltam el.

KÉRDÉS: Milyen népképviselőt kívánt létrehozni?

FELELET: A több párt indulása mellett általános választáson alapuló népképviselőre gondoltam. A választási rendszert (országos, helyi, lajstromos, egyéni, kombinált stb.) nem gondoltam el.

KÉRDÉS: Lényegében a képviselőtestület az egyes pártok jelöltjeiből tevődött volna össze, igen?

FELELET: Igen.

KÉRDÉS: Mi a véleménye az ellenforradalom alatt újjáalakult polgári pártokról, azok összetételéről?

FELELET: A kisgazdapártot a falusi és városi kispolgárság képviselőjének láttam, erős jobbszárnnyal. A parasztpártot a szegényparasztság képviselőjének láttam, erős értelmi-ségi szárnnyal. A szociáldemokrata pártot a munkásság egy részének képviselőjének láttam, bizonyos tehertételekkel a kapitalizmusra túlságosan berendezkedett taktikájának területén.

Egy baloldali keresztény pártnak az esetleges lehetőségét magamban felvettem, de ilyennek létesítéséről az expozé írásakor nem volt tudomásom.

KÉRDÉS: A tervezet 5/g) [all]pontjában azt rögzíti, hogy ne működhessen párt, mely a[z Ön] programját el nem ismeri. Ez egyben azt is jelenti, hogy mindazok a pártok, amelyek az ellenforradalom alatt alakultak, abban az esetben, ha a tervezett programot elfogadják, működhetnek és egyben választásokon is indulhattak [volna]. Így van?

FELELET: Igen. Természetesen nem formális elismerésre gondoltam, hanem a párt működésében megnyilvánuló valóságos elismerésre. Éppen ezért a legkevésbé [sem] gondoltam az általam említett négy, illetve öt párton kívül, a november 4-e előtt alakult többi pártokra, sőt elgondolásom éppen ellenük irányult.

KÉRDÉS: Az Ön elképzelése szerinti parlamentáris köztársaságban fennáll annak lehetősége, hogy a volt uralkodó osztály tagjai vagy azok képviselői bekerüljenek a népképviseleti szervbe, miután a programot elfogadó pártok (4 vagy 5 párt először) szabadon jelölik ki képviselőiket, és ha azt a szavazói megválasszák [sic], megfelelő mandátum esetén a nép által választott képviselőnek tekinthető. Nincs azonban biztosíték arra, hogy a volt tőkés és földbirtokosok, kulákok és azok képviselői ne lehessenek képviselők. Így van?

FELELET: Olyan szabályra, mely ezeket merőben származásuk alapján kizárja nem gondoltam, de ennek konkrét elképzelhetőségét csak a kisgazdapárti és egy esetleges keresztény párt képviselői részéről tartottam lehetségesnek egy nem lényeges töredék erejéig. Ennek ellensúlyozására fontosnak tartottam a kisgazdapárt középparaszti és plebejus elemeinek erősítését, és ugyanezért hagytam a keresztény párt kérdését nyitva.

KÉRDÉS: Ugyancsak az előbbi módon jelentős számú kispolgári egyén kerülhet a népképviselet intézményébe. Így van?

FELELET: Ez a veszély szélesebb körben fennállt volna, mert ezzel szemben egyetlen pártot sem tartottam immúnisnak. A kisgazdapárt és a keresztény párt tekintetében elsősorban, a parasztpárt és [a] szociáldemokrata párt tekintetében másodsorban láttam ennek lehetőségét, de bizonyos fokig a kommunista párt tekintetében is. Úgy láttam azonban, hogy a szoros értelembel[n] vett kispolgárság, vagyis – a komoly tényezőt jelentő középparasztságtól eltekintve – a szoros értelembel[n] vett kisiparos és kiskereskedelmi kispolgárság nem számottevő tényező, véleményem szerint.

KÉRDÉS: Miután a volt kizsákmányolók vagy azok képviselői kismértékben, de bekerülnek, a kispolgárság már jelentős számban szintén bekerül a népképviseleti intézménybe, egyben a legmagasabb államhatalmi szervbe, azoknak lehetőségük van arra, hogy saját és ne a munkásosztály és dolgozó parasztság érdekeit képviseljék, juttassák[ák] érvényre. Így van?

FELELET: Nem láttam olyan veszélyt, hogy általános választások révén a munkásság

és [a] dolgozó parasztság túlnyomó többsége ne tudna érvényesülni. Tőkés elemek parlamenti megjelenését legfeljebb messze arányszámuk alatt tudtam elképzelni, a kispolgárság kérdésében úgy láttam, hogy a legdöntőbb rész a dolgozó parasztság csoportjába tartozik, de a kispolgárság többi része, főleg a kisiparosság dolgozó jellegét szintén nem vontam kétségbe, és arányszámuk fölötti képvisellettől nem félttem. Annak valószínűségét, hogy ilyen politikai platform mellett bármelyik párt egyáltalán számba jövõ mennyiségben jelöljön volt tőkéseket képviselőnek, nem láttam.

KÉRDÉS: Miért tartotta szükségesnek, hogy kismértékben volt tőkések, jelentős számban pedig a kispolgárság képviselői [is] helyet kapjanak az államhatalmi szervben?

FELELET: Ezt szükségesnek nem tartottam, csak [a] lehetőségét nem zártam ki, mert úgy láttam, hogyha komoly veszélyről nincs szó, akkor nincs szükség ilyen személyes megkülönböztető rendelkezésre.

KÉRDÉS: Mit ért a proletárdiktatúra alatt, és miért akarta azt megszüntetni?

FELELET: A proletárdiktatúra alatt azt a politikai programot és szerkezeti formát értem, mely a munkásosztály hatalomra jutása után a hatalom megosztását megszünteti, és a munkásosztály és [a] dolgozó parasztság egységére való hivatkozással a hatalmat szervezetenként is koncentrálja.

Ezt azért akartam megszüntetni, mert az volt az álláspontom, hogy reálisan működő szabadság [a] hatalmak megosztása nélkül nem képzelhető [el]. Én a hatalmak megosztása alatt nem [a] különböző osztályok hatalmainak megosztására gondoltam. A dolgozók és nem dolgozók között a hatalmat nem gondoltam megosztani, hanem az államhatalom legfelső szervezeteinek, a törvényhozásnak, [a] bíraskodásnak és [a] kormánynak, esetleg bizonyos mértékben a gazdasági és kulturális élet szervezeteinek egymástól való függetlenségére gondoltam anélkül, hogy ezeknek különböző osztálytartalmuk lett volna.

KÉRDÉS: Elképzelésük szerint „az általános választások megtörténte előtt a forradalmi bizottságokból és tanácsokból forradalmi alkotmányozó gyűlés ül össze, mely az új magyar demokrácia (...) társadalmi alapelveit alkotmánytörvény hatályával megszabja”. A szocialista társadalom alapelvei adottak. Ez a társaság milyen újfajta szocializmus társadalmi alapelveit akarta megszabni?

FELELET: Újféle szocializmus bevezetésére, vagy a szocializmus alapelveinek döntő megváltoztatására nem gondoltam, hanem elsősorban a gazdasági centralizáció csökkentésére és az üzemi demokrácia növelésére. A szocializmus adott alapelvei közül én azt vontam kétségbe, hogy az állami és közületi tulajdon magasabb rendű forma a szövetkezeti tulajdonnál. Az elgondolt új alapelvek tekintetében a súlypont nem a társadalmi alapelvek megváltoztatásán, hanem a politikai és államhatalmi szerkezet megváltoztatásán volt, és a szocializmus vívmányainak a védelmé[n], a politikai, államhatalmi szerkezet változásának esetleges egyes hatásaival szemben.

KÉRDÉS: Talán az [Ön] utolsó mondatában foglaltak biztosítását célozta a tőkések, [a] földbirtokosok kártalanítása is, melyet az 5/d) [a]llponban rögzített?

FELELET: Nem zártam ki annak lehetőségét, hogy volt tőkések és birtokosok ennek révén kizsákmányolás-mentes megél[het]ésüket biztosító egzisztenciához jussanak a velük szemben történt igazságtalanságért, de ez a pont súlypontilag [a] törvénytelen letartóztatásokra, [a] lakás- és tulajdonelkobzásokra vonatkozott.

KÉRDÉS: A Magyar Népköztársaság alkotmányában lefektetett társadalmi rend miért

nem megfelelő Önnek, ha valóban a szocialista társadalmi rendet akarta Ön – mint ahogy mondja – védeni kívánta?

FELELET: Nem az alkotmány szocializmusra vonatkozó része ellen volt kifogásom, nem a társadalmi rend megváltoztatását akartam, hanem az államhatalmi szervezet mikéntjében láttam olyan elemeket, melyek megítélésem szerint a szocialista szabadságot veszélyeztett[ék] vagy csökkentett[ék].

1958. január 29.

KÉRDÉS: Az Ön megfogalmazása szerint „Magyarország társadalmi formája a kizsákmányolás tilalmán alapuló társadalmi rend (szocializmus).” Ezek szerint a szocializmus az Ön számára olyan társadalmi rend, ahol a termelési viszonyokból a kizsákmányolás következhet, de a kizsákmányolást megtiltja?

FELELET: Ez egy hevenyészett fogalmazás volt, mellyel nem gondoltam egy olyan társadalmi rendre, mely termelési viszonyainál fogva a kizsákmányolást létrehozza, és ugyanakkor üres jogszabállyal megtiltja. A szocializmus mellett azért használtam elsősorban más kifejezést, hogy a kompromisszum nem szocialista, kispolgári partnerei (elsősorban a kisgazdapárt) számára is elfogadható formula legyen.

KÉRDÉS: Az 1945-ös földreform milyen jellegű, a legfelső birtokhatárt hány holdban szabta meg, és hogyan változott ez a későbbiek során?

FELELET: Az 1945-ös földreform nem szocialista, hanem paraszt-kispolgári jellegű volt, 100, 200 és 300 kh birtokmaximumokkal. Az, hogy az alkotmányban 25 kh birtokmaximum van, az expozé írásakor teljesen elkerülte a figyelmemet, bár tudtam valamilyen 25 kh-as kategóriáról, de azt hittem, hogy ez egy irányelvszerű határ a kulákság megállapítására, és azt gondoltam, hogy ténylegesen is vannak ennél nagyobb parasztbirtokok, ha nem is sok.

KÉRDÉS: Kik kapták a földbirtokosok és kulákok stb. 25 kh-on felüli földjeit?

FELELET: Szegényparasztok.

KÉRDÉS: Ismeri Ön az ország mezőgazdasági szántóterületének korlátait?

FELELET: Tudom, hogy a lehetőségek korlátozottak, de a korlátozottság mértékéről, valamint a parasztság iparba áramlásának fokáról közelebbi tudomásom nem volt.

KÉRDÉS: A mezőgazdaság szocialista átszervezése szempontjából jelenleg mi az egyik legfontosabb feladat?

FELELET: Tudom, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése szempontjából a termelőszövetkezetek megerősítése és számának emelése a legfontosabb feladat. Egyet-értettem azzal a célkitűzéssel, hogy a mezőgazdaság is végül a közösségi termelésre térjen át, de úgy láttam, hogy az 1945-ben felszabadult parasztság többsége számára általában egy nemzedéknyi egyéni gazdálkodásra van szükség ahhoz, hogy a közösségi termelés reális és önkéntes feltételei megérjenek. Ennélfogva a termelőszövetkezetekkel kapcsolatosan nemcsak a külső kényszert, de azt is helytelenítettem, hogy az egyéni gazdaságok, az állami gazdasági támogatásban [támogatáshoz képest] hátrányos megkülönböztetés révén, közvetett kényszer alatt álljanak.

KÉRDÉS: Ezek szerint az Ön által elképzelt szocialista társadalomban csak távolabbi cél az, hogy a mezőgazdaságban egy új, szocialista termelési viszony alakuljon ki. Azt pedig a szocialista államvezetés hibájának rója fel, hogy a termelőszövetkezetek erősíté-

sét állami eszközökkel jobban támogatja, éppen azért, hogy elősegítse a mezőgazdaságban is a szocialista termelési viszonyok gyorsabb fejlődését.

FELELET: Egy emberöltő meggyőződés szerint nem távoli határidő, sőt, úgy láttam, hogy főleg az új gazdáknál szükség van arra, hogy a cselédállapot beidegződésétől felszabadulva az egyéni gazdálkodás tartósabb közbevetése után jussanak el a közösségi gazdálkodás önkéntes és felelős vállalásához. A mezőgazdaság szocializálódásának állami támogatását nem helytelenítettem, bár úgy gondoltam, hogy az adott esetben ez is méltánytalan lehet az egyéni gazdaságokkal szemben, hanem elsősorban az egyéni gazdaságokkal szemben való közvetett gazdasági kényszert helytelenítettem.

KÉRDÉS: Mi volt a célja az 5/aa) [al]pontban rögzített 1945-ös földreform fenntartásával 20–40 holdas birtokmaximummal?

FELELET: Ezzel a ponttal ki akartam kapcsolni még a lehetőségét is az 1945. évi földreform bármilyen visszacsinálásának, bár egyáltalán nem hittem, hogy ez egyáltalán lehetséges, de tudtam, hogy más ellenforradalmi tendenciák között ilyenek is felmerültek és nyugtalanságot okoznak. A birtokmaximum hozzávetelést azért tartottam fontosnak, hogy annak lehetőségét is kizárjam, hogy az 1945. évi földreform fenntartása alatt bárki a földek visszaadását értse, az abban meghatározott magasabb birtokmaximumok irányába. [A] 20 [hold]tól 40 [hold]ig terjedő birtokmaximumot azért jelöltem meg, mert úgy tudtam, hogy hagyományos módszerekkel 20 holdat, modern módszerekkel 40 holdat tud egy paraszti család idegen munkaerő segítségével [segítsége nélkül] megművelni. A fennálló 25 holdas birtokmaximumnak tudatában nem voltam, így annak sem, hogy az én szövegem a fennálló maximumot emeli vagy csökkenti.

KÉRDÉS: Kiket érintett volna a földbirtokmaximum felemelése?

FELELET: Ezt a kérdést az exposé írásakor fel sem vettem, mert nem voltam tudatában annak, hogy ez a javaslat az adott maximumot emeli. Ennek megfelelően eszembe sem jutott, hogy ez a rendelkezés akár középparasztoakra [és] szegényparasztoakra hátrányos, akár kulákokra előnyös legyen, ami teljesen ellenkezett volna a Parasztpártnak a Féja Géza 1956. november 3-ai cikkében¹³ élesen kifejtett, s általam is teljes mértékben helyeselt álláspontjával. Ha egyáltalán gondoltam valamire, akkor az csak az lehetett, hogy a mezőgazdaság modernizálásával és a mezőgazdasági népsűrűség csökkenésével az egy családra eső birtokátlag és vele a birtokmaximum 20 [hold]tól fölfelé is emelkedhessék. Ezt azonban sem közgazdaságilag, sem technikailag nem gondoltam végig.

KÉRDÉS: Miután igyekezett a kérdésre adandó válasz alól kitérni, magyarázkodni arról, hogy miért foglalta írásba a 20–40 holdas maximumot, adjon választ a feltett kérdésre!

FELELET: Meggyőződés szerint így magában senkit sem érint, mindaddig, amíg az én fogalmazásomban nem tisztázott további rendelkezés nem tisztázza azt [sic], hogy milyen esetre milyen maximum vonatkozik, és ennek alapján lehet-e és kiktől [lehet] földet elvenni, vagy pedig valakiknek földet adni. Az utóbbira én nem gondoltam.

KÉRDÉS: Ha Ön valóban a szocializmus híve, akkor a tervezetében miért nem biztosított védelmet a meglévő termelőszövetkezeteknek, állami gazdaságoknak, melyek a mezőgazdaság szocialista szektorai, [és] egyben miért nem biztosított védelmet a mezőgazdaságban kialakulóban lévő szocialista termelőviszonyoknak?

FELELET: Nem vetődött bennem fel ez, mint egy sürgősen szabályozandó kérdés, an-

nál kevésbé, mert a szövegben nincs utalás a termelőszövetkezetek tetszés szerinti feloszlatására, és azok védelme csak ezzel kapcsolatban vetődik fel.

KÉRDÉS: Ön tehát fontosnak tartotta, hogy a polgári vívmányokat a mezőgazdaságban egy feudalista törekvéssel szemben megvédje, [és] a birtokmaximum felemelésével támogatásban is részesíti a magángazdálkodást. Nem tartja szükségesnek (annak ellenére sem, hogy a termelőszövetkezetek védelméről szóló törvényt hatálytalanítja, miután a korábbi vallomása szerint a népköztársaság törvényei hatályon kívülnek tekintendők) azt, hogy a termelőszövetkezetek védelmét biztosítsa, hogy a meglévő mezőgazdasági szocialista vívmányok védelmet kapjanak. Nem beszélve arról, hogyha a szocializmus híve, akkor nemcsak az a kötelessége, hogy a meglévő szocialista vívmányokat megvédje, hanem [hogy] azt továbbfejlessze. A továbbfejlesztést persze Ön egy másik generáció feladatának tekinti. Így van?

FELELET: Meggyőződésem szerint ez nem áll. Az 1945. évi földreformot az 5/aa) [al]pont szerint[i] formában nem polgári, hanem paraszt-radikális, vagyis kispolgári és kizsákmányolás-ellenes elemeket egyesítő reformnak ítéltam. A termelőszövetkezeti hálózatnak az önkéntesség alapján való csökkenésével számot vettem, mert ezen a területen részben a szocializmus erőltetett előrefutását láttam, de ezt komplikáltabb kérdésnek láttam annál, hogy akár ezt, akár az indokolatlan feloszlatás elleni védelmet ebben a tervzetben felvessem. A népköztársaságnak nem a törvényeit, csupán az alkotmányát tekintettem túlnyomó részben hatályon kívülnek az októberi események következtében.

KÉRDÉS: Lényegében a kispolgári érdekek védelmét biztosítja, de a mezőgazdaság szocialista vívmányait nem, miután annak védelme komplikált kérdés; az persze nem komplikált kérdés, hogy volt földbirtokosok és tőkések bizonyos kártalanítását helyezi kilátásba?

FELELET: Nem tagadom, hogy a termelőszövetkezeti hálózatban olyan hibákat láttam, mely szocialista tartalmát csökkenti, így a szocialista vívmányok megvédésénél nem láttam első helyen. A jóvátételt viszont azért láttam fontosnak az 5/aa) [al]pont] alatti korlátozással felvetni, hogy egy népszerű jelszó alkalmazása terén világos [meg]különböztetést tegyek egyrészt erkölcsi szempontok és kispolgári érdekek, másrészt restaurációs hátsó gondolatok között.

KÉRDÉS: Miért kívánta csak a bányák, [a] bankok és [a] nehézipar államosításának fenntartását, és miért nem akarta fenntartani a vegyipar, [a] középépipar, [a] könnyűipar, [az] élelmiszeripar stb. államosítását?

FELELET: A bányák, bankok és nehézipar állami tulajdonát szükségszerűnek tartottam. Az összes többi iparágak tekintetében úgy láttam, hogy azok egyaránt lehetnek állami, helyi közületi (megyei, városi, községi) vagy munkásszövetkezeti tulajdonban, vagy ezek valamiféle kombinációjában. Ezeket a lehetőségeket akartam az 5/cc) [al]pontban közösségi tulajdon elnevezés alatt összefoglalni.

KÉRDÉS: Miért akarja most kimagyarázni azt, hogy a bányák, bankok és nehézipar államosításán kívül a többi iparágakat is államosítottak kívánja fenntartani, amikor ezek további államosított voltát kizárja azzal, hogy nem rögzíti, illetve csak a kiemelt iparágakat és [a] bankokat akarta továbbra is államosítottak fenntartani? Nem veszi észre, hogy sorozatosan nevetségessé válik a kimagyarázkodása?

FELELET: A nehéz- és bányaiipartól különböző iparágak államosításának fenntartását

nem mondtam ki feltétlenül, de nem is zártam ki, hanem nyitva tartottam. A részletekre nem gondoltam kitérni, egyrészt, mert nem értek e kérdések részleteihez, másrészt, mert ezt nem elvi, hanem gyakorlati kérdésnek láttam, mert a magam részéről az állami tulajdont nem láttam magasabb rendűnek a közösségi tulajdon egyéb formáinál.

KÉRDÉS: Miért nem ismeri el Ön a nehéz- és bányaiparon kívül eső iparágak államosításának fontosságát, jogosságát?

FELELET: Ezt a kérdést nem tisztáztam magamnak, ezen iparágak államosításá[nak] általában nem a jogosságát tagadtam, csupán a feltétlen szükségszerűségét nem tartottam [sic].

KÉRDÉS: A különböző iparágak államosításának megszüntetése lényegileg az 1948. évi államosítás ellen irányul. Így van?

FELELET: Nem ellene irányul, mert én a lényegét a közösségi tulajdonban láttam, csupán annak lazítását jelenti, de nem a kapitalista tulajdon irányába, hanem a közösségi tulajdon különböző formái irányába.

KÉRDÉS: Miért akarta felszámolni az össznépi állami tulajdont, amikor „a meglévő gyáraknak munkásigazgatáson, munkárszövetvényeken vagy nyereségrészesedésen alapuló közösségi tulajdonát” tervezi?

FELELET: Nem az össznépi állami tulajdon teljes felszámolására gondoltam, hanem egy többféle variációt megengedő rendezésre, tárgyi, gazdasági szempontok szerint, melyet én közelebről nem gondoltam el. A variációk lettek volna: 1956. novemberig állami tulajdonban volt gyárak, üzemek közül egyesek maradtak volna állami tulajdonban, egyesek helyi közületi (megyei, városi, községi, tanácsi) tulajdonba kerültek volna, egyesek munkásszövetkezeti vagyis csoporttulajdonba, egyesek pedig az előbbieket valamilyen kombinációjába. Az állami és helyi közületi tulajdonban maradó, illetve kerülő gyárakra vonatkozik a munkásigazgatás szerinti vezetés, a csoport vagy munkásszövetkezeti tulajdonba kerülő gyárakra vonatkozik a munkárszövetvényeken alapuló igazgatás, és a kombinált formára a nyereségrészesedés.

KÉRDÉS: Az állami vagy helyi közületi gyárak munkásigazgatása hogyan történt volna?

FELELET: Semmi közelebbit erre [erről] nem gondoltam, de magától értetődőnek tartottam, hogy a munkástanácsoknak ebben fontos szerepe lett volna, valamint azt, hogy az állami és [a helyi] közületi tulajdon is valamilyen intézményes formában érvényesült volna.

KÉRDÉS: Az állami vállalatok esetében a vezetésben egyrészt részt vesz az állam azáltal, hogy delegált, másrésztől a munkástanács, mint a munkások érdekképviselői szerve?

FELELET: Ennek a kérdésnek a részleteit nem tisztáztam, de láttam, hogy a munkástanácsok körül sok tisztázatlan kérdés van, s a munkástanács helyzete egészen más az állami és a csoporttulajdoni gyáraknál. Az államiaknál inkább érdekképviselői, legfeljebb bizonyos hatáskörrel rendelkező igazgatási szerv.

KÉRDÉS: A csoporttulajdonba vagy munkásszövetkezeti tulajdonba kerülő gyárak vezetése hogyan történik?

FELELET: A munkástanács igazgatásának valamelyik formájára gondoltam, és feltételeztem, hogy az országos gazdasági tervezés és koordinálás valamilyen formában érvényesül, de semmi részletet nem tisztáztam magamban.

KÉRDÉS: Hogyan történt volna a meglévő gyárak egy részének munkás-részvénytársaságokká alakítása?

FELELET: A közelebbi részleteket egyáltalán nem tisztáztam magamban, hanem a további rendezés és kikísérletezés számára gondoltam fenntartani. Azt nem tartottam valószínűnek, hogy a részvénytársasági forma alkalmas lett volna ilyen tulajdonforma számára, hanem valószínűnek tartottam, hogy új szövetkezési formákat kell kialakítani. Nem tisztáztam a munkásrészvény közelebbi rendezését sem, de azt tudtam, hogy nem lehet szabadforgalmú értékpapír, hanem szorosan kapcsolódnia kell a munkában való tényleges részvételhez.

KÉRDÉS: Mit ért a meglévő gyárak egy részének állami tulajdona helyetti kombinált forma alatt?

FELELET: Egy olyan szerkezeti formát, amelyben az állam vagy a közület résztulajdonos és a munkások is résztulajdonosok. Ebből következik, hogy a tulajdonosok a nyereségből is csak részesednek, de ennek részleteit és az igazgatás módját magamban nem tisztáztam.

KÉRDÉS: Az Ön terve megvalósulás esetén az állami koncessziók, állami bevételek nagymérvű csökkenése következett volna be. Így van?

FELELET: Úgy láttam, hogy az állam közvetlen tevékenységének csökkenésével mind a bevételek, mind a kiadások csökkennek, hogy a kettőnek egyenlege milyen lesz, azt lemérni nem tudtam, de inkább pozitívnak tételeztem fel.

KÉRDÉS: Ön lényegében a szocialista ösztönözési állami tulajdon helyett olyan csoporttulajdon felállítását akarja, ahol e kis csoportok vezetése antikommunista, deklasszált elemek és ellenforradalmi munkások kezében van. Az 5/dd) [a] pontban meghirdeti az „egyéni és szövetkezeti szabad vállalkozás teljes lehetőségét”, bár hozzáteszi, hogy a „kizsákmányolás tilalma által megszabott biztosítékokkal”. Ismertesse a kívánt szabad vállalkozás teljes lehetőségeit!

FELELET: Én az egyéni, vagyis kisipari és kiskereskedelmi, továbbá szövetkezeti formában, a magánkezdeményezésnek akartam teljes lehetőséget biztosítani.

KÉRDÉS: Tehát az egyéni vállalkozás teljes szabadságát akarta biztosítani a gazdasági élet minden területén. A vállalkozásoknak akár az ipari termelés, akár [a] kereskedelem terén minden állami irányítását, korlátozását kizárja, miután ilyen megkötést nem rögzített, csupán azt, hogy a szabad vállalkozásnak csak a kizsákmányolás tilalmát kell biztosítani. Sorolja fel a teljes szabad vállalkozás kizsákmányolást tiltó biztosítékait!

FELELET: Biztosítékokra gondoltam: kapitalista tulajdonviszonyok, monopóliumhelyzetek, spekuláció, árviszonyok és minden más közvetlen és közvetett kizsákmányolással szemben.

KÉRDÉS: A kizsákmányolás tilalma kizárja a szabad vállalkozás teljességét. Ha Ön komolyan gondolja a kizsákmányolás megtiltását, miért nem körvonalazta annak biztosítékait?

FELELET: A teljességet csak a kizsákmányolás biztosítékainak határában belül értettem, és a biztosítékokat azért nem konkretizáltam, mert a kérdés részleteihez nem értek.

KÉRDÉS: A teljesség és [a] kizsákmányolás megtiltása ezek szerint nem egyéb, mint demagógia.

FELELET: Valóban demagógia abban az értelemben, hogy [a] kizsákmányolás tilalmának korlátai között a „teljes szabadság” semmivel sem mond többet, mint a szabadság egyszerűen.

KÉRDÉS: Ön a „teljes demokrácia” híve?

FELELET: Igen.

KÉRDÉS: Az 5/ee) [a]lpontban meghirdeti a „magántulajdon szabadságát” azzal a megjegyzéssel, hogy az csak a kizsákmányolás tilalma által megszabott korlátok között „lehetséges”. Hogyan akarta biztosítani a magántulajdon szabadságát, mit ért a magántulajdon alatt?

FELELET: A magántulajdon szabadságát elsősorban az önkényes hatósági beavatkozás elleni védelemmel akartam biztosítani. Magántulajdon alatt értettem a személyi tulajdont és a termelőeszközöknek nem kizsákmányoló jellegű tulajdonát, valamint az ingatlanoknak nem kizsákmányoló tulajdonát is.

KÉRDÉS: Mondja el, hogyan képzelte el a „magántulajdon szabadságát” korlátozni, és milyen biztosítékai vannak arra, hogy az nem vezet a kizsákmányoláshoz!

FELELET: Az egy személy vagy család által tulajdonban tartható tárgyak méreteinek a korlátozásával a személyes lakásszükségletre, vagy a személyes munkával megművelhető és [a] kizsákmányolást közvetve nem engedő méretű termelési eszközökre.

KÉRDÉS: A „munkásszervezkedési szabadság teljességét” ki ellen akarta biztosítani?

FELELET: Biztosítani akartam az államhatalmi centralizáció esetleges jelenségeivel szemben, az üzemigazgatás esetleges kinövésével szemben, valamint országos gazdaságpolitikai és más politikai kérdésekben is.

KÉRDÉS: Ön egy antikommunista szervezkedést akart biztosítani. Ez kifejezésre jut abban, hogy Ön a proletárdiktatúra államhatalmi centralizmusa ellen van, és ilyen centralizáló törekvés, mely esetleg – az Ön demokratikus köztársaságában – érvényesül, az nem egyéb, mint a proletárdiktatúra visszaállítását jelenti, tehát ez ellen szervezni kell a munkásságot. Ha pedig a munkások szabad szervezkedését azért hangsúlyozza ki – és tegyék fel, hogy ez esetben nem antikommunista szervezkedésről van szó –, hogy a felédő kapitalizmus, kizsákmányolás ellen szervezkedjenek, mivel a polgári államhatalom, melyet meg akar valósítani, a kizsákmányolás tilalmának hangoztatásával, sem rendeleteivel ezt megszüntetni nem tudja, úgy ez gyenge vigasz a munkásosztály számára, az elveszett hatalomért.

Mit akart elérni azzal, hogy az elkobzott tulajdonokért kártérítést fizessen az állam? Kikre vonatkozott ez, és milyen mérvű kártérítést akart adni? Hogyan történt volna mindez?

FELELET: Valamiféle pénzbeli vagy természetbeni kártérítéssel egyrészt azt akartam elérni, hogy a történet igazságtalanságok és méltánytalanságok okozta nyugtalanság és elkeseredés megszűnjön, de ugyanakkor az ezek helyrehozására irányuló áramlat kapitalista restaurációhoz ne vezessen. Törvénytelen letartóztatásokra, internálásokra, kitelepítésekre, ház- és lakástulajdonnak a személyes lakásszükségletet is érintő elvonására, kisipari és kiskereskedői egzisztenciáknak méltánytalan feltételekkel való megszüntetésére gondoltam túlnyomórészt. Nem zártam ki a tőkés és birtokosok javára sem ilyen jellegű kártalanítást kiségzisztenciális keretek között, amennyiben azt helyzetük méltányossá teszi. A konkrét eljárást valamilyen döntőbizottság vagy bíróság útján gondoltam, de részletesen nem gondoltam el.

KÉRDÉS: Ön azt tervezte, hogy a személyes munka elvett eredménye mértékéig történik a jóvátétel. Tehát ez azt jelenti, hogy az az ingatlantulajdonos, aki személyes munkájával jelentős értékű ingatlanra tett szert, az az ingatlan birtoklására jogosult az Ön demokratikus köztársaságában. Így van?

FELELET: A személyes munka csak a visszaadás legfelsőbb határát szabta volna meg, pl. bérház visszaadására nem kerülhetett volna sor, csak egy öröklakásra a személyes lakáskétséglet erejéig, mert a bérház visszaadását a kizsákmányolás tilalma kizárja.

KÉRDÉS: Milyen mérvű jóvátételt akart fizetni a tőkésnek és [a] földbirtokosoknak?

FELELET: Konkrét mértéket nem gondoltam el mást, mint pl. [az] átlagos kisipari kisegzisztencia mértékéig, ezt is a nemzetgazdaság lényeges megterhelése nélkül.

KÉRDÉS: Mit jelentett a tőkésnek és [a] birtokosnak az egyéni egzisztencia, és mit jelent részükre a megsemmisített egzisztencia mértékéig történő jóvátétel?

FELELET: A kizsákmányolási helyzet tilalma tőkés és birtokos számára régi egzisztenciájának csak elenyésző töredékét teszi lehetővé, mert régi egzisztenciája egyenlő a régi tulajdonnal, amit nem kaphat vissza.

KÉRDÉS: Miután a tőkésnek, földbirtokosnak stb.-nek, legyen az bármilyen kismértékű is, jóvátételt akart fizetni, azzal egyben elismeri, hogy azoknak joguk van az elvett termelőeszközeikhez. Így van?

FELELET: Nem ezt a jogot ismerem el, mert a kártérítés jogalapja a feldúlt otthon, elvett személyes munka eredménye és a megsemmisített egzisztencia. Ha e három valamelyike nem áll fenn, az ő volt tulajdona nem ad jogot kártérítésre, még a kizsákmányolási határ alatt sem.

KÉRDÉS: Tehát, ha egy volt tőkés azzal fordult [volna] az illetékes szervhez, mely a jóvátételek intézésével foglalkozik, hogy rendkívül alacsony színvonalú egzisztenciális helyzetben van, mert az üzemét államosítottuk, ezért egy kismérvű jóvátételt kér, melyet az illetékesek elbírálása szerint [sic] kifizethető – nem magas összegről van szó – megkaphatja?

FELELET: Magát az alacsony életnívót nem gondoltam jogcímnek el, de jogcímnek ítélttem volna egyrészt a saját hibán kívüli teljes egzisztencianélküliséget (főleg öregek-nél), másrészt a szóbanlevő személy egész azelőtti tevékenységének megítélése alapján (pl. munkaadói viselkedés, nem volt fasiszta), valamint végzett munkájának minősége alapján (pl. hasznos szervező vagy műszaki munka stb.) alapján elismerni gondoltam azt az igényét, hogy önálló egzisztenciát alapíthasson, bár e kérdés részleteit magamban nem munkáltam ki.

KÉRDÉS: A kérdésre adott válaszból megállapítható, hogy azoknak, akik öregek, [és] mint munkaadók nem voltak durvák a munkásokhoz stb., és a gyár vagy üzem szervezői vagy műszaki irányításában részt vett[ek], a tulajdon[uk]ért – ha tehát termelőeszköz[ük] volt, azért – annak elvétele ellenében olyan mérvű jóvátételben részesül[jenek], hogy önálló egzisztenciát alapíts[anak]. Ezzel elismerte, hogy bizonyos tőkés jogosult[ak] a termelőeszközeikhez, melyeket elvettünk tőlük.

A szocializmus építése során a munkások és dolgozó parasztek állama jogosan elvette a tőkésektől, [a] földbirtokosoktól azokat a termelőeszközöket, melyeket azok a munkások és agrárproletárok kizsákmányolásával szereztek, és odaadta azoknak a munkásoknak, dolgozó paraszteknek jogos tulajdonként, akik azt szereztek. Ön a munkások és [a] volt agrárproletárok által szerzett dolgokért, azok jogos tulajdonáért 1957-ben és az azt követő években „jóvátételt” akart fizetni a munkások és [a] dolgozó parasztek pénzéből. Miért?

FELELET: Én nem gondoltam a nemzetgazdaság számottevő megterhelésére, [és] javaslatomban a tőkés tulajdon elvi elismerését nem tudom meglátni. Engem e pont meg-

fogalmazásában emberi és méltányossági szempontok vezettek, a restauráció elhárításának szempontján kívül.

KÉRDÉS: Az Ön méltányossága és emberifisége a volt tőkésék, földbirtokosok szemében valószínű elismerésre méltó. Az Ön által kívánatosnak tartott kormány ezzel az intézkedésével miért a volt tőkésék, földbirtokosok érdekeit szolgálja?

FELELET: Ezt az intézkedést kiterjedésében olyan elenyészőnek látom, hogy az érdekvédelem komoly mértékét nem éri el, hanem merőben az átmeneti folyamat megkönnyítését szolgálja.

KÉRDÉS: Támogatást jelentett ez részükre?

FELELET: Egy töredékük részére igen.

KÉRDÉS: A 6. pontban kijelenti, hogy ENSZ-csapatokra van szükség Magyarországon, ha a szovjet csapatok nem vonulnak ki. Tisztában van azzal, hogy ez milyen konfliktust idézett volna elő?

FELELET: Tisztában vagyok azzal, hogy ez a passzus a tervezet elgondolásába nem illik, a Szovjetunióval szemben barátságtalan, és a Szovjetunió egy ilyen megegyezést nem fogadott volna el, tehát értelmetlenség volt beletennem. Jelenteni azonban még így sem jelentett többet, mint a kivonulás technikai lebonyolítása során a megegyezés értelmezése körüli viták vagy incidensek elhárítását célzó lokális közbeékelését rendőri funkciójú ENSZ-csapatoknak, nem pedig a koreai hadműveleti ENSZ-csapatokat.

1957. június 14.

KÉRDÉS: Ön 1957. május 29-én tett vallomásában¹⁴ ismertette az Ön által november 4-én délelőtt fogalmazott felhívás szövegét. Felmutatom Önnek a felhívás egy példányát, mely „Magyarok! Nagy Imre miniszterelnök a ma hajnali szovjet támadáskor a szovjet követségre ment tárgyalások folytatása céljából” kezdetű, és „Magyarország egyetlen törvényes külföldi képviselője és külképviseletilek törvényes feje Kéthly Anna államminiszter. Isten óvja Magyarországot! Budapest, 1956. november 4. Bibó István államminiszter” végződésű és aláírású. Az Önnek felmutatott felhívás példánya 1956 novemberében utcán való terjesztés alapján jutott a rendőrség birtokába. A terjesztők másolták az Ön által készített felhívást, ezért a felmutatott példányon a terjesztők másolási idejének dátuma is szerepel, „kiadás kelte: 1956. november 13.” Elismeri-e Ön, hogy a felmutatott nyilatkozat példánya megegyezik az Ön által készített felhívás szövegével?

FELELET: Igen. Ez az általam készített felhívás szövege. Csupán annyi eltérés van attól, hogy az én szövegemben az utolsó előtti bekezdés végén nem „a leigázott nemzetek”, hanem „leigázott nemzetem” szöveg állott.

KÉRDÉS: 1957. május 29-én tett vallomásában miért tagadta azt a tényt, hogy a november 4-ei nyilatkozat példányaiból nem küldött külföldi követség részére?

FELELET: Az a vallomásom, hogy Bakos Ferenc útján csak minisztertársaimnak küldtem a nyilatkozatból példányt. A francia kultúrattasénak viszont nem, mert ő a nyilatkozatot már látogatásom alkalmával megismerte. Azt, hogy a nyilatkozatot a követségek ismerték, annál kevésbé lett volna értelme tagadnom, mert az „Expozé és Tervezet” című szöveg, amelyet a nyugati követségeknek megküldtem a november 4-ei nyilatkozatra való hivatkozással kezdődik. A november 4-ei nyilatkozat egy példányát az indiai követségre is elvittem személyesen.

KÉRDÉS: Melyik követségeknek olvasta Ön be a november 4-ei nyilatkozatát november 4-én a Parlamentből, [és] milyen szöveggel?

FELELET: Csak az amerikai követségnek olvastam be rögtön elsőnek. Éspedig egy első fogalmazvány stílárís módosításoktól eltekintve két dologban különbözött a végleges szövegtől. Az egyik az volt, hogy hiányzott belőle a Kéthly Annára vonatkozó utolsó bekezdés. A másik az volt, hogy a harmadik bekezdés utolsó mondata előtt kb. a következő szövegrész volt: „Ez az a pillanat, amikor a világháború kockáztatása az egyetlen módja a világháború elkerülésének, míg a határozott fellépés elmulasztása utóbb a háborús feszültség megnövekedésére és a világháborúnak későbbi időpontban való kitörésére vezet.”

KÉRDÉS: Más követségnek nem olvasta Ön be a szöveget, [és] Bakos sem?

FELELET: Nem olvastam be sem én, sem Bakos.

KÉRDÉS: Hogy értette Ön a nyilatkozatnak a fent idézett szövegét, amit beolvasott az amerikai követségnek?

FELELET: Az én elgondolásom az volt, hogy az adott helyzetben az volna a kívánatos, hogy az Egyesült Államok egyidejűleg teljes határozottsággal lépjen fel, mind a magyarországi, mind a szuezi ügyben a katonai akciók abbahagyása érdekében. Az volt a véleményem, hogy evégből egy komoly nemzetközi tárgyalást, lehetőleg öthatalmi értekezletet kellene az Egyesült Államoknak és Indiának a teljes politikai súlyuk igénybevételével létrehozniok. Úgy véltem, hogyha az Egyesült Államok nehézségektől való féltében ettől visszariad, akkor a magyarországi szovjet közbelépés a nyugati világban egy olyan lassan mérgező politikai álláspontváltozást fog kiváltani, másrészt a Szovjetunióknak magának is a politikáját úgy kiélezi, hogy ennek következtében a világpolitikai helyzet sokkal nagyobb mértékben kiéleződik, mint hogyha november elején a kérdéseket határozottan szőnyegre hozzák. Ezt akartam a szöveggel kifejezni, de már megfogalmazásakor sem voltam vele elégedett, utána pedig félreértés elkerülése céljából helyesnek láttam ezt a mondatot kihagyni, viszont a Kéthly Annára vonatkozó részt a nyilatkozatba belevenni. Az így módosított szöveget olvasta ezután be Bakos a Parlamentből az újságíróknak. Én pedig újból felhívtam az amerikai követséget, a módosítást bediktáltam, és leszögeztem, hogy ez nyilatkozatom hiteles szövege. A Parlamentből való kijövelelem után a hiteles szöveget írásban is beadtam az amerikai követség kapuján.

KÉRDÉS: Kivel beszélt Ön november 4-én telefonon az amerikai követségen?

FELELET: Nem tudom megmondani. A követséggel magyarul beszéltem.

KÉRDÉS: Kinek adta át a szöveget a követségen november 6-án este?

FELELET: A kapuban álló portásnak.

KÉRDÉS: Az Ön által fogalmazott nyilatkozat első példánya szerinti szöveg, mely „ez az a pillanat, amikor a világháború kockáztatása az egyetlen módja a világháború elkerülésének” – kifejezetten [a] háború kirobbantásának amerikai fegyveres beavatkozásnak lehetőségét, igényét veti fel. A szövegrész magyarázását utólag természetesen Ön nem ebben az értelemben magyarázza. Ezért az Ön válaszát nem fogadom el.

FELELET: Nem vitás, hogy a szöveget elkeseredett állapotban írtam, de abban a meggyőződésben, hogy az erélyes világpolitikai fellépésből bizonyosan nem lesz háború, a szöveget magam is azért módosítottam, hogy a kérdésben foglalt értelmet ne lehessen bele értelmezni. Az, hogy mi az én elgondolásom, azt nemcsak a fent adott magyarázat, hanem minden azelőtti és azóta történt megnyilvánulásom világosan mutatja.

KÉRDÉS: Az Ön által bediktált nyilatkozat első alkalommal jogi alapot adott az amerikai fegyveres beavatkozásra, tekintve, hogy Ön e nyilatkozatát, mint államminiszter tette.

FELELET: Megítélésem szerint az én nyilatkozatom a közbelépésre nem több, hanem kevesebb alapot ad, mint Nagy Imrének előzőleg tett nyilatkozata.

KÉRDÉS: Ön ismerte ebben az időben is az amerikaiak Magyarországgal szemben elfoglalt háborús álláspontját, tekintve, hogy ők évek óta a „rab népek felszabadításáról” szónokoltak.

FELELET: Igen, ismertem, de az én számomra abban a pillanatban a döntő a szovjet közbelépés volt, és az volt a véleményem, hogy egy világpolitikai tárgyalás során ennek megszűnését el lehet érni minden fegyver nélkül. Én nem fegyveres beavatkozásra hívtam fel őket, mert ha ezt akartam volna, ezt is mondtam volna, hanem egy elvi gondolatmenetet fejtettem ki arról, hogy ha a politikai fellépést a világháború vélt elkerülésére hivatkozva elmulasztják, akkor ezzel a világháború veszélyét nem csökkentik, hanem növelik.

KÉRDÉS: Az Ön nyilatkozatában nem mondta ki, hogy tárgyalásra gondol az idézett nyilatkozatrész alatt. Mindkétféleképpen lehetett érteni, a háború kirobantására vonatkozóan is.

FELELET: Ez egy drámai helyzetben megfogalmazott rövid nyilatkozat volt, amit a kérdésben említett ok miatt módosítottam.

KÉRDÉS: Nagy Imre mikor kapta meg a nyilatkozatot?

FELELET: Nem tudom, abban sem vagyok biztos, hogy megkapta. Hámosi Zoltán közölte velem, hogy eljuttatta hozzá, de hogy az út, melyet igénybe vett, közvetlen volt-e és kétséget kizáró, azt nem tudom.

1957. június 18.

KÉRDÉS: Van-e előző vallomásaival kapcsolatban kiegészítenivalója?

FELELET: Igen. Az amerikaiakkal való kapcsolatra nézve valamint az 1956. november 4-én történetekre vonatkozóan az alábbiakat óhajtom a történeteknek megfelelően előadni.

November 4-én hajnalba[n] arról értesültem, hogy Nagy Imre eltávozott, így éreztem, hogy az együtt maradt minisztereknek valami módon konkrétabb formában is folytatniuk kellene a Nagy Imre nyilatkozatában kifejezésre jutó szándékot, mely szerint Magyarország ügyét az ENSZ vagy a nagyhatalmak valamilyen eredményes formában tárgyalják. Bár ekkor is rendkívül távol álltam az amerikai politikai felfogástól, úgy ítéltam, hogy a magyarországi és a szuezi akció egyidejűsége talán alkalmas volna arra, hogy Amerika, mint amely egyiket sem helyesli, esetleg India segítségével [ha] mind a két ügyben egyidejűleg fellépne, a katonai akciók abbahagyását érné el, s ezen az alapon egy olyan nagyhatalmi kompromisszum létrejöttében tudna közrehatni, mely egyrészt a Szovjetunió álláspontjának megváltoztatását presztízvesztés nélkül érné el, ugyanakkor Magyarország sajátos fejlődésének útját is biztosítaná, s egyben az ellenforradalmi jelenségek visszaszorítására is lehetőséget és biztosítékot adna. Ezért javasoltam Tildy Zoltánnak, hogy hárman üljünk össze megbeszélésre, amit ő anélkül, hogy megtagadott volna, elodázott. Miután láttam az egész együttesben a cselekvéstől való húzódozást, úgy éreztem, hogy egyedül kell valamit próbálnom. Reggel 6-7 óra között tehát lemen-

tem [a] Parlament előtti térre, s onnét átmentem az amerikai követségre és a követet kerestem. Egy ősz bajuszú, középmagas, sovány, keskeny arcú férfi állt elem, úgy vettem ki, hogy maga a követ, de ebben bizonyos nem vagyok. Mindenesetre úgy beszélt, mint a diplomáciai testület tagja. Nem emlékszem, hogy pontosan kérdeztem-e tőle valamit a helyzetről vagy az amerikaiak elgondolásairól, de az a benyomásom volt, hogy egyikről sem tud sokat. Arra kértem, hogy egy pár mondatos feljegyzést továbbítson kormányához. Ehhez hozzájárult, [és] ott mindjárt az előcsarnokban, egy kis asztalnál a feljegyzést magyarul megfogalmaztam, majd átadtam és elmentem. A követségen való tartózkodásom kb. 10-15 percig tartott.

KÉRDÉS: Mit tartalmazott a feljegyzés?

FELELET: A feljegyzés gondolatmenete a következő volt: a magyarországi szovjet akció és a szuezi angol akció azt a helyzetet jelenti Amerika számára, hogy szövetségeseinek és ellenfeleinek akcióit egyidejűleg van módjában helyteleníteni, és fellépésével akár nagyhatalmi konferencia, akár a Biztonsági Tanács útján egy olyan világpolitikai megegyezést hozhat létre, melynek következtében mind a két katonai akció abbamaradhat, az érdekeltek jogos érdekei egyéni garanciákkal kielégíthető[ek], Magyarország is rálephet a nyugodt és szabad fejlődés útjára. Tettem említést arról is, hogy amennyiben Amerika a magyar ügyben komplikációktól félve nem akar eredményes, hanem csupán látványos lépéseket tenni, akkor ezzel a világháború veszélyét nem csökkenti, mert a megegyezés széles világpolitikai enyhülést idézne elő. Ezzel szemben a tényleges érdektelenség mellett a szovjet akció látványos elítélése utóbb a feszültség növekedését és a világháborús veszély növekedését idézné elő. A feljegyzésnek ez volt a tartalma, de ennél rövidebb volt. Ez volt az előzménye annak, hogy az 1956. november 4-ei nyilatkozatomat az amerikaiaknak telefonáltam meg először. Midőn másodszer telefonáltam és a nyilatkozat végleges és hiteles szövegét leszögeztem, közölték velem (női tolmács), hogy a módosítással nem késtem el, mert teljesen el vannak vágva a világtól.

1956. november 6-án délután midőn nyilatkozatom szövegét írásban is beadtam a követségre, ehhez pár soros kísérő szöveget is mellékeltem, melyben leszögeztem, hogy ez [a] nyilatkozatom hiteles szövege és kértem, hogy ezt továbbítsák az ENSZ főtítkárnak is. Nem emlékszem, hogy felhatalmazást adtam volna, hogy ezt más követségeknek is közöljék, de ez lehetséges. Azóta az amerikai követséggel érintkezésem nem volt.

KÉRDÉS: November 4-én reggel az amerikai követségen való tartózkodása [a] Mindszenty Józseffel való beszélgetés előtt vagy után történt?

FELELET: Előtte történt. A követségről visszajövet találkoztam vele a kapuba[n].

KÉRDÉS: Közölte vele, hogy Ön az amerikai követségről jött?

FELELET: Nem közölte, ő sem közölte, hogy a követségre megy.

KÉRDÉS: Az Ön által közölt kérdéseken kívül Ön és az amerikai diplomata között milyen beszélgetés történt még?

FELELET: Semmiféle más beszélgetés nem történt.

KÉRDÉS: A Nagy Imre-kormány felől, a parlamenti helyzetről nem érdeklődött Önnél?

FELELET: Nem érdeklődött. Bevezetőül közöltem, hogy Nagy Imre eltávozott és én a kormány nevében lépek fel.

KÉRDÉS: A katonai helyzetről nem kérdezte meg Önt?

FELELET: Bizonyosan tudom, hogy nem kérdezett tőlem ilyent. Nem is tudtam volna rá felelni.

KÉRDÉS: Mennyi ideig volt Ön távol a Parlament rádió pincéjétől?

FELELET: Emlékezetem szerint háromnegyed órát voltam távol.

KÉRDÉS: Mikor visszaérkezett, kiket talált ott?

FELELET: A rádiószobába[n] tartózkodtak Tildy Zoltán, Tildyné, B. Szabó István, akiken kívül visszaérkezésemkor már ott tartózkodtak Dobi István, Rónai Sándor és Bognár József.

KÉRDÉS: Kérdezték-e Öntől, hogy hol járt, és Ön mit felelt nekik?

FELELET: Nem kérdezték, hogy hol jártam, csupán Tildy Zoltán jegyezte meg, hogy már azt hitte, hogy „megléptem”.

KÉRDÉS: Mi volt az Ön határozott célja a követség felkeresésével?

FELELET: A követségen írásba foglalt feljegyzés gondolatmenete már akkor is a fejemb[e]n volt, amikor Tildy Zoltánnak azt javasoltam, hogy tartsunk megbeszélést, és már akkor egy ilyen tárgyú üzenetfélének a kibocsájtása járt az eszembe[n]. Mikor elhatároztam, hogy egyedül csinálom meg, kizárólag ebből a célból mentem át a követségre.

KÉRDÉS: Az Ön november 4-én [az] amerikai követségen fogalmazott nyilatkozata és Nagy Imre november 4-ei nyilatkozata mennyiben tért el egymástól?

FELELET: Véleményem szerint abban, hogy Nagy Imre általánosságban kérte az ENSZ segítségét, míg én arra hívtam fel az Egyesült Államok figyelmét, hogy rajta múlik, hogy az ENSZ segítségével merőben látványos határozatok, vagy valóságos kibontakozás születik-e. Azonkívül felvettem a magyarországi és szuezi kérdés párhuzamos felvetésének lehetőségét.

KÉRDÉS: Ön az amerikai követségen készített és átadott feljegyzésében, a november 4-ei nyilatkozatában fellép a látványos határozatok ellen, ezért „eredményes lépést sürgetett” – mely szintén csak határozat formájában jelentkezett volna. Értette Ön az eredményes lépés alatt ENSZ fegyveres erők igénybevételét?

FELELET: Nem értettem az eredményes lépés alatt ENSZ fegyveres erők igénybevételét.

KÉRDÉS: Mit értett Ön Magyarország nyugodt fejlődése alatt, melyet feljegyzésében leszögezett?

FELELET: Azt a többpártrendszeren és demokratikus szabadságjogokon alapuló, de a társadalom szocialista szerkezetét biztosító rendszert, melyet utóbb az én tervezetem és a koalíció nyilatkozata körvonalazott.

KÉRDÉS: Ön a november 4-ei feljegyzés és [a] november 4-ei nyilatkozat tartalmának az ENSZ-hez való közlésével [közvetítésével] felhatalmazta az amerikai követséget. Milyen céllal?

FELELET: A feljegyzés továbbítására nem hatalmaztam fel az amerikai követséget, mert a feljegyzés nem volt egy okmányyszerű írás. A november 4-ei nyilatkozat viszont folytatása akart lenni Nagy Imre előző, ugyancsak az ENSZ-hez intézett nyilatkozatainak, tehát logikusnak találtam, hogy ez is eljusson ugyanoda, bár a dolog megoldását már ekkor sem formális ENSZ-határozatban, hanem valóságos nagyhatalmi megállapodásban láttam, akár [az] ENSZ keret[é]ben, akár azon kívül. Az ENSZ-főtitkárt – függetlenül az ENSZ testületi szerveitől – úgy tekintettem, mint egy nemzetközi közvetítő személyt.

KÉRDÉS: Ha a november 4-ei feljegyzést az ENSZ-hez továbbítani nem akarta, akkor miért vitte, illetve adta át azt a követségnek?

FELELET: Szemben a nyilatkozattal, amelyik csupán deklaráció, és egy deklarációkra hajlamos szervhez, az ENSZ-hez van intézve, szükségét éreztem annak, hogy szerintem reálpolitikai szempontokat is felvessek annak a kormánynak, amelyik véleményem szerint az akkori helyzetben fel tudott volna lépni egyszerre pártatlanul is, [és] eredményesen is.

KÉRDÉS: Hogy ítéli meg, hogyan minősíti az Ön november 4-ei feljegyzésének átadását, a november 4-ei nyilatkozatának telefonon való közlését, majd november 6-án a követségre való átadását bűnügyi szempontból?

FELELET: Nem látom bűncselekménynek, mert november 4-én abban a tudatban voltam, hogy a Magyar Népköztársaság törvényesen kinevezett kormánytagjaként, aki az események során egyedül maradtam cselekvőképes, hivatali kötelességembe, és hivatali hatáskörömbe esik ezeket a cselekedeteket végrehajtani.

KÉRDÉS: Az Ön kapcsolatát az amerikai követséggel bűncselekménynek minősítjük. A követség részére átadott anyagok a Magyar Népköztársaság belügyeibe való beavatkozás kérését szolgálták, másrészt a Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány tekintélyét rombolták.

FELELET: Én Nagy Imre bejelentésére (november 4.) alapoztam a cselekedeteimet, melyek szerint szovjet katonai akció kezdődött, és a magyar csapatok harcban állnak. A Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány megalakulásáról hajnalban nem volt tudomásom, reggel s a délelőtti folyamán csak bizonytalan értesülésekkel rendelkeztem, és teljes jóhiszeműséggel tekintettem magam a kormány tagjának.

KÉRDÉS: Kikkel közölte Ön a Parlamentből való távozás[a] után, hogy november 4-én hajnalba[n] az amerikai követségen volt és feljegyzést adott át?

FELELET: Csak bizalmasabb barátaimmal közöltem, Illyés Gyulával, Göncz Árpáddal. Nem tudom, hogy Illyés Gyula [a] többi parasztpárti vezetőknek mennyiben mondta el. Én emlékezetem szerint a többiekkel november 18-án és utóbb erről már nem beszéltem, mert aktualitását veszítette, azt hiszem, Farkas Ferencsel sem.

1957. augusztus 13.

KÉRDÉS: Mikor merült fel Önben az a gondolat, hogy az amerikai követséggel felvegye a kapcsolatot?

FELELET: Énbennem november 4-én hajnalban merült fel, hogy [az] érintkezést felveszem az amerikai követséggel, mikor a Parlamentben úgy láttam, hogy együttes kormányakcióra már nincs kilátás.

KÉRDÉS: Közölte-e elhatározását valakivel?

FELELET: Nem közöltem senkivel.

KÉRDÉS: Mivel indokolja azt, hogy Ön az Amerikai Egyesült Államok külképviseletéhez fordult, milyen célból tette azt?

FELELET: Az én kiindulópontom a Nagy Imre november 4-ei hajnali beszéde volt, valamint az a két nappal ezelőtti nyilatkozat, melyben az ENSZ közreműködését kérte a magyar ügyben. Úgy ítélt meg, hogy egyedül Amerika politikai akciója képes a Szovjetunió és [a] Nyugat között egy olyan egyensúlyi helyzetet teremteni, amelynek során a „magyar ügy” katonai akció nélkül megoldódik. Különösen indokoltnak találtam az amerikaiakhoz való fordulást azért, mert egyidejűleg folyt a szuezi akció is, és úgy ítél-

tem meg, hogy az Egyesült Államoknak mindkét irányban fel kellene lépni a katonai akció ellen.

KÉRDÉS: Mikor, milyen célból kereste fel először az amerikai követséget?

FELELET: Én november 4-én reggel 6 óra tájt kerestem fel először a követséget. A követség felkeresésével céloim az volt, hogy egy olyan értelmű feljegyzést nyújtsak át az amerikai követnek, mely felhívja az amerikai kormány figyelmét annak az erkölcsi jelentőségére és politikai lehetőségére, hogy az Egyesült Államok egyidejűleg lépjen fel mind a magyarországi, mind a szuezi katonai akció ellen.

KÉRDÉS: Kivel beszélt Ön a követségen és miről, mennyi ideig?

FELELET: Én egy vezető követségi személlyel, valószínű magával az ügyvivővel beszéltem, aki ott bent volt az előcsarnokban, amikor én a kapun beléptem. A személy, akivel beszéltem, a következőképpen nézett ki: egy középmagas, ősz bajszú, sovány, keskeny arcú, kb. 55-60 év közötti férfi volt. Én közöltem vele jövetelem célját, s ő hajlandónak mutatkozott üzenetemet átvenni és továbbítását megkísérelni. Nem emlékszem pontosan, hogy kérdeztem-e tőle valamit a helyzetről, vagy az amerikaiak elgondolásáról, de az a benyomásom volt, hogy egyikről sem tud sokat.

KÉRDÉS: Mikor merült fel Önben az a gondolat, hogy Amerika közvetítő legyen, illetve lépjen fel a magyar és [a] szuezi ügyben? Volt-e Önnek írásos anyaga erre vonatkozóan?

FELELET: Énbennem november 3-án hajnalban merült fel ez a gondolat, és reggel vagy délelőtt még lakásomon csináltam egy feljegyzést, amit a kormányhoz akartam eljuttatni, vagy ha tagja leszek a kormánynak, az első minisztertanács ülésen bemutatni. Ezt a feljegyzést adtam át némi stílárius módosításokkal.

KÉRDÉS: Ön a követségen új szöveget írt, vagy a lakásán írt szöveget egészítette ki?

FELELET: A lakásomon írt szöveget egészítettem ki, az átadott példányt kézzel javítottam a helyzetnek megfelelően a követségen.

KÉRDÉS: Ismertesse az Ön által fogalmazott és az amerikai ügyvivőnek átadott feljegyzés teljes szövegét!

FELELET: Ma már nem tudok visszaemlékezni arra, hogy az egésznek feljegyzés vagy levél formája volt-e. Az átadott szöveg a következő volt: az Egyesült Államok és a világ politikai kibontakozása számára különleges jelentőségű az a tény, hogy e pillanatban egyidejűleg van oka és lehetősége fellépni a magyarországi és [a] szuezi katonai akciók abbahagyása érdekében. A magyarországi szovjet akció és a szuezi angol akció azt a helyzetet jelenti Amerika számára, hogy szövetségeseinek és ellenfeleinek akcióit egyidejűleg van módjában helyteleníteni és fellépésével akár nagyhatalmi konferencia, akár a Biztonsági Tanács útján, egy olyan világpolitikai megegyezést hozhat létre, melynek következtében mind a két katonai akció abbamaradhat, az érdekelték jogos érdekei, egyéni garanciákkal kielégíthetők, Magyarország is ráléphet a nyugodt és szabad fejlődés útjára. Tettem említést arról is, hogy amennyiben Amerika a magyar ügyben komplikációktól félve nem akar eredményes, hanem csupán látványos lépéseket tenni, akkor ezzel a világháború veszélyét nem csökkenti, míg a megegyezés széles világpolitikai enyhülést idézne elő. Ezzel szemben a tényleges érdektelenség mellett a szovjet akció látványos elítélése utóbb a feszültség növekedését és a világháborús veszély növekedését idézné elő.

KÉRDÉS: Az ügyvivő, amikor átvette Öntől a nyilatkozatot, tett-e megjegyzést, vagy kérdezett-e Öntől valamit a feljegyzéssel kapcsolatban?

FELELET: Semmit sem kérdezett és semmi megjegyzést nem tett. Én megkérdeztem, hogy megvárjam-e a szöveg angol fordítását, amelyre ő azt válaszolta, hogy nem kell.

KÉRDÉS: A nyilatkozatot, vagyis a feljegyzést, a kormány nevében adta át?

FELELET: Nem emlékszem, hogy a feljegyzés bevezetésében utaltam-e arra a helyzetre, hogy a kormány nincs együtt, és valószínűleg nem is tud összeülni. A feljegyzést a kormány tagjaként adtam át anélkül, hogy a kormány megbízására kifejezetten hivatkoztam volna.

KÉRDÉS: Más személlyel beszélt-e Ön a követségen?

FELELET: Nem beszéltem.

KÉRDÉS: Mennyi ideig tartózkodott a követségen?

FELELET: A követségen körülbelül fél óráig tartózkodtam.

KÉRDÉS: Kivel közölte Ön azt, hogy járt személyesen az amerikai követségen, és átadott egy feljegyzést?

FELELET: Azt, hogy az amerikai követségen jártam és feljegyzést adtam át, senkivel nem közöltem november 4-ig, kivéve Bakos Ferencet. Bizonyosan közöltem dr. Göncz Árpáddal és egy-két közeli barátommal, de általában az elbeszéléseimből ezt a momentumot kihagytam.

KÉRDÉS: Az Ön feljegyzése, melyet átadott az ügyvivőnek, mennyiben s miben tért el, ment tovább Nagy Imre november 4-én hajnalban tett nyilatkozatától?

FELELET: Elsősorban abban, hogy az én feljegyzésem az Egyesült Államokhoz fordult, továbbá abban, hogy felhívta a figyelmet a magyarországi és [a] szuezi ügy összekapcsolására, és abban, hogy a világháborús veszély[t], a világháborús feszültség[et] és a világpolitikai enyhülést taglalta a magyar ügygel kapcsolatban.

KÉRDÉS: Hány esetben járt Ön az USA követség[én]l?

FELELET: Két esetben jártam, az egyik november 4-én hajnalban történt, a másik november 6-án délután, amikor nem mentem be a követség épületébe, csak az ajtó rácsán keresztül átadtam november 4-ei nyilatkozatomat kísérőlevéllel, borítékban a portásnak.

KÉRDÉS: Ön november 4-én délelőtt két esetben telefonál az amerikai követségre! Ismertesse, hogy az első telefonbeszélgetés alkalmával kivel és mit beszélt, s mit közölt Ön a követséggel!

FELELET: Az amerikai követséget november 4-én kb. 9-10 óra között telefonon felhívtam, ahol egy magyarul beszélő női hang jelentkezett, akivel közöltem, hogy egy nyilatkozatot adtam ki, mint államminiszter, amelyet szeretnék beolvasni telefonba. Ezután telefonon beolvastam neki a november 4-ei nyilatkozatom első fogalmazású szövegét. A november 4-ei nyilatkozatom „Magyarok!” megszólítással kezdődik. A követségnek beolvastott szöveg egészében azonos a végleges és Budapesten elterjedt szöveggel, amelyet korábbi kihallgatásom során, mint az én nyilatkozatomat el is ismertem. Az első fogalmazása a nyilatkozatnak, amelyet beolvastam a követségnek, két lényeges ponton tért el [a másodiktól]. Az egyik az volt, hogy hiányzott belőle a Kéthly Annára vonatkozó utolsó bekezdés, a másik pedig az volt, hogy a harmadik bekezdés utolsó mondataként szerepelt egy beszúrás, amelyet később kihagytam a szövegből. Ez a szöveg a következőképpen volt megfogalmazva, körülbelül: „Ne gondolják a hatalmak, hogy a közbelépés mellőzésével a világháború kockázatát mellőzik, ellenkezőleg, a közbelépés elmulasztása, a világhelyzet kiéleződését és a világháborúnak későbbi időpontban való bizonyosabb vagy valószínűbb kitörését fogja előidézni”.

KÉRDÉS: Az első beszélgetés alkalmával mást közölt-e még a követséggel?

FELELET: Mást nem közöltem, tőlem a helyzet iránt nem is érdeklődtek a követ-ségről.

KÉRDÉS: Hogy értette Ön a nyilatkozat fent idézett részét? Milyen politikai céllal közölte azt az amerikaiakkal?

FELELET: Azt akartam ezzel kifejezni, hogyha Amerika a háborús kockázattól félve a magyar ügyben érdektelenséget mutat, vagy merőben látványos, Szovjetunió-ellenes nyilatkozatokat csinál, akkor ezzel a világháborús feszültséget növeli, saját közvéleményében kielezi a szovjetellenes hangulatot, és egy esetleges konfliktus esetén a világháborús veszély sokkal nagyobb lesz. Ezzel szemben én meg voltam győződve [arról], hogyha a magyar ügyben világhatalmi konferencia ül össze, az az 1955[ös] genfi konferenciát¹⁵ folytatva, kielégítő megegyezésre jutott volna, és világpolitikai enyhülés következett volna be. Az volt az én célom a nyilatkozattal, hogy Amerika a konferencia tekintetében kezdeményező legyen.

KÉRDÉS: Ön a nyilatkozat idézett részében, majd annak magyarázatában [is] Amerika „háborús kockázattól” való félelmét hangsúlyozza. Ezek szerint Ön háborús megoldást várt Amerikától a magyar ügyben?

FELELET: Én nem háborús megoldást vártam Amerikától, mert éppen azt vártam, hogy Amerika fellépése diplomáciai megoldásra fog vezetni, de az ENSZ-nek október 23-a és november 4-e közötti üléseiről az a benyomásom volt, hogy Amerika a „magyar ügynek” a világpolitikáiban tényleges napirendre való tűzése helyett, merőben formai és külsőséges ENSZ-határozatokkal elégszik meg, és attól fél, hogyha a magyar ügy megoldása érdekében a szuezi ügygel kapcsolatban határozott politikai fellépést tesz, akkor ha á-t mondott, b-t is kell mondania, és ez esetleg katonai konfliktus lesz. Ezért utaltam én erre a feltételezett aggodalomra, abban a meggyőződésben, hogy egyáltalán nem lesz ebből háborús konfliktus.

KÉRDÉS: Az Ön nyilatkozata világhatalmi konferencia sürgetését nem veti fel az amerikai követség felé, de az USA-közbelpés sürgetését igen. Ezért az Ön válaszát, amelyet a kérdésre adott, nem fogadom el. Mi erről az Ön véleménye?

FELELET: A világpolitikai konferenciának a formulája a nyilatkozatban valóban nem volt benn[el], mert a nyilatkozatnak az egész hangneme Nagy Imre november 4-ei hajnali bejelentésén alapult és az ENSZ segítségül hívásán. Az én gondolatom azonban már ekkor is az volt, és az két nap múlva az expoé megfogalmazásánál világosan kifejezésre jutott. Én november 4-én azért helyeztem a hangsúlyt az Egyesült Államok fellépésére, mert úgy ítéltm, hogy a magyar és [a] szuezi ügyben való együttes fellépés könnyebbé fogja tenni a Szovjetunió számára a magyar ügyben való világpolitikai tárgyalást.

KÉRDÉS: Az Ön nyilatkozata november 4-én egy amerikai fegyveres beavatkozást vet fel hazánk ügyeibe, ez annál is inkább így van, mivel Ön csak két nap múlva az expoé-jában jutott el a tárgyalás konkrét felvetéséig. Adjon választ a november 4-ei nyilatkozat ezen részére a november 4-ei helyzetnek megfelelően, és ne a mai politikai szempontokból világítsa meg, vagyis adja meg válaszait!

FELELET: Megítélésem szerint a november 4-ei nyilatkozat még az utóbb kihagyott részt beleszámítva is, nem fegyveres beavatkozást tartalmaz, hanem Nagy Imre nyilatkozatainak nyomán, általánosságban, hatékony segítségre való felszólítást. Az tény, hogy a fegyveres beavatkozást vagy annak kilátásba helyezését nem zárja ki.

KÉRDÉS: Mit ért Ön „hatékony segítség” alatt, mivel nemzetközi tárgyalásról nem írt a nyilatkozatában, viszont a nyilatkozata Nagy Imre november 4-ei nyilatkozatának továbbfejlesztéseként kérte az amerikai, valamint [az] ENSZ-segítséget!

FELELET: Én, mint fél napja politizáló személy, nem konkretizáltam sem írásban, sem magamban, hogy egy világhatalomnak mi minden hatékony eszköz áll rendelkezésére, akár kompenzáció és ígéret, akár ellenintézkedés vagy retorzió formájában. Az bizonyos, hogy nekem akkor sem járt eszemben semmi olyan, ami Magyarországból második Koreát csinált volna. Ezt bizonyítja a világháborús mondat közvetlen utána követ[kező] [sic] kihagyása, valamint a két nap múlva lényegében azonos helyzetben megfogalmazott expozé. Azzal is tisztában voltam, hogy egy koreai helyzet esetén, egy Nagy Imre-kormány működése, mely az én számomra egy alapvető kiindulópont volt, nem lehetséges.

KÉRDÉS: Mikor telefonált ismét az amerikai követségre november 4-én, s ez alkalommal mit közölt velük?

FELELET: Én november 4-én kb. 10 és fél 11 óra között ismét telefonon felhívtam az amerikai követséget a Parlamentből. Ez alkalommal is ugyanazzal a női hanggal beszéltem, és közöltem vele a nyilatkozat végleges szövegét, vagyis a világháború kockázatát tartalmazó rész kihagyását, és bediktáltam a november 4-ei nyilatkozat utolsó bekezdését, mely Kéthly Annára vonatkozott. Kérdéseimre megnyugtatót, hogy a módosítással nem késtem el, mert minden kapcsolatuk megszakadt nyugat felé, így az előző szöveg nem ment ki.

KÉRDÉS: Ez alkalommal milyen más beszélgetés folyt le?

FELELET: Más nem beszélünk, legalábbis nem emlékszem, hogy [más] lett volna.

KÉRDÉS: Miért tartotta szükségesnek a világháború kockázatát tartalmazó rész kihagyását?

FELELET: Egyrészt így [úgy] éreztem, hogy a nyilatkozatnak a világháború kockázatával foglalkozó mondata félreérthető, és kihagyása jobban kifejezi az én gondolatomat, másrészt úgy ítéltam, hogy egy ilyen elmefuttatásnak nincs helye egy nyilvánosság számára szánt nyilatkozatban.

KÉRDÉS: Mit ért az alatt, hogy „félreérthető” a nyilatkozat ezen része?

FELELET: Azt értem, hogy a nagy nyilvánosság elegendő ítélőképesség híján, nem a mondatban adott gondolatot jegyzi meg, hanem a világháborúnak az emlegetését.

KÉRDÉS: Beszélt-e telefonon [az] ezt követő időben az amerikai követséggel?

FELELET: Nem beszéltem sem a Parlamentből, sem a lakásomról.

KÉRDÉS: Mikor kereste fel a Parlament épületének elhagyása után az amerikai követséget és milyen célból?

FELELET: 1956. november 6-án délután, amikor a Parlamentet elhagytam, egyenesen az amerikai követségre mentem, 4 és 6 óra között. Célom az volt, hogy a Parlamentben elkészült, november 4-ei nyilatkozat végleges szövegét írásban is átadjam.

KÉRDÉS: Kivel beszélt a követségen?

FELELET: Az amerikai követségi ajtó ablakrácsán keresztül a portással beszéltem annyit, hogy ezt a levelet adja át a követnek.

KÉRDÉS: A nyilatkozat mellé tett-e kísérőlevelet, s mit tartalmazott az?

FELELET: A borítékba a nyilatkozat mellé tettem kísérőlevelet, mely azt tartalmazta, hogy a mellékelt nyilatkozat a telefonba bement nyilatkozatom hiteles és végleges szövege. Más a borítékban nem volt.

KÉRDÉS: A november 4-ei nyilatkozat telefonon, majd személyesen történő átadásakor milyen minőségben járt Ön el?

FELELET: Én a november 4-ei nyilatkozatomnak a követségnek való beolvasásakor, valamint 6-án történő átadásakor, államminiszteri minőségemben jártam el. A kísérőlevelet is így írtam alá még a Parlamentben.

KÉRDÉS: Tekintve, hogy Ön az amerikai követségnek bediktált november 4-ei nyilatkozata, majd az átadott példánya Nagy Imre november 4-ei nyilatkozatának folytatása, melyben meghatározatlan módon amerikai segítséget, illetve a magyar belügyekbe való beavatkozást kért, [amivel] jogi alapot adott Ön az amerikaiaknak hazánk belügyeibe való beavatkozásra, mert nyilatkozatát, mint államminiszter tette.

FELELET: Én a Nagy Imre nyilatkozatából indultam ki, mely a szovjet akciót bejelentette, mely ebben az értelemben nem látszott magyar belügynek. Nem gondoltam arra, sem nyilatkozatom nem utalt arra, hogy a Nyugat bármilyen formában a magyar belügyekbe, vagyis Magyarország állami és társadalmi rendjébe beleavatkozzék. Én úgy ítélem, hogy a nyilatkozat nem [a] magyar belügyekbe való beavatkozásra ad okot, hanem arra ad alapot, hogy nemzetközi politikai kérdésként foglalkozzanak [vele]; erre nyilatkozatom természetesen jogi alapot ad.

KÉRDÉS: Hazánkban november 4-én, amikor Ön nyilatkozatát tette, kizárólag belügyről volt szó, nem egy nemzetközi politikai kérdésről. Ezért az Ön nyilatkozatának jogi alapja tarthatatlan!

FELELET: Én november 4-[én] és 6-án is Nagy Imre kormányát ítélem törvényes magyar kormánynak, amely a szovjet akciót nem kérte, s így én cselekedeteimben ebből indultam ki.

KÉRDÉS: Ön[nek] november 4-én [nem], de 6-án már részletesebb ismerete volt a Munkás-Paraszti Forradalmi Kormányról, amely rendkívül nehéz helyzetben véget vetett az ellenforradalmi felkelésnek, segítséggel, és mégis Ön november 6-án is az ellenforradalmi erők letörésére semmi intézkedést nem tevő, sőt az ellenforradalmi fegyveres bandákra támaszkodó, azokat dicsőítő Nagy Imre-kormányt tartotta törvényes kormánynak!

FELELET: Én november 4-én és 6-án is Nagy Imre kormányát tekintettem törvényes kormánynak, és meg voltam győződve [arról], hogy a november 3-án alakult kormány az ellenforradalmi jelenségeknek véget tud vetni, én ebben akartam közreműködni, ha a kormány működni tudott volna.

KÉRDÉS: Ön felhatalmazta-e az amerikai követséget, hogy november 4-ei nyilatkozatát az ENSZ-hez továbbítsák?

FELELET: Ez az én november 4-ei nyilatkozatom szövegéből magától értetődően következett is, hogy telefon[on] vagy a kísérőlevélben ilyent írtam-e vagy mondtam-e, határozottan nem emlékszem, de lehetséges.

KÉRDÉS: Mikor és kin keresztül juttatta el az amerikai követségre a november 6-ai expozé és tervezetet?

FELELET: 1956. november 8-a és 10-e között, amikor Bakos Ferenc lakásomon járt, akkor egy borítékba három példányt helyeztem el az expozéból és tervezetből, és azzal adtam neki oda, hogy adja oda Turbet Delof francia kultúrattasának, a francia, [az] angol, [az] amerikai (követségi) követekhez való továbbítás céljából. Arról nincs tudomásom, hogy az amerikai követség megkapta-e, és ezen az úton kapta-e meg.

KÉRDÉS: Milyen célból küldte el az amerikai követség részére a november 6-ai exposé és tervezetet?

FELELET: Az exposé és tervezet a nagyhatalmak követeinek volt címezve, és célja ugyancsak [a] magyar ügybe[n] elérendő világhatalmi megegyezés volt.

KÉRDÉS: Kapott-e választ az amerikai követségről az exposéval kapcsolatban?

FELELET: Semmiféle választ nem kaptam.

KÉRDÉS: Milyen tartalmú nagyhatalmi megegyezést akart Ön amerikai, angol, francia és indiai segítséggel elérni? Fejtse ki részletesen az ország függetlensége, társadalmi rendje, gazdasági berendezkedése, alkotmánya és más vonatkozásban!

FELELET: Én a három nyugati állam és a Szovjetunió közötti indiai közvetítéssel szerettem volna egy olyan nagyhatalmi kompromisszumot elérni, mely Magyarországon az exposéban és tervezetben körvonalazott állami és társadalmi berendezkedést biztosítja. Ez jelentette volna a Szovjetunió felé egy külön magyar-szovjet megállapodás kötését a tervezet második pontja értelmében. A Nyugat részéről pedig egy olyan kötelezettségvállalást, hogy nem támogatják a restaurációs erőket sem Magyarországon, sem külföldön.

KÉRDÉS: Volt-e még más kapcsolata az amerikaiakkal?

FELELET: Más kapcsolatom az amerikai követséggel nem volt.

KÉRDÉS: Hogyan minősíti Ön november 4-én hajnalban a követségen átadott feljegyzés, majd [a] bediktált nyilatkozat, majd [az] átadott végleges szöveg és a november 6-ai exposé elküldését az amerikai követségre? Tisztában kell lennie azzal, hogy Ön a követséggel teremtett kapcsolata során anyagok átadásával a hűtlenség büntetettét követte el!

FELELET: Én november 4-én és 6-án „egy törvényes, de akcióképtelen kormány” utolsó, valamelyes működésre képes és kész tagjának tekintetem magam, és amit a feljegyzéssel, a nyilatkozattal és az exposéval tettem az amerikai követség irányában, [azt] e minőségemből folyó köteleességemnek ítélem.

KÉRDÉS: A bűncselekményeit az 1949-es alkotmány alapján hogyan minősíti?

FELELET: Tisztában vagyok vele, hogy az 1949-es alkotmány alapján bűncselekménynek számítanak. Az 1949-es alkotmány alapján bűnösnek tudom magamat, de minthogy cselekményemet olyan időben és olyan meggyőződésben követtem el, hogy az 1949-es alkotmányt a tények (az ellenforradalom) hatályon kívül helyezték, saját lelkiismeretem előtt nem érzem magam bűnösnek.

1957. május 31.

KÉRDÉS: Kívánja-e [az] előző [1957. május 29-ei] vallomását valamilyen kérdésben kiegészíteni?

FELELET: Arra a kérdésre, hogy külföldi követségnek az 1956. november 4-ei nyilatkozatot elküldtem-e, előzőleg nemmel feleltem, mert Bakos Ferencsel nem küldtem el. Ellenben áll az, hogy november 7-én délelőtt, mikor a francia kultúrattasét felkerestem lakásán avégből, hogy [az] előző nap megfogalmazott tervezetemet vele ismertessem, ugyanakkor azt neki megmutattam.

KÉRDÉS: Mióta ismeri Ön a francia kultúrattasét, hogyan ismerte meg?

FELELET: 1951-ben ismertem meg a francia kultúrattasét – Turbet Delofnak hívják – úgy ismertem meg, hogy ő az Egyetemi Könyvtárban járt, azzal kapcsolatban, hogy

egyed sváb kitelepítésre felvett személyek elzászi származásukra hivatkozással mentesítésüket, illetve Franciaországba való kitelepítésüket kérték a francia követségtől. Ő ennek ellenőrzése céljából keresett az Egyetemi Könyvtárban, a kéziratárban svábok betelepítésére vonatkozó XVIII. századi adatokat. Én akkor ott szolgáltam, talán segítettem is neki, mindenesetre bemutattak neki. Ezután én 1956. november 7-ig vele nem találkoztam. November 7-én reggel a telefonkönyv alapján a Károly-kertnél lévő [Francia] Intézetben kerestem, ott mondták meg, hogy a közelben lakik a Szép utcában. Mikor felmentem hozzá, nem ismert meg. Könyvtári találkozásunkra nem emlékezett, de nevet ismerte, és tudta, hogy egyetemi tanár voltam és államelmélettel foglalkoztam.

KÉRDÉS: Milyen céllal keresi fel Ön a kultúrattasét november 7-én?

FELELET: November 6-án megfogalmazott tervezetemmel az volt a célom, hogy azt eljuttatom a négy nagyhatalom és India követségeinek avégből, hogy a feltételezésem szerint hamarosan sorra kerülő nemzetközi tárgyalásokon kompromisszumos kibontakozási alapként használható legyen. Nem volt kedvem ismeretlenül beállítani a követségekre, a francia kultúrattasé volt az egyetlen a nyugati követségek személyzete közül, aki(t) távolról bár, de ismertem, s akiről feltettem, hogy mint a tudománnyal kapcsolatos embert bizonyos előzékenységgel fogad. Egyébként is helyesebbnek tartottam, hogy csak a franciákkal érintkezzem, ne pedig az angolszászokkal. Ekkor a szöveg még nem [volt] készen, de azért mentem fel hozzá, hogy annak lényegét ismertessem, és tudjon róla, ha majd elküldöm neki.

KÉRDÉS: Ön a bemutatkozás után mivel indokolja az attasé előtt, hogy felkereste őt, és meg akarja beszélni az expozé szövegét?

FELELET: Közöltem vele, hogy feltevésem szerint a magyar ügy hamarosan valamilyen világhatalmi tárgyalás tárgya lesz, amit ő is valószínűnek tartott, s erre az esetre szükségesnek tartom, hogy a Nagy Imre-kormány részéről, megfelelő javaslat kerüljön a nagyhatalmak elé.

KÉRDÉS: Ön úgy mutatkozik be az attasénál, mint a Nagy Imre-kormány tagja?

FELELET: Úgy mutatkoztam be, mint a november 3-án kinevezett kormány tagja, aki tisztában van azzal, hogy [a] kormány tagjaként való funkcionálása lehetetlen, azonban kötelezettségemnek éreztem, hogy a törvényes Nagy Imre-kormány nevében még utólagára kibontakozási javaslatot tegyek.

KÉRDÉS: Ismertesse, hogy az expozé vázlat alapján, milyen kérdéseket vet fel a francia kultúrattasénak!

FELELET: A kultúrattasénak, akkor már [a] vázlatban teljes[en] kész expozé minden pontját ismertettem. A helyzetértékelésemet arra nézve, hogy a szovjet közbelépés folytán keletkezett helyzetben jól megalapozott konszolidációt nem remélek, valamint abban a kérdésben, hogy a Szovjetunió és a kommunistáknak a kapitalista restaurációval, [és] az esetleg erre vezető szabad választásokkal szemben fennálló érthető és részben indokolt aggodalmára megfelelő biztosítékokat kell megformulálni. Sorra előadtam ezután a tervezet kormányzati, külpolitikai, katonai és alkotmányjogi javaslatát, valamint az ENSZ-csapatokra vonatkozó elutasító álláspontot.

KÉRDÉS: Az Ön által ismertetett kérdések alapján, milyen kérdéseket tett fel Önnek?

FELELET: Az attasé főleg a szovjet[ek] számára nyújtandó biztosítékok, a Varsói Szerződésben való bent maradás, a választások elhalasztása, és a választások előtti alkotmányjogi rendezés, a régi birtokosok kártalanításának korlátozása, és az ENSZ-rendőr-

ség gondolatának elutasítása iránt mutatott érdeklődést, és azt a véleményét fejezte ki, hogy számára ezek a javaslatok igen mértéktartóknak és szovjet szempontból elfogadhatónak tűnnek fel.

Kérdést tett fel arra nézve, hogy mit tudok Nagy Imréről, mit tudok az ellenkormány hollétéről, amire közöltem, hogy nem tudok többet, mint hogy Nagy Imre a szovjet követségre ment, és azt, hogy ellenkormány alakult. Kérdezte még, hogy elképzelhetőnek tartom-e, hogy Jugoszlávia belépjen a Varsói Szerződés nem katonai részébe, mire azt feleltem, hogy ezt nem tartom kizártnak, de különben is ez nem olyan kérdés, amin a kibontakozásnak el szabad akadnia.

KÉRDÉS: Milyen más kérdéseket tett még fel Önnek, és mi volt az Ön válasza?

FELELET: Nem emlékszem semmilyen más kérdésre, mint amit az előbb említettem.

KÉRDÉS: Mi volt az attasé javaslata az Ön tervezetével kapcsolatosan? Tett-e ő valamilyen kérdésben Önnek az expoze pontjainak megváltoztatására, módosítására javaslatot, észrevételt?

FELELET: Semmi módosító észrevétele nem volt. Azt beszéltem meg vele, hogy amint az expoze végleges formában legépelem, akkor három példányt eljuttatok hozzá a francia, az angol és [az] amerikai követek részére.

KÉRDÉS: Az attasé vállalta azok továbbítását ezen a beszélgetésen?

FELELET: Az attasé azt vállalta, hogy [a] három példányt saját követének továbbítja, és azontúli továbbításáról a követ fog határozni.

KÉRDÉS: Mi volt az attasé véleménye a Nagy Imre-kormány tevékenységéről és a lejátszódó eseményekről?

FELELET: Nem emlékszem, hogy erről beszéltünk volna. Ő egy bizonyos diplomáciai tartózkodást mutatott, de kifejezte szimpátiáját azzal szemben, hogy én a Nagy Imre-kormánnyal azonosítom magamat, és a szovjet katonai akciót ő is igen sajnálatos dolognak tekintette.

KÉRDÉS: Mi volt az attasé véleménye az ENSZ-rendőrség kérdésében?

FELELET: Az én elutasító álláspontomat helyeselte, és úgy értékelte, hogy ez is egyike azoknak, amik a tervezetet a Szovjetunió számára elfogadhatóvá teszik.

KÉRDÉS: Mivel fejezi be az attasénál tett látogatását? Mennyi ideig tartott ez?

FELELET: Azzal a megállapodással fejeztem be, hogy a gépelt szöveget hamarosan küldöm. A látogatás kb. fél vagy egy óráig tartott.

KÉRDÉS: Mikor keresi fel ismét a francia attasét?

FELELET: Nem kerestem fel többször.

KÉRDÉS: Hogyan juttatja el az attaséhoz az expoze példányait?

FELELET: Bakos Ferencsel küldtem el november 9-én vagy 10-én. Ugyanakkor, amikor a nyilatkozatomat és a tervezetemet a Nagy Imre-kormány elérhető tagjainak megküldtem.

KÉRDÉS: Beszámolt-e Bakos arról, hogy az attaséval az expoze szövegeinek átadásakor milyen beszélgetés folyt le?

FELELET: Én Bakos Ferencsel még egyszer találkoztam, még valamikor november második felében. Bakos fölött hozzám és közölte, hogy a rábízott borítékot átadta. A francia attaséval folytatott beszélgetésről semmit sem beszéltünk, mert más kérdéssel voltunk elfoglalva. Ő ugyanis közölte velem, hogy az expoze és a tervezet szövegét átadta másoknak, és pedig ha jól emlékszem, azt mondta, hogy újságíróknak és egyetemi hall-

gatóknak. Én ezen nagyon felingerlődtem, mert ugyan az exposé szövegét magamra nézve nem tartottam veszélyesnek és itthoni terjesztés szempontjából károsnak, de úgy ítéltém, hogy egy világhatalmi tárgyalásra szánt kibontakozási tervezet nem arra való, hogy röpcédulaként terjesszék, és nyilvánosságra jusson mielőtt a tárgyalások elkezdődnének.

KÉRDÉS: Kit nevezett meg Bakos, akinek a tervezet szövegét átadta?

FELELET: Nem emlékszem, hogy neveket említett volna, és hogy kiket. Általában ismerősnek tűnő nevet biztosan nem említett.

KÉRDÉS: Ön elismeri, hogy a felmutatott exposé másodpéldányú szövege, mely „Követ Úr! Alulírott november 4-én tett nyilatkozatom értelmében, mint a Nagy Imre vezetése alatt álló, működésében erőszakkal megakadályozott utolsó törvényes magyar kormánynak...” szöveggel kezdődő, és „...a szovjet csapatok kivonulásának megtörténte és egy politikai és erkölcsi tekintéllyel bíró kormány intézkedései a közrend fenntartására teljességgel elegendők” befejezésű öt sűrűn gépelt oldalon írt nyilatkozat, melyet 1956. november 6-ai dátummal látott el, s melyet Bibó István államminiszter sajátkezű aláírásával ellátott, Öntől származik, illetve megegyezik az Ön által készített exposé szövegével?

FELELET: Igen, elismerem. A felmutatott nyilatkozat az én általam készített exposé egyik általam készített példánya.

KÉRDÉS: Milyen céllal írja Ön az exposé szövegét?

FELELET: Abban a feltevésben írtam, hogy a magyar ügy a közeljövőben konkrét megoldásra irányuló világhatalmi tárgyalás alá kerül, akár az ENSZ keretében, akár öthalmi konferencia keretében, mely utóbbit én szívesebben láttam volna.

KÉRDÉS: Mondja el az exposé egyes fő kérdéseit!

FELELET: Az exposé hét pontra tagozódik. Az első pontban kifejtem, hogy a szovjet katonai közbelépés súlyos és alig megoldható helyzetet teremtett, mert a szovjet csapatok a rend helyreállítása céljából kívántak bejönni, azonban az ország felizgatott állapotában olyannyira része van a szovjet csapatok október 24-ei közbelépésének, hogy második közbelépésük után az ország megnyugvása alig várható. A második pontban kifejtem, hogy a Kádár-kormány ugyan azt nyilatkozta, hogy a rend helyreállítása után a szovjet csapatok kivonulását fogja kérni, azonban az ország közhangulata olyan, hogy a Kádár-kormány számára belátható időn belül nem jön létre olyan helyzet, hogy a szovjet csapatok kivonulását jónak lássa kérni. A harmadik pontban röviden megállapítom, hogy ilyen módon a szovjet csapatok jelenlétükkel pontosan azt a célkitűzést akadályozzák meg, amiért behívták őket. A negyedik pontban megállapítom, hogy a szovjet csapatok kétszeri behívása először az MDP, majd az MSZMP tekintélyét oly mértékben megrendítette, hogy kommunista egypártrendszerrel Magyarország nyugodt kormányzása lehetetlenné vált. Az ötödik pontban kifejtem, hogy a többpártrendszer és a vele járó szabad választások azért keltenek aggodalmat a Szovjetunióban és a kommunistákban, mert attól tartanak, hogy a választások során szovjetellenes és kommunistaellenes demagógia révén ókonzervatív és kapitalista restaurációs erők kerekedhetnek felül, és ezáltal Magyarország a Nyugat előre tolt ékjévé válhatna a Szovjetunióval szemben. A hatodik pontban kifejtem, hogy mindez nemcsak a Szovjetunióknak érthető aggodalma. Indokolt aggodalma az eseményekben döntő szerepet vitt magyar ifjúságnak, munkásságnak és katonaságnak, melyek túlnyomó többségükben szocialista meggyőződésűek, és nem óhajtják, hogy az általuk kivívott helyzetnek, ókonzervatív vagy kapita-

lista erők legyenek a haszonélvezőivé. A hetedik pontban kifejttem, hogyha Magyarország előretolt nyugati ékké válna, ez nemcsak önmagában volna baj, hanem azért is, mert a népi demokráciákban megindult szocialista demokratizálódási folyamat visszafelé fordulását, és a helyzet kiéleződését idézné elő, holott a cél éppen az, hogy ez a folyamat a magyar megoldásból biztatást kapjon.

1958. január 20.

KÉRDÉS: Bemutatom az Ön által készített, 1956. november 6-ai keltezésű „Expozé a magyarországi helyzetről” c. programot, mely „Követ Úr!” megszólítással kezdődik, az első részben két pontban foglalkozik bel- és külpolitikai helyzetértékeléssel, a második részben pedig hat pontban határozza meg Magyarország állami, társadalmi, gazdasági rendjének átalakítását, összesen húsz és fél oldalon. Elismeri, hogy a bemutatott anyagot Ön készítette?

FELELET: Igen, elismerem.

KÉRDÉS: Mondja el, hol, mikor készítette ezt a programot!

FELELET: Ezt a programot 1956. november 5-én és 6-án fogalmaztam meg a Parlamentben, és november 7-én és 8-án Bimbó u. 43. szám alatti tartózkodási helyemen gépeltem le jelenlegi formájában, tartalmilag azonban a tervezet 3. és 5. pontjában foglalt elgondolások benne foglaltattak abban a cikkben, amelyet lakásomon a november 4-ét megelőző héten már elkészítettem, és a legrövidebb idő alatt nyilvánosságra akartam hozni. A tervezet 2. pontjában (Varsói Szerződésben való maradás) és 6. pontjában (az ENSZ-csapatok feleslegessége) foglalt álláspont, ugyancsak november 4[-e] előtt, főleg a Parasztpártban folytatott beszélgetés során már kialakult bennem.

KÉRDÉS: Milyen célból készült ez a program?

FELELET: Az 1956. november 4-ei szovjet közbelépést én rendkívül súlyos és hibás lépésnek ítéltam meg, és meg voltam győződve, hogy az ország konszolidálása és megnyugvása ezen az úton nem érhető el. Arról is meg voltam győződve, hogy a szovjet politikai vezetés ebben a kérdésben nem egységes, vagy legalább maga is vonakodva és kedvetlenül jutott erre az elhatározásra, s így figyelemmel fogad olyan megoldási kísérletet, mely a magyar politikai helyzet jobbra tolódását más úton igyekszik megakadályozni. Meg voltam győződve továbbá, hogy a magyar helyzet ügyében vagy az ENSZ keretében, vagy nagyhatalmi konferencia formájában hamarosan világpolitikai konferencia fog összeülni, mely elé érdemes és helyes áthidaló megoldást terjeszteni. Végül abban a meggyőződésben voltam, hogy akár a kialakuló tárgyalások során, akár ettől függetlenül, szovjet kezdeményezésre Nagy Imre kormányfői minősége és szerepe újból szőnyegre fog kerülni. Mindezek alapján úgy éreztem, hogy nekem az adott helyzetben kötelességem ezzel az áthidaló javaslattal előállni, melynek leglényegesebb elemei már ki voltak bennem alakulva a november 4[-e] előtti helyzetben.

KÉRDÉS: Kik és milyen meggondolásból kaptak a programjából?

FELELET: Eredeti elgondolásom szerint az expozét a szovjet, francia, angol, amerikai, indiai és esetleg a jugoszláv követségeknek, valamint a november 3-ai Nagy Imre-kormány tagjainak szántam. A szovjet és jugoszláv követségekre való eljuttatás előtt meg akartam kísérteni a Nagy Imrével való kapcsolatba lépést, és az ő véleményének kikérését, ami nem sikerült. Így én csak a három nyugati és az indiai követséghez juttattam el az ex-

pozét. A november 3-ai Nagy Imre-kormány tagjai közül Nagy Imre, Tildy Zoltán, Kovács Béla és a szociáldemokraták részére küldtem példányt. Az indiai követségre magam vittem el a példányt, a három nyugati követségnek szánt példányt Bakos Ferencnek adtam, majd utóbb az angolok részére Regéczy-Nagy Lászlónak adtam egy példányt. A kormány tagjai részére szánt példányok továbbítására Bakos Ferencet és Hámori Zoltánt kértem meg. Ezenkívül az expozét megmutattam és átadtam többeknek, de egészen pontosan nem emlékszem, hogy kiknek, de senkinek nem további terjesztés céljából. Bizonyos, hogy adtam egy-egy példányt Göncz Árpádnak is, Markos Györgynek is, és az expozét nagyoobbrészt az én révémen ismerték meg a Parasztpárt vezetőségi tagjai. Azért nem tudom megmondani, hogy kinek adtam, vagy mutattam meg először én, mert az expozé feltehetőleg Bakos Ferenc indiszkrécioja folytán, feltehetően november 10-[e és] 15-[e] között Budapesten ismertté lett, viszont számos parasztpárti vezetővel én csak november 15-[e] után találkoztam, és ezek közül többen az expozét már tőlem függetlenül ismerték.

A követségeknek és a volt kormány tagjainak való elküldés az expozé alapjául szolgáló elgondolásból következett. Az expozénak egyébként való elterjedése szándékon kívül történt, mikor azonban már általánosan ismert volt, akkor Göncz Árpádnak azt fejtettem ki, hogy az expozét, mint többek között követekhez intézett és miniszterként aláírt írást semmiképpen nem szabad terjesztetni és röplapként használni, de a benne foglalt áthidaló kibontakozási elgondolások ismertetését nem kifogásolom. Ugyanezt megmondtam Markosnak, akinek egy olyan példányt adtam át, amiről a bevezetés és az aláírás le volt vágva. Az utóbbiakkal az volt az elgondolásom, hogy az expozé, illetőleg a tervezet tartalmának ismertetése alkalmas arra, hogy elvállassa az októberi eseményekkel magukat azonosító emberek között a restaurációs hátsó gondolattal bírókat és a szocializmus vívmányait fenntartani akarókat.

KÉRDÉS: Kiket bízott meg az „Expozé” terjesztésével?

FELELET: Az expozé terjesztésével nem bíztam meg senkit sem, attól eltekintve, hogy a fentiek szerint annak tartalmi ismertetéséhez hozzájárultam.

KÉRDÉS: Milyen politikai csoportosulások fogadták el az Ön programját, akár egészében, akár részben?

FELELET: Én nem tudok másról ma sem, mint a Nagy-budapesti Munkástanácsnak – tudomásom szerint – november 15-én tartott ülésén történt ismertetéséről és elfogadásáról, amiről kb. 1-2 hét múlva értesültem csak. Ezenkívül a Magyar Értelmiségi Forradalmi Bizottság Tanács [sic] határozattervezetében beledolgozva láttam az én tervezetem bizonyos elemeit, és ezen, valamint az én közreműködésemen keresztül az expozéhoz csatolt tervezet bizonyos hatással volt az 1956. december 1-jei [8-ai] közös nyilatkozatra is. Láttam ezenkívül 1956. november–december folyamán egy előttem ismeretlen eredetű röplapot, melyben sok minden között az én tervezetem egyes pontjai szórul-szóra bele voltak dolgozva.

KÉRDÉS: Van-e tudomása arról, hogy államellenes szervezkedők a szervezkedés programjának fogadták el az Ön expozéját és tervezetét?

FELELET: Semmi ilyenről tudomásom nincs.

KÉRDÉS: Milyen alapon küldte az expozé[ját] és tervezetét a nyugati nagyhatalmaknak?

FELELET: Én a Parlamentben abból az elgondolásból maradtam benn, hogy az adott helyzetben kötelességem a Nagy Imre-kormány nevében, melynek szerepét nem láttam

befejezettnek, ha nem is kormány-hatalmú működését megkísérelni, de elvi nyilatkozatokat tenni, és ezt diplomáciai nyilvánosságra hozni. A nyugati követségekhez való eljuttatás nem a velük való politikai azonosulást jelentette, hanem ezt a diplomáciai nyilvánosságot. Ugyanígy eljuttattam az expozét az indiai követségnek, és el akartam juttatni a szovjet követségnek is [a] Nagy Imre helyzetéről szerzett tájékozódástól függően.

KÉRDÉS: Miért adott szabad kezet a nyugati hatalmaknak az expozé és tervezet felhasználását illetően?

FELELET: Szabad kezet nem a nyugati hatalmaknak, hanem a négy nagyhatalomnak és Indiának egyaránt adtam, s amint a szövegből kiderül, [a] szabad kéz csak a nyilvánosságra hozatal kérdésére vonatkozott, vagyis azt fejeztem ki, hogy az expozét bár nem szántam a sajtónyilvánosság számára, de nem tartottam titkos dokumentumnak sem.

KÉRDÉS: Miután az elképzelése szerinti kibontakozást a nyugati nagyhatalmakra bízta – nekik küldött példányt és a Szovjetunióknak nem –, azoktól milyen segítséget várt?

FELELET: Én az expozé címzettjeitől, köztük a nyugati hatalmaktól azt vártam, hogy egy világpolitikai konferenciát, s azon egy világpolitikai kompromisszumot hozza[na]k létre, amit az expozé szándéka szerint egyáltalán nem is akartam egyoldalúan a nyugati hatalmakra bízni. Az, hogy az expozé nem jutott el a szovjet követséghez, technikai okokból, és Nagy Imre helyzetéből adódó megfontolásból származott.

KÉRDÉS: Ha Ön valójában egy nagyhatalmi konferencia számára készítette az expozéját, akkor miért nem azután küldte meg a nyugati nagyhatalmaknak, amikor a Nagy Imrével kapcsolatos kétségei tisztázódtak, és módja van a szovjet nagykövetségnek is átadni?

FELELET: Nekem az volt a célom, hogy az expozéban foglalt elgondolások minél hamarabb diplomáciai nyilvánosságra jussanak, és éppen ezért a közvetítő helyet elfogadó indiai kormányhoz való eljuttatással biztosítva láttam azt, hogy az expozé – ha egyáltalán szerepe lehet – nem egy egyoldalú, hanem egy közvetítő álláspont erősítője lesz. Ezenkívül az expozénak lényeges célja volt az, hogy a nyugatiak felé ellensúlyozza az ENSZ közgyűlésén állandóan hangoztatott és általam rendkívül kártékonynak tartott álláspontot, mely ENSZ-ellenőrzés melletti, azonnali vagy hamaros általános választásokat követelt.

1957. június 13.

KÉRDÉS: Ön 1956 novemberében milyen kapcsolatban volt Regéczyvel?

FELELET: Mikor Göncz Árpád [az] 1956 november 4[-e] utáni héten először keresett fel, említést tett Regéczyvel való ismeretségéről. Vagy ő javasolta, vagy én kértem, hogy Regéczy keressen fel, mert meg akartam győződni arról, hogy a franciák az expozémat és tervezetemet továbbították-e az angoloknak. Visszaemlékezni pontosan nem tudok, hogy hogy[an] történt, de Regéczy vagy arról biztosított, hogy megkapták, vagy ha azt mondta, hogy nem, [akkor] ekkor adtam neki oda. Az átadás módjára nem emlékszem, csak arra, hogy ezt az ügyet ekkor zártam le. Regéczy vagy ekkor, vagy nemsokára közölte velem az angol követségnek azt a kérdését, hogy Nagy Imre helyesli-e az én tervezetemet. Én ebben az ügyben Hámori Zoltánnal¹⁶ léptem érintkezésbe, akihez előzőleg a Nagy Imréhez szánt példányt irányítottam. Hámorival 1956. november 4-én hajnalban ismerkedtem meg, mikor én bementem és ő kiment a Tildy-titkárságról. November 7[-e] után telefonon kapcsolatban voltunk, és ő azt mondta, hogy ő valamilyen közvetett kap-

csolatban van Nagy Imréekkel, bár ez számomra nem hatott meggyőzően. Ezekben a napokban egyszer fel is keresett, de nem emlékszem, hogy valami lényegeset mondott volna. Ezután többször telefonáltam neki, ő először közölte, hogy a tervezetet továbbította, majd nagyon sokára többszöri kérésre, nem sokkal Nagy Imre külföldre távozása előtt azt [a] választ adta, hogy Nagy Imre [a] tervezettemel egyetért. Én e közlés pontosságában nem voltam biztos, de közöltem Regéczyvel, hogy közvetett úton ezt az értesítést kaptam. Regéczyvel ekkor telefonáltam utoljára. Hámorival egy hét múlva telefonáltam utoljára, amikor azt a kósza hírt közölte velem, hogy Nagy Imre és társai Ercsiben¹⁷ vannak. Hámoriról azóta semmit sem tudok. Regéczyről csak Göncz Árpádon keresztül.

KÉRDÉS: Regéczyt a novemberi találkozás előtt ismerte-e, beszélt-e erről Önnek Göncz?

FELELET: Nem emlékszem, hogy Göncz Árpád közölte volna velem, hogy mióta ismeri Regéczyt. Én nem ismertem a novemberi találkozás előtt.

KÉRDÉS: Hogy merült fel az Ön részéről az a gondolat, hogy Regéczyn, az angol követség gépkocsivezetőjén keresztül szerezzen értesülést arról, hogy az angolok megkapták-e az Ön nyilatkozatát, expozéját? Mi köze volt ehhez egy gépkocsivezetőnek?

FELELET: Nekem közvetlen kapcsolatom a nyugati, angol diplomatákkal nem volt, ilyet nem is akartam felvenni. A francia kultúrattasé viszont nem ígérte határozottan, hogy tervelzetemet továbbítani fogja. Rá voltam utalva tehát erre az útra, annál is inkább, mert Göncz Árpád úgy beszélt Regéczyről, mint értelmes emberről, akire ilyet rá lehet bízni, s akitől azt az angolok el is fogadják.

KÉRDÉS: Milyen beszélgetés folyt le Regéczy és Ön között?

FELELET: Az expozé kérdésén kívül nem emlékszem másra, mint az általános helyzetről való beszélgetésre arról a feltevésemről, hogy a magyar ügyben előreláthatólag valamilyen komoly nagyhatalmi megbeszélés fog történni. Emlékszem, hogy leszögeztem, hogy a tervezet és [az] expozé nem terjesztésre van szánva. Az egész beszélgetés nem tartott sokáig.

KÉRDÉS: Regéczy miről beszélt Önnek, s miről kérdezte Önt?

FELELET: Sem az én, sem az ő részéről kérdések feltevésére nem emlékszem. Lehet, hogy ekkor kérdezte meg, hogy Nagy Imre helyesli-e a tervezetet, de valószínűbb, hogy az telefonon történt. Hogy Regéczy miről beszélt nekem, arra nem emlékszem vissza.

KÉRDÉS: Ki volt jelen a Regéczyvel folytatott beszélgetésen az említettekén kívül?

FELELET: Csak a feleségem. Lehet, de alig hiszem, hogy Göncz is ott volt.

KÉRDÉS: Göncz Árpádot tájékoztatta Ön a megbeszélésről?

FELELET: Bizonyosan tájékoztattam.

KÉRDÉS: Hámorival 1956. november 4-én milyen beszélgetést folytatott?

FELELET: Mikor én bementem Tildy szobájába, akkor ő vagy akkor jött ki, vagy utóbb jött be. Semmi beszélgetésre nem emlékszem, de majdnem bizonyos, hogy beszéltem neki arról, hogy ott szándékozom maradni. A délelőtti folyamán a városból felhívott a Parlamentben, de nem emlékszem, hogy másról beszélünk volna, mint arról, hogy mi hír van a városban, és mi hír van a Parlamentben. A nyilatkozatomat nem olvastam be neki, akkor talán kész sem volt.

KÉRDÉS: November 7[-e] után Hámor vagy Ön teremtette meg az Önök közötti kapcsolatot?

FELELET: Valószínűleg én hívtam fel az általa megadott telefonszámon, abból a célból, hogy híreket halljak tőle a Nagy Imre-kormány tagjainak hol- és hogylétéről, és megkérdezzem, hogy nyilatkozatom és tervezetem hozzájuk juttatásában mennyiben tud segítségemre lenni. Ettől kezdve két-három naponként én hívtam fel előbb azzal a kérdéssel, hogy eljuttatta-e küldeményemet Nagy Imréhez, utóbb azzal, hogy azt Nagy Imre helyesli-e. Mikor felkeresett, beszélgetésünk szintén ekörül forgott, és az általános helyzet körül. Utóbb, november 18[-a] után emlékszem, hogy mondotta, hogy Farkas Ferenc nemzeti kormányzótanácsi tervét Tildy Zoltán nem helyesli. Ebből következik, hogy Farkas Ferenc terve Tildy Zoltánhoz eljutott.

KÉRDÉS: Mikor adta át Ön Hámorinak az expozét és [a] tervezetét?

FELELET: Bakos úján küldtem el neki november 8[-a és] 10[-e] között. Személyesen anyagot nem adtam át.

KÉRDÉS: Hámori a Nagy Imrével való közvetett kapcsolatáról mit mondott Önnek?

FELELET: Pontosán nem emlékszem, hogy ezt részletesen kifejtette volna, de mintha egy jugoszláv követségi magánlakást említett volna. Én nem voltam biztos abban, hogy közlései pontosak.

KÉRDÉS: Nagy Imrével kapcsolatban mást nem közölt Önnel?

FELELET: Nem emlékszem semmiféle közlésre.

KÉRDÉS: 1956 november[e] után milyen kapcsolatban állt Regéczyvel?

FELELET: Én közvetlen kapcsolatban nem álltam Regéczyvel, csak Göncz Árpádon keresztül. Emlékezetem szerint decemberben egyszer sem került szóba a neve. Regéczy neve akkor merült fel ismét, amikor Göncz Árpád közölte velem az angol követségnek azt a kívánságát, hogy a nyilatkozatból szeretnének egy példányt kapni. Ekkor mondtam azt Göncz Árpádnak, hogy jobban szeretném, ha az indiaiaktól kérné[ne]k, de valószínűnek tartom, hogy Göncz Regéczyn keresztül küldte el azt az angol nyelvű példányt, amit én adok [adtam] neki, bár ebbéli közlésére határozottan nem emlékszem. A nyilatkozattal együtt elküldött kísérőlevélre csak homályosan emlékszem, de az bizonyos, hogy nem aláírt kísérőlevél volt, hanem feljegyzés formájú politikai elmefuttatás vagy helyzetértékelés volt. Tartalmára határozottan nem emlékszem vissza, de valószínűen az lehetett benne, hogy a nyilatkozatnak az az értelme és célja, hogy indiai közvetítéssel egy olyan világpolitikai tárgyalás jöjjön létre, melynek során a Szovjetunió revideálja, módosítja november 4[-e] óta vallott politikáját és álláspontját, viszont a Nyugat kielégítő garanciákat ad a Szovjetunióknak arra nézve, hogy Magyarországot a szovjet csapatok kivonása után is a szocialista országok csoportjához tartozónak ismeri el. Lehet, hogy kitértem arra a kérdésre is, hogy egy ilyen tárgyalás mennyire szorítkozik Magyarország kérdésére, és mennyire függ össze az egyetemes európai biztonsági megállapodás kérdésével, de erre határozottan nem emlékszem. A Göncz Árpád vallomásában említett felhatalmazás, mely szerint a nyilatkozatot az ENSZ Ötös-bizottság[a] ausztrál tagjával közölhetik, semmiféleképpen sem lehetett ebben az írásban és egyáltalán írásban, hanem csak egy olyan szóbeli kijelentés lehetett részemről, hogy ez ellen nincs kifogásunk azért sem, mert az indiaiaktól az ENSZ-főtitkárság ügyis megkapta már.

KÉRDÉS: Göncz Árpád milyen, Cope-pal¹⁸ történt megbeszéléseiről számolt be Önnek?

FELELET: Januárban, februárban és márciusban formális megbeszéléseiről nem számolt be, de emlékezetem szerint két ízben közölte velem Cope-nak a véleményét arról, hogy [hogyan] látják az angolok a helyzetet.

KÉRDÉS: Ön intézett ilyen kérdéseket Gönczhöz?

FELELET: Nem. Ezt Göncz a beszélgetés során vetette fel. Én Gönczön keresztül sem intéztem ilyen kérdéseket Cope-hoz.

KÉRDÉS: Folytassa vallomását!

FELELET: Az egyik alkalommal Cope olyan kijelentést tett, hogy véleménye szerint a magyar ügy akkor lehetne világpolitikai tárgyalás tárgya, ha Magyarországon valamilyen látható, bár nem fegyveres népmozgalom kívánná ezt. Én erre megjegyeztem, hogy nincs Magyarországon felelős ember, aki ennek az elindításában akár a legkisebbet is közreműködhetne, ha egyszer a világhatalmak 1956 novemberében nem látnak elég okot az összeülésre. A másik alkalommal, a március 15[-e] előtti időben azt közölte, Cope vagy Regéczy, azt közölte Göncz Árpáddal, hogy az angolok idegesen gondolnak arra az eshetőségre, hogy március 15-én Magyarországon esetleg összetűzések lennének, mert nem szeretnék, hogy saját közvéleményük, amely a magyar ügyet továbbra is bizonyos nyugtalansággal szemléli, valamilyen diplomáciai akciót követelne tőlük.

KÉRDÉS: Milyen diplomáciai akcióról volt szó?

FELELET: Nem volt világosan tisztázva az akció mibenléte, de feltehetően olyan „erélyes” diplomáciai fellépés, ami jegyzékváltásokban vagy valami tüntető intézkedésben jut kifejezésre.

KÉRDÉS: Folytassa vallomását!

FELELET: Én erre különösebbet nem válaszoltam, csak megjegyeztem, hogy a két nyilatkozat együttvéve nem ad világos képet arról, hogy ők hogyan ítélik meg a helyzetet.

KÉRDÉS: Milyen más követségi kapcsolata volt ebben a fent tárgyalt időszakban?

FELELET: Nincs követségi kapcsolatom, csak az indiai újságíró¹⁹ járt lakásomon. A francia követségnek az a kitétele, hogy tőlem adatokat kértek volna a franciák arra nézve, hogy az októberi eseményeket Gerőék tudatosan provokálták és előkészítették, nem felel meg a valóságnak. Való ellenben az, hogy valószínűleg március hó környékén meglátogattam apai barátomat, Lajtha László ismert zeneszerzőt, aki a Francia Akadémia tagja, és több hónapja súlyos szívtrombózisban fekszik. Ő közölte velem, hogy a francia követségről nyert hallomása szerint nyugati követségek, válaszul a Kádár-kormány állítására, hogy az októberi eseményeket Nyugatról készítették elő, most arra óhajtanak adatokat gyűjteni, hogy azt Gerőék készítették elő provokációs célból. Az egyik ilyen adatuk az volna, hogy a szovjet csapatok már október 23[-a] előtt is átlépték a magyar határt. Engem az egész dolog igen felháborított, és mondtam, hogy ez egyrészt tárgyilag is ostobaság, mert a szovjet csapatok mozgása önmagában a provokációt nem bizonyítja, másrészt az egész adatgyűjtést kártékonynak ítélem, mert én az októberi eseményeket spontán forradalomnak ítélem döntő mértékben, és ennek az erkölcsi hitelét ásná alá, ha adatokat hangoztatnak azok provokált és előkészített voltára nézve. Lajtha egyetértett velem az egész elgondolás céltalanságára nézve, bár az októberi események ellenforradalmi elemeit nagyobbaknak ítélte, mint én. Én nem mondtam, hogy a véleményemet üzenem a francia követségnek, de nem volt vitás, hogyha Lajthát [hogy Lajtha, ha] meglátogatja valaki őt közülük, akkor ezt el fogja mondani, [és] én ezt nem elleneztem.

KÉRDÉS: Önt ezekben az időkben nem keresték meg a francia követségről?

FELELET: Nem.

KÉRDÉS: Milyen más politikai kérdéstről, beszélgetésről tájékoztatja Önt Göncz, amit Cope-tól szerzett?

FELELET: [Az] utolsó ilyen közlés, amire emlékszem, április végén vagy május elején történt, de nem üzenet, hanem Göncz Árpáddal való beszélgetés formájában. Göncz elmondta, hogy Cope közlése szerint az angol külpolitikai elgondolásokat mindinkább a kormányra törő munkáspárt elképzelései befolyásolják. Amit Göncz velem közölt, az lényegében azonos volt azzal, amit az idő tájt Gaitskell – munkáspárti vezér – nyilvánosan is felvetett. Eszerint Németország egyesítése és teljes leszerelése mellett egyidejűleg kellene megtörténnie Németországnak az atlanti paktumból, Magyar-, Cseh- és Lengyelországnak pedig a varsói paktumból való kilépésének, vagy esetleg mindkét paktum egyidejű feloszlásának, és egyetemes európai biztonsági egyezmény létrejövetelének. Göncz valami olyat mondott, hogy egy ilyen terv az angolok részéről esetleg ősszel szőnyegre kerül. Én erre különösebb megjegyzést nem tettem, véleményemet nem is kérték, bizonyos, hogy mondtam valami olyat, hogy a terv egészében szimpatikus nekem. Göncz Árpádnak a fenti közlését megelőzően, talán március végén vagy április elején, Göncz Árpád azt közölte velem, hogy Cope közlése szerint nyugati diplomáciai körökben az a probléma vetődött fel, hogy vagy azonnal, vagy az ENSZ-nek esetleges Kádár-kormányt elítélő határozata esetén a nyugatiaknak indokolt volna a Kádár-kormánnyal a diplomáciai kapcsolatot megszakítani. Cope ezt a maga részéről nem helyeselt[e] – Göncz közlése szerint. Ezzel logikusan együtt járna, bár ezt ők magukra [nézve] sem gondolták végig, a Strasbourg-i bizottságnak²⁰ törvényes magyar kormánynak való elismerése. Cope maga is helytelenítette az egész elgondolást. Én kifejtettem, hogy az egész tervet nem helyeslem, mert bár nem értek egyet a Kádár-kormánnyal, de egy ilyen lépés elvágná Magyarország nyugati kulturális kapcsolatait is. Magyarországon nem segítene, csak arra volna jó, hogy hatásosan találják fel a nyugati közvélemény felé. Ezt a véleményemet továbbította Göncz Árpád Cope felé, aki azt örömmel fogadta. Utóbb még hallottam, hogy ez a kérdés lekerült a napirendről.

KÉRDÉS: Göncznek mi volt ezzel kapcsolatban az álláspontja?

FELELET: Ugyanaz, mint az enyém.

KÉRDÉS: Mi volt az Önök álláspontja a Strasbourg-i komitéval kapcsolatban?

FELELET: A Strasbourg-i komité megalakulása előtt már főleg Kéthly Annának az ENSZ-csapatokat követelő beszédeit, és Király Bélának a szovjet támaszpontokra vonatkozó nyilatkozatait egyértelműen helytelenítettük, mert úgy ítéltük meg, hogy az ilyen nyilatkozatok az általunk elgondolt konstruktív kiegyezés ügyét nem viszik előre, csak a nyilatkozattevők hazatérésének útját vágják el. A Strasbourg-i komité megalakulása után is helytelenítettük mint azt [mindazt], ami ilyen természetű nyilatkozat. Én egyébként a komité működéséről, munkájáról semmit sem tudok. Egyébként a komité megalakulását nem helytelenítettem, mert jónak tartottam, hogy az 1956. októberi események emigrációja háttérbe szorítsa a restaurációs és horthysta emigrációt. Persze, abban a feltevésben tartottam jónak, ha ők odakint is tudnak tartani egy demokratikus és szocialista irányvonalat. Láttam viszont azt a veszélyt is, hogy minél tovább tart az idő [sic], annál inkább el fognak szakadni a hazai realitásoktól.

KÉRDÉS: Göncz beszélt ezekről a kérdésekről Cope-pal?

FELELET: Semmit nem tudok róla, hogy beszélt volna, és nem is tartom valószínűnek.

KÉRDÉS: Az 1956. októberi emigrációt Ön nem tartotta restaurációs emigrációnak, persze az emigráció politikai részét értem ez alatt?

FELELET: Én az emigráció vezető egyéniségei közül sem Kéthly Annát, sem Kiss Sándort, sem Kővágó Józsefet nem tartottam restaurációs beállítottságúnak hírük és megnyi-

latkozásaik után ítélve, még ha nem is voltam mindenben egy politikai platformon velük. Király Béla politikai nézeteit nem ismertem, de restaurációs beállítottságáról nem tudtam. Az egész együtttest messziről nem restaurációsnak ítélem, és ma sem ebben látom a veszélyt, hanem az emigrációs eltorzulásban.

KÉRDÉS: Az októberi emigráció nyílt restaurációs szándéka, célja Nyugatra való távozásuk után – távozásuk előtt – a magyar nép többsége előtt ismert tény. Mégis minek alapján mondja Ön, hogy ők betartják a demokratikus és szocialista irányvonalat?

FELELET: Én az ő restaurációs célkitűzéseikről nem tudok, működésük mibenlétét nem kísértem figyelemmel. A magam számára s néhányszor beszélgetések során nem abban foglaltam állást, hogy ők milyenek, hanem abban, hogy milyeneknek kellene lenniök.

KÉRDÉS: A Strasbourg-i komité hazánk elleni támadásait, úgy az ENSZ felé, mint közvetlenül hazánkba küldött kémek útján – véleményem szerint – nem a demokratikus és szocialista irányvonal követelését jelenti. Mi erről a véleménye?

FELELET: Semmi szándékom nem volt velük együttműködni, csak azt gondoltam át, hogy mi az, amit nekik helyesen tenniök kellene.

KÉRDÉS: Ön, valamint Göncz részéről mikor merült fel az, hogy a Strasbourg-i komitéval kapcsolatba kellene lépni, illetve [az, hogy] a koalíció nyilatkozatát kijuttassák hozzájuk, hogy azt vegyék figyelembe?

FELELET: Emlékezetem szerint 1956. január végén Göncz Árpáddal beszélgetés közben arra az eredményre jutottunk, hogy semmiképpen sem szabad velük kapcsolatba lépni abban az értelemben, hogy ez valamiféle kölcsönös üzenetváltásokban, anyagki-cserélésében jelentkező kapcsolat legyen. Ellenben helyesnek tartottuk azt, hogy egyszeri üzenet formájában és a további kapcsolat kizárásával tájékoztassuk őket a decemberi közös nyilatkozatról és a felfogásunkról, afelől, hogy hogyan látjuk helyesnek az ő állásfoglalásukat.

KÉRDÉS: Miben állapotodnak meg Gönczcel, hogyan veszik fel velük a kapcsolatot, hogyan közlik a Strasbourg-i komitéval az Önök, vagyis a koalíció véleményét?

FELELET: A kapcsolat felvevésében nem állapotunk meg, de Göncz azt mondta, hogy a nyilatkozatot egy kísérőlevéllel, feljegyzéssel ki tudná juttatni. Nem közölte, hogy hogyan, én nem is kérdeztem, sőt emlékszem, hogy olyat mondtam neki, hogy nem is óhajtom tudni. Abban a meggyőződésben voltam, hogy valami disszidáló ismerőse viszi ki.

KÉRDÉS: Ki készítette a feljegyzést, mikor, [éls mit tartalmazott?

FELELET: Nagyobb részét én készítettem 1957. január végén, de Göncz Árpáddal átbeszéltem a szöveget. Tartalma a következő volt (nem volt címezve). 1. Közöltük a Közös nyilatkozatot és javasoltuk, hogy ne foglaljanak el olyan politikai álláspontot, mely a nyilatkozattal ellenkezik. 2. A nyugati környezet ellenére is tartsák magukat a nyilatkozat szocialista és demokratikus platformjához. 3. A nyilatkozat megegyezésszerű szellemének megfelelően egész politikájukat egy világpolitikai megegyezés feltevésére alapozzák, ne pedig világháború vagy ENSZ-háború feltevésére. Ne követeljenek ENSZ-csapatokat, vagy ENSZ-rendőrség mellett folyó választásokat. 4. Ne tegyenek szovjetellenes, vagy Szovjetuniót sértő nyilatkozatokat, mert ezzel csak hazajövetelük útját vágják el. Ez ellenkezne az egész megegyezésszerű kibontakozás gondolatával. 5. Ne helyezkedjenek az 1956-ot megelőző alkotmányjogi alapra, még [az] 1945-ösre sem, még kevésbé

horthysta vagy legitimista alapra. 6. Ne lépjenek politikai kapcsolatra olyan régebbi emigrációsokkal, akik ilyen politikai alapokon állanak. Általában tekintsék magukat az általunk forradalminak értékelt 1956-os események emigrációjának, külön, nem pedig az összes magyar emigráció egy részének. 7. Ne viselkedjenek ellenkormány módjára, és ne törekedjenek ilyenként való elismertetésükre. 8. Azt tekintsék feladatuknak, hogy ugyanúgy propagálják a nyilatkozatban foglalt demokratikus és szocialista kibontakozás és világpolitikai megegyezés programját a kapitalista Nyugat felé, ahogyan azt a nyilatkozat részesei próbálják itthon megtenni a Szovjetunió és a kommunisták felé. 9. Ezenkívül óvtuk őket felelőtlen itthoni akcióktól, és hangsúlyoztuk, hogy nem várunk választ, és sem levelezésbe, sem szervezett kapcsolatba nem akarunk lépni velük. 10. Még egy külön pontban, ott, ahol erről volt szó, hogy ne akarjanak emigrációs kormány lenni, írtam arról, hogy az én 1956. november 4[-én] tett nyilatkozatomnak az a kitétele, hogy Kéthly Annát tekintem a törvényes magyar kormány külföldi képviselőjének, a novemberi helyzetre vonatkozik, azóta az aktualitását veszítette, és nem találnánk kívánatosnak, ha ők erre az írásra akár az ENSZ előtt, akár másutt, most vagy később hivatkoznának.

KÉRDÉS: Kik ismerik ezt a feljegyzést?

FELELET: Szövegszerűen csak én és Göncz Árpád. Ezenkívül azt, hogy egy ilyen tartalmú feljegyzés kiment, közöltem Révész Andrással, akivel 1957. január eleje tájt ismerkedtem meg, és beszélgetésünk során főleg Kéthly Annával kapcsolatban beszéltünk az emigráció tévútjairól. Ezért a feljegyzés elküldése tájt annak tartalmát elmondtam neki, mert feltételeztem, hogy érdekli.

KÉRDÉS: Mi volt Révész válasza?

FELELET: Ő azt helyezte, úgy eljárásunkat, mind a feljegyzés tartalmát is.

KÉRDÉS: Más nem bír tudomással a feljegyzésről?

FELELET: Más nem tud róla.

KÉRDÉS: Kin keresztül jutott ki az anyag az emigráció vezetéséhez?

FELELET: Nem tudom. A feljegyzés elkészítése után az elkészített egyetlen piszkozati példányt adtam oda Göncz Árpádnak, és ő gazdálkodott vele tovább.

KÉRDÉS: A feljegyzéssel együtt hány példányban küldték ki a koalíció decemberi nyilatkozatát?

FELELET: Én úgy emlékszem, hogy egy magyar példányban, de lehetséges, hogy Göncz Árpád magyar és angol nyelvű szövegről tett vallomása helyes, mert indokolt, hogy ők odakint a külföldiekkel szemben ugyanazt a szöveget használják, mint amit mi itthon használtunk.

1957. augusztus 15.

KÉRDÉS: Mikor merült fel Önben, hogy az indiai követséggel felveszi a kapcsolatot?

FELELET: 1956. november első felében csupán az expoze és [a] tervezet átnyújtására szorítkoztam, kb. november 8-[a és] 11-e között. Ez alkalommal Csopra követségi titkár vette át tőlem az expozeit, és az átnyújtáson, valamint udvariaskodáson kívül más témánknak nem volt. Az indiai követséggel való kapcsolat felvételében nem állapodtunk meg. A kapcsolat felvételének gondolata 1956. december első napjaiban, a Közös nyilatkozat (december 8.) készítése során merült fel.

KÉRDÉS: Kivel beszélt Ön arról, hogy fel kívánja keresni az indiai követséget, és át fogja adni az expozét?

FELELET: Senkivel nem beszéltem meg, hogy az expozét át akarom adni az indiaiaknak.

KÉRDÉS: Mikor vitte el az expozét a követségre, kivel beszélt ott?

FELELET: Az expozét november 8-[a és] 10-[e] között vittem el, és Csopra követségi titkárral beszéltem. Az expozét az indiai követség II. [kerület] Borbolya u. 4. szám alatti épületébe vittem.

KÉRDÉS: Ezt megelőzően volt-e kapcsolata a követséggel?

FELELET: Semmiféle kapcsolatom nem volt.

KÉRDÉS: Miért vitte Ön el személyesen az indiai követségre az expozét, amikor a többi nyugati követségre mással vitette azokat el?

FELELET: Kizárólag azért vittem el személyesen az indiai követségre az expozét, mert a lakásomhoz a követség épülete közel volt. Közrejátszott az is, hogy politikailag az indiaiakhoz közelebb éreztem magam, mint a nyugatiakhoz.

KÉRDÉS: A november 4-ei nyilatkozatát is ez alkalommal adta át a követségnek?

FELELET: Igen, ez alkalommal adtam át az indiai követségnek november 4-ei nyilatkozatomat.

KÉRDÉS: Az expozé és [a] tervezet, valamint a nyilatkozat átadása hogyan történt? Milyen minőségben kereste Ön fel a követséget?

FELELET: Én először a követ iránt érdeklődtem, és amikor kiderült, hogy az nincs ott, akkor Csopra követségi titkárnak elmondtam, hogy én, mint a Nagy Imre-kormány államminisztere, november 4[-e] után még néhány napig bent maradtam a Parlamentben, és ezalatt egy nyilatkozatot bocsájtottam ki, és egy expozét és tervezetet készítettem, melyet az indiai követségnek át akarok nyújtani. Csopra ezt tudomásul vette, és az írásokat átvette, de beszélgetésbe láthatólag nem akart kezdeni, mert láthatólag elmenőben volt. Csopra megígérte, hogy az írásokat átadja a követnek.

KÉRDÉS: A nyilatkozattal kapcsolatban tett-e fel Önnek kérdést Csopra?

FELELET: Nem tett fel kérdést.

KÉRDÉS: Az expozét, valamint a nyilatkozatot azzal a céllal írta Ön, hogy a „magyar ügyet” öthatalmi konferencia elé vigye; közölte-e, hogy ebben milyen segítségre kérné fel az indiai kormányt?

FELELET: Valószínű, hogy a beszélgetés során az indiai közvetítés kérdése szóba került, de erre nem tudok visszaemlékezni.

KÉRDÉS: Ha a közvetítés kérdését nem vetette fel, illetve erre nem kérte fel az indiaiakat, akkor miért vitte el egyáltalán az expozét?

FELELET: Én magam az expozé készítésekor kezdettől fogva gondoltam arra, hogy az indiaiaknak az öthatalmi értekezleten a közvetítő szerepe kellene hogy jusson. Arra nem emlékszem, hogy erről Csoprának beszéltem-e.

KÉRDÉS: A nyilatkozat, valamint [az] expozé mellé fogalmazott-e Ön kísérőlevelet?

FELELET: Nem tudok visszaemlékezni, hogy levelet fogalmaztam-e, de majdnem bizonyos, hogy nem, mert az expozé levél megszólítású.

KÉRDÉS: Milyen szerepet szánt Ön Indiának a magyar belügyekbe való beavatkozásra, miért kérte fel őket?

FELELET: Én a magyar helyzetet egy nemzetközi kérdésnek ítéltam, s Indiának közvetítő szerepet gondoltam el.

KÉRDÉS: Ön az expozé készítésétől kezdve indiai közvetítésre gondolt, el is vitte az expozét a követségre, de hihetetlenül hangzik, hogy a közvetítésre mégsem kérte fel őket.

FELELET: Én nem azzal a gondolattal mentem a követségre, hogy ott egy formális diplomáciai aktust bonyolítsak le, hanem azért, hogy az expozét, amely többek között az indiai követhoz is intézve volt, más kézbesítő folytán [hűján] magam átnyújtsam. Az ekkor nem volt a fejemben, hogy az indiaiakat formális közvetítésre kérjem fel. Úgy ítélttem, hogy az expozé bevezetése külön indok nélkül is kifejezi az én szándékomat, illetve felkéri India kormányát a közvetítésre.

KÉRDÉS: Kérdéseket tett-e fel Önnek [Csopra] pártállásra, a kormányra, a katonai helyzetre vonatkozóan?

FELELET: Csopra a beszélgetés során semmilyen kérdést nem tett fel nekem.

KÉRDÉS: Ön előtt Csopra elolvasta-e az expozét?

FELELET: Nem olvasta el az expozét, én Csoprával angolul beszéltem.

KÉRDÉS: Történt-e Csoprával folytatott első beszélgetés[el] alkalmával valamilyen kérdésben megállapodás Önök között?

FELELET: Semmi megállapodás nem történt, [és] az se valószínű, bár nem kizárt, hogy telefonszámomat megadtam neki.

KÉRDÉS: Mennyi ideig folyt Önök között a beszélgetés?

FELELET: A Csoprával folytatott beszélgetés nem tartott tíz percig sem.

KÉRDÉS: Történt-e az indiai követségről megkeresés a nyilatkozat és [az] expozé elolvasása után, hogy azt megbeszéljék Önnel?

FELELET: Nem kerestek meg a követség részéről az átadott anyagokkal kapcsolatban.

KÉRDÉS: Kivel közölte Ön, hogy november első felében az indiai követségnek átadta a november 4-ei nyilatkozatot, valamint az expozét?

FELELET: Egyénekenként nem emlékszem külön arra, hogy Göncz Árpád kivételével az indiai követségen való jártamról kivel beszéltem. Mindazokkal, akikkel az expozéról részletesebben beszéltem, közöltem azt, hogy az indiai követségre is eljuttattam. Ilyenek voltak Göncz Árpád, Illyés Gyula, Féja Géza, Tamási Áron, Zsigmond Gyula, Farkas Ferenc, valamint talán Sebestyén László, Matits Lajos, Regéczy[Nagy] László.

KÉRDÉS: Ön az expozéban lerögzített kérdések közvetítésére kérte fel az indiai kormányt?

FELELET: Nem. Én az expozéban egyaránt fordultam a bevezetésben felsorolt öt hatalomhoz, akiről feltételeztem, hogy a magyar ügyben, vagy az ENSZ keretében, vagy azon kívül össze fognak ülni. Ilyen összeülésben természetesen Indiának a közvetítő szerep jutott volna a két álláspont között, de én se az expozéban, se más módon az indiaiakat közvetítésre nem kértem fel.

KÉRDÉS: Ki bízta Önt meg azzal, hogy ilyen diplomáciai lépéseket tegyen a magyar belpolitikai kérdésekben?

FELELET: Senki nem bízott meg ezzel. Úgy ítélttem meg, hogy annak következtében, hogy a kormány anélkül, hogy lemondott volna, akcióképtelenné vált. Nekem, aki a nyilatkozattal egy demonstratív lépést tettem, kötelességem képességem szerint egy konstruktív, reális kibontakozás megfogalmazását is megpróbálom.

KÉRDÉS: Milyen társadalmi erőkre, politikai erőkre támaszkodott Ön, amikor az expozéval házalt a követségeknél?

FELELET: Én személy szerint nem voltam abban a helyzetben, hogy társadalmi erők mozgatójának gondoljam magamat. Én a Nagy Imre-kormány tagjaként és nevében léptem fel abban a meggyőződésben, hogy ez a kormány számíthat a munkásság és [a] parasztság, [az] alkotó értelmiség társadalmi erőire, valamint az ifjúság, a hadsereg fegyveres erejére.

KÉRDÉS: Amikor Ön az indiai követségre vitte nyilatkozatát, valamint az expozét, akkor tudomással bírt Ön a Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány megalakulásáról és működéséről?

FELELET: Tudomással bírtam a Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány működéséről.

KÉRDÉS: Akkor kik között akart Ön kompromisszumos megegyezést létrehozni amerikai, angol, francia és indiai közvetítéssel, tárgyalással?

FELELET: Belpolitikailag én a kompromisszumot [a] többpártrendszeret elfogadó kommunista és a szocialista alapot elfogadó egyéb pártok és erők között képzeltem. Én meg voltam győződve [arról], hogy a Kádár-kormányban is van hajlandóság a többpártrendszer elfogadására, ha a szocializmus vívmányait a restaurációs erőkkel szemben biztosítottak látja. Külpolitikailag a kompromisszumot a Nyugat és a szovjet[ek] között képzeltem el úgy, hogy a Szovjetunió tudomásul veszi a többpártrendszeret, vagyis feladja a proletárdiktatúrát, mint a szocializmus magyarországi formáját, míg a Nyugat a magyar részről biztosítja, hogy emellett sem kint, sem bent a restaurációs erőket nem fogja mozgósítani.

KÉRDÉS: Ön ezek szerint a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt nem ismerte el, és Nagy Imre kormányának működése érdekében tette a követségek irányában intézkedéseit.

FELELET: Én nem saját személyemben tagadtam meg a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánytól az elismerést, mert erre lehetőségem sem volt, hanem kötelességemnek tartottam a Nagy Imre-kormány törvényességét elvileg fenntartani. Miniszteri minőségben november 4[-e] és 6[-a] között tárgyaltam, nyilatkoztam és tervezetet készítettem, november 7[-e], és 10[-e] és 12[-e] között pedig ezeket az írásokat gépeltem, köröztem és kézbesítettem. Ebben az időben már tárgyalásokat nem folytattam, és amint Nagy Imréhez írt levelem is mutatja, súlyt fektettem arra, hogy a tényleges kormánnyal szemben árnyékkormány-tevékenységet ne folytassunk.

KÉRDÉS: [Az] Ön tevékenysége ebben az időben Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány ellenes, a kormány ellen irányul.

FELELET: Teljes mértékben ezt elismerem. Tevékenységem a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány ellen irányult.

KÉRDÉS: Göncz Árpád mikor került kapcsolatba az indiai követséggel?

FELELET: November közepe táján közölte velem azt a gondolatát, hogy a Parasztszövetség²¹ nevében felkérné az indiaiakat a „magyar ügyben” való közvetítésre. Erre nézve mutatott nekem egy ritkán gépelt, kb. fél oldal terjedelmű szöveget. Én a gondolatot nem elleneztem, bár akkor nem láttam benne politikai fantáziát. Emlékezetem szerint a szöveget Göncz a követséggel való közlés előtt közölte velem.

KÉRDÉS: Ismertesse a Göncz Árpád által mutatott írást!

FELELET: Csak a közvetítésre való felkérés momentumára emlékszem, és arra, hogy a Parasztszövetség szerepelt aláíróként. Azt, hogy ki írta alá, nem tudom.

KÉRDÉS: Ön közölte Gönczcel azt, hogy volt az indiai követség, és beszélt ott Csopra követségi titkárral?

FELELET: Bizonyos, hogy beszéltem [erről], de nem tudok visszaemlékezni rá.

KÉRDÉS: Göncz kik között, kinek vagy kiknek a megbízásából akart közvetíteni?

FELELET: Ezt a kérdést Göncz nem tisztázta sem szóban, sem írásban. A közvetítés gondolatának lényege azonban az volt, hogy az indiaiak igyekeznek a Szovjetunió vezető államférfiait arról meggyőzni, hogy a november 4-ével magyar vonatkozásban elkezdődött politikai irányvonal a szovjet–magyar viszony tekintetében nem fog jó eredményre vezetni, és az október–novemberi események erői és képviselői között vannak olyan tényezők, amelyek nem szovjetellenesek, noha a november 4-ei politikát nem helyeslik.

KÉRDÉS: Mikor lett Göncznek rendszeres a kapcsolata az indiai követséggel? Göncz a követségi kapcsolata során milyen kérdésekről számolt be az indiaiaknak?

FELELET: Göncz Árpád kapcsolata emlékezetem szerint a Parasztszövetség kérésének átnyújtása után, november második felében alakult ki. Én november 23-a és 30-a között mindenféle tárgyalástól meglehetősen visszavonultam, és Gönczcel csak egyszer találkoztam. November végére Göncz kapcsolata az indiaiakkal teljesen kialakult, és erről többször beszélt. Az egyes beszélgetésekre külön nem emlékszem, de sorjában elmondta, hogy az indiai követség és Rahman ügyvivő az októberi eseményeket sokszor életveszélyesen közelről igyekeztek figyelni, és azokat egészükben forradalomnak ítélik. A Kádár-kormányt az indiaiak fenntartás nélkül elismerik, és vele barátságos érintkezést tartanak fenn. Az indiaiak a közvetítés kérdésében direkt igenlő választ nem adtak, de a magyar politikai kibontakozás kérdése iránt érdeklődnek, és először Khosla prágai követ, utána pedig Menon moszkvai nagykövet Budapestre fognak jönni. Említette, hogy az én expozémat az indiai követségen ismerik, és az benne van abban az anyagban, melyet Moszkvába küldtek Menon nagykövet részére. Göncz említette, hogy december elején Khosla, majd december közepén Menon Budapestre érkeztek, ő velük is beszélt. Ők is forradalomnak értékelik az eseményeket, de saját politikai felfogásuk érdekében a fegyveres harcnál többre értékelik a passzív, a tűrő és a kormányt elismerő magatartást. Említette azt, hogy Khosla és Menon is igyekeztek utcán, gyárakban, falvakban közvetlen benyomásokat szerezni, de ezek megszervezésében szerepe nem volt. A magyar helyzetre vonatkozó anyagot – közlése szerint – akkor vitt[el], amikor a decemberi közös nyilatkozat szövegtervezetét megmutatta. Említette, hogy amennyiben Khosla magyar politikusokkal beszélni fog, úgy velem is beszélni óhajt, utóbb azonban közölte, hogy Khosla politikusokkal nem beszélt, és ezt legfeljebb majd Menon fogja tenni.

KÉRDÉS: Ki vitte el és kiknek a megbízásából a decemberi közös nyilatkozatot az indiai követségre?

FELELET: A decemberi nyilatkozatot a nyilatkozat szerkesztőinek (Farkas Ferenc,²² Rácz Jenő,²³ Varga István²⁴ és én) megbízásából Göncz Árpád vitte el az indiai követségre. Emlékezetem szerint december 6-[a és] 8-a között már lényegében végleges, de formálisan nem lezárt szövegében. Emlékezetem szerint az indiaiak a szövegre megjegyzést nem tettek. Ellenben kérték, hogy a kísérőlevélbe vegyük be azt, hogy a közös nyilatkozatot a kormánynak vagy Dobi Istvánnak is megküldöttük. Ezt követően a végleges szöveget a kísérőlevéllel együtt ugyancsak Göncz Árpád vitte el egy pénteki napon, december 14-én.

KÉRDÉS: Megbeszélésen határozták el, hogy az indiai követségre viszik a közös nyilatkozat tervezetét?

FELELET: Nem emlékszem erre vonatkozó megbeszélésre, de azt hiszem, már az első érdemi megbeszélés során ebben egyező nézeten voltunk.

KÉRDÉS: Göncz ajánlkozott arra, hogy ő elviszi a vázlatot a követségre?

FELELET: Nem emlékszem, hogy ő ajánlkozott-e vagy mi kértük fel, de az tudott dolog volt közöttünk, hogy Göncznek kapcsolata volt a követséggel.

KÉRDÉS: A közös nyilatkozat ügyében hány megbeszélést tartottak?

FELELET: Emlékszem egy előzetes megbeszélésre, valószínűleg november 30-án a Pártszövetség helyiségében, ahol Farkas Ferenc, Rácz Jenő és én voltunk ott. 1956. december 2-án vasárnap a lakásomon szövegeztük a nyilatkozatot, majd december 4-én és valószínű 5-én két egymást követő megbeszélésen, melyen Farkas Ferenc, Varga István, Rácz Jenő és én voltunk ott, állapítottuk meg a végleges szöveget.

KÉRDÉS: Göncz a közös nyilatkozatnak hány példányát vitte el a követségre, és milyen nyelven?

FELELET: Emlékezetem szerint egy angol és kettő orosz [nyelvű] példányban, az utóbiból az egyiket a budapesti szovjet követségnek, a másik Moszkvába volt szánva.

KÉRDÉS: A nyilatkozat kísérőlevelét kik írták, mit tartalmazott, kik írták azt alá?

FELELET: A nyilatkozat kísérőlevelét a négy szerkesztő együtt fogalmazta. A szövege kb. a következő volt: „Nagykövet úr! A demokratikus pártok és magyar szervezetek a magyar politikai kibontakozásról szóló elgondolásaikat a mellékelt Közös nyilatkozatban foglalták össze. A közös nyilatkozatra vonatkozó elfogadó nyilatkozatokat írták alá, [a] Szociáldemokrata Párt, [a] Petőfi Párt (Nemzeti Pártszövetség), a Forradalmi Értelmiségi Bizottság, az Országos Parasztszövetség és a Magyar Írószövetség. (A Demokrata Néppárt nem volt felsorolva a közös nyilatkozatban.) A Független Kisgazdapárt vidéken tartózkodó vezetője, Kovács Béla és az időközben feloszlott [Nagy-budapesti] Munkástanács már előzőleg több ízben állást foglaltak a nyilatkozatban foglalt vagy avval egyező elvek mellett. Felkérjük [a] nagykövet urat, hogy a mellékelt példányok közül egyet a budapesti szovjet nagykövetségre, egyet pedig Moszkvába, a Szovjetunió kormányához eljuttatni szíveskedjék. Egyben felhatalmazzuk [a] nagykövet urat, hogy amennyiben az ügy érdekében jónak látja, másokkal is közölje. Megjegyezzük, hogy a nyilatkozat egy példányát eljuttattuk a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz és Dobi Istvánnak, az Elnöki Tanács elnökének.” Ezek után még néhány udvarias szó volt a kísérőlevelben az indiai kormány békeszeretéről, segítségéről. A kísérőlevelet Farkas Ferenc egyedül írta alá.

KÉRDÉS: Milyen céllal vitték a követségre a közös nyilatkozatot?

FELELET: A Közös nyilatkozatot azzal a céllal juttattuk el a követségre, hogy az indiaiakon keresztül meggyőzzük a szovjet kormányt arról, hogy Magyarországon a november 4-e óta foganatosított rendkívül népszerűtlen intézkedések nélkül, sőt, ezek nélkül sokkal könnyebben, el lehetne érni egy konszolidált, a Szovjetunióval szemben baráti és restaurációs erőnek teret nem engedő kormányzás lehetőségét.

KÉRDÉS: Önök közvetítésre kérték fel az indiaiakat?

FELELET: A szó szoros, nemzetközi jogi értelmében nem, mert ez csak két kormány között lehetséges. A szó általános, politikai értelmében igen, [ez] közvetítés, legalábbis annyiban, hogy az indiaiakat arra kértük, hogy igyekezzenek a közös nyilatkozat helyességéről a Szovjetunió vezetőit meggyőzni.

KÉRDÉS: A Magyarországon lezajlott események, és a törvényes magyar kormány által tett intézkedések november 4[-e] után a kibontakozást biztosították. Miért fordultak

Önök egy ország külképviselőéhez, illetve kormányához, amikor itt egy magyar belügynek a kérdéséről volt szó?

FELELET: Az volt a véleményünk, hogy a november 4[-e] óta megkísérelt kibontakozás, még ha a termelés és közrend konszolidálását el is éri, politikai és lelki megnyugvást nem fog eredményezni. Mi úgy ítéltük, hogy november 4[-e] után a magyar belső ügyekben való kibontakozás nem jöhet létre a Szovjetunió közreműködése és álláspontjának kihatása nélkül. Az indiaiakat azért kértük fel, mert egyrészt kilátástalannak látszott a szovjet tényezővel való direkt kapcsolat felvétele, másrészt úgy ítéltük, hogy India mind a Szovjetunió, mind Magyarország vonatkozásában egy olyan baráti ország, melynek véleménynyilvánítását, még ha belügről van is szó, senki sem fogja rossz néven venni.

KÉRDÉS: Milyen politikai erők és szervezetek, pártok nevében léptek Önök fel, hogy részt vegyenek a kormányban?

FELELET: A nyilatkozatot elfogadó pártok és szervezetek nevében.

KÉRDÉS: Milyen társadalmi berendezkedést akartak az [azt] elfogadó pártok és szervezetek?

FELELET: Szocialista demokráciának tudnám nevezni.

KÉRDÉS: Köztársasági államforma keretén belül?

FELELET: A köztársaság és [a] népköztársaság közötti különbséget nem tárgyaltuk meg. Minthogy elgondolásunk nem kapitalista, hanem szocialista demokráciát akart, a népköztársaságnak felelt meg, viszont nem proletárdiktatúra, hanem szocialista alapon álló többpártrendszer formájában.

KÉRDÉS: [Az] Önök terve tehát, ezek szerint, az volt, hogy indiai közvetítéssel vagy közbenjárással a magyar politikai élet fejlődését a proletárdiktatúra államformájának irányáról letérítsék, és a kommunista párt vezető szerepét megszüntessék?

FELELET: Mi békés eszközökkel a proletárdiktatúra és a kommunista párt vezető szerepe nélküli állami berendezkedésre törekedtünk, [mert] hogy a múlt súlyos hibái Magyarországon e két intézmény hitelét aláásták, és ezen a helyzeten a november 4[-e] utáni fejlődés nem változtatott. Döntő eszköznek erre azonban nem az indiaiak segítségét, hanem a Szovjetunió álláspont változásának elérését tekintettük.

KÉRDÉS: Az indiaiak tudták azt, hogy a proletárdiktatúra és [a] kommunista párt vezető szerepe nélküli koalíciós kormányzati formát, a nyilatkozatukban kifejtett „köztársaságot” akarnak elérni?

FELELET: Igen, az indiaiak tudták ezt.

KÉRDÉS: Mikor kereste Ön fel és kivel, kinek a közvetítése alapján az indiai követséget?

FELELET: 1956. december 15[-e és] 21[-e] közötti valamelyik nap délutánján Göncz Árpád közvetítésére, Farkas Ferencsel együtt. Göncz nem volt jelen.

KÉRDÉS: Az indiaiak kérték Gönczöt, hogy kérje fel Önöket, menjenek el a követésre tárgyalni, vagy Önök kérték?

FELELET: Se formális hívás, se formális ajánlkozás nem történt, ellenben Göncz Árpádnak és az indiaiaknak november végén vagy december elején foly[otatott] beszélgetései során már kialakult az, hogy esetleg Menon beszélni fog velünk. Végül is azt, hogy tényleg beszélni óhajt, valamint a beszélgetés időpontját az indiaiak szabták meg.

KÉRDÉS: Miről tárgyaltak Önök Menonnal, kik voltak jelen a beszélgetésen?

FELELET: A beszélgetés az indiai követségen, a Borbolya u. 4. szám alatti házban zajlott le, s azon Menon, Rahman, Bibó István és Farkas Ferenc voltak jelen. A beszélgetés

angolul és németül folyt. A beszélgetés során az egyik kérdés maga a közvetítés kérdése volt. A kérdést – a közvetítést – nem taglaltuk jogilag, [de] az jött ki, hogy ők a formális közvetítés kifejezését nem óhajtják használni, de Menon hajlandó volt arra, hogy a Közös nyilatkozatot a Szovjetunió kormányfőfijainak átadja. Ezzel kapcsolatban utalt arra, hogy a szovjet kormányfőfiakkal nincs módjában akkor találkozni, amikor akar, hanem meg kell várni az erre adódó alkalmat. Szó esett továbbá az októberi eseményekről, és arról, hogy azt ők forradalomnak értékelik. Szó esett továbbá arról, hogy a fegyveres harcnál ők a maguk passzív módszereit többre értékelik. Ezzel kapcsolatban Menon nagyon hangsúlyozta, hogy amennyiben az ellenzék a kormányba[n] való részvétellel felszólítják, azt el kell fogadni. Ezzel kapcsolatban példának említette azt, hogy annak idején Gandhi kifejezetten utasította Nehrut, hogy vegyen részt olyan angol vezetés alatt álló politikai kormányban, melynek politikájával egészében szemben álltak. Ezzel kapcsolatban, főleg én, azt fejtegettük neki, hogy [ez] az itteni helyzetben nem ilyen egyszerű, mert a kormány nem fogadná el [a] közreműködést alapvető nézeteinek fenntartása mellett. Végül kérdeztük Menont, hogy hogyan ítéli meg azt, hogy a Közös nyilatkozatot a szovjet kormány hogy fogja fogadni, ő azonban erre semmi határozottat nem mondott, csak azt, hogy ő ezt maga sem tudja.

KÉRDÉS: A beszélgetés fő kérdése a Közös nyilatkozat volt. Tisztázták-e a beszélgetés során, hogy milyen irányban akarnak menni, milyen változást akarnak Önök elérni? Egész politikai akciójuk tulajdonképpeni célját tömören rögzítették-e?

FELELET: Nem emlékszem, hogy a közös nyilatkozatról tartalmilag sokat beszélünk volna, de ez a beszélgetés során többé-kevésbé magától értetődően szóba került, hogy mi a szocialista vívmányok fenntartását parlamenti többpártrendszer, és a pártok egyenjogúsága mellett képzeltük el, és ezt rögzítettük a Közös nyilatkozatba[n].

KÉRDÉS: Menon és Rahman milyen érveket vetett fel amellet, hogy Magyarországon „forradalom” zajlott le?

FELELET: Nem vita formájában került a kérdés szóba, tehát nem emlékszem érveikre. Emlékezetem szerint szó került az ifjúság és a munkásság „döntő” szerepéről.

KÉRDÉS: Menon mivel indokolta a magyar politikai életet figyelembe véve, hogy az esetleges kormányban való részvétellel irányuló felszólítást fogadják el, s mi volt az Önök véleménye ezzel kapcsolatban?

FELELET: Nem annyira az indokaira emlékszem, mint inkább arra a törekvésre, hogy a magyar kormánnyal szemben teljességgel lojális legyen, és a magyar ellenzék elutasító magatartását enyhíteni igyekezzenek.

KÉRDÉS: Az aláíró pártok kérdéséről miről, vagyis milyen tájékoztatást adtak Ön és Farkas?

FELELET: Nem emlékszem, hogy mi a többi aláíró partnerről tájékoztatást adtunk volna. Emlékezetem szerint szó esett arról, hogy a szociáldemokraták kitértek-e [a] Menonnal folytatott beszélgetés elől.

KÉRDÉS: Farkasnak milyen szerepe volt a Menonnal, Rahmannel folytatott beszélgetés során?

FELELET: Nem tudom elválasztani a szerepü[n]ket, mert felváltva beszélünk.

KÉRDÉS: Farkas előadta-e a kormányzó főtanácsi tervét, amely a közös tervezetben is benne van?

FELELET: Emlékezetem szerint ez a téma nem került szóba.

KÉRDÉS: Farkas beszélt-e arról, hogy mely pártokkal folytatott beszélgetést, illetve tartott kapcsolatokat?

FELELET: Nem beszélt erről.

KÉRDÉS: A beszélgetés idején feloszlattott Nagy-budapesti Munkástanácsról mit beszéltek, mivel a nevükben is nyilatkoztak?

FELELET: Nem emlékszem, hogy beszélünk-e erről.

KÉRDÉS: Mennyi ideig tartózkodtak Önök a követségen?

FELELET: Az indiai követségen Farkas Ferencsel együtt 17 órától kb. 19 óráig voltunk ott.

KÉRDÉS: Mi volt az Ön és Farkas Ferenc véleménye a beszélgetés befejezésekor a követtel folytatott beszélgetésről?

FELELET: Az volt a véleményünk, hogy egy jól sikerült beszélgetés volt, tekintve, hogy Menon vállalta az átadást. Hosszasan erről nem beszélünk.

KÉRDÉS: Kik bízták meg Önöket azzal, hogy a kormánnyal szemben álló ellenzék nevében külföldi követséggel tárgyaljanak?

FELELET: Magunk felett álló erőktől erre nem kaptunk megbízást.

KÉRDÉS: Volt ebben az időközben az országnak törvényes kormánya?

FELELET: Igen.

KÉRDÉS: A kormánnyal és annak politikájával szembeni állásfoglalással, céllal miért mentek el az indiaiakhoz?

FELELET: Mert az volt a véleményünk, hogy a november 4[-e] óta folyó politikai irányvonal nem tudja elérni az ország politikai és lelki megnyugvását, és ezen csak az segít, hogyha a Szovjetunió [meg]változtatja álláspontját.

KÉRDÉS: Kik tudnak arról, hogy Ön és Farkas az indiai követségen volt, és [hog] ott miről tárgyaltak?

FELELET: Göncz Árpád, tekintve, hogy ő közvetítette a találkozást, Tamási Áron, Féja Géza, valószínűleg Zsigmond Gyula²⁵ és Matits Lajos²⁶. Nem tisztáztuk sohasem elvileg, sem nem szögeztük le, hogy a nyilatkozat aláíróinak beszámolunk. Valószínű tud[ott] róla Illyés Gyula is, de abban állapodtunk meg Farkassal, hogy nem beszélünk a találkozásról.

KÉRDÉS: Mikor, kinek a közvetítésével, kérésére és hol jött létre a második találkozás Menonnal, kik vettek azon részt?

FELELET: A második találkozás Menonnal Göncz Árpád közvetítésével, valószínű, [hog] 1957. január 7-én vagy 8-án este 19 és 20 óra között történt a margitszigeti Nagyszállóban. A formális kezdeményezést nem tudom meghatározni, mert mikor az előző találkozáskor elváltunk, szó esett arról, hogy Menon újból Budapestre fog jönni, és közli, hogy mit végzett, azt azonban nem szögeztük le, hogy [ez] milyen formában fog történni. A beszélgetésen jelen voltak Menon, Rahman, Göncz Árpád és én. A beszélgetésre való hívás Farkas Ferencnek is szólt, de ő nem tudott kijönni, mert kiment a délután folyamán Szentendrére²⁷. Az indiai követség kocsit küldött értem, arra, hogy a kocsiba[n] Göncz Árpád benne volt-e, élesen visszaemlékezni nem tudok, az bizonyos, hogy haza egyedül vitt a kocsi.

KÉRDÉS: Miért hívta Önt és Gönczöt oda Rahman, Menon, [és] mit közölt Önnel? Ismertesse a beszélgetés lefolyását!

FELELET: A hívás Menon részéről indokolva nem volt, de az összejövetel célja nyilvánvalóan az volt, hogy Menon beszámoljon arról, hogy mit végzett Moszkvában, más-

részt az, hogy megtudja, hogy látjuk mi a közös nyilatkozatban foglalt elgondolások lehetőségét a január 7-i [6-ai] kormánynyilatkozat²⁸ után.

A beszélgetés tartalma ennek megfelelően az volt, hogy Menon először közölte, hogy a közös nyilatkozatot átadta Bulgaryin marsallnak, aki azt átvette, de elzárkózott azelől, hogy beszélgesse vagy tárgyaljon a dolgokról. A Közös nyilatkozatról azt közölte még, hogy a Közös nyilatkozatnak nincs kedvező fogadtatása, de mi ezt amúgy is következtettük a Budapesten, 1957. január elején lezajlott öthatalmi találkozó²⁹ kommunikációjából. Erről részletesebben több szó nem esett. Ezután a kormánynyilatkozattal kapcsolatban kérdezte tőlünk, hogy hogy[an] látjuk mi ezek után a Közös nyilatkozatban foglalt tervek lehetőségét, és e tekintetben mit látunk kedvező momentumnak. Menon úgy látta, hogy a január 7-i [6-ai] kormánynyilatkozat erre nézve egészében nem kedvező. Mi is ezen a véleményen voltunk. Nézetünket arra alapoztuk, hogy a proletárdiktatúra minden eddiginél élesebb hangsúlyozása, valamint a más pártbeliek, valamint [a] pártonkívüliek esetleges bevonására vonatkozó passzus szövegezése arra enged következtetni, hogy nemcsak a többpártrendszer semmilyen formájára nincs hely, de a fennálló pártok (Nemzeti Parasztpárt és Független Kisgazdapárt; méginkább a Szociáldemokrata Párt) legális működése is megszűnik. Utaltam még arra, hogy a parasztság szempontjából hátrányosnak ítélem még azt a pontot, mely a tagosítással kapcsolatos igazságtalanságok helyrehozását csak egészen kirívó esetekben engedi meg. Menon a beszélgetés során pozitív momentumként ítélte meg a kisipar, [a] kiskereskedelem engedélyezését. Én azt a pontot, mely a kulturális szabadságra utalt, méltattam. Én még a következőkben egész általánosságban kifejtettem azt a nézetemet, hogy mind a nyugati világ, mind a kommunista országok egységes fejlődésének és közeledésének az útja csak a szocializmus, és [a] demokratikus szabadságjogok érvényesülése lehet.

KÉRDÉS: Menon kérdezte-e Öntől ez alkalommal a pártokról, a nyilatkozat aláíróival kapcsolatosan?

FELELET: Nem emlékszem, hogy kérdezett volna, én [arra] sem emlékszem, hogy tájékoztattam volna őt arról, hogy a Parasztpárt működését szünetelteti.

KÉRDÉS: Menonnak más politikai kérdései nem voltak Ön felé?

FELELET: Nem volt[ak].

KÉRDÉS: Ön tárgyalt-e még a második beszélgetés után Menonnal vagy Rahmannel?

FELELET: Menonnal nem beszéltem többet, Rahmannel csak áprilisban beszéltem, amikor Bannerjee indiai újságíró Magyarországon tartózkodott.

KÉRDÉS: Ön kiket tájékoztatott arról, hogy másodszor is beszélt Menonnal?

FELELET: Emlékezetem szerint kizárólag Farkas Ferencet, és abban állapotunk meg, hogy nem fogunk erről senkit tájékoztatni.

KÉRDÉS: Göncz Árpád hány esetben tárgyalt Menonnal?

FELELET: Erről csak annyit tudok, hogy Göncz Árpád beszélt Menonnal, a mi Menonnal történt beszélgetésünk előtt.

KÉRDÉS: Göncz hány esetben tárgyalt, és milyen kérdésekről Rahmannel?

FELELET: Göncz – közlése szerint – először Rahmannel november közepén beszélt, a közvetítésre való felkérésre vonatkozó írás kapcsán. Majd beszélt Rahmannel egyszer, amikor a prágai követ [Khosla] itt volt, egyszer, amikor a Közös nyilatkozat szövegét megmutatta, egyszer, amikor átadta, egyszer, amikor a Menonnal való első találkozásunkat megbeszélte, egyszer karácsony előtt, amikor a Közös nyilatkozatnak a postai elkül-

déséről volt szó. Egy esetben, amikor a Menonnal való második találkozást beszélte meg, és egyszer a találkozás alkalmával. 1957. januártól kezdve tudomásom szerint nem beszélt az indiaiakkal; hogy áprilisban Bannerjee ittlétekor beszélt-e Rahmannel, azt nem tudom.

KÉRDÉS: Az indiai követségre juttatott Közös nyilatkozatot Rahman mikor adta át az ENSZ Ötös-Bizottságának³⁰ dokumentumként?

FELELET: Az időpontot megnevezni nem tudom, [csak] a tény, hogy nekem Göncz Árpád említette azzal, hogy a nyilatkozatot állítólag Bécsben, a ceyloni kiküldött kapta meg. Említette Göncz azt is, hogy Hammarskjöld helyettesének is átadták a nyilatkozat egy példányát.

KÉRDÉS: Göncz mikor közölte Önnel, hogy az indiai követséggel [követségen] keresztül anyagokat juttatott ki külföldre?

FELELET: Göncz soha nem tett nekem ilyen közlést.

KÉRDÉS: Milyen „emlékeztetőt” készített Ön, amelyet Göncznek adott, és az az indiai követségre vitte azt?

FELELET: Nem tudok rá visszaemlékezni, előfordult Göncz és én közöttem, hogy valamilyen véleményemet vagy én pár sorban lerögzítettem, vagy ő azokról feljegyzést készített.

KÉRDÉS: Göncz Árpád az indiai követség részére a magyar pártokról tájékoztatót készített, illetve beszámolt, s mi volt ebben, a pártokról való nézetek összeállításában az Ön szerepe?

FELELET: Én Gönczcel a pártok helyzetéről és jellemvonásáról több ízben beszéltem, de nem tudok arra visszaemlékezni, hogy az indiaiak részére adandó tájékoztatás céljából e kérdést megbeszéltük volna, bár az sem lehetetlen, hogy megtörtént. Általában tudomással bírtam arról, hogy novembertől januárig Göncz a magyar politikai események alakulásáról, annak tényezőiről s néha személyeiről is beszélgetéseket folytat Rahmannel anélkül, hogy én ezekről s tartalmukról közelebbit felidézni tudnék. 1957. január és április között az volt a határozott benyomásom, hogy az indiaiakkal való kapcsolata egészen ritka lett. Kérdést nem tettem fel neki erre nézve, de emlékezetem szerint Bannerjee látogatásáig nem tett nekem említést Rahmannel való közbeeső beszélgetésekről.

KÉRDÉS: Mikor, és kinek a kezdeményezésére került kapcsolatba Ön Bannerjee indiai újságíróval?

FELELET: 1957. április 10-e körül Göncz Árpád közölte velem, hogy Budapestre érkezett Bannerjee újságíró, és velem is akar beszélni. Ezt Bannerjee vagy Göncz vagy Rahman javaslatára tette. Én a vele való találkozásba szívesen belementem, mert ekkor készül a „[A] magyar helyzet és a világhelyzet” című cikkemnek indiai újságban való elhelyezését szerettem volna megbeszélni vele. Első ízben Göncz Árpád vezette fel lakásomra Bannerjeet. Emlékezetem szerint, Göncz ezt követően hamarosan elment. Ezt követően még két alkalommal Bannerjee egyedül jött hozzám. Egy esetben [az] utcán is találkoztam Bannerjeevel, a Margit körúton, ez a találkozás véletlen volt.

KÉRDÉS: Ismertesse Bannerjeevel folytatott első beszélgetés[é] tartalmát!

FELELET: A beszélgetés legfőbb tárgya az októberi események értékelése volt, melyeket ő is határozottan forradalomnak értékelt. Én erre vonatkozóan az ifjúság és a „munkásság” részvételéről beszéltem neki. Kifejtettem továbbá a szocialista demokráciára

vonatkozó azokat az elgondolásokat, melyeket az expozéban és készülő cikkemben rögzítettem. Ezeket ő helyesléssel fogadta. Említette, hogy Kádár Jánostól interjút kért. Valószínű már ekkor említettem Bannerjeenek készülő cikkemnek indiai újság részére való kijuttatási tervemet, amit ő elvben vállalt.

KÉRDÉS: Miért jött Bannerjee Magyarországra?

FELELET: Nekem azt mondta el, hogy mint a szuezi ügyben kiküldött tudósító[nak], Athénben járván, társaságban egy nyugati újságíró azt mondta, hogy miért nem nézi meg a szuezi helyzet mellett a magyar helyzetet is. Bannerjee kifejtette, hogy ő szívesen megnézné, s erre egy jelen lévő magyar diplomata kilátásba helyezte ebben segítségét, amit aztán meg is kapott.

KÉRDÉS: Miben állapodtak meg Önök Bannerjееvel az első találkozás során?

FELELET: Bannerjееvel egy következő találkozás időpontjában állapodtunk meg, amely április 15[-e] és 20[-a] között lehetett.

KÉRDÉS: Ismertesse a második találkozón folytatott beszélgetést!

FELELET: A találkozás április 15[-e] és 20[-a] között jött létre. Ekkor beszélt Kádár Jánosnál tett interjújáról, amiből csak arra emlékszem, hogy Kádár Jánosnak ő felemlítette a többpártrendszer mellett állítólag november közepén tett kijelentését, amire Kádár János tagadóan válaszolt. Ez a válasz őt nem elégitette ki. Én azt mondtam ezzel kapcsolatban, hogy egy ilyenféle kijelentésre én is emlékszem, bár pontos szövegét nem tudom, viszont ez a kijelentés emlékezetem szerint olyan volt, hogy a kommunista párt vezető szerepét nem zárta ki. Bannerjee ez alkalommal is nagyon élesen nyilatkozott az angolok szuezi akciójáról. Ezenkívül beszélünk ismét az októberi eseményekről, és saját politikai elgondolásomról. Ekkor beszélünk meg egy harmadik találkozót egy vasárnapra, április 21-re.

KÉRDÉS: A beszélgetés alatt készített-e jegyzetet Bannerjee?

FELELET: Nem tudok erre visszaemlékezni.

KÉRDÉS: Az Ön saját politikai elgondolásai alatt mit közölt Bannerjееvel, tekintve, hogy Ön azt vallotta, hogy január 8[-a] után politikai célja nem volt.

FELELET: Én nem saját politikai céljaimról beszéltem, hanem arról az elvi meggyőződésemről, hogy a Nyugatnak a szocializmus irányába, a kommunista országoknak a demokratikus szabadságjogok irányába kell fejlődniök.

KÉRDÉS: Ismertesse Bannerjееvel folytatott harmadik beszélgetését!

FELELET: Bannerjeenek ez a látogatása elsősorban családi látogatás volt, kifejezetten az a céllal, hogy Bannerjee beszéljen nekünk Indiáról. Az előző látogatásai alkalmával felvetett politikai témák is szóba kerültek, de ezek között hangsúly csupán azon volt, hogy ekkor beszéltem neki tartalmilag „A magyar helyzet és a világhelyzet” című cikkemről. Emlékezetem szerint a cikk vázlatát mondtam el neki, vagyis először a négy pesszimista tételt, azután a négy optimista tételt. Bannerjee ekkor említette, hogy Rahman ügyvivő mondta, hogy szívesen beszélne velem, mire én azt feleltem, hogy éppen a cikk vonatkozásában én is szívesen hallanám Rahman véleményét. Ez alkalommal megbeszéltük, hogy még Bannerjee elutazása előtt elmegyek a követségre, és hármásban beszélünk.

KÉRDÉS: A Bannerjееvel való harmadik találkozás idején az Ön cikke már készen volt?

FELELET: A cikkem majdnem végleges szövegében volt, és oda volt adva angol fordítás céljára.

KÉRDÉS: Mikor jött létre Rahmannel és Bannerjeevel a találkozó?

FELELET: Emlékezetem szerint, április 25-én az indiai követségen este fél 8 és fél 9 között. „A magyar helyzet és [a] világhelyzet” című cikkem teljes gondolatmenetét elmondtam nekik. Én kérdeztem Rahman véleményét a cikk tartalmára, esetleges indiai megjelenésére, és Indián kívüli visszhangjára nézve. Rahman a cikkekre, vagy annak egyes részeire nézve konkrét bíráló vagy helyeslő megjegyzést – emlékezetem szerint – nem tett, hanem legfőképpen a cikk megjelenésének reám való veszélyességét hangsúlyozta, arról lebeszél. Rahman beszédéből azt értettem [meg], hogy a cikk számára nem számít jó visszhangra [sic]. Az a benyomásom volt, bár erre nézve direkt kérdést nem tettem fel, hogy a cikk kijuttatását nem szívesen vagy egyáltalán nem vállalná.

KÉRDÉS: A cikkel kapcsolatos tájékoztatója alapján Rahman teljesen megismerte a cikket?

FELELET: Igen.

KÉRDÉS: A cikkel kapcsolatban közölte-e, hogy kinek mutatta már meg?

FELELET: Ez alkalommal sem Kovács Béláról, sem Erdei Ferencről nem beszéltem. Azt hiszem, hogy azt említettem, hogy Göncz Árpád ismeri a cikket.

KÉRDÉS: Mikor adott Ön teljes példányt az indiaiaknak, és kinek?

FELELET: Nem mutattam teljes példányt.

KÉRDÉS: Az indiaiak az angol fordítást nem is kapták meg?

FELELET: Nem kapták meg.

KÉRDÉS: A cikk ügyében Rahmannel folytatott beszélgetés[el] után Ön az indiaiakkal nem is tárgyalt?

FELELET: Nem.

KÉRDÉS: Milyen kapcsolata volt a fentiekén kívül az indiaiakkal?

FELELET: A követségen való beszélgetés utáni napon, Bannerjee elutazásának napján, az utcán találkoztam vele, és lekísértem a Török utcai villamosállomásig. Bannerjee közölte, hogy Algériába szeretne menni, ha kap a franciáktól beutazást. Közölte azt is, hogy Rahman mindig tudni fogja az ő címét, s ha én az ő lebeszélésük ellenére mégis kijuttatom a cikket hozzá, ő meg fogja próbálni azt indiai újságban elhelyezni. Ez volt Bannerjeevel az utolsó beszélgetésem, és az indiaiakkal az utolsó kapcsolatam.

KÉRDÉS: Kik tudtak arról, hogy Ön kapcsolatban állt az indiaiakkal?

FELELET: A cikkel kapcsolatos kapcsolatokról csak Göncz Árpád tudott. A követség-gel való kapcsolatokról, mely Rahmannel fennállt, [és] két találkozásra vonatkozott, tudott [róla] Farkas Ferenc, Féja Géza, Tamási Áron, Illyés Gyula, Zsigmond Gyula, Matits Lajos, Sebestyén László³¹.

KÉRDÉS: Bannerjeenek mikor, milyen tartalmú cikkét nézte Ön át a követségen, és mit javított rajta?

FELELET: Mikor a követségen voltam, Bannerjee mutatott nekem [egy] kb. 10-15 oldalnyi fogalmazványt, amit én átfutottam, két vagy három helyen tettem rá megjegyzést, két helyen valamilyen más szöveget javasoltam. A cikk egyik részében a magyar kibontakozás lehetőségéről szólva nem kommunistáknak a bevonását vetette fel, és ezzel kapcsolatban Kovács Béla nevét megnevezte. Én erre azt a megjegyzést tettem, hogy talán nevet nem kellene említeni. Emlékezetem szerint ő azt mondta, hogy marad a szövegénél.

1957. június 3.

KÉRDÉS: Ismertesse a „tervezet” kivonatos szövegét, melyet 1956. november 6-án írt!

FELELET: A tervezet hat pontra tagozódott. Az első pontban kormányzási kiindulópontként Nagy Imre miniszterelnökségének elfogadását javasoltam. Nagy Imréről akkor azt hittem, hogy a szovjet követségen van, és feltételeztem, hogy folyamatos tárgyalásokban áll felelős szovjet tényezőkkel. A második pontban külpolitikai megoldásként kétféle megoldást vetek fel. Az egyik szerint Magyarország kilép a Varsói Szerződés katonai részéből, de benne marad annak nem katonai részében, azzal a kiegészítéssel, hogy ugyanilyen feltételek mellett kívánatos volna a Varsói Szerződésbe Jugoszláviának is belépni. A másik megoldás, arra az esetre, ha a Varsói Szerződés tagállamai nem helyeselnék a féltagságnak ezt a formáját, az lett volna, hogy Magyarország külön kétoldalú szerződéssel tisztázza a Szovjetunióval való viszonyának tartalmát és formáját. A harmadik pont az alkotmányjogi javaslatok megoldását tartalmazta, lényege az volt, hogy az állami, [a] kormányforma és [a] társadalmi forma kérdései ne legyenek szabad választások tárgya[i], és ne lehessen ennek alapján köztársaság-ellenes, demokráciaellenes és szocializmusellenes demagógiát kifejteni, hanem ezeket a kérdéseket egy előzetesen összeülő forradalmi nemzetgyűlés döntse el, meg nem másítható alkotmánytörvények formájában. A törvények leszögezték volna először Magyarország köztársasági államformáját. 1946. évi I. tc.-re nem azért utaltam, mintha kapitalista köztársaságra gondoltam volna, hanem azért, mert ez volt Magyarországon a köztársaság államformájának végleges megalapozása, továbbá azért, mert az volt a véleményem, hogy az 1949. évi népköztársaságra való hivatkozás egyben az egypártrendszerre való hivatkozást is jelentené, amit az előzmények után hitelt vesztettnek tartottam.

A következő[k]ben Magyarország demokratikus és parlamentáris kormányformáját javasoltam leszögezni, az 1848-as törvényekre való hivatkozás itt sem az akkori egész helyzethez való visszatérést jelentette, hanem csupán utalást arra a történelmi pillanatra, amikor Magyarországon először létesült felelős parlamenti kormány. A továbbiakban leszögezésre került a szocializmus, mint társadalmi forma, ami jelenti a nagybirtok és egyáltalán a kizsákmányoló birtok kizárását, az államosítások fenntartását és a kisiparnak és kis magántulajdonnak a kizsákmányolás tilalmának korlátai közötti szabadságát. További rendelkezést javasoltam arra nézve, hogy bármiféle igazságtalanság jóvátétele semmiféle vonatkozásban nem jelentheti megszünt gazdasági hatalmi helyzetek visszaállítását. Javasoltam továbbá az egyház és [az] állam elválasztásának, és [a] vallás szabadságának alkotmányjogi biztosítását. A negyedik pontban egy feltételezhető kommunistaellenes és munkáskáder-ellenes demagógia elhárítására gondolva, javasoltam olyan rendelkezéseket, hogy senkit se lehessen büntetni olyan cselekedetért, melyet becsületes politikai meggyőződésből követett el, még ha formailag át is hágott bizonyos jogszabályokat. Intézkedéseket javasoltam ezenfelül, hogy a közigazgatás és a gazdasági igazgatás esetleges reformja ne irányulhasson a munkáskáderek, és általában a diplomával nem bíró munkáskáderek ellen. Az ötödik pontban merőben példaképpen, bemutattam azt, hogy milyen szakaszokban lehetne az előzőkben javasolt intézkedéseket, és a szovjet csapatok kivonását úgy összekapcsolni, hogy ennek során a Szovjetunió menet közben is meggyőződhessen arról, hogy a javasolt újjárendezés zökkenők nélkül keresztülvihető és tartós lesz. A hatodik pontban kifejtettem, hogy általános választásokra csak

több hónappal mindennek lebonyolítása után kerülhet sor; úgy, hogy a választások során ne indulhasson párt, mely a fentiekben leszögezett állami és társadalmi formát vitássá akarná tenni. Egyben leszögeztem, hogy a választásokhoz semmiféle ENSZ-csapatokra vagy rendőrségre szükség nincsen.

KÉRDÉS: Kik kapták meg az Ön tervezetét?

FELELET: Elküldtem a tervezetet Bakos Ferenc útján a Nagy Imre-kormány elérhető tagjaihoz, továbbá a francia kultúrattasé útján a három nyugati nagyhatalom követéhez. Az indiai követséghez pedig, mely lakásunkhoz közel feküdt, magam vittem el. A szovjet követségre nem tudtam utat, az volt a szándékom, hogyha Nagy Imrével érintkezésbe jutok, ezt vele fogom megbeszélni.

KÉRDÉS: Mikor vitte el Ön az indiai követségre a tervezetet?

FELELET: Pontosan az időt meghatározni nem tudom. Abban biztos vagyok, hogy november 11[-e] előtt vittem el. A tervezetet november 8-án készítettem el, tehát november 8-án vagy 9[-én] vagy 10-én vittem el.

KÉRDÉS: A Petőfi Párt tagjai, vezetői közül kinek adta át a tervezetet és mikor?

FELELET: Arra emlékszem, hogy Farkas Ferencnek átadtam olvasásra. Előttem elolvasta, de úgy emlékszem, nem tartotta magánál. Ez november vége felé történhetett, akkor, amikor a tervezetet [tervezetem] Bakos Ferenc útján már ettől függetlenül többekévéssé elterjedt és ismert volt. Ebben az időben a Bimbó u. 43. szám alatt, sógoroméknál, Szacsvey Ferencéknél laktam.

KÉRDÉS: A tervezetet az FKgP tagjai, vezetői közül kinek adta át?

FELELET: Bakos Ferenc útján Tildy Zoltánnak és Kovács Bélának küldtem el, más kisgazdapárti vezetőnek nem adtam át.

KÉRDÉS: Kinek mutatta meg a tervezetet?

FELELET: Határozott véleményt mondani nem tudok, emlékezetem szerint Féja Gézának, Tamási Áronnak, Ravasz Lászlónak,³² Rácz Jenőnek, Markos Györgynek.³³

KÉRDÉS: Mi volt a tervezetről a véleménye azoknak, akiknek azt megmutatta?

FELELET: Nem mindenkinek a véleményére emlékszem pontosan. A legtöbben nagy vonalakban helyeselték. Kifejezett ellenvéleménye volt Farkas Ferencnek, aki egyrészt helytelenítette a Nagy Imre miniszterelnökségének kibontakozási alapként való javasolását, másrészt súlyosan helytelenítette, hogy én a tervezetet a három nyugati követségnek elküldtem.

KÉRDÉS: A Nagy Imre-kormány minisztereitől, akiknek elküldte a tervezetet, nem kapott választ?

FELELET: Formális választ nem kaptam, [idősebb] Antall József említette nekem, hogy Kovács Béla megkapta a tervezetet, és ezzel kapcsolatban rólam dicsérőleg nyilatkozott, de hogy a tervezettel magával és részleteiben mennyiben értett egyet, vagy sem, erről nem volt szó. Tildy Zoltánnal decemberben találkoztam, Fischer Józseffel (Szociáldemokrata Párt) januárban, mindketten közölték, hogy tudnak a tervezetről, de különösebbet nem szóltak hozzá, annál is inkább, mert ekkorra a decemberi Közös nyilatkozat a tervezetet túlhaladottá tette.

KÉRDÉS: Megjelent-e ez a tervezet szövege a külföldi sajtóban?

FELELET: Nincs tudomásom [arról], hogy megjelent volna.

KÉRDÉS: Külföldi rádió ismertette-e az Ön tervezetét?

FELELET: Bizonyosan nem tudom, hogy ismertette-e. Az volt a benyomásom, hogy a

külföldi rádiókat hallgató emberek összekeverik a november 4-ei nyilatkozatomat és a tervezetet, és így nem volt tiszta képem [arról], hogy az utóbbit bemondták-e.

KÉRDÉS: Csoportosan megvitatta-e valakikkel a tervezetet?

FELELET: Nem vitattam meg, már csak azért sem, mert Farkas Ferencnek ellenvéleménye volt.

KÉRDÉS: Hogyan került az Ön tervezete a [Nagy-]budapesti Munkástanács ülésén ismertetésre?

FELELET: [Hogy] hogyan került oda, nincs róla tudomásom, feltehetőleg Bakos Ferenc útján jutott oda a tervezet.

KÉRDÉS: Ki ismertette a tervezetet a munkástanács előtt?

FELELET: Én december első napjaiban hallottam erről az eseményről, valószínűleg a Parasztpártban, s ekkor hallottam, hogy Varga Domokos³⁴ olvasta fel.

KÉRDÉS: Hogy jutott Varga Domokoshoz a tervezet?

FELELET: Egyáltalán nem tudom, de mást nem tudok elképzelni, mint azt, hogy Bakos Ferenc indiszkréciója révén, mert nem tartom valószínűnek, hogy akár a követség[ektől], akár a Nagy Imre-kormány minisztereitől kapta.

KÉRDÉS: Farkas Ferenc kibontakozási tervezete mivel foglalkozott, mondja el tartalmát!

FELELET: Arra emlékszem belőle, hogy bevezetőül szovjet újságidézetekkel támasztotta alá azt az álláspontot, hogy az októberi eseményekben nem az ellenforradalmi elem volt a túlnyomó. A végén visszatért a Nemzeti Kormányzó Tanács gondolatára. Megjegyzem, hogy az egésznek nem volt tervezet jellege, és a címe csupán feljegyzés volt.

KÉRDÉS: Milyen célból készítette Farkas a feljegyzéseit?

FELELET: Farkas Ferenc a feljegyzést azzal a céllal készítette, hogy azt az indiai és [a] szovjet követségre juttatja el. Az indiai követségre közvetlenül juttatja el, a szovjet követségre emlékezetem szerint az indiai követség útján szeretne volna eljuttatni, de hogy ez megtörtént-e, azt nem tudom.

KÉRDÉS: Ismertesse, hogy 1956. november első felében milyen célból jöttek össze Illyés Gyula lakásán, kik jelentek ott meg!

FELELET: Engem emlékezetem szerint telefonon hívtak át, azzal, hogy a Parasztpárt néhány vezetőségi tagja jön ott össze. Mikor odaértem, egy előző társaság általános búcsúzkodásban volt. Futó bemutatkozás után ketten vagy hárman távoztak, neveikre nem emlékszem, de az ott lévőkötől hallottam, hogy előzőleg írószövetségi megbeszélés volt. Többet a megbeszélésről nem tudok. Jelen voltak Illyés Gyula, Németh László, emlékezetem szerint az írók után nemsoká az utóbbi is eltávozott. Tamási Áron, Farkas Ferenc, emlékezetem szerint Szabó Lőrinc vagy Zsigmond Gyula vagy Sebestyén László [voltak ott].

KÉRDÉS: Milyen megbeszélést folytattak ez alkalommal a tervezet kérdésében?

FELELET: Felvetődött a Nemzeti Kormányzótanács gondolata, és vita alakult ki Farkas Ferenc és köztem. Nekem az volt az álláspontom, hogy mindaddig, amíg remény van arra, hogy a Szovjetunió Nagy Imrével a kibontakozás felől tárgyalásokat kezd, nem helyes olyan szervezetet tervezni, amely Nagy Imre tárgyalóféli helyzetét megzavarja. Farkas Ferenc ennek ellenére rábeszélte arra, hogy az ő kormányzótanácsi elgondolását pár pontban fogalmazzam meg – jogászilag. Én ezt igen kedvetlenül meg is tettem, és a fogalmazványt Farkas Ferencnek oda is adtam. Utóbb azonban tőle úgy értesültem, hogy ennek a fogalmazványnak folytatása nem lett. Tudomásom szerint ezt követően készí-

tette elő az ő feljegyzését. Nagy Imre Magyarországról történt távozása³⁵ után értesültem Farkas Ferenc feljegyzéséről.

KÉRDÉS: Illyés Gyula lakásán a Parasztpárt kérdéseiről mit tárgyaltak?

FELELET: Az a kérdés volt csupán szőnyegen, hogy amennyiben a pártot, vagy egyes vezetőit koalíciós részvételre felszólítják, mi legyen a párt álláspontja. Semmiféle formális határozatot nem hoztunk, de abban maradtunk, hogy ilyen esetben természetesen tárgyalni kell.

KÉRDÉS: Illyés Gyula lakásán Önök lényegében egy koalíciós rendszer kibontakozási tervéről beszéltek.

FELELET: Az egész megbeszélésnek ez volt a feltevése, célja.

KÉRDÉS: Hogyan akarták ezt megvalósítani, [az] Önök véleményét elfogadottá tenni?

FELELET: Más elgondolásunk nem volt, mint a Szovjetunióval való tárgyalás útja, és abban reménykedtünk, hogy az indiaiak közvetítését ehhez meg lehet nyerni.

1957. július 5.

KÉRDÉS: Hámori Zoltánnak mikor, hol adta át a Nagy Imre részére küldendő november 4[-ei] nyilatkozatot és a november 8[-ai] expozét?

FELELET: Bakos Ferencnek adtam át a Nagy Imr[éne]k] és Tildy Zoltánnak szánt példányokat november 8[-a] és 10[-e] között. Bakos Ferenc továbbította a nyilatkozat, valamint az expozé szövegét Hámori Zoltánnak.

KÉRDÉS: A Nagy Imréhez küldött nyilatkozat és expozé szövegéhez milyen kísérőlevelet írt Nagy Imre részére? Ismertesse azt!

FELELET: A Nagy Imréhez írt kísérőlevélben közöltem vele, hogy abban a tudatban, hogy ő akadályozva van, a mellékelt nyilatkozatot, valamint expozét és tervezetet adtam közre a magam nevében, de a kormány tagjaként. Közöltem továbbá, hogy az expozé[t] és [a] tervezetet az angol, amerikai, francia és indiai követségekre juttattam el. Minthogy időközben hollétéről értesültem, minden további aktivitástól tartózkodni fogok addig, ameddig ő ezekre nézve nem határoz, és reá bízom az expozénak és [a] tervezetnek a szovjet és esetleg [a] jugoszláv követségekhez való továbbítását. Ezekre azután több pontban javasoltam neki, hogy a Nagy Imre-kormány az adott helyzetben milyen álláspontot foglaljon el. Éspedig:

1. A kormány nem lemondottnak, csak félreállítottnak tekintse magát.
2. Semmiféle hivatali vagy ármékkormány tevékenységet ne folytasson, hanem
3. várja meg azt a pillanatot, amikor a helyzet úgy alakul, hogy a Szovjetunió valamilyen formában újból felveszi vele az érintkezést.
4. A kormány elvi fennállása nem jelenti azt, hogy minden egyes tagjának szerzett joga van a kormánytagságra, hanem ez csupán a kormány fejére és egészére vonatkozik.
5. A kormány újbóli hivatalba lépése esetén fontos volna, hogyha csak lehetséges, annak Kádár János is tagja maradjon. Ez volt a levél tartalma.

KÉRDÉS: Kapott-e választ Nagy Imrétől, vagy üzenetet levelére?

FELELET: Nagy Imrétől sem választ, sem üzenetet nem kaptam. 1956. november 20[-a] tájt közölte velem Hámori Zoltán telefonon, hogy Nagy Imre az expozé tartalmával egyetért. Arról azonban nem szólt Hámori, hogy közvetlenül Nagy Imre mondta-e neki ezt.

KÉRDÉS: Mi lett volna ennek az – Ön által írt esetleges – Nagy Imre-kormánynak a feladata?

FELELET: Én azt a feladatot szántam az újbóli Nagy Imre-kormánynak, amit az expozé[ban] és [a] tervezetben körvonalaztam, hogy a Szovjetunióval kössön egy tartós megállapodást, és az ország belső helyzetét konszolidálja.

KÉRDÉS: A konszolidálást Ön természetesen a köztársasági államforma [és] többpárt-rendszer mellett, valamint proletárdiktatúra nélkül gondolta?

FELELET: Lényegében igen. A konszolidálást többpártrendszerrel és proletárdiktatúra nélkül gondoltam. Az államforma tekintetében én az elnevezésre súlyt nem fektettem, és a népköztársaság kifejezést csak azért nem használtam, mert ezt a proletárdiktatúrával összekapcsolták. Én a köztársaság alatt nem kapitalista köztársaságot értettem.

KÉRDÉS: Polgári köztársaságot értett ezek szerint?

FELELET: Nem. Egy olyan államformát, amibe[n] a demokratikus szabadságjogok teljes érvényesülése mellett a szocializmus építése is folyik. Megjegyzem, hogy én a demokratikus szabadságjogok közé az úgynevezett gazdasági szabadságot, a kizsákmányolás szabadságát nem soroltam közé.

KÉRDÉS: A kapitalista restaurációs erők ellenállásának letörését hogyan gondolta el?

FELELET: Meg voltam győződve [arról], hogy [a] kapitalista restaurációs erők komoly fegyveres erővel nem rendelkeznek, és úgy gondoltam, hogy a szocialista vívmányok biztosításával, valamint különféle új jogszabályokkal biztosítani lehet azt, hogy a kiszármányozás méretein túllépő kapitalizmus ne tudjon újjászületni.

KÉRDÉS: Hol van a világon olyan állam, amelyet Ön itt elmond, ami az Ön expozéjának és tervezetének lényege?

FELELET: Nincs ilyen állam a világon. Abban a meggyőződésben voltam, hogy Magyarországon, ahol a nagytőke kisajátítása tíz év óta megtörtént, speciális feltételei vannak egy ilyen rendszernek, és ez mint példa a kapitalizmusba belerögződött államok számára is igen mozgó és izgató hatású lett volna.

KÉRDÉS: Ez lett volna a Bibó-féle új társadalmi rend?

FELELET: Ezt nem magamról neveztem volna el, hanem „demokratikus szocializmusnak” vagy „szocialista demokratizmusnak”.

KÉRDÉS: Ezek az Ön nézetei régen is, most is revizionista nézetek, a kapitalista társadalmi rend fokozatos visszaállításának elméletei.

FELELET: Én nem így fogtam fel őket.

KÉRDÉS: Kik ismerik a kísérőlevelet?

FELELET: Meg nem mutattam senkinek. Egy másolati példányát tettem a Tildy Zoltánhoz küldött írásomhoz, és valószínű, [hogy] egyet a szociáldemokratákéhoz. Egyikük sem reagált rá.

III. fejezet
1956. december 8-tól 1957. január 7-ig

Nyilatkozat

Magyarország állami, társadalmi és gazdasági rendjének alapelveiről és a politikai kibontakozás útjáról.

Az alulírottak, abban a törekvésben, hogy megvédjék az ország függetlenségét és szabadságát, biztosítsák a szocializmus eddigi eredményeit, intézményes formába öntsék a forradalom demokratikus vívmányait, köztük elsősorban a munkástanácsok felállítását és teljes önkormányzatát, a munkásság sztrájkjogát, a paraszti életforma szabadságát, a parasztságnak a beszolgáltatástól való mentességét, végül az egypártmonopólium megszüntetését: mind a maguk, mind az irányításuk alatt álló demokratikus pártok és szervezetek nevében a következő ünnepélyes kijelentést teszik:

I.

Szükségesnek tartjuk, hogy Magyarország demokratikus pártjai és forradalmi tényezői forradalmi nemzetgyűlést hozzanak létre, amely alkotmánytörvény hatályára emeli az ország államformájára, kormányzására és társadalmi rendjére vonatkozó alábbi alapelveket:

1. A magyar köztársaság legfőbb állami szerve a demokratikusan megválasztott országgyűlés, az e nyilatkozatban körülírt állami, társadalmi és gazdasági rendet elfogadó pártok részvételével. Hatékony garanciákkal kell biztosítani a bírói függetlenséget, a szabadságjogok teljességét, közöttük a törvény előtti egyenlőséget foglalkozásra és származásra tekintet nélkül, a sajtó- és véleményszabadságot, valamint a vallásszabadságot.

2. Az ország társadalmi és gazdasági rendjének alapja a termelőeszközök döntő részének társadalmi tulajdona. Ennek megfelelően az 1956. október 23-án állami tulajdonban lévő bányák, gyárak, bankok és egyéb nagyvállalatok társadalmi tulajdonát továbbra is fenn kell tartani.

3. Az 1945. évi földreform során juttatott ingatlanok tulajdonjoga érintetlenül megmarad, de a földtulajdon megengedett felső határát az egy család által, idegen munkaerő rendszeres igénybevétele nélkül megművelhető földterület szabja meg.

4. A parasztság, a kisiparosság és általában minden gazdasági tevékenység számára teljes mértékben biztosítani kell az önkéntességen alapuló szövetkezés és egyéb gazdasági célú társulás lehetőségét, a nagyüzemi gazdálkodás előnyeinek biztosítása érdekében.

5. A magánvállalkozás a képesítési szabályok és a gazdasági élet tervszerű irányításából következő korlátok között szabad. A magánvállalkozások által foglalkoztatható alkalmazottak számát törvényhozási úton kell korlátozni.

6. Törvényesen biztosítani kell a munkások és alkalmazottak számára az önkéntességen alapuló szakszervezetek alakításának szabadságát, a szakszervezeteknek kollektív szerződések kötésére irányuló és egyéb érdekvédelmi jogkörét, a parasztság, a kisiparosok, kiskereskedők és szabadfoglalkozásúak számára pedig megfelelő érdekvédelmi szervezetek alakításának szabadságát.

7. Az állami vállalatok dolgozói számára törvényesen biztosítani kell, hogy a munkástanácsok útján irányítóan részt vehessenek a vállalatok igazgatásában, továbbá, hogy részesedhessenek a vállalatok működésének anyagi eredményeiből.

8. A múltban elkövetett törvénytelenségek anyagi kihatásainak jóvátétele nem irányulhat a kárt szenvedettek korábbi vagyoni és jövedelmi helyzetének, különösen pedig a kizsákmányolás lehetőségének a visszaállítására. A jóvátétel mértékét a kárt szenvedettek viszonyainak, a méltányossági szempontoknak és az ország gazdasági helyzetének figyelembevételével, törvényes szabályozás alapján, bíróság állapítja meg. Az önkényes egyéni elégtételszerzést minden eszközzel meg kell akadályozni.

9. A kibontakozásig elkövetett politikai hibák és következményeik megítélése a kiengesztelődés szellemében történjék. Senkit ne büntessenek olyan cselekményért, amelyet becsületes politikai meggyőződésből követett el. A halálbüntetést el kell törölni.

10. Az 1–9. pontokba foglalt elvek sérthetlenségét megfelelő alkotmányjogi biztosítékokkal kell alátámasztani oly módon, hogy a fenti elveket tartalmazó alkotmánytörvények öt évig egyáltalán nem s az után is csak a törvényhozásnak és ezt követően a népszavazásra jogosultaknak legalább kétharmados többségével lehessen módosítani. Nem működhetik olyan politikai párt, amely az e törvényekkel meghatározott állami, társadalmi és gazdasági rend megváltoztatását tűzi ki célul. Végül független alkotmánybíróságot kell létesíteni, melynek joga és kötelessége lesz az alkotmánytörvényekbe ütköző jogszabályokat érvénytelennek nyilvánítani, a politikai pártok működését engedélyezni, vagy működési engedélyüket megvonni.

Az alulírottak a fenti elvek alapján állnak, tekintet nélkül arra, hogy a továbbiakban körvonalazott politikai kibontakozásban való részvételükre sor kerül-e vagy sem.

II.

Az alulírottak, valamint az általuk képviselt demokratikus pártok és szervezetek készek részt venni a jelenlegi politikai helyzetből való kibontakozásban. Valamennyien egyetértünk abban, hogy e kibontakozáshoz és az annak alapján kialakuló szabad politikai élet egyensúlyához szükség van a magyar kommunisták pártjára. A forradalom bizonyosága alapján nincs kétség afelől, hogy a magyar kommunisták tömegei az itt kifejtett alapelvekkel és az alábbi kibontakozási tervvel egyetértenek, és hozzájárulásukat kellő időben hivatalos formában is megadják. A kibontakozás nézetünk szerint ilyen módon, és pedig az alábbiak szerint volna megvalósítható:

1. A demokratikus pártok és szervezetek országos tekintélyű személyekből 3–7 tagú ideiglenes Nemzeti Kormányzótanácsot alakítanak, amely átveszi az állami főhatalom gyakorlatát.

2. A Nemzeti Kormányzótanács ideiglenes nemzeti kormányt nevez ki. A kormány elnökét és államminisztereit a demokratikus pártok és szervezetek jelöltjei

közül kell kinevezni, a szakminisztériumok vezetésével pedig, politikai pártállástól függetlenül, alkalmas szakembereket kell megbízni.

3. A demokratikus pártok és szervezetek a legrövidebb idő alatt létrehozzák a maguk országos és helyi kiküldötteiből a forradalmi nemzetgyűlést, amely meghozza a fenti alapelveket tartalmazó alkotmánytörvényeket, ellátja az országgyűlés összeülését a törvényhozás teendőit, így többek között megalkotja a választójogi törvényt és rendezi az állami főhatalom gyakorlásának kérdését.

4. Az országgyűlési választásokat az 1957. év őszén kell megtartani.

III.

Annak, hogy a demokratikus pártok és szervezetek részt vehessenek a fenti alapelvek szerinti kibontakozásban, s e feladathoz biztosíthassák a magyar nép osztatlan bizalmát, valamint, hogy Magyarország az őszinte barátság és egyenjogúság alapján együttműködhessék a Szovjetunióval, csak abban az esetben van reális lehetőség, ha a Szovjetunió kormánya is bizalommal fordul a magyar nép demokratikus tényezőinek összessége és jelen kezdeményezésük felé. A mai súlyos helyzet kialakulásában ugyanis nagy része volt azoknak a félrevezető információknak és helyzetértékeléseknek, amelyek a magyar forradalom jellegét és céljait illetően a Szovjetunió vezető államférfiaihoz jutottak. E téves helyzetértékelés nem ismerte fel azt, hogy Magyarországon a forradalmi erők egységesen a szocializmus ügye mellett álltak és állnak, továbbá, hogy képesek minden restaurációs kísérlettel szemben megvédeni a szocializmus vívmányait és fenntartani az ország belső rendjét. Nyilván ebből következett a Szovjetunió kormányának az az elhatározása, hogy csak a belső rend teljes helyreállítása után hajlandó tárgyalásokba bocsátkozni Magyarországon lévő csapatainak kivonásáról és a magyar-szovjet viszony rendezéséről. A szovjet csapatok ittléte által teremtett mai helyzetben azonban lehetetlen a belső rendet megszilárdítani és a termelés normális menetét biztosítani. Vagyis az a feltétel, amelyhez a Szovjetunió kormánya a csapatok kivonását köti, éppen e csapatok ittléte miatt nem teljesíthető.

Ebből a nehéz helyzetből csak az jelenthetne kivezető utat, ha a Szovjetunió kormánya felhatalmazná az alulírottakat annak a nyilvánosságra hozatalára, hogy a fentiek szerint megalakuló ideiglenes magyar kormánnyal milyen irányelvek alapján lesz hajlandó megállapodni a két ország közötti viszony rendezésére nézve, így a Varsói Szerződésben foglalt kötelezettségeknek a többi tagállamokkal egyetértésben való felülvizsgálása, az itt lévő szovjet fegyveres erők kivonásának módzatai és időpontja, végül az általuk letartóztatott magyar állampolgárok hazabocsátása, illetőleg magyar hatósági őrizetbe történő átadása tekintetében, továbbá olyan értelemben, hogy a magyar-szovjet gazdasági viszony rendezése elvileg a lengyel-szovjet gazdasági megállapodás szellemében fog megtörténni. Egy ilyen nyilatkozat birtokában a demokratikus pártok és szervezetek, illetőleg a közreműködésükkel megalakuló kormány minden külső segítség nélkül biztosítani tudja a belső rend helyreállítását és a szocialista vívmányok megővését.

IV.

Amennyiben a Szovjetunió kormánya a jelen nyilatkozatban foglalt biztosítékokon túlmenően kívánatosnak látná, alkotmánytörvénnyel lehetne biztosítani azt is – amit egyébként az alulírottak, valamint az általuk képviselt demokratikus pártok és szervezetek a maguk részéről természetesnek tartanak –, hogy

1. Magyarország határain belül semmiféle idegen fegyveres alakulat nem tartózkodhatik és idegen katonai támaszpontok nem létesíthetők;

2. Tilos hasadóanyagok katonai célra való felhasználása, az ilyen anyagok, illetőleg az előállításukra alkalmas nyersanyagok belföldön fel nem használt részét pedig kizárólag az atomenergia békés célú felhasználásának előmozdítására a folyó év nyarán az összes nagyhatalmak részvételével megalakult Nemzetközi Szervezetnek kell megfelelő ellenértékért rendelkezésre bocsátani, végül, hogy a Magyarországon termelt valamennyi ilyen anyag és termék előállítását, tárolását, forgalmát és felhasználását az említett Nemzetközi Szervezet jogosult ellenőrizni.¹

Budapest, 1956. december hó 8-án.

*Levél a Demokrata Néppárthoz
Kedves Barátom! [Keresztes Sándor]*

Örömmel vettem f. évi december 10-én kelt leveledet és az ahhoz mellékelt nyilatkozatot, mellyel a december 8-án kelt kibontakozási tervet a Demokrata Néppárt kibontakozási és tárgyalási alapul elfogadja. Magától értetődőnek tartom, hogy e nyilatkozatának logikus ellentételeként egy olyan nyilatkozatra vár, a reménybeli koalíciós pártok részéről, mely elismeri a Demokrata Néppártot a jövő magyar demokratikus közélet teljes jogú politikai tényezőjének azzal a lehetőséggel, hogy mint párt, választási és egyéb vonatkozásban akadálytalanul működhessék. E tekintetben az a leghatározottabb véleményem, hogy egy kifejezetten keresztény világnézetű párt politikai szereplése, függetlenül attól a politikai, erkölcsi szükségességtől, hogy az ilyen politikai hitvallású tömegek e kívánságának eleget kell tenni, az egész magyar politikai élet egyensúlya szempontjából is szükséges és fontos tényező. Ebből következik, hogy abban az esetben, ha a leendő magyar közélet első nehéz időiben a pártok számának bizonyos korlátozására kerülne sor, úgy az első szabályos választásnál a négy koalíciós pártnak és a Demokrata Néppártnak kelletne indulnia.

E pillanatban azonban olyan az egész politikai helyzet, a többi pártokkal való érintkezési lehetőség, a pártok vezető testületeinek az összeülési lehetősége, hogy a fenti állásfoglalást teljes felelősséggel csak a saját személyes és későbbi időpontban is vállalandó elvi álláspontomként tudom közölni, azzal, hogy szilárd meggyőződéseim szerint ezzel az állásponttal [a] megfelelő időben pártom illetékes tényezői is minden nehézség nélkül azonosítani fogják magukat. Azt látom tehát a leghelyesebbnek, hogy e pillanatban a magam álláspontjának a leszögezése mellett a Ti nyilatkozatokat magamnál tartom addig, amíg a magam kötelezettségvállalásá-

nál teljesebb és garantáltabb kötelezettségvállalás nem történik nagyobb és illetékesebb együttesek részéről; ez irányban eleve ígérem a legteljesebb közreműködésemet és igyekezetemet. Ha azonban ez bármi okból meghíúsulna, úgy nyilatkozatotok visszaadása mellett megállapítást nyer majd, hogy belőle reátok semmiféle erkölcsi vagy politikai kötelezettség nem hárul. Persze ettől függetlenül kifejezem azt a meggyőződésemet, hogy a december 8-i tervezet, főleg az elvi alapokat tartalmazó I. részében olyan alapvető nemzeti, szociális és szabadság érdekeket testesít meg, hogy azok, úgyszólván egyetlen lehetséges útját jelentik az egészséges magyar fejlődésnek.

Közlöm még azt is, hogy amennyiben az írásnak magamnál tartása nem látszanék célszerűnek, azt olyan bizalmas megbízottamnál fogom letenni, aki a Demokratikus Néppárthoz közel áll.

Közlönöm kell azonban ezúttal egy másik, időközben felmerült momentumot is, melyre nézve Nektek kell eldöntenetek, hogy mennyiben érintik azt az elhatározásokat, mellyel a december 8-i tervezetet elfogadtátok. Ez az újabb momentum a Független Kisgazdapárt vezetésének a pillanatnyi bizonytalanságával függ össze. Mi e hó 10-én azzal a közléssel juttattuk el hozzátok a tervezetet, hogy annak egy példányát ugyanaznap délután a Független Kisgazdapárt vezetőségeként Tildy Zoltán mind a saját nevében, mind felhatalmazás alapján Kovács Béla nevének aláírásával aláírta, ami valóban így is történt. Másnap azonban lepecsételéstől céljából a példányt Tildy Zoltán megbízottja magához vette, s utóbb Tildy Zoltán megbízásából azzal tartotta vissza, hogy Tildy Zoltán új, fontos információk birtokában az egész tervezetet, vagy annak egyes részeit újból meg akarja beszélni. Mi azonnal formálisan kijelentettük, hogy ezt az eljárást megállapodásunkkal ellentétesnek tekintjük, de utóbb jóakaratumk demonstrálása céljából mégis személyesen elmentem Tildy Zoltánhoz, aki olyan problémákat és értesítéseket közölt, melyek megítélésünk szerint sem elég lényegbevágóak, sem elég döntőek nem voltak az aláírás visszavonására vagy a benyújtás elhalasztására. Ilyen körülmények között azonban rendkívül nehéz lett számunkra az egész tervezetnek az a konstrukciója, mely szerint azt az érdekeltek közvetlenül aláírják, mert csupán egyetlen párt közvetlen aláírását tudtuk volna produkálni, a miénket. Ezért arra határoztuk magunkat, hogy a tervezetet azonos tartalommal oly bevezetéssel látjuk el, mely nem közösen aláírt, hanem csupán egyeztetett szövegre utal, és minden résztvevő külön írásba adja egyetértésének kijelentését, a Független Kisgazdapárt vonatkozásában pedig az időközben vidékre távozott Kovács Béla teljes előzetes megegyezésére hivatkozunk. Teljességgel a Demokrata Néppárt megítélésére bízom, hogy a nálam lévő nyilatkozatot ilyen körülmények között is érvényesnek tekintik-e. Minthogy azonban úgy érzem, hogy ez a kisebb jelentőségű komplikáció a dolog érdemét és – reményem szerint – kilátásait sem érinti, azt hiszem abban maradhatunk, hogyha az írást pár napon belül nem kéri vissza, úgy ez a nyilatkozat fenntartását jelenti.²

Budapest, 1956. december 14.

Igaz barátsággal ölel

Bibó István s. k.

1957. június 5.

KÉRDÉS: Mondja el az illegális koalíció 1956. december 8-án készült nyilatkozatának előzményét! Hogyan jött létre a nyilatkozatot megfogalmazó koalíció?

FELELET: November utolsó vagy december legelső napjainak egyikén megjelent lakásomon, [a] Bimbó u. 43. szám alatt Varga István megbízására hivatkozva Rácz Jenő, a FKGP volt pénzügyminisztere, aki közölte, hogy az Értelmiségi Forradalmi Bizottságban [itt és az alábbiakban helyesen: Tanácsban], melynek Varga István is tagja volt, felvetődött a gondolat, hogy a pártoknak és forradalmi szervezeteknek az eddigi egyéni tervek helyett valami közös kibontakozási tervet kellene készíteniök, és azt a Szovjetuniónak és az indiai követségnek eljuttatni. Elmondta, hogy az Értelmiségi Forradalmi Bizottságban készítettek [egy] tervezetet³, amelynek Határozat volt a címe. Ennek egy példányát azzal adta át nekem, hogy azt a Parasztpártban beszéljük meg, és ha helyeseljük a gondolokat, üljünk össze Varga Istvánnal. Én a következő napok valamelyikén bevittem a Parasztpártba, beszéltem Farkas Ferencsel, aki a Közös nyilatkozat eszméjét nem ellenezte, így a december 2-a és 9-e közötti hét folyamán két ízben összeültünk a Parasztpárt helyiségében Varga Istvánnal, miután én előzőleg a határozatot rövidebb szövegben foglaltam össze. Egyben a határozatot módosítottam is annyiban, hogy a határozat elgondolása helyébe – mely általános választásokon alapuló alkotmányozó nemzetgyűlést képzelt el –, én érvényesítettem saját régebbi tervezetem elgondolását, mely előre vette a köztársaság, [a] demokrácia és [a] szocializmus alkotmányjogi biztosítását, és csak ezután, ennek keretében későbbi időpontra javasolt választásokat. A végleges szöveget a hét végére állapítottuk meg. Az elgondolásunk az volt, hogy a nyilatkozatot írják alá a pártok és [a] forradalmi szervezetek, és így juttassuk el az indiai követségen keresztül a Szovjetunió vezető államférfijaihoz. Egyben megállapodtunk abban is, hogy a tervezet egy példányát Varga István átadja a kormány részére Kossa István pénzügyminiszternek, egy más[ik] példányát pedig Tildy Zoltánon keresztül eljuttatjuk Dobi Istvánhoz.

KÉRDÉS: Ki volt a kezdeményező abban, hogy egyéni tervek helyett koalíciós tervet dolgoztak ki?

FELELET: A személyes kezdeményezőt megnevezni nem tudom. Az egész gondolat a Forradalmi Értelmiségi Bizottságtól indult el, én magam ott egyszer sem voltam.

KÉRDÉS: Amikor Rácz Jenő felkereste lakását, akkor sem tett említést a kezdeményezőről?

FELELET: Személyekről nem tett említést, csak arról, hogy a gondolat a Forradalmi Értelmiségi Bizottságban vetődött fel, és a határozattervezet ott készült.

KÉRDÉS: A határozattervezet készítésének céljáról tett-e említést Rácz Jenő?

FELELET: Hogy pontosan mit beszéltem vele, arra részletekben nem emlékszem, de semmi kétség nem volt afelől, hogy a tervezet döntően abból a célból készült, hogy vezető szovjet államférfiak kezébe jusson.

KÉRDÉS: Miért Önt kereste fel Rácz, amikor nem Ön volt a Parasztpárt vezetője?

FELELET: Feltételezem, hogy azért, mert személyes, jó ismeretségben voltunk, és nem túl messze lakott tőlünk, viszont Farkas Ferenc nem tartózkodott állandóan Budapesten. Kérését azonnal azzal kezdte, hogy a határozattervezetet a Parasztpárt vezetőinek, mindenekelőtt Farkas Ferencnek mutassam meg.

KÉRDÉS: Mióta ismeri Rácz Jenőt, hogyan[an] ismerte meg?

FELELET: Rác Jenőt – emlékezetem szerint – 1948-ban vagy 1949-ben ismertem meg családi ismeretség révén, minthogy sógoromnak, Urai Sándornak iskolatársa volt. Politikai természetű kapcsolatunk nem volt egymással, Rác Jenő hangsúlyozottan nem tekintette magát politikusnak, hanem gazdasági szakembernek. A FKGP-nek tagja sem volt, noha mint szakembert, az jelölte miniszterségre.

KÉRDÉS: Az ellenforradalom alatt milyen kapcsolata volt Rácczal?

FELELET: Semmilyen kapcsolatam nem volt vele.

KÉRDÉS: Rác tett-e említést arról, hogy mely pártok vezetőivel beszéltek meg a Közös nyilatkozat készítésének gondolatát?

FELELET: Emlékezetem szerint nem tett erről említést, én a beszédéből azt vettem ki, hogy az Értelmiségi Forradalmi Bizottság először a Parasztpárthoz fordult ezzel, mint amelyiknek helyisége és bizonyos nyilvános működése van.

KÉRDÉS: Kik kapták még meg az Értelmiségi Forradalmi Bizottság határozatát?

FELELET: Erről semmit sem tudok.

KÉRDÉS: Ön kinek mutatta meg a határozatot?

FELELET: Farkas Ferenc, Varga István, Rác Jenő, Zsigmond Gyula tudnak erről a határozatról, én rajtuk kívül másnak nem mutattam meg.

KÉRDÉS: Önnek mi a véleménye a határozatról?

FELELET: Én egészében helyeslem, de terjengősnek tartottam, és veszélyesnek tartottam a szocializmus biztosítása szempontjából azt az elgondolását, hogy a kibontakozást általános választásokon alapuló alkotmányozó nemzetgyűléssel akarja kezdeni.

KÉRDÉS: Ki kérte fel Önöket arra, hogy egy tervezetet készítsenek?

FELELET: Nem kért fel hivatalosan senki, úgy ítéltük, hogy mint legális pártnak, jogunk van ilyen tervezet készítésére.

KÉRDÉS: A Szociáldemokrata Párt is legális párt volt, amelyet szintén bevontak a tervezet jóváhagyásába?

FELELET: Mi abból indultunk ki, hogy a Szociáldemokrata Párt [a] Nagy Imre-kormány működése alatt legális párttá vált, és azóta nem tiltották be.

KÉRDÉS: Önök az ellenforradalmi nyomás alapján újra legális pártokká lett, de ténylegesen nem működő pártokat az ellenforradalom leverése után is működő pártokként vették?

FELELET: Nem vettük őket működő pártoknak, ők maguk sem működtek tudomásunk szerint, de abból indultunk ki, hogy egy többpártrendszerű kibontakozásban szükség van rájuk, és fontos, hogy ugyanazokat a kötelezettségeket, amiket mi vállalunk a Szovjetunióval szemben és más vonatkozásban, pl. a választások tekintetében, ők is vállalják.

KÉRDÉS: Önök tisztában kellett hogy legyenek azzal, hogy Kelemen Gyula hírhedt jobboldali szociáldemokrata, s nem célja a szocializmus építése Magyarországon, mégis elvitték hozzá a tervet.

FELELET: Mi hírhedt jobboldalinak nem ismertük, bár azt is tudtuk, hogy nem tartozik a párt balszárnyába. Célunk azonban nem az volt, hogy a nyilatkozatot a[z] SZDP legbaloldalibb tagjai írják alá, hanem az, hogy egy elismert vezető írja alá, és vállalja a benne foglalt állásfoglalást.

KÉRDÉS: Kik fogalmazták, vitatták a december 8-ai nyilatkozat szövegét?

FELELET: A nyilatkozat fogalmazásában Varga István, Rác Jenő, Farkas Ferenc, Bibó István vettek részt, és időnként a szobába bejött Zsigmond Gyula is.

KÉRDÉS: Hány napig készítették a tervezetet?

FELELET: A december 2[-a és] 9-e közötti héten két, legfeljebb három alkalommal ugyanazok a személyek vettek részt, emlékezetem szerint Rácz Jenő nem minden alkalommal vett részt.

KÉRDÉS: Tervük volt Kovács Béla bevonása is a terv elkészítésébe?

FELELET: Arra nem gondoltunk – betegségére való tekintettel –, hogy akár az elkészítésbe bevonjuk, akár neki leküldjük. Arról azonban szó esett, hogy Tildy az ő nevét is aláírja, mert erre volt valamilyen szóbeli felhatalmazása. Erre azonban nem került sor, mert Tildy a saját aláírását is visszavonta.

KÉRDÉS: Mit tartalmazott a december 8-ai nyilatkozat?

FELELET: Kb. 5-6 gépelt oldalra terjedt, és négy pontra tagolódott. Az első pont több alpontra oszolva lényegében Magyarország állami, társadalmi és gazdasági rendjének azokat a körvonalait tartalmazta, amelyeket a kibontakozás után alkotmányjogi alapelvekként le kell szögezni. Ennek tartalma lényegében azonos volt az én november 6-ai tervezetem harmadik pontjával, de annál gondosabban és részletezőbben volt megfogalmazva. Tartalmazta a köztársasági államformát, a parlamentáris demokráciát, a földreform fenntartását, a személyes munkával megművelhető területhez igazodó birtokmaximumot, az államosítások fenntartását, [a] sztrájkjogot, munkásvédelmi intézkedéseket, [a] közigazgatási reformot és azokat az alkotmányjogi intézkedéseket, melyek biztosítják, hogy az előbbiekkal szemben álló párt nem léphet fel és nem működhet. A második pont a november 4-ei szovjet katonai közbelépéssel kapcsolatban, annak súlyos politikai kihatásait fejtegette, és azt a reményt és kívánságot fejezte ki, hogy a Szovjetunió helyesebb információk alapján kész lesz egy szélesebb alapon álló magyar kormánnyal [a] szovjet csapatok kivonásáról és a magyar-szovjet viszonyt újonnan rendező szerződésről tárgyalni. A harmadik pont a kibontakozás menetrendjét tartalmazta: a Nemzeti Kormányzótanács, az alkotmányjogi elveket lefektető gyűlés, és mindezek után az általános választások. A negyedik pont arra tért ki, hogy Magyarország a Szovjetunió kívánsága szerint kötelezettséget vállalhat a tekintetben, hogy más államokkal mindennemű katonai kapcsolaton kívül marad, és a magyar uránércet olyan ellenőrzés alá helyezi, mely annak háborús igénybevételét lehetetlenné teszi.

KÉRDÉS: Hány példányban készítették el?

FELELET: Emlékezetem szerint 8-12 példányban. Az volt az elgondolásunk, hogy az aláírókon és [a] címzetteken kívül nem adjuk senkinek.

KÉRDÉS: Kik írták alá?

FELELET: Először aláírták a Forradalmi Értelmiségi Bizottság részéről Markos György és még valaki. Emlékezetem szerint egy professzor, talán Pais Dezső.⁴ Aláírtuk a Petőfi Párt nevében Farkas Ferenc és én. Aláírták továbbá kb. december 10–11[-e] körül az Írószövetség részéről is. Emlékezetem szerint Veres Péter és még valaki.⁵ Ezt követően emlékezetem szerint december 11-én felvittük Farkas Ferenc, Varga István és én Tildy Zoltánhoz. Tildy egészében elfogadta, és ott a helyszínen alá is írta azzal, hogy másnap reggel leküldi [idősebb] Antall Józsefhez, aki ráhelyezi a párt pecsétjét. Másnap, december 12-én reggel [idősebb] Antall József telefonon közölte Farkas Ferencel, hogy nem tudja elküldeni a példányt a Parasztpártnak, mert Tildy Zoltán [az aláírását] visszavonta. Ezen Farkas Ferenc igen felingerlődött, és közölte, hogy ez esetben a mi kettőnk aláírását is meg kell semmisíteni, ami utóbb meg is történt. Erre a Parasztpártban egész kis

részben úgy módosítottuk a szöveget – Farkas Ferenc, Varga István és én –, hogy az ne kezdődjék az alulírottak kifejezéssel, és azt határoztuk, hogy ilyen módon nem a nyilatkozatot magát fogjuk aláírni, hanem mindenki külön, rövid nyilatkozatban jelenti ki, hogy azt kibontakozási nyilatkozatként elfogadja.

KÉRDÉS: Kik adtak ilyen nyilatkozatot?

FELELET: Az elfogadó nyilatkozat emlékezetem szerint nem volt minden esetben azonos szövegű, de mindegyik azt tartalmazta, hogy a december 8-án kelt nyilatkozatot a szóban forgó párt vagy szervezet nevében az aláíró kibontakozási alapnak elfogadja. Ilyen nyilatkozatot kiállítottunk a Petőfi Párt nevében Farkas Ferenc és az én aláírásommal. Továbbá ilyen nyilatkozatot állított ki a Szociáldemokrata Párt nevében Kelemen Gyula, a Demokrata Néppárt nevében Keresztes Sándor és Mihelics Vid.

KÉRDÉS: A FKgP nem adott ilyen elfogadó nyilatkozatot?

FELELET: Tildy Zoltán visszautasítása után úgy ítéltük meg, hogy nincs kitől kérnünk ilyen nyilatkozatot.

KÉRDÉS: Hogy értették azt, hogy nincs kitől; az FKgP-ben Kovács Bél[án] és Tildy Zoltánon kívül [nincs] más vezető személy, aki aláírhat ilyen javaslatot?

FELELET: Az volt a véleményünk, hogy igazi, országos politikai súlya csak Kovács Béla aláírásának van, amit egyrészt az ő betegsége, másrészt közlekedési nehézségek miatt nem akartunk erőltetni. Megelégedtünk tehát azzal, hogy Kovács Béla még november folyamán kijelentette Farkas Ferenc előtt, hogy örömmel benne van minden olyan megoldásban, [a]mely a többpártrendszeren alapszik, s amelyre nézve a Szovjet-unióval megegyezés remélhető.

KÉRDÉS: Különböző forradalmi szervektől elfogadó nyilatkozatot nem vettek?

FELELET: Nem vettünk, mert úgy tekintettük, hogy az Értelmiségi Forradalmi Bizottság és az Írószövetség már adott aláírásai ugyanolyan értékűek. Az Értelmiségi Forradalmi Bizottságtól új nyilatkozatot nem is vehettünk, mert az[í] időközben feloszlatták a [Nagybuda]pestit] Munkástanáccsal együtt.

KÉRDÉS: Végző soron kik kaptak az elkészített tervezet szövegéből?

FELELET: Mindazok, akik aláírták vagy nyilatkozatot állítottak ki róla. [Az] Értelmiségi Forradalmi Bizottság, Markos György, [az] Írószövetség, [itt] nem tudom, személy szerint ki vette át. [A] Parasztpárt[ban] Farkas Ferenc, én, Zsigmond Gyula. A Szociáldemokrata Pártban Kelemen Gyula, a Demokrata Néppártban valószínűleg Mihelics Vid. Ezeken kívül egy példányt én vittem el Tildy Zoltánhoz, Dobi Istvánnak való átadás céljából, egy példányt Varga István átadott Kossa István pénzügyminiszternek a kormány részére, és egy példányt tőlem kért [idősebb] Antall József Balogh páter⁶ részére. Mások nem kaptak példányt.

KÉRDÉS: A Nagy Imre-féle pártellenzék tagjait a tervezet előkészítésébe, majd elfogadásába nem vonták bele?

FELELET: Mi velük a nyilatkozat ügyében kapcsolatban nem voltunk. Tudtuk, hogy a párt fegyelme alatt állanak, és ezért velük érintkezést nem kerestünk. Azt magától érthetőnek [értetődőnek] tekintettük, hogy a tervezett kibontakozás a kommunista párt nélkül nem képzelhető [el].

KÉRDÉS: Ki vitte el a nyilatkozatot az indiai követségre és mikor?

FELELET: A nyilatkozatot emlékezetem szerint december 13[-án], 14[-én] vagy 15[-én] én vittem el. Előzőleg telefonon felhívtam a követség vezetőjét, Rahmant, és megkérdeztem, hogy tőlem egy ilyen tartalmú iratot hajlandó-e átvenni. Igenlő válaszára elmentem

hozzá, és átadtam neki egy példányt az indiaiak részére, [és] egy vagy két példányt a Szovjetunió felé való továbbítás céljára.

KÉRDÉS: Kapitalista nyugati követségeknek adtak-e a nyilatkozat példányaiból?

FELELET: Nem vittünk a kapitalista követségeknek a nyilatkozat példányaiból.

KÉRDÉS: Milyen céllal vitték el az indiaiaknak?

FELELET: Egyrészt azért, mert akkor – Menon Budapestre való érkezésekor – határozottan olyan hírek voltak, hogy India ebben a kérdésben a közvetítő szerepét vállalja, főleg pedig azért, hogy a nyilatkozatot a Szovjetunió felé továbbadják.

KÉRDÉS: Úgy gondolták, hogy India képviselje a szocializmus építésének ügyét a Munkás-Paraszti Forradalmi Kormányal, a Szovjetunióval szemben Magyarország kérdésében?

FELELET: Nem így gondoltuk. A nyilatkozat elgondolása az volt, hogy a szocializmus építésének ügyét a restaurációs erőkkel szemben kell biztosítani és nem a Szovjetunióval szemben. A nyilatkozat a Szovjetuniót akarja biztosítani, hogy Magyarország a szovjet csapatok kivonása után is megmarad a szocializmus útján. Az indiai követségre pedig ebben az ügyben mint közvetítőre számítottunk.

KÉRDÉS: Mit akartak közvetíteni az indiaiakkal, hogy a Kádár-kormány ellenes politikai restaurációs erők politikai koncepciója érvényesüljön Magyarországon?

FELELET: Azt akartuk az indiaiak közvetítésével a Szovjetunió felfogásá[nak] változásában elérni, hogy fogadja el azt, hogy Magyarországon a nyugodt kormányzás csakis a Kádár-kormány alapjánál szélesebb alapon, koalíció útján remélhető. Akciónk nem volt Kádár-kormány ellenes, mivel azt neki is átadtuk.

KÉRDÉS: Az indiaiak segítségére, közvetítésére tehát a magyar politikai élet struktúrájának, további fejlődési irányának megváltoztatására szánt terv végrehajtásához volt szükség?

FELELET: Lényegében igen. Az indiaiak szerepét nem szántuk többre, mint arra, hogy a Szovjetuniót ennek szükségszerűségéről meggyőzze.

KÉRDÉS: [Az] Önök terve, politikai koncepciója a proletárdiktatúra felszámolása Magyarországon és [a] többpártrendszer megteremtése?

FELELET: Igen, ez volt a mi tervünk, de a felszámolás alatt a proletárdiktatúra nem erőszakos felszámolását értettük.

KÉRDÉS: A többpártrendszer alapján a szocializmus építésének vezető ereje, az Önök politikai koncepciója alapján, melyik osztály lett volna?

FELELET: A Parasztpárt koncepciója alapján a vezető erő a munkásosztály és a szegényparasztság lett volna, számítottunk az ifjúságra és a radikális értelmiségre és [a] hadseregére, mint egyéb tényezőkre. Az[is], hogy a Parasztpárt továbbra is a szegényparasztság pártja akar lenni, Féja Géza a Parasztpárt lapjában 1956. november 3-án megjelent cikkében⁷ igen határozottan kifejtette, s ezzel mindannyian egyetértettünk.

KÉRDÉS: Az osztály-erőviszonyok kérdéséről más pártokkal nem tárgyaltak?

FELELET: Tárgyalást nem folytattunk, de úgy emlékszem, hogy beszélgettünk magunk között, és az az álláspont alakult ki bennünk, hogy a dolgok egészséges fejlődése az, hogy a Független Kisgazdapárt a középparasztság pártja legyen, és a restaurációs elemeket válassza le magáról. A tekintetben garanciának láttuk Kovács Béla személyét, és örömmel hallottuk azt a hírt, hogy állítólag a Kisgazdapárt is alacsony földbirtokmaximum mellett foglalt állást.

1957. június 6.

KÉRDÉS: A december 8-ai koalíció nyilatkozatát elfogadó pártok elfogadó leveleit hol tartják?

FELELET: Az elfogadó leveleket a Parasztpártba tettük le, kivéve a Demokrata Néppárt levelét, mert Farkas Ferencnek az volt az álláspontja, hogy az aláírást ugyan nem helytelenítette, de a Parasztpártot a klerikális kapcsolattól mentesíteni akarta.

KÉRDÉS: Most hol van ez a[z] elfogadó levél?

FELELET: Keresztes Sándor nekem adta át, azt lakásomon őriztem, de azt 1957. január 7[-e és] 15-e között megsemmisítettem, ugyanakkor, amikor a Parasztpárt felfüggesztését kimondó jegyzőkönyv létrejött. Az volt ugyanis a véleményem – a többiekkel együtt; Farkas Ferencsel, Zsigmond Gyulával –, hogy [az elfogadó levél] az 1957. január 7-ei [helyesen: 5-ei] kormánynyilatkozat[tal] gyakorlati jelentőségét [el]vesztette, és én nem láttam értelmét, hogy olyan nyilatkozatot őrizgessek, amit mások kellemetlennek tartanak.

KÉRDÉS: Milyen anyagokat semmisített még meg?

FELELET: Megsemmisítettem az 1956. november 4-ei nyilatkozatot, „A gond és hitvallás”⁸ egy példányát, az Irodalmi Újság 1956. november 1–2-án megjelent számát, mert úgy értesültem, hogy a rendőrség ezlekejt tiltott anyagokként kezeli.

KÉRDÉS: Más anyagot nem semmisített meg?

FELELET: Másra nem tudok visszaemlékezni.

KÉRDÉS: Az előző jegyzőkönyvbe[n] vallomást tett, hogy kik írják alá, illetve adnak elfogadó nyilatkozatot a koalíció december 8-ai nyilatkozatára. Az említetteken kívül milyen szervezet fogadta azt még el?

FELELET: Utólag jutott eszembe, hogy a Parasztszövetséggel való aláíratásról is szó esett, és tudomásom szerint ez meg is történt. Az aláíratást valószínűleg Kelemen Sándor és Göncz Árpád intézték. Tudomással bírok arról, hogy Göncz Árpád akkoriban a Parasztszövetség működésének megindításáról tárgyalt Fehér Lajossal,⁹ [de] hogy kik voltak az aláírók, azt nem tudom, lehet, hogy ők ketten voltak, vagy egyikük.

KÉRDÉS: Felmerült-e még, hogy más párttal vagy szervezettel aláíratják?

FELELET: Igen. Még felmerült részemről, amit Farkas Ferencnek fel is vettem, hogy a Magyar Radikális Pártszövetséggel, Csécsy Imrével is írassuk alá, amit Farkas nem helyeselt, így elálltunk attól.

KÉRDÉS: Kiknek adta át Ön a december 8-ai nyilatkozat szövegét és mikor?

FELELET: Én adtam át a Dobi Istvánnak szánt példányt Tildy Zoltánnak, a Balogh páternek szánt példányt [idősebb] Antall Józsefnek, és a Keresztes Sándornak a Demokrata Néppárt részére. Ezenkívül adtam példányt az indiai ügyvivőnek. Én adtam fel postán a szovjet nagykövetség részére.¹⁰

KÉRDÉS: Kik részére ad még a tervezetből?

FELELET: Én másnak nem adtam.

KÉRDÉS: Göncz Árpád kitől kapja meg a tervezetet?

FELELET: A Parasztpártban kapja meg, hogy kitől, megnevezni nem tudom.

KÉRDÉS: Mondja el, hogy az indiai követségen, a példány átadásakor milyen beszélgetés folyt le Ön és az ügyvivő között!

FELELET: A beszélgetés fő kérdése az indiai közvetítés lehetősége volt. Míg a november eleji helyzetben énelőttem egy óthatalmi értekezlet lehetősége lebegett, addig most láttam, hogy ilyenre nem fog sor kerülni, viszont azt tételeztem fel, hogy egyrészt Indiá-

nak az októberi eseményekre vonatkozóan hivatalosan is kinyilvánított álláspontja, másrészt a Szovjetunióval való baráti kapcsolata lehetségessé teszi, hogy India rá tudja venni a Szovjetuniót a Magyarországgal kapcsolatos álláspontjának módosítására, és a Közös nyilatkozatban foglaltak mérlegelésére. Ezt neveztem én indiai közvetítésnek.

KÉRDÉS: Ez, amit Ön elmond, ez a magyar belügyekbe való beavatkozás. Ön arra akarta rábíri az indiaiakat, hogy a magyar kormány politikáját a Szovjetuniónál az indiaiak közbejuttatására változtassa meg.

FELELET: Erre akartam rábíri az indiaiakat, de ezt nem ítélem beavatkozásnak, mert abból indultam ki, hogy a magyar ügyek alakulásában november 4-től a Szovjetuniónak döntő szerepe volt.

KÉRDÉS: A változást Önök külföldi állam segítségével akarták elérni, és ezt nem lehet másként értékelni, mint beavatkozásnak.

FELELET: Mi a változást a Szovjetunió álláspontjának megváltozásával akartuk elérni, és az indiaiakat azért vettük igénybe, mert közvetlen utunk a Szovjetunióhoz nem volt, másrészt számítottunk arra, hogy az indiaiak közrejárásának a Szovjetunió álláspontjának megváltozásában [n]. Ezért ezt mi beavatkozásnak nem minősítettük.

KÉRDÉS: Válaszát nem fogadom el, az Önök lépése az indiaiak felé idegen államok beavatkozásának kérése, igénybevétele volt. A kérdésre a későbbiekben visszatérünk. Folytassa vallomását!

FELELET: Az ügyvivő a közvetítés kérdésére úgy nyilatkozott, hogy India a szó nemzetközi jogi értelmében vett közvetítésre nem vállalkozhatik, de ő valószínűnek tartja, hogy Menon nagykövet vállalni fogja a nyilatkozatnak vezető szovjet államférfiak kezébe való juttatását. Ezután részletesen ismertettem előtte a nyilatkozat tartalmát, amit ő egészében szimpátiával fogadott, és kifejezte azt a véleményét, hogy a nyilatkozat a Szovjetunióval szemben barátságos és együttműködő álláspontot tartalmaz, amit ő helyesnek ítél.

KÉRDÉS: Mit kérdezett Rahman Öntől?

FELELET: Nem emlékszem konkrét kérdésére, lehet, hogy megkérdezte, hogy a pártoknak van-e koalíciós kérdésekben érintkezése a kormánnyal, de lehet, hogy ez a következő alkalommal merült fel.

KÉRDÉS: Hogy[an] értékelte az ügyvivő előtt Ön az október 23-tól november 4-ig lejáratott eseményeket és az ellenforradalom leverését? Mi volt neki erről a véleménye?

FELELET: Egyetértőleg úgy értékeltük, hogy az októberi események túlnyomó részükben forradalmi jellegűek voltak, hogy a restaurációs jelenségeket más módon is vissza lehetett volna szorítani, és hogy a Szovjetunió november 4-ei lépése a saját maga, a szocializmus ügye és Magyarország megnyugvása szempontjából súlyos és káros helyzetet teremtett.

KÉRDÉS: Ön ezek szerint azt akarja mondani, hogy Önök, polgári politikusok a szocializmus ügyét féltették a Szovjetunióval szemben?

FELELET: Nem abból indultam ki, hogy én és elvbarátaim vagy az indiaiak a szocializmus hivatott védői vagyunk a Szovjetunióval szemben, hanem abból, hogy a szocializmus maga is egy részkérdése, bár ma a legfontosabb részkérdése a szabadság kiterjesztésének. Az a felfogásom, hogy a proletárdiktatúra túlfeszítése, vagyis a szabadság nagyfokú korlátozása a szocializmus érdekében azzal jár, hogy széles tömegeket egy reakciós, szocializmusellenes demagógia számára tesz fogékonnyá. Én a szabadság ügyét a reakciótól és a proletárdiktatúrától egyaránt féltettem.

KÉRDÉS: Megállapodás jön-e Önök között létre?

FELELET: Csupán annyi, hogy a nyilatkozatot két példányban átvette, és azt közölte, hogy amennyiben Menon óhajt velem beszélni, értesíteni fognak.

1957. június 7.

KÉRDÉS: Előző vallomását kívánja-e kiegészíteni?

FELELET: Azzal egészítem ki, hogy december 9-e és 16-a között Farkas Ferencel együtt elvittük a nyilatkozat egy példányát Erdei Ferenchez azzal a kéréssel, hogy neki, mint a Szovjet–Magyar Társaság elnökének, nem volna-e módjában azt szovjet tényezők felé továbbítani. Erdei Ferenc azonban ezt nem vállalta el, azzal, hogy nem tartozik az ő hatáskörébe, így a példányt nem hagytuk nála. Erdei Ferenc a nyilatkozatot elolvasta, de véleményét nem mondott. Több esetben megkérdezte, hogy a kormánynak megküldtük-e.

Azt a kérdést, hogy milyen iratokat semmisítettem meg, azzal egészítem ki, hogy megsemmisítettem a december 8-ai nyilatkozat és a november 6-ai exposé és tervezet egy vagy két másodpéldányát úgy, hogy mindkettőből csak egyet-egyet tartottam meg.

KÉRDÉS: Ön tárgyalta a december 8-ai nyilatkozatról Menonnal, az indiai követtel, mikor és hány esetben?

FELELET: Igen. Tárgyaltam Menonnal, az időpontban nem vagyok bizonyos, vagy december 16-a és karácsony között, vagy karácsony és újév között, azt tudom, hogy a beszélgetés Menon Moszkvába való visszautazása előtt pár nappal történt. Az indiai követségről telefonáltak nekem, hogy Menon fogadni óhajt, én átmentem, és kb. egy-másfél óráig beszéltem vele és Rahman ügyvivővel. Ezt a beszélgetést követte még 1957. január 8–10-e körül még egy beszélgetés, amelynek tárgya már nem a nyilatkozat volt.

KÉRDÉS: Mondja el, hogy [az] első beszélgetés alkalmával milyen kérdésekről tárgyalt Menonnal!

FELELET: Ez a beszélgetés tartalmilag sokban egyezett [a] Rahman ügyvivővel előzőleg lefolytatott beszélgetéssel, ezért a két beszélgetés tartalmát pontosan elválasztani nem tudom. Beszélünk Menonnal az indiai közvetítésről. Menon leszögezte, hogy ez nem formális közvetítés, de vállalta, hogy a nyilatkozat átadását megkísérli, hozzátette, hogy az nem lesz könnyű, mert a szovjet államférfiakkal nem mindig lehet beszélni. Ismertettem előtte a nyilatkozat tartalmát, és ő is azt mondta, hogy azt szovjetbarát szelleműnek találja, és azt helyesli. Én kifejtettem neki, hogy a nyilatkozat szerkesztői túlnyomórészt olyan emberek, akik nem kommunisták ugyan, de a Szovjetuniót fiatalságuktól fogva a haladás fontos tényezőjének látták, 1945-ben mint felszabadítót fogadták. Szó esett még az események értékeléséről, amit ő is forradalomnak minősített, de hozzátette, hogy nekik a passzív ellenállás szimpatikusabb, mint a fegyveres harc. Hangsúlyozta még azt, hogy véleménye szerint, ha a kormány koalíciós ajánlatot tesz, azelől nem szabad elzárkózni. Azt feleltem neki, hogy erről nincsen szó, de ilyen ajánlat nem történt. Végül megköszöntem segítségét és szimpátiáját.

KÉRDÉS: Milyen kérdéseket tett fel Önnek?

FELELET: Nem emlékszem, hogy kérdezett volna valamit is tőlem, az egész beszélgetés egy diplomáciai nyelven lefolyó beszélgetés volt.

KÉRDÉS: Menon beszélt-e Önnek arról, hogy más is felkereste kibontakozási javaslattal?

FELELET: Nem beszélt erről semmit.

KÉRDÉS: Tett-e kötelező ígéretet Önnek Menon?

FELELET: Nem tett ígéretet, csak azt vállalta, hogy megpróbálja továbbítani a tervezetet.

KÉRDÉS: A beszélgetés során Ön Menonnak beszélt-e a pártok helyzetéről?

FELELET: Az egész nyilatkozat a koalíció lehetőségéről szólt, így a pártok helyzetét érintette, de külön ténybelileg a pártok helyzetéről nem esett szó.

KÉRDÉS: Ad-e valamilyen kérdésben a nyilatkozat ismertetésével kapcsolatban felhatalmazást Menonnak?

FELELET: Igen. Azt mondtam neki, hogy a nyilatkozat nincs pillanatnyilag nyilvánosságra szánva, de [a] diplomáciai óvatosság határai között felhatalmazzuk őt, hogy közölje, akivel helyesnek látja. Arra nézve, hogy ezek kik lennének, a nyugatiakról nem esett szó, de az ENSZ főtitkáráról igen.

KÉRDÉS: Ezt követően megkeresik-e Önt személyesen vagy telefonon az indiai követségről?

FELELET: Valószínűleg ezt követően, karácsony előtt pár nappal, telefonon felhívtak az indiai követségről – Rahman ügyvivő – emlékezetem szerint Khosla prágai követ kívánságára való hivatkozással, és közölték, hogy fennáll az a szándékuk, hogy a nyilatkozatot Moszkvában átadják, de azt tartják helyesnek, hogy azt mi is – legalább postán – a budapesti szovjet nagykövetségre elküldjük. Ez meg is történt.

KÉRDÉS: Kik bízzák meg Önt, hogy tárgyalhat a koalíció nevében az indiaiakkal, ha a lehetősége megvan annak?

FELELET: A nyilatkozat szerkesztői a nyilatkozat leadminisztrálását a Parasztpártra bízta, a Parasztpárt pedig engem bízott meg, személyesen Farkas Ferenc.

KÉRDÉS: Kik tudnak arról, hogy Ön Menonnal tárgyalt, kivel közölte Ön?

FELELET: Farkas Ferencsel, akinek az volt az álláspontja, hogy ezt terjeszteni nem kell. Nem emlékszem azokra az alkalmakra, amikor ezt formálisan közöltük valakivel, de a nyilatkozat készítésében való közreműködésük folytán bizonyosra veszem, hogy Tamási Áron, Féja Géza, Zsigmond Gyula, Varga István és talán Rácz Jenő tudnak róla. Nem közöltük formálisan azokkal, akik a nyilatkozatot aláírták vagy jóváhagyták.

KÉRDÉS: A december 8-ai tervezet, nyilatkozat szövegét ki juttatja el az angol, [a] francia és [az] amerikai követségre?

FELELET: Semmi ilyenről nem tudok. Nekünk Farkas Ferencsel együtt az volt az álláspontunk, hogy az adott helyzetben teljesen felesleges a nyilatkozatot a nyugatiakhoz elküldeni, s azáltal az ő közreműködésüket kérni. Egyébként én a nyilatkozatot nem tekintettem olyanoknak, amit mindenáron titkolni kell, ezért közöltem az indiaiakkal, hogy a nyilatkozatot belátásuk szerint közölhetik másokkal.

KÉRDÉS: Mikor jön létre, kinek a kezdeményezésére a második tárgyalás Menonnal?

FELELET: A második találkozás közvetlenül az 1957. január 7-ei [6-ai] kormánynyilatkozat közzététele után, egy vagy két nappal Menon visszautazása előtt történt. Ezt is Rahman ügyvivő kezdeményezte, hívására elmentem, és Menonnal és Rahmannel beszéltem.

KÉRDÉS: Amikor megérkezett a követségre mit közöltek Önnel, hogy milyen célból hívták Önt oda?

FELELET: Nem emlékszem, hogy határozottan mondták volna, de az egész beszélgetésből az derült ki, hogy az 1957. január 7-ei [6-ai] kormánynyilatkozatról akarták [a] véleményemet hallani.

KÉRDÉS: Ismertesse a lefolyt beszélgetést!

FELELET: A beszélgetés legfőbb tartalma a kormánynyilatkozat utáni helyzet értékelése volt. Egyetértően úgy ítéltük meg, hogy a kormánynyilatkozat lényegében becuklja az ajtót a pártok december 8-ai közös nyilatkozatában körvonalazott kibontakozás és az indiai közbenjárás előtt. Ezt Menon igen lehangoltan vette tudomásul, majd végigvettük pontonként a kormánynyilatkozatot, hogy mit értékelünk pozitívan. Menon a gazdasági szabadság tekintetében tett engedményeket értékelte, én hozzátettem még a könyvkiadás és a szellemi élet szabadságára való utalást. Én a részletrendelkezések közül negatívnak értékeltem – a parasztság szempontjából – a tagosítások felülvizsgálatának a csaknem teljes kizárását. Megegyeztünk azonban abban, hogy mindezek a részletrendelkezések nem érintik a nyilatkozat alapvető álláspontját, mely minden eddiginél inkább állást foglal a proletárdiktatúra mellett, és csupán más pártbelieknek, de nem más pártoknak a bevonásáról beszél. Közöltem, hogy véleményem szerint ezzel a pártok működése gyakorlatilag megszűnik, és vele együtt olyan lehetőségek is, amit novemberben és decemberben kifejtettünk és lehetségesnek tartottunk. Menon még közölte azt, hogy a nyilatkozatot átadta Bulganyin marsallnak, de megjegyzést nem fűzött hozzá. Ezt követően én még egyszer megköszöntem az ügyben tanúsított figyelmét és fáradságát. Ő megkérdezte, hogy mit fogok ezután csinálni, és én közöltem vele, hogy normális hivatali munkámat folytatom, ha erre lehetőségem lesz.

KÉRDÉS: Kiket tájékoztattott a Menonnal folytatott második beszélgetésről?

FELELET: Farkas Ferencet tájékoztattam a beszélgetésről, és abban maradtunk vele, hogy erről a második beszélgetésről nem tájékoztatunk senkit. Nem tartom kizártnak, hogy Zsigmond Gyula, aki a Parasztpártba[n] ott volt, erről szintén tudott, de sem Féját, sem Tamásit, sem a nyilatkozat szerkesztésében részt vettek erről külön nem tájékoztattuk. Lehetséges, hogy jó barátainak, Illyés Gyulának, Göncz Árpádnak elmondtam.

KÉRDÉS: Mással nem közölte a látogatás eredményét?

FELELET: Mással nem közöltem.

KÉRDÉS: [Az] ezt követő időben milyen kapcsolata volt az indiaiakkal?

FELELET: Semmi más, mint az, hogy 1957. május második felében felkeresett lakáson az indiai ügyvivő, Rahman ajánlására Bannerjee indiai újságíró.

KÉRDÉS: Milyen céllal kereste fel Önt Bannerjee?

FELELET: Azzal jött lakásomra, vagyis hozzám, hogy az indiai követség értékeli az én politikai megnyilatkozásaimat és állásfoglalásaimat, és azért akar velem beszélni.

KÉRDÉS: Miről beszéltek Önök, ismertesse részletesen!

FELELET: Főleg arról beszélünk, hogy én miért értékelem az eseményeket forradalomnak. Én kifejtettem az ifjúságról és a munkásságról, [ezek] szerepéről vallott nézetemet. Elmondtam neki a november 4-ei nyilatkozatom[at] és a november 6-ai expozé és tervezetemet, a december 8-ai nyilatkozat körülményeit és tartalmát, végül elvileg fejtettem neki a szocializmus és a demokratikus polgári szabadságjogok összeegyeztetésének lehetőségére és szükségességére vonatkozó nézetemet. Más politikai természetű kérdés nem merült fel a beszélgetés során.

KÉRDÉS: Melyik kérdés volt az, amely őt leginkább érdekelte?

FELELET: Bannerjeet az a kérdés érdekelte leginkább, hogy az októberi események egészében forradalom volt[-e]. E tekintetben azonban hozzám jövele előtt is ezt a nézetet vallotta.

KÉRDÉS: Miről tájékoztatta Önt Bannerjee?

FELELET: Különösebb részletességgel nem tájékoztatott, beszélt Kádár János miniszterelnöknél tett látogatásáról. Említette, hogy Kádár Jánosnak szóba hozta a többpártrendszer és a szovjet csapatok kivonásának kérdéseit, amelyek mellett Kádár János maga is – szerinte – állást foglalt. Említette, hogy ezekre Kádár János tagadóan válaszolt, és beszélt arról, hogy Kádár János válasza őt nem elégítette ki. Beszélt még arról, hogy [az] utcán ismeretlen emberek megszólították és beszéltek neki az eseményekről.

KÉRDÉS: Tehát Ön az indiai újságírót az ellenforradalomról, mint forradalomról tájékoztatta. Közölte-e Bannerjee Önnel azt, hogy az összegyűjtött anyaggal mi a célja?

FELELET: Ő azt mondta nekem, hogy cikkeket akar küldeni a lapjának, hogy pontosan a cikkekből mit akart írni azt nem részletezte, de emlékszem arra, hogy említette, hogy ki akarja fejteni az események forradalomjellegét, és fel akarja vetni az enyhítések és a koalíció hasznosságát. Emlékszem arra, hogy ennek során nem tette magáévá az én egypártrendszerrel szembeni álláspontomat, hanem [az] azon belül lehetséges enyhítéseket akarta körvonalazni. Hangoztatta azt is, hogy cikkeinek nem akar szovjetellenes hangot adni, amit én helyesletem.

KÉRDÉS: Kit tájékoztatott [a] Bannerjeével folytatott beszélgetésről?

FELELET: A szó politikai értelmében senkit sem tájékoztattam, de emlékszem rá, hogy ismerőseim körében beszélgettünk róla.

KÉRDÉS: Hogyan lehet az, hogy a nyilatkozatot aláírók ketten-hárman viszik el személyekhez, és [de] Menonhoz, az Ön állítása szerint, csak egyedül vitte el és tárgyal [vele].

FELELET: Általában az emberekben húzódkodás volt a külföldiekkel való érintkezéstől, mert attól féltek, hogy a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány ezt esetleg súlyosan ítéli meg.

KÉRDÉS: Mióta ismeri Ön Bakos Ferencet?

FELELET: 1956. november 4-én hajnalban a Parlamentben ismertem meg, ahol együtt voltam vele november 6-án délutánig.

KÉRDÉS: 1956. november 6-a után hány esetben, hol [és] milyen célból áll kapcsolatban Bakos Ferencsel?

FELELET: Bakos Ferenc két esetben keresett fel Bimbó út 43. szám alatti lakásomon. Először: november 8[-a és] 10-e között. Azért jött, hogy Parlamentből való kijöveteléről tájékoztasson. Arról [arra], hogy mit beszélt, nem emlékszem. Én viszont ekkor adtam oda az 1956. november 4-ei nyilatkozatom és a november 6-ai expozém és tervezetem egy-egy példányát a Nagy Imre-kormány elérhető tagjaihoz való továbbítás céljából, és az expozé és [a] tervezet három példányát a francia kultúrattaséhoz való eljuttatás céljából. A második eset november második felében volt, amikor már az expozé szövegét röplapként terjesztették. Ő akkor beszámolt nekem arról, hogy a borítékot eljuttatta, és bevallotta, hogy vagy ő vett az expozéról másolatot, vagy másnak engedte ezt meg. [Hogy] nevet említett volna, nem emlékszem. Bakos Ferenc ekkor közölte velem, hogy disszidálni készül, de nem mondta közelebbről, hogy hova, és azóta nem tudok róla, se ő maga nem küldött életjelt. Ez alkalommal együtt jött fel lakásomra egy Pásztori Tibor nevű fiatalemberrel, aki azt mondta, hogy ő Tildy Zoltán titkárságának egyik tagja. Pásztori Tibor is közölte velem, hogy Nyugatra óhajt disszidálni és kérdezte, hogy nincs-e

valami üzenetem. Közöltem vele, hogy semmiféle szándékom nincs külföldre üzenetni. Egyébként is Pásztori bizalmatlanságot gerjesztett bennem.

KÉRDÉS: Ön nem igyekezett őket lebeszélni a külföldre távozás gondolatáról?

FELELET: Formálisan nem beszéltem le őket, de kifejeztem a disszidálással [szemben] az elutasító álláspontomat.

KÉRDÉS: Beszéltek-e Önnek arról, hogy milyen céllal mennek ki, s hogy valaki megbízatást adott nekik?

FELELET: Az volt a benyomásom, hogy kint Nyugaton valamilyen politikai emigrációs működést akarnak kifejteni, főleg Pásztori. Bakosnál főleg újságírói nyughatatlanságot éreztem. Konkrét terveikről nem beszéltek.

KÉRDÉS: Továbbra is fenntartja, hogy Ön megbízatást Bakosnak és Pásztorinak nem adott?

FELELET: A leghatározottabban nem, mert Bakosra nagyon haragudtam, és Pásztori sem tett rám jó benyomást.

KÉRDÉS: Közvetlen Nyugatra [való] távozásuk előtt melyikkel beszélt?

FELELET: Egyikkel sem beszéltem.

KÉRDÉS: Nem küld ki az expoé és a nyilatkozat példányaiból Bakossal Nyugatra?

FELELET: Nem küldtem ki. Nem emlékszem, hogy az szóba került volna.

KÉRDÉS: Milyen anyagot, illetve segítséget kért rajtuk keresztül Kiss Sándortól?¹¹

FELELET: Nem kértem semmi segítséget.

KÉRDÉS: A fenti kérdésekben az Ön válaszát nem fogadom el, azok nem felelnek meg a valóságnak. A kérdésre vissza fogunk térni. Beszéljen arról, hogy mikor hívják Önt fel Bécsből, és mit mondanak!

FELELET: 1956. november utolsó napjaiban Pásztori Tibor hív[ott] föl Bécsből. Először nyíltan megkérdezte, hogy igaz-e, hogy Tildyék és a Parasztpárt készülnek belépni a kormányba. Ezt követően jelbeszéddel közölte, hogy találkozott [Kéthly] Annus nénivel, és hogy járt az amerikai és [az] indiai követségeken, odakint. Engem az egész telefon nagyon felingerelt, és közöltem vele, hogy semmi értelmét nem látom az ilyenféle érintkezésnek.

KÉRDÉS: Milyen kérdést közöl még Önnel Pásztori Bécsből?

FELELET: Semmi mást nem közölt.

KÉRDÉS: Ön mi után érdeklődött Pásztoritól?

FELELET: Semmit nem kérdeztem tőle.

KÉRDÉS: Megkérte-e Pásztorit valamire?

FELELET: Nem kértem meg semmire sem őt.

KÉRDÉS: Hívták-e még telefonon Önt más alkalommal Pásztoriék?

FELELET: Nem.

KÉRDÉS: Levelet sem küldtek Önnek?

FELELET: Nem küldtek.

1957. június 11.

KÉRDÉS: Ön az eddigi kihallgatások során több kérdés után is elhallgatta azt, hogy az indiai követséggel Göncz Árpád kapcsolatban állt, és az 1956. december 8-ai nyilatkozat eljuttatását Göncz Árpád végezte. Figyelmeztetem, hogy az Ön ügyének vizsgálata során a feltett kérdésekre adjon őszinte választ!

FELELET: Eddigi vallomásomat azzal egészítem ki, hogy első indiai látogatásomtól eltekintve, melyet minden előzetes bejelentés nélkül tettem, a többi látogatásokat nem telefonon, hanem Göncz Árpád odaküldésével beszéltem meg. Erről eddig a feltett kérdések után nem azért nem beszéltem, mert Göncz Árpád szerepe küldönci volt.

KÉRDÉS: Mikor küldték el Önök Göncz Árpádot első alkalommal az indiai követségre, milyen feladattal?

FELELET: Emlékezetem szerint, 1956. december első napjaiban. Azzal a feladattal, hogy a készülöben lévő koalíciós nyilatkozatról tegyen említést, és vesse fel azt a kérdést, hogy az indiaiak annak továbbítását vállalják-e.

KÉRDÉS: Ön küldi el ezzel a feladattal Gönczöt a követségre, vagy többen határozták ezt el?

FELELET: Az elküldés körülményeire nem emlékszem, de bizonyos, hogy erről a nyilatkozat többi szerkesztői is tudtak.

KÉRDÉS: Ismertetem Önnel Göncz Árpád 1957. június 7-én felvett jegyzőkönyvi vallomását erről a kérdésről: „1956. december 4-én vagy 5-én az NPP központjában Farkas Ferenc, dr. Bibó István, dr. Göncz Árpád részvételével egy megbeszélés volt. Megbeszéljük azt, hogy a kérdéses nyilatkozat előzetes fogalmazását el kellene juttatni az indiai követségre. Én vállalkoztam arra, hogy a nyilatkozat előzetes fogalmazványát elviszem, és kapcsolatot tartok az indiai követséggel. A jelenlévők ezzel egyetértettek.” Megfelel-e Göncz Árpád vallomása a tényeknek?

FELELET: Lényegében megfelel a tényeknek, de a megbeszélés konkrét körülményeire visszaemlékezni nem tudok. Lehetséges, de nem emlékszem rá bizonyosan, hogy ezúttal az előzetes szöveget elküldtük-e vagy sem.

KÉRDÉS: Milyen választ adtak az Önök előzetes megbeszélésére az indiaiak Göncz Árpádnak? Kivel tárgyalt Göncz a követségen?

FELELET: Tudomásom szerint Rahman ügyvivővel tárgyalt, és tőle elfogadó, igenlő választ kapott arra vonatkozóan, hogy a nyilatkozatot elfogadják és megpróbálják továbbítani.

KÉRDÉS: Göncz ez alkalommal kinek a nevében keresi fel az indiaiakat, a koalíció nevében?

FELELET: Göncz[öt] mint a nyilatkozat szerkesztőinek küldöttsége nevében küldtük el. Nem a koalíció nevében, hanem egy olyan szerkesztői együttes nevében, melynek szándékában van a koalíciós pártokkal aláírni, de ez az aláírás ekkor még nem történt meg.

KÉRDÉS: Akkor miért tárgyalt Göncz arról Rahmannel, hogy ekkor már „tárgyalások” folytak az említett pártok között?

FELELET: A nyilatkozatra vonatkozóan a pártok között emlékezetem szerint tárgyalások nem folytak. Kovács Béla még jóval a nyilatkozat szerkesztésének elkezdése előtt általánosságban[an] mondotta Farkas Ferencnek, hogy olyan kibontakozási tervhez, melyet Farkas elfogad, ő is csatlakozik. Arról, hogy a szociáldemokratákat a nyilatkozat készítéséről ekkortájt valaki értesítette volna, erről nem tudok, de ez lehetséges.

KÉRDÉS: Milyen feltételeket szabott Rahman az első tárgyalás során, melyet Gönczcel üzent meg Önöknek?

FELELET: Erre pontosan nem emlékszem, csak arra emlékszem, hogy az egyik kérése az volt, hogy azt, hogy Dobi Istvánnak és a kormánynak is megküldtük, vegyük bele a kísérlévébe.

KÉRDÉS: A nyilatkozat végleges szövegét ki viszi el a követségre?

FELELET: Göncz Árpád viszi el.

KÉRDÉS: Kik bízták meg Gönczöt ezzel a feladattal, a nyilatkozat szövegének átadása mellett milyen politikai kérdések megtárgyalására kapott még Göncz felhatalmazást Önöktől?

FELELET: Az átadással a nyilatkozat szerkesztői és aláírói bízzák meg Göncz Árpádot. A nyilatkozat elkészülte utáni külön megbeszélésre nem emlékszem, de arra emlékszem, hogy amikor a nyilatkozat legépelődött, jelen voltak Farkas Ferenc, Bibó István, Varga István, Göncz Árpád és talán Rácz Jenő és Zsigmond Gyula. Ekkor azzal adtuk át Göncz Árpádnak a nyilatkozatot, hogy vigye el az indiai követségre, kérdezze meg az indiai követségen a továbbítás módozatait, és azt, hogy Menon Budapestre való érkezése után óhajt-e bennünket fogadni.

KÉRDÉS: Már kiket fogadjon személy szerint?

FELELET: Nem emlékszem, hogy konkrétan kiknek a fogadásáról volt szó, de e tekintetben a Parasztpárt vezetőire gondoltunk, és nem a nyilatkozat többi résztvevőire.

KÉRDÉS: Ön nem ad őszinte feleletet arra, hogy Göncz Árpádot milyen politikai kérdések megtárgyalásával is megbízták [még] ez alkalommal. Göncz Árpád 1957. június 7-én vallotta, hogy „egyben megbíztak azzal is, hogy a követtel tárgyaljak...”

FELELET: Ennek a megbízásnak a tartalma az volt, hogy tartson érintkezést az indiai követséggel, a Szovjetunió felé való indiai közvetítésnek és a nyilatkozat továbbításának tekintetében.

KÉRDÉS: Miért nem beszélt Ön ezekről a kérdésekről a korábbiakban?

FELELET: Csak azért, mert Göncz Árpád személyét ki akartam kapcsolni a vallo-másomból, egyébként tárgyilag minderről beszámoltam.

KÉRDÉS: Önnek ebben a kérdésben nincs igaza, mert nem ebben az összefüggésben tárta fel, másrészt komoly tényanyagokat hallgatott el.

FELELET: Igen, ténylegesen így van.

KÉRDÉS: Göncz Árpád hány példányt adott át a nyilatkozatból Rahmannak?

FELELET: Emlékezetem szerint hármat. Egyet az indiaiak, egyet a budapesti szovjet követség, egyet a Moszkvába való továbbítás részére. A nyilatkozatokat kísérlévével adta át.

KÉRDÉS: Mit tartalmazott a kísérlévé?

FELELET: A kísérlévé tartalmazta azoknak a felsorolását, akik a nyilatkozatot elfogadták, továbbá annak közlését, hogy a nyilatkozatot eljuttattuk a magyar kormányhoz és Dobi Istvánhoz, végül annak közlését, hogy az indiaiakat a nyilatkozatnak a Szovjetunió felé való továbbítására kérjük, ezen felül felhatalmazzuk, hogy az ügy érdekében közölhetik másokkal.

KÉRDÉS: Kinek a nevében írták a kísérlévelet a nyilatkozathoz?

FELELET: A kísérléveleket Farkas Ferenc mint a Parasztpárt főtitkára írta alá. A nyilatkozat elején utaltunk arra, hogy ezt a nyilatkozatot a demokratikus pártok és társadalmi

szervezetek fogadták el, melyeket egyenként felsoroltunk. „Koalíciós pártok” kifejezést nem használtunk, de az lehetséges, hogy a társadalmi szervezeteket „forradalmi” szervezetekként jelöltük meg.

KÉRDÉS: Mikor jöttek létre ezek a forradalmi szervek és pártok?

FELELET: A társadalmi szervek, valamint a Szociáldemokrata Párt 1956. október 23[-a] és november 4[-e] között jöttek létre.

KÉRDÉS: Vagyis ezeket az ellenforradalom idején létrejött szervezeteket és pártokat neveztek Önök demokratikus „forradalmi” szervezeteknek, és ezek nevében nyilatkoztak?

FELELET: Igen.

KÉRDÉS: Az Önök megbízásából hány esetben tárgyalt a nyilatkozatról Göncz Árpád Rahmannel majd Menonnal, és Ön hány esetben volt ezeken jelen?

FELELET: Emlékezetem szerint a következő esetekben. Először, amikor előzetes tájékoztató céljából, december első napjaiban elküldtük. Másodszer, amikor december 10-e után a nyilatkozatot átadta. Harmadszer, amikor december második felében átvette tőlük azt az üzenetüket, hogy Menon fogadni óhajt minket. Negyedszer, amikor december 20-a és karácsony között átvette azt az üzenetüket, hogy kívánják a nyilatkozatnak a budapesti szovjet követségre való közvetlen eljuttatását. Ötödször, amikor 1957. január elején átvette azt az üzenetüket, hogy Menon másodszer is fogadni óhajt minket. Ezeken a találkozásokon én nem voltam jelen. A Menonnal való második beszélgetésen, mely a Margitszigeten folyt le, vagy az elején, vagy a végén emlékszem Göncz Árpád ottlétére, de hogy a beszélgetésen végig ott volt-e, abban biztos nem vagyok.

KÉRDÉS: Ön hány esetben volt a követségen, hány esetben tárgyalt Rahmannel, majd Menonnal, és hol?

FELELET: Három esetben voltam. Először november 8[-a és] 10-e között Csoprának átadtam az expozémat. Másodszer december második felében beszéltem Rahmannel és Menonnal. Harmadszer 1957. január 8-a körül ugyancsak Rahmannel és Menonnal; ez utóbbi a Margitszigeten, míg az előző kettő a követségen volt. Az az előadásom, hogy a nyilatkozatot én átadtam, nem felel meg a valóságnak. A Menonnal folytatott első találkozón együtt voltunk Farkas Ferencsel.

KÉRDÉS: Göncz melyik esetekben játszik közvetítő szerepet?

FELELET: [A] Menonnal folytatott mindkét találkozás esetében.

1957. június 12.

KÉRDÉS: Van-e kiegészítése az előző vallomásával kapcsolatban?

FELELET: Igen. A nyilatkozat kísérőlevelére nézve még azt a kiegészítő vallomást teszem, hogy a nyilatkozatot aláíró pártok és szervezetek megjelölésén kívül még azt is tartalmazta a kísérőlevelél, hogy a Független Kisgazdapárt vezetője vidéki tartózkodása miatt, a [Nagy-budapesti] Munkástanács pedig feloszlata miatt csatlakozó nyilatkozatot nem írt alá, de elvileg már korábban is a nyilatkozatban foglaltakhoz hasonló álláspontot foglaltak el.

KÉRDÉS: Ki tárgyalt a Parasztpárt részéről a Munkástanáccsal, hogy azok véleményét ebben a kérdésben így ismerték?

FELELET: A nyilatkozat tárgyában a Parasztpárt részéről a [Nagy-budapesti] Munkástanáccsal tudomásom szerint senki érintkezésben nem volt. Amikor a nyilatkozat első fo-

galmazványa elkészült, akkor akartuk a Munkástanácshoz elvinni, de a Munkástanácsot aznap vagy másnap feloszlatták. A kísérőlevélben való utalás a [Nagy-budapesti] Munkástanács régebbi határozataira vonatkozott, többek között arra, amellyel az én 1956. november 8-ai expozémat elfogadta.

KÉRDÉS: Ön 1957. június 7-én tett vallomásában arról beszélt, hogy tárgyalt Menonnal, Rahman ügyvivő megkeresésére. Ez nem felel meg a tényeknek, mert Göncz Árpádon keresztül kapott Ön üzenetet, hogy Menon beszélni akar Önnel.

FELELET: Igen. Az üzenet Rahmantól származott, de nem telefon, hanem Göncz Árpád útján.

KÉRDÉS: Kivel kereste fel Menont a margitszigeti Nagyszállóban?

FELELET: Egyedül mentem oda.

KÉRDÉS: Göncz Árpád hol csatlakozott magához, tekintve, hogy a beszélgetésen ő is részt vett?

FELELET: Emlékezetem szerint a margitszigeti Nagyszállóban.

KÉRDÉS: Megbeszélte-e előzőleg valakivel azokat a kérdéseket, melyeket Menonnak tájékoztatásul adott?

FELELET: Nem beszéltem meg. Farkas Ferenc tudott róla, hogy megyek, őt is meghívta Menon, de nem beszélünk róla.

KÉRDÉS: Ön nem őszinte ezekben a kérdésekben. Idézem Göncz Árpád 1957. június 11-ei jegyzőkönyvi vallomásának ide vonatkozó részét: „előzőleg Bibó lakásán Menon részére adott tájékoztatóját megbeszéltük, és ő azon nem is változtatott.”

FELELET: Én erre a beszélgetésre nem is emlékszem, de valószínű, hogy megtörtént. Semmiféle átgondolt vagy pontokba foglalt tájékoztatás nem volt a fejemben, mert én azzal a gondolattal mentem Menonhoz, hogy ő fog beszélni moszkvai benyomásairól, viszont ott azzal fogadtak, hogy [a] kormánynyilatkozatról való véleményemet szeretnék hallani.

KÉRDÉS: A beszélgetés során mit tárgyaltak, s Ön milyen tájékoztatást adott Menonnak Magyarország külpolitikai helyzetéről?

FELELET: Emlékezetem szerint a beszélgetés során a kormánynyilatkozatról beszélünk. Nem emlékszem, hogy Magyarország külpolitikai helyzetét külön tárgyaltuk volna, mert emlékezetem szerint erről Menonnal az első beszélgetés alkalmával volt szó. Lehet, hogy röviden erről ez alkalommal is volt szó, de nem tudok rá visszaemlékezni.

KÉRDÉS: Az első beszélgetés alkalmával mit beszéltek erről a kérdésről?

FELELET: A megbeszélés alapgondolata az volt, hogy a magyar ügy kiélezte a világ-helyzetet, s India azon az úton érhetne el enyhülést, hogy [ha] rávénne a Szovjetuniót a magyar ügyben elfoglalt álláspontjának módosítására, és ugyanakkor biztosítékokat szerezne a nyugati hatalmaktól a Szovjetunió számára arra nézve, hogy a magyarországi szocialista többpártrendszer bevezetése ne vezethessen se kapitalista restaurációra, se nyugati térhódításra.

KÉRDÉS: Hogy került az Önök decemberi nyilatkozata az ENSZ birtokába?

FELELET: Úgy emlékszem, mintha hallottam volna róla, hogy az indiaiak adták volna oda az ENSZ-nek.

KÉRDÉS: Hol adták oda?

FELELET: Nem tudom.

KÉRDÉS: Ön nem tesz őszinte beismerő vallomást ebben a kérdésben sem. Göncz

Árpád 1957. június 11-én tett vallomásában erről a kérdéstről azt mondja: „... két értesítést kaptam Rahman követtől. Az egyik értesítés az volt, hogy a nyilatkozatot átadta az ENSZ főtitkárhelyettesének, amikor az Magyarországon járt. (...) A második értesítése az volt, hogy beszélt Bécsben az ENSZ ötös-bizottságának ceyloni tagjával, és a nyilatkozatot dokumentumként átadta, erről ... dr. Bibót tájékoztattam, de mást nem, Bibó a két eseménynek örült, azt helyeselte.”

FELELET: A közlésre visszaemlékezni nem tudok, csupán az maradt emlékezetemben, hogy az indiaiak az ENSZ főtitkárhelyettes[é]nek a nyilatkozatot átadták.

KÉRDÉS: Nem emlékszik Ön vissza arra, hogy erről Önt Göncz Árpád tájékoztatta?

FELELET: A tájékoztatás konkrét körülményeire nem emlékszem vissza, csak annak eredménye maradt meg a fejemben.

KÉRDÉS: A nyilatkozatot kin keresztül, mikor juttatták [el] az angol követségre?

FELELET: Göncz Árpád említette nekem, emlékezetem szerint 1957. januárban, [hogy] Cope angol követségi tisztviselő szeretne egy példányt a nyilatkozatból. Én azt mondtam, hogy nem helyeselném az angolokkal való kapcsolatba lépést, helyesebbnek tartanám, ha az indiaiaktól kérnének egy példányt, minthogy a nyilatkozat tartalma nem titok. Göncz kért tőlem egy angol nyelvű példányt, amit én odaadtam neki, nem emlékszem, hogy végül is hogy[an] juttatta el, de arra emlékszem, hogy az angoloknak való közvetlen átadás gondolatát kedvetlenül fogadtam.

KÉRDÉS: Honnan ismerte Göncz Árpád Cope angol követségi tisztviselőt?

FELELET: A megismerkedés körülményeit nem ismerem. Azt tudom, hogy Göncz egy Regéczy nevű követségi sofőrt ismert.

KÉRDÉS: Milyen szerepe volt Regéczynek [a] Cope és Göncz közötti kapcsolat létrejöttében?

FELELET: Közvetlen szerepét nem tudom, valószínű Regéczyn keresztül jött létre a kapcsolat.

KÉRDÉS: Hol találkozott Göncz Cope-pal?

FELELET: Nem tudom, hogy közöttük formális tárgyalás lett volna, nem váltottunk üzeneteket sem Cope-pal. Ellenben én érdeklődtem Göncznél egy-egy alkalommal, hogy Cope és az angolok hogyan ítélik meg a világhelyzetet és az enyhülés lehetőségét.

KÉRDÉS: És mit mondott ezekre a kérdésekre Göncz?

FELELET: Konkrét válaszaira nem emlékszem, de az angolok helyzetértékelésének végeredménye az volt, hogy az enyhülés és közeledés lehetősége nem közeli, de nem is kilátástalan.

KÉRDÉS: Amikor tájékoztatta Önt Göncz Árpád Cope-pal történt beszélgetéséről, akkor felmerült ismét, hogy küldjenek a nyugati követségeknek a nyilatkozat példányaiból?

FELELET: A másik két nyugati követségnek való küldés felmerülhetett, de csak negatív értelemben, hogy ne küldjünk nekik mi, hanem kapják meg az indiaiaktól vagy az angoloktól. Én nem azt elleneztem, hogy a nyugatiak a nyilatkozatot megismerjék, hanem azt, hogy mi velük kapcsolatban álljunk.

KÉRDÉS: Ön miért állítja, hogy nem küldték el a másik két nyugati követségre is az anyagot, mikor az nem felel meg a valóságnak?

FELELET: Bizonyosan tudom, hogy én nem juttattam el a nyilatkozatot egyik követségre sem, és kizártnak tartom, hogy Göncz ezt tudtom nélkül megcsinálta volna.

KÉRDÉS: Mikor adta át Ön Göncznek az angolokhoz való továbbítás céljából az angol nyelvű szöveget és a kísérőlevelet, és milyen felhatalmazást adnak az angoloknak a nyilatkozat felhasználásával kapcsolatban?

FELELET: A nyilatkozatot 1957. január második felében adtam át Göncznek. A kísérőlevél tényére nem emlékszem, de nem lehetetlen, hogy valamilyen feljegyzést készítettem. Tartalmára még kevésbé emlékszem, de a lényege az lehetett, hogy a merőben hatásra szánt ENSZ-határozatok helyett az volna a kívánatos, hogy a nyugati hatalmak a Szovjetunióval való viszony enyhítése tárgyában kezdjenek tárgyalásokat oly módon, hogy ebbe a magyar ügyet bekapcsolják. Az angoloknak átadott nyilatkozat felhasználására nézve semmi formális felhatalmazásra nem emlékszem, ilyet [a] magam nevében nem is adhattam.

KÉRDÉS: Kivel közölték azt, hogy [az] angoloknak elküldték a nyilatkozatot?

FELELET: Rajtam és Gönczön kívül nem tudja senki.

IV. fejezet
1957. január-május 23.

Emlékirat

Magyarország helyzete és a világhelyzet

Magyarország helyzete az egész világ botrányává lett.

Botránya a magyar helyzet a nyugati világnak. Idestova tíz év óta vallja a nyugati világ, hogy a kelet-európai országok az egypártrendszernek a Szovjetunió segítségével náluk bevezetett kormányformáját nem maguk választották és nem kívánják, s idestova tíz éve tartja ez országok lakóit reménységgel, hogy előbb-utóbb valamilyen maguk választotta más kormányformához kell eljutniok. Azt nem ígérte nekik, hogy atomháborút fog indítani érettük, sem arra nem hívta fel őket, hogy esztele nélkül fegyvert fogjanak. De azt magukban foglalták ezek a biztatások, hogy ha egyszer a világpolitikai helyzet és e népek komoly fellépése ezt lehetővé teszi, akkor a nyugati világ teljes gazdasági, politikai és erkölcsi súlyát beveti annak érdekében, hogy e népek ügye szőnyegre kerüljön és számukra kielégítően megoldódjék. A magyar forradalom megteremtette egy ilyen tárgyú világpolitikai alku minden feltételét és jogcímét. Most utólag divat jobbról is, balról is sajnálkozni a magyar forradalom esztelen lendületén, mellyel túlfutott például a lengyel akció mértékén. E sajnálkozásnak sok értelme nincs, mindenekelőtt azért nem, mert a lengyel ügy és a magyar ügy kölcsönhatásban vannak, és éppen a magyar ügy okozta megrökönyödés tette lehetővé, hogy a lengyel ügy meg tudott állni ott, ahol megállott. De egyébként is a magyar forradalom nekilendülését nem saját oktalansága, hanem a vele szemben álló államvezetés és karhatalom konoksága és vérengzése váltotta ki, s e forradalom annak ellenére, hogy előkészítetlen és szervezetlen volt és egy esztelen vérengzésre volt válasz, meglepően józan, emberséges és mértéktartó volt. Ha utóbb mégis eredendően kilátástalannak nyilvánították, akkor ilyené nem a saját esztelensége, hanem cserbenhagyattatása tette. Kitérhet még Kelet-Európában ennél nagyobb felkelés, több fegyverrel, harcossal és áldozattal, de aligha van annak valószínűsége, hogy a világpolitika napirendjére való tűzésnek ilyen hibátlan jogi, politikai és erkölcsi jogcímeit produkálja még egyszer egy ország: hogy elsőpri a gyűlölt, elnyomó és bürokratikus diktatúrát, törvényesen uralomra juttat egy meggyőződéses kommunisztát, aki számot vetve a kommunista párt magyarországi erkölcsi és politikai hitelvesztésével, elfogadja a többpártrendszeren alapuló parlamentáris demokráciát, és bejelenti, hogy országa a katonai tömbökön kívül akar elhelyezkedni. Mi kell, ha ez nem volt elég, hogy összekényszerítsen egy olyan világhatalmi konferenciát, mely a Szovjetunióknak nyújtott kielégítő garanciák mellett kialakítja Magyarország függetlenségét és szabadságát? Ehelyett zajlott és zajlik a magyar kérdés drámai tárgyalása az ENSZ közgyűlésének színe előtt, ünnepléses és hatástalan határozatokkal, az ENSZ tekintélyének beláthatatlan kárára. Holott mindenki nagyon jól tudta és tudja, hogy az ENSZ – alkotóinak meggyőződése szerint is – annyit ér békeszerszámnak, amennyit a benne részes nagyhatalmak ereje és szándékai érnek, s enélkül az ENSZ tárgyalásaiból nem szülehet más, mint látványos viták és látványos határozatok. Ami azonban ilyenkor csődöt mond, az nem az ENSZ, hanem a nagyhatalmak politikai felelőssége és erkölcsi tartalma. Az utolsó százötven év, de különösen az utolsó ötven év politikai fejlődésének leg-

fontosabb vonása a haladottabb világnak az a lassan térfoglaló, szomorú bukásokkal és visszaesésekkel tarkított, de két világháború tüzeiben megedzett felismerése, hogy a demokrácia és közvélemény uralmának korában az elvi és erkölcsi politika az egyetlen lehetséges politika, de egyúttal a leggyümölcsözőbb reálpolitika is. A magyar forradalomnak s leverésének legsúlyosabb következménye a Nyugat számára az, hogy tízévi elvi és erkölcsi szempontokra hivatkozó politika és propaganda jutott arra a pontra, hogy kétségessé vált nemcsak az értelme és a kilátásossága, hanem sokak szemében talán a becsületessége is.

De világraszóló botrány a magyar ügy a kommunisták tábora számára is.

A Szovjetunió vezetőinek és a kommunizmus gondolkodó főinek 1953 óta a legfőbb és nem minden siker nélküli erőfeszítése volt az úgynevezett sztálinizmus problémájának a felgöngyölítése. Valójában helyesebb sztálini politikai gyakorlatról beszélni, mert nem valami új ideológiáról van szó, melyet Sztálin elméleti vagy közgazdasági műveiből kihámozhatunk, de nem is egyszerűen taktikai vagy technikai hibákról és tévedésekről; hanem a kommunista társadalom megvalósításának érdekében hivatkozó, válogatás és skrupulus nélküli, a kegyetlenségig kemény eszközöknek egy összefüggő rendszeréről. Az a gondolat, hogy az emberi cselekedetek számára nincs abszolút erkölcsi értékmérő, már Leninnél és végsőleg Marxnál is megvan; azonban mindegyik feltételezte, hogy a helyesen, vagyis objektív mértékek alapján felfogott érdekviszonyok azok, melyek zsinórmértéket adnak. Sztálinnál és híveinél azonban a munkásosztály érdeke és a kommunista társadalom megvalósításának érdeke egyszerűen a hatalomért való harcra, ez utóbbi pedig a harc vezetőinek vagy vezetőjének a pusztá akaratelhatározásaira szűkült le. Így ezek a taktikai szempontok szerint változó, mindenféle indulatnak és tévedésnek alávetett akaratelhatározások léptek fel az erkölcsi mérték és az objektív törvényszerűség igényével. Ennek érdekében a Marx által rövid átmenetnek, Lenin által hosszabb átmenetnek szánt proletárdiktatúra, ahelyett hogy fokozatosan helyet adott volna mindinkább demokratikus módszereknek, állandó kormányforma jellegét kapta azzal az egyszerű megoldással, hogy önmagát úgy, ahogy van, hosszú időre a demokráciák legmagasabb formájának *nyilvánította*. Ez pedig – a korlátlan hatalom ősi törvénye szerint – pontosan azoknak az érdekviszonyoknak a normális működését zavarta meg, melyeknek a helyes közösségi és egyéni cselekvések mértékéül kellett volna szolgálniuk. Az „ellenség” megtörésére létrejött óriási megfélemlítő apparátus a maga belső törvényeit követve nem fogyasztotta, hanem csinálta az ellenséget, és hamarosan elérte, hogy a félelem és ellenségesség a valóságos ellenségről áterjedt az egész lakosságra. Utóbb ugyanezt az apparátust a legkényelmesebben igénybe vették a párton belüli ellenzék megtörésére, majd pedig egyszerűen minden népszerű vetélytárs útból való eltételére, és ezzel aláásták a párt belső demokráciáját és a kommunista erkölcsöt. A gazdasági tervezésnek önkényes akaratelhatározások alá vetése viszont azt tette lehetetlenné, hogy a termelést a társadalom reális, kollektív és egyéni érdekei szabályozzák, ami megbénította a termelést és aláasta a munkaerőkölsöt. Ugyanígy szellemben alakult ki a sztálini korszakban a Szovjetunió mint vezető kommunista ország és a többi kommunista pártok, majd országok viszonya, ami aláasta a kommunizmus nemzetközi

szolidaritását, és visszahatásként létrehozta az úgynevezett nemzeti kommunizmust, a normális és reális nemzeti érdekviszonyok érvényesülését a kívülről jövő önkényes irányítással szemben. Mindeme sok, súlyosan latba eső következmény ellenére mindmostanáig az volt a helyzet, hogy mind a kommunista uralom alatt álló, mind a többi ország kommunistái körében mélyen gyökerező lojalitás élt a Szovjetunióval mint a világ első és leghatalmasabb kommunista államával szemben, sőt a világ nem kommunista szocialistáiban is élt a szovjet vállalkozás iránti figyelem és respektus. S midőn Sztálin halála után utódai széles körben hozzáfogtak a sztálini politikai gyakorlat enyhítéséhez, majd megghiúsították az új személyes hatalom létrehozására irányuló kísérletet, s a XX. kongresszuson néhány jellegzetes sztálini tétellel elvileg is szakítottak és Sztálint személy szerint is kritika alá vetették, az a remény kelt fel a kommunisták között, hogy a kommunizmusban, mindezekelőtt pedig a Szovjetunió kommunista pártjában élnek olyan erők, melyek vissza tudják vezetni a szocializmus építésének helyesebb útjára.

Ez a reménység azáltal, ami Magyarországon november 4-én és azóta történt, alig orvosolható sebet kapott. Hogy mi volt a szovjet elhatározás indoka – a szuezi támadás okozta helyzetnek hideg reálpolitikával való mérlegelése, vagy a magyarországi helyzet miatti megrökönyödés –, azt nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy mint reálpolitika nem vált be s mint megrökönyödés túlzott volt: a magyar helyzet szabad továbbfejlődése hamarosan megmutatta volna, hogy nemcsak hogy nem veszélyes, de termékenyen tanulságos a szocializmus ügye számára. Magyarázhatja, akinek ez a maga lelkének mentésére fontos, hogy a magyar forradalom így vagy úgy volt, vagy lett, vagy lett volna ellenforradalom, a valóság az, hogy éppen az volt az egyik legfantasztikusabb meglepetés, hogy az idestova tíz év óta mindenki által ellenforradalminak és restaurációnak feltételezett fordulat mennyire nem ilyen volt. Mindazok az erők, melyeknek fegyver volt a kezében, az ifjúság, a munkásság és a forradalom oldalára állt katonaság többségükben nemcsak szocialisták, hanem marxista-leninista nevelésű szocialisták voltak, ha mégannyira válságban volt is egész világképük. Hogy közben a kitört szabadság hatására a legkonzervatívabb restauráció erői is kijöttek a napfényre (fasiszta erők alig!), az csak azoknak a számára volt rémületes, akik megszokták, hogy ha valamit eltiltanak, az ezzel már nincs is, viszont aminek módjában van napvilágra jönnie és megszólalnia, az már ennél fogva félelmetes is. A szovjet közbelépés pillanatában a helyzet már konszolidálódni kezdett, a népítéletek megszűntek, a szocialista vívmányok mellett határozott és tekintélyes hangok szólaltak meg, s olyan nemzeti egységkormány alakult meg, melynek nem volt oka a jobboldal felé való túlbuzgalomra és gyengeségre. S aki a magyar forradalom s a leverését követő ellenállás valóságával egy kicsit is kapcsolatba került, annak meg kellett éreznie, még ha nem is akarta bevallani, hogy a század egyik legizgalmasabb szocialista kísérletének az indulása volt az, amit a szovjet tankok szétlőttek, hogy helyette berendezni segítsenek valamit, ami mindenhez hasonlít, csak jövőt építő társadalomhoz nem. Eddig minden jövőbe néző politikai program a hatalom és jólét birtokosaival s az azokat szolgáló bürokráciával és karhatalommal állt szemben, s az ifjúságra, fizikai munkásokra és alkotó értelmiségiekre támaszkodott, azok hitében és lelkesedésében tudván a

maga jövő elhivatottságának bizonyítékát. A mai magyarországi rezsím pontosan egy magát kisebbségben tudó, biztonságérzetét elvesztett, helyzetét görcsösen védelmező bürokráciára és karhatalomra támaszkodik, s ellenségeinek éppen az ifjúságot, a munkásságot és az alkotó értelmiséget tudja. Volt már a történelemben nem egy rezsím, mely írakkal, munkásokkal és iskolás gyermekekkel hadakozott, de célját egy sem érte el, s ami a legfőbb, egy sem nevezte magát forradalminak és szocialistának. S mindezt hordozza az új magyar kommunista párt, egy olyan kommunista párt, amilyen eddig a világon sem volt, de amilyenné a többi is válhatik, ha nem vigyáz. Eddig minden kommunista párt struktúrája a következő volt: volt egy legbelső magja, szenvedélyes, eszme- és céltudatos, abszolút önfeláldozó s vasenergiájú emberekből; ezeket követte egy kevésbé intelligens, de rendkívül fegyelmezett csoportja azoknak, akik mesterei voltak a hatalom megszerzésére és megtartására szükséges eszközök kemény és habozásmentes kezelésének; ezek után következtek a lelkes hívők túlnyomórészt munkásokból álló tömegei, akik buzgón végezték a szervezés és eszmeterjesztés részletmunkáit; s végül – a hatalomátvétel után – legkülső körként következtek az opportunisták és bürokráták, akiknek számára a párt elsősorban érvényesülés vagy egzisztenciabiztosítás volt. A jelenlegi magyar párt súlypontja teljességgel ez utóbbiakra tolódott. A vezérkar egy egészen kis csoportra zsugorodott össze, kik hol kétségbeesett nyakatekertséggel, hol cinikus nyíltsággal nevezik meg azt, amit csinálnak. Körülöttük a hatalom technikusai biztonságukat veszítve kapkodnak a brutalitás és engedékenység egyaránt hatástalan és egyaránt veszélyes módszerei között. A lelkes tömegek, főleg a munkástömegek, ezeknek megszűntek létezni. Csak a legkülső kör teljes, mely a karhatalom tagjaiból és állásaikat féltő tisztviselőkből tevődik össze. Kommunista párt ilyen alacsony munkásaránysszámmal még nem volt a világon. A hatalomra jutott kommunista pártoknak másutt is problémájuk volt a bürokratizmus térhódítása a munkáselem felett, de a levert magyar forradalom füstjéből és lángjából egyik napról a másikra kísérteties fantomként jelentkezett ennek a folyamatnak a végpontja: a túlnyomórészt bürokráciából és karhatalomból álló és a munkássággal mint egésszel *szemben álló párt*. Maga az ország, mely eddig csak a maga atomizáltságát érezte a hatalom szervezettségével szemben, most el nem felejthető módon megtapasztalta, hogy a karhatalom az országban tökéletesen izolálva van, és más nem tartja, mint a kívülről kapott segítség. Mindez szüntelen irritáció forrása mindenki számára, aki a kommunizmus ideáljait egy kicsit is komolyan veszi, akinek számára a kommunizmus egy kicsit is többet jelent, mint bizonyos véleményű embereknek a pusztá hatalmon létét. A világ összes kommunista pártjai a legnagyobb erőfeszítéssel kezdik keresni a maguk sajátos szocialista útját úgy, hogy azért megmaradjanak a marxizmus-leninizmus diadalmasnak tudott ideológiájában. A népi demokráciák az aggodalmasan adagolt engedmények s a görcsösen semmit sem engedő sztálini ortodoxia között ingadoznak, s a magyar rezsimnek mindenáron való fenntartása legalább annyira rossz példa számukra, mint amilyen Magyarország feladása lett volna, amit nem utolsósorban őmiattuk sem akart megtenni a Szovjetunió. A nem kommunista világban pedig a szimpatizánsoknak annyi munkával összehozott apparátusa mutatja a súlyos sérülést, helyenként az összeomlást

tüneteit: a béke-, nő- és ifjúsági szervezetek, melyek nagy mennyiségű jóhiszemű lelkesedés megtestesítői voltak, és olyan erőket fogtak össze, értelmiségieket, munkásokat, ifjúságot, akikre a kommunizmus mindenkor elsősorban számított. Egyszóval: a Szovjetunió magyar akciója, mely egy pozíciófeladást akart elkerülni, azóta szüntelen kárára van a kommunizmus minden pozíciójának.

Botránya a magyar helyzet minden valamirevaló „harmadikutas” erőnek és gondolatnak is. India és mellette néhány felelős politikát folytató ázsiai állam, világszerte a szocialista és szociáldemokrata pártok s rengeteg szétszórt eszmei és politikai erő vallja azt, hogy ez a kapitalizmusra és kommunizmusra felszabdalt világ valójában rémképek ellen és álproblémákkal küzd. E rémképek középpontja ortodox kapitalistáknak és ortodox kommunistáknak az a közös előítélete, hogy a szocializmus, azaz a kizsákmányolásmentes társadalom eredményesen nem valószínűsíthető meg másképpen, mint a szabadság nyugati technikáinak a hosszú időre való elvetésével. Ezzel szemben harmadikutas – valójában egyetlen lehetséges utas – mindenki, aki azt vallja, hogy a kizsákmányolás felszámolására irányuló szocialista célkitűzés maga sem más, mint a többi emberi szabadság felé haladó egyetemes fejlődés egyik állomása, s a kizsákmányolás elleni harc nem jelentheti, sőt nem is tűrheti a politikai és közéleti szabadság már kidolgozott formáinak az elvetését. S a szabadságnak a hatalmak elválasztásán, többpártrendszeres szabad választásokon, szabadságjogokon, főleg sajtó- és véleményszabadságon, valamint bírói függetlenségen és a jogállam rendszerén nyugvó egész építménye – mely a nyugati világot minden hibája ellenére is olyan emberségessé és elviselhetővé teszi – nem valami „polgári” felépítmény, hanem egyszerűen egy objektív technika, a szabadságnak mindmáig felülmúlhatatlanul legfejlettebb technikája, melynek fölényét előbb-utóbb éppen úgy el lehet ismerni, mint egy nyugati töltőtöltőtípus vagy a Morgan-féle átöröklési elmélet fölényét, anélkül hogy ez a szocializmus ügyét veszélyeztetné. Ha valahol és valamikor, akkor a magyar forradalomban ez a harmadik út akart konstruktív módon megszületni. A forradalom aktív erőinek nem volt szándékukban a szocializmus valóságos vívmányainak bármiféle felszámolása, és minden erejük megvolt ilyen kísérletek megakadályozására. Csak egyszerűen megelégtették az elnyomás technikáit s azok nyomán az élet minden területét elöntő erőszakot és hazugságot, és azok felé a társadalmi technikák felé fordultak, amelyek ez ellen intézményes biztosítékot nyújtanak. A hogyan és miként kérdései a forradalom első pillanataiban még nem voltak tisztázva, de tendenciái egészen világosak voltak, és nem sokkal a forradalom leverése után minden különösebb nehézség nélkül kialakult egy meglehetősen egyértelmű közvélemény arról, hogy hogyan kellene a szocializmus világának fenntartását a szabadság nyugati technikáival összekapcsolni, a szocializmus közös platformját elfogadó pártokra korlátozott többpártrendszer útján. Sőt ezek az elgondolások a munkástanácsok vonatkozásában a demokráciának és a szocializmusnak új technikákkal való megerősítését is jelentették volna. Ha ennyi áldozatból, jó erőfeszítésből és ilyen világos elhatározásból mégsem tudott ez a magyar kísérlet megszületni, ha a Szovjetuniónak érdeemes volt ezt az egypárturalom és a szovjet katonai jelenlét számára teljesen eredménytelenné vált országot katonai erejének teljes bevetésével az elhagyott útra

visszatéríteni, ha az indiai közvetítés ezt követő kísérletének is csődöt kellett mondania – akkor teljes félelmetességében áll előttünk az a következtetés, hogy a harmadik út lehetetlen, és nemcsak a világ hatalmainak, de a világ erkölcsi öntudatának két táborra hasadása, a teljes polarizálódás szükségszerű és elkerülhetetlen.

S itt jutunk a legnagyobb botrányhoz, *a világbéke botrányához, mert a magyar ügy jelen állása a világbéke lehetőségét teszi kétségessé*, és azt az ijesztő párhuzamot idézi fel, hogy ugyanúgy lesz utolsó előtti felvonása a harmadik világháború kitörésének, ahogyan Csehszlovákia cserbenhagyása volt a másodiknak. Semmi sem mutatja ezt jobban, mint az, hogy a magyar ügy tanulságát a nyugati világ tekintélyes része abban foglalta csak össze, hogy a sztálinizmus újjáéledt, sőt igazában soha meg nem szűnt, és végeredményben ez a kommunizmus egyetlen lehetséges és természetes formája; a kommunista világ tekintélyes része pedig ugyanezt a tanulságot ellenkező előjellel úgy vonja le, hogy Sztálinnak alapjában véve mégiscsak igaza volt, s a kommunizmus táborát csak az ő módszereivel lehetséges együtt tartani. Márpedig a sztálini politikai gyakorlat világpolitikai síkon az úgynevezett népfrontpolitikának és a reá épült világpolitikai együttműködésnek a lehetlenné tételét, illetőleg belső meghamisítását jelenti. Népfrontpolitika annak a felismerése, hogy a fasizmussal, a nyers, könyörtelen hatalom kultuszával szemben a kizsákmányolásmentes társadalomra irányuló szocialista célkitűzés és a politikai szabadság elért vívmányaihoz ragaszkodó nyugati álláspont között erkölcsi és harci közösség áll fenn. Sztálin és hívei ezt a politikát úgy tették magukévá, hogy egyben meg is ölték, mert merő taktikai ravaszságként fogták fel az egységesnek vélt „monopolcapitalista” ellenség megosztására: megengedettnek tartották tehát a népfrontos partnerek minden eszközzel való belső korrumpálását, majd – Közép- és Kelet-Európában – az első kínálkozó alkalommal való likvidálását. Ezzel azonban lehetlenné vált a világméretű népfrontpolitika, a fasizmust legyőző hatalmak együttműködése is. Ismét bebizonyult, hogy a merőben hatalmi és akarati etika gyakorlatilag lehetlenné teszi az emberi együttélést, ami világpolitikai síkon a háború elkerülhetlenségét jelenti. Lehetséges békés egymás mellett élés a legkülönbözőbb politikai, társadalmi és gazdasági rendszerek között, de nem lehetséges olyan partnerek között, akik nem hisznek bizonyos közös erkölcsi alapelvekben. Igaz, hogy Sztálin – ellentétben Hitlerrel – minden jel szerint nem akart világháborúba bonyolódni, politikája azonban mind őt, mind ellenfeleit kölcsönösen képtelenné tette arra, hogy a másik motívumait és szándékait reális kalkulálni tudják. Ilyen szembenállásban az egyik fél a másiknál hol a hazugságot veszi kézpénznek, hol az igazat sem hiszi el, s minthogy a másiknál erkölcsi motívumot nem tételez fel, azt hol indokolatlanul gyávának, hol indokolatlanul agresszívnek látja. Így előbb-utóbb óhatatlanul előáll egy olyan konkrét helyzet, melyben a két fél szándékainak kölcsönös és totális félreértése folytán belecsúszik a világ-, sőt atomháborúba, bármennyire fél is tőle mind a kettő. Így kell érteni azt a kissé mérsékelten hangzó állítást, hogy a magyar ügy jelen állásából a világháború veszélye következik. Nem azért, mintha a magyar ügy *miatt* kellene okvetlenül világháborúnak kitörnie (bár a kelet-európai országoknak megvan az a szomorú privilégiumuk, hogy a világháborúk ökörlöttük szoktak kitörni). Hanem azért, mert ha

igaz, hogy a magyar helyzet orvosolhatatlan, akkor organikus akadályai vannak annak, hogy a világ hatalmai közös nyelvet beszéljenek és azon egymást megért-sék, s ez ellen az a pusztá értelmi felismerés, hogy az atomháború örültség és ön-gyilkosság, nem nyújt elegendő védelmet.

De valóban ilyen súlyos-e a helyzet, és valóban nincs kiút a magyar ügy és a világpolitikai zsákutca számára?

A pillanatnyi helyzetnek ez a kétségtelen mérlege. De minden történeti pillan-tanban van mérlege nemcsak a tényleges helyzetnek, hanem a valóságban benne rejlő lehetőségeknek is, melyek megvalósulása nem szükségszerű, hanem erőfeszít-és és jóakarát kérdése. Ha ezekről csinálunk mérleget, akkor a magyar ügy és a vi-lágpolitikai kibontakozás lehetőségei felől biztatóbb képet kapunk, mint az elmúlt tíz év alatt bármikor.

Reményt jelent a magyar forradalom a nyugati világ számára. Azt a politikát, mely tíz év óta tartja reménységgel a kelet-európai országok belső ellenzékét és emigrációit, nemegyszer fogta el kétség afelől, hogy vajon ezek az országok az egypártrendszer megszűntével milyen kormányzást fognak berendezni maguknak, hiszen tudott dolog volt, hogy a második világháború előtt a társadalmi, a nemzeti elnyomás és a rendi uralom legváltozatosabb formáiban éltek; s emigrációikat fele-részben idejétmúlt életformájuk összeomlása s csak felerészben a szabadság vágya űzte Nyugatra. Gyakori tétel volt nyugati politikusoknál és gondolkodóknál, hogy egy bizonyos vonaltól kelet és dél felé a szabadság nyugati intézményeinek valóságos és jó működésére úgyszincs kilátás, tehát tudomásul kell venni, hogy ezek az országok Közép-Európától Kelet-Ázsiáig és a Pireneusi-félszigettől Dél-Amerikáig mindig is a zsarnokság enyhébb vagy szigorúbb formái között éltek és fognak élni. A különbség csak az volt, hogy baloldali jóakaróik kommunista egypártrendszert, jobboldali jóakaróik konzervatív rendőrállamot ajánlottak nekik. Ennek a felfogás-nak a fényénél az egész úgynevezett felszabadítási politika nem lett volna több, mint a legcinikusabb hatalmi politika, s ebben a kiábrándult szemléletben benne foglaltatik az a reménytelenség is, hogy a háborús feszültség lidércnyomása belát-ható időn belül nem fog lemenni az emberiségről. A magyarországi, lengyelországi és más kommunista országbeli mozgalmak a legélesebb fényben megmutatták, hogy ezekben az országokban valóságos és eleven igény létezik a szabadság való-sága és legfejlettebb technikai irányában. És ez az igény, éppen azért, mert kielégít-ően még sohasem tudott teljesülni, a meggyőződés és szenvedély olyan frissessé-gében jelentkeznek, mely lényegesen meghaladja a maga vívmányait már megszo-kott nyugati világ meggyőződését. Megmutatták ezek a mozgalmak, hogy a válto-zás igénye nem szorítkozik az egypárturalom szenvedő áldozataira, sőt leg-elevenebben éppen az egypártrendszer neveltjeiből és ifjúságából tör elő, nem kell tehát félni, hogy elavult társadalmi és politikai formák restaurációjára fog ve-zetni. S ezt a tanulságot és reménységet nem szabad csak Kelet-Európára korlá-tozni, s nem elég elsősorban Lengyelországra, Csehszlovákiára és Magyarországra nézve megállapítani, hogy azok mindig is a nyugati kereszténység állományához tartoztak. Az elvi tanulság ezen túlmenően az, hogy semmiféle népről nem kell és nem szabad feltételezni – amit németektől malájokig annyi népről feltételeztek –,

hogy hiányzik belőle a szabadság igénye. A közgazdaságtanban már rájöttek arra, hogy az egyik népnek a nyomora fertőzi és veszélyezteti a jólétben élő másikat: ezt a leckét meg kell tanulni a politika síkján is. A magyar forradalom és általában a kelet-európai népek mozgalmait azt jelentik, hogy a nyugati világnak igenis lehet és be kell rendezkednie egy olyan nem agresszív és nem hatalmi, de mégis aktív és vállalkozó szellemű politikára, melynek célja az, hogy anélkül, hogy gazdasági és társadalmi rendszerét másokra rá akarná erőltetni, igenis lépésről lépésre megnyerje a kelet-európai országokat és végül a Szovjetuniót magát is a szabadság nyugati technikái és e technikák mögött álló közös politikai erkölcs számára.

De reménységet jelent a magyar forradalom, bármily furcsán hangzik is, a világkommunizmus számára is. És éppen akkor, mikor vele szemben a magyar események után határozottabban jelentkeznek, mint negyven év óta bármikor, az az elenséges vélemény, mely minden eszmei tartalmat elvitat tőle, s nem lát benne egyebet, mint a fasizmushoz hasonló, merőben hatalomra törő akaratot. Mert éppen a magyar forradalom és a lengyel események mélyebb összetevőinek a vizsgálata mutatja, hogy döntő momentum éppen kommunista értelmiségieknek és kommunista ifjúságnak az a mindinkább elmélyülő meghasonlása volt, melyet a kommunizmusnak az ember felszabadítására irányuló célkitűzései mellett az e cél megvalósítására igénybe vett válogatás nélküli eszközök demoralizáló és korrumpáló hatása kiváltott. Ez a pusztán tény alapvető különbséget jelent a fasizmussal szemben, melyben ilyen válság nem indult és nem indulhatott el, mivel ott az eszmény maga is a nyers és meztelen hatalom érvényesítése volt, s így az eszme és az eszközök között nem volt ellentmondás. A kommunistákat meghasonlásba vivő ellentmondások a lengyel és magyar mozgalmakban három ponton jelentkeztek: először a központosított, mindenható és önkényes államhatalommal szemben jelentkezett az emberek beleegyezésén alapuló, főleg azok saját közvetlen közösségeinek és szervezeteinek önkormányzatát tisztelő kormányzás igénye; másodsorban a valóságot s a valóságról szóló közléseket és tanítást a maga céljai szolgálatában tettség szerint eltorzító hatalommal szemben jelentkezett a közéleti és szellemi igazmondás igénye; harmadszor a magántulajdoni kizsákmányolást megszüntető, de a lakosság életnívójának felemelését a szocializmus építésére hivatkozással mind távolabb kitolódó és a dolgozókat bürokratikus gazdasági centralizáció révén ugyancsak kizsákmányoló gazdaságpolitikával szemben jelentkezett a gazdasági tevékenységben való közvetlen és intézményes érdekelttség követelése, a gazdasági önkormányzat igénye. Ezek a követelések azonban élesebb fogalmazásban pontosan azok körül a kérdések körül forognak, amelyek az 1953 óta elősorban a Szovjetunióban megindult enyhülés témái: a törvényesség biztosítása, a pártdemokrácia helyreállítása, a kritika szabadsága, a tények igaz közlésére való törekvés, főleg a Nyugattal kapcsolatban, az életnívó emelése és a gazdasági decentralizáció programja. Nem tudjuk, hogy biztosítva van-e ebben az irányban az egyenes vonalú és fokozatos továbbfejlődés, de annyi bizonyos, hogy ezek a szükségletek a Szovjetunióban is valamilyen – általunk pontosan nem ismert – formában, de oly erővel jelentkeztek, hogy a Sztálin halála után keletkezett folyékony helyzetben azonnal a pillanat parancsoló tennivalójaként léptek fel. Ezért van okunk, hogy ma is, a jövő

alakulása feletti minden jogos aggodalom ellenére, még mindig döntő fordulatként értékeljük azt az 1953-as eseményt, melynek során azok a szovjet vezetők, akik nem akartak új Sztálint, felülmaradtak azzal szemben, aki új Sztálin akart lenni. Ezért haszontalan merő taktikának minősíteni azt az egész folyamatot, mely a XX. kongresszusban csúcspontot ért el és komoly részben előzménye és oka a magyar és lengyel eseményeknek, melyekben oly rendkívül figyelemreméltó erkölcsi és eszmei értékek jutottak napvilágra. Nem azt jelenti ez, hogy a magyar forradalom erkölcsi tőkével az azt leverő szovjet államvezetés erkölcsi tőkéjét akarjuk gyarapítani, hanem annak felismerését, hogy egységes és átfogó folyamattal állunk szemben, és ennek jegyében kell érteni, bírálni a szovjet államvezetés ellentmondásait is. Éppen úgy nincs értelme a szovjet vezetőket alapjában jóindulatú, de kórosan bizalmatlan embereknek nézni, amint azt Roosevelt tette, mint ahogyan nincs értelme alapjában rosszindulatú, de a jóakarát s átani tettetésére képes embereknek, amint azt régen s mostan sokan képzeltek és képzelik. A lényeges az, hogy egy olyan államvezetésről van szó, melyet súlyos történeti és ideológiai előzmények gátolnak abban, hogy erkölcsi aggodalmaknak a politikában helyt adjon, hogy ellenfelei politikájában erkölcsi motívumokat tételezzen fel s azokat megértse; s most ennek az államvezetésnek a számára problematikussá vált, hogy melyek azok az eszközök, melyekkel a reá bízott világbirodalmat és a reá bízott politikai ideológiát egy biztatóbb és stabilabb jövő felé vezetheti. Érzik, hogy józan önérték és igazságosság egyaránt a nagyvonalú engedményeket és az enyhülés folytatását kívánja, vagyis mindannak az ellenkezőjét, amit a sztálinizmus jelent; de úgy látja, hogy a nyugati kapitalizmus a legrosszabb indulatú készenlétben van, hogy lecsapjon a legkisebb jelére annak, amit gyengeségnek ítél. Érzik, hogy befelé a szelepek elzárásából kánnyakadás lesz, de attól fél, hogy a gátak hirtelen kinyitásától meg gátszakadás; innen a részleges engedmények és a megmerevedés időszakainak váltakozása. Ha mindezt figyelembe vesszük, akkor a magyarországi közbelépést indokoltabb ma is, a sztálinizmus tüntető rehabilitációjára irányuló kísérletek idején a sztálinizmus valóságos újjászületése helyett inkább megtorpanásnak venni egy olyan úton, melyen előbb-utóbb csak tovább kell menni. Persze azért felesleges a magyar forradalom túlságos lendületén sajnálkozni, mellyel visszahatásként az egész szovjet enyhülési folyamatot veszélyeztette. A magyar forradalom sikerében is, leverettetésében is egyugyanazon tanulságot érleli: azt, hogy az enyhülési politika összes döntő kérdései, a politikai és gazdasági önkormányzat, a törvényesség, a közéleti igazmondás, a bürokratizmus leépítése, az életnívó emelése mind kölcsönösen összefüggnek egymással, s nem lehet közülük megoldani a könnyelmesebbeket és félretenni a veszélyesebbeket; és azt sem lehet, hogy ezt az enyhülési programot tartósan folytassák a Szovjetunióban és lefojtsák a népi demokráciákban. Azokat az energiákat és értékeket, amikbe Magyarországon a nép ellenére való kormányzás kísérlete került, valakinek meg kell fizetnie, s ezt végsőleg a magyar nép és a szovjet nép együtt fogja megfizetni szabadságban és életnívóban; ezzel pedig pontosan az a válság súlyosbodik, aminek az elhárítására a magyarországi közbelépés történt. A remény tehát éppen az egész problémakomplexumnak ebben az elválaszthatatlan kapcsolatában és összefüggésében rejlik: ezért

lehetséges és ezért várható – bár természetesen nem szükségszerű –, hogy a fejlődés visszakanyarodjék oda és újból induljon onnan, ahonnan a magyarországi szovjet közbelépés végzetes elhatározása kitérítette. *Ezért jelent reménységet a magyar forradalom a „harmadik út” erőinek is.* E pillanatban, mint láttuk, a világ különböző részeinek a központi problémája a szabadság lehetőségeivel való élés kérdése. A nyugati világ birtokában van a szabadság legfejlettebb technikáinak, a szabadságjogokon alapuló népképviselési parlamentáris demokráciának, s nagyban és egészben elfogadta azt az univerzális etikát, mely a szabadságintézménynek alapja és működésük feltétele. Birtokában van ezenkívül egy kapitalizmus nevű gazdasági rendszernek, melynek lényeges összetevői a szabad vállalkozás rendszere, a nyereségvágynak szabályozó elvként való elfogadása és egy individualista magánjog. Ez a rendszer egy évszázad óta folyó elparentálása ellenére is időnként a rugalmasságnak és teljesítőképességnek meglepő bizonyítékait szolgáltatja, bár ugyanakkor eredeti szerkezetéből sokat el is veszített. Azonban mai, sokszorosan megfordozott formájában sem képes az erkölcsi elégtelenségnek azt az érzését megszüntetni, melyet az emberek nagy százalékában újra meg újra kivált. A botránkozás központja nem maga a szabad vállalkozás, mely az emberi szabadságnak igen lényeges vívmánya, hanem az, hogy a kapitalizmus a maga intézményeivel nemcsak hogy konzerválja a társadalmi birtokállományt, hanem új lehetőségeket nyit a nagyvagyonképződés amaz ősi formái számára, melyek messze a kapitalizmus, a szabad vállalkozás és a jogállam létrejövétele előtt, évezredek óta ismeretesek: a jogi formákba burkolt erőszak, az államhatalommal való visszaélés, közvagyon vagy közösségi vagyonok kisajátítása, államhatalmi koncessziók, korrupció és politikai intrika. A szabad társadalom és a békés társadalmi reform erői azonban Nyugaton olyan erősek, hogy rendkívül lassan és lépésről lépésre, de radikális kisajátítás nélkül is szorítják vissza a mamutvagyonnak, még inkább a mamutvagyon újraképződésének ezeket a diluviális társadalmi jelenségeit. Vagyis Nyugaton lassan, de biztosan a szegények gazdagabbak, a gazdagok szegényebbek lesznek. Ezzel szemben a világ többi népeinél, a félgyarmati (Latin-Amerika és a kommunizmusig Kelet-Európa), a volt gyarmati és gyarmati országokban a jogállam és a szabad vállalkozás technikáinak egyszerű bevezetése a valóságban azt eredményezte és azt eredményezi, hogy az e technikákban gyakorlatlan egyszerű nép, elsősorban a parasztság óriási tömegei tradicionális társadalmi és gazdasági kereteik meg bomlása után tehetetlen prédái lesznek a nagyvagyonképződés fent leírt ősi erőszakos és korrupt folyamatainak. Vagyis gyakorlatilag a szabad vállalkozás, a jogállam s amennyiben van, a népképviselési demokrácia intézményei igen könnyen válnak földesurak, pénzemberek és korrupt politikusok bábjátékává. Olyan folyamat indul tehát meg, melynek során a szegények még szegényebbek, a gazdagok még gazdagabbak lesznek, s belátható időn belül nincs kilátás, hogy ez a folyamat megforduljon. Ezzel szemben áll a kommunista megoldás, mely a politikai hatalom teljes birtokbavétele révén végrehajtja mindennemű mamutvagyonnak csaknem maradéktalan és radikális kisajátítását, úgy azonban, hogy ezzel együtt kisajátítja a kisvagyon túlnyomó részét is, egyben teljesen hatályon kívül helyezi a szabadság nyugati, „polgári”-nak bélyegzett technikáit és a szabad vállalkozás legtöbb gazda-

sági formáját, amivel együtt jár a táradalom és gazdaság óriási mértékben való bürokratizálása is. Hogy ezt így és csakis így lehet csinálni, igazolódik azzal, ami a félgymati, volt gymati és gymati országokban történik s a kommunista hatalomátvétel előtt Kelet-Európában és Kelet-Ázsiában is történt. Valójában azonban a gazdasági élet bürokratikus uralom alá vetése ugyanúgy akadályozza a tömegek szintjének emelését, mint a demokratikus ellenőrzést kijátszó kapitalizmus. E két elégtelen megoldás között hányódik az egész félgymati, volt gymati és gymati világ. S még olyan országok is, mint India, s néhány más, amelyek komoly elszántsággal törekednek arra, hogy ezen az alternatíván túljussanak, sincsenek egyáltalán túl a polarizálódás veszedelmén. Eddig gyakorlatilag sehol sem tudott történelmi aktualitáshoz jutni az a szinte Kolumbusz tojása-szerű megoldás, melyet a mindkét oldalról annyiszor lesajnált, kihasznált és kihasználás után eldobott kelet-európai parasztradikális mozgalmak ajánlottak: a nagybirtok és nagytőke radikális kisajátítása, s ugyanakkor a szabadság politikai technikáinak és a szabad vállalkozás helyesen szabályozott lehetőségeinek teljes bátorsággal való bevezetése, illetőleg megerősítése. S íme a magyar ügyben ez a megoldás, mely eddig a nagyobb történelmi erővel fellépő két rossz alternatíva között nem tudott érvényesülni, most egyszerre megjelenik egyedül lehetséges megoldásként. Mert Magyarországon a nagy vagyonoknak a kommunisták hathatós, bár nem kizárólagos közreműködésével végrehajtott kisajátítása tíz év alatt olyan definitív történelmi tény lett, aminek visszacsinálására senki sem gondolhat, s a forradalom aktív erői gondoltak erre a legkevésbé. Ugyanakkor azonban a Magyar Kommunista Párt teljes és tökéletes erkölcsi hitelvesztése Magyarországon az egypárthegeónia enyhített formáját is tartósan lehetetlenné teszi, s a többpártrendszer és a jogállam technikáinak a bevezetését jelöli meg egyetlen lehetséges kibontakozási útként, természetesen azok között a határok között, amelyeket a szocialista vívmányok fenntartása megszab.

Egy így megszorított többpártrendszer mindkét részről elsöre bizalmatlanságot vált ki. A nyugati „polgári” szemléelő azt mondja, hogy ha a szocializmus ellen fellépő pártoknak nincs indulási lehetőségük, akkor nincs szabadság. Valójában azonban minden történelmi demokrácia úgy indult el, hogy bizonyos közös alapelvekre nézve előzetes megállapodás alakult ki az ország túlnyomó többségében, és az ezeket az alapelveket vitássá tevő álláspontoknak nem volt meg a pártalakítási lehetőségük. A holland, angol, amerikai és francia parlamentáris szabadság is azzal kezdődött, hogy a királyi abszolútizmus híveit többé-kevésbé kizárta a parlamenti küzdőtérrel, sőt ezen túlmenő, igen méltánytalan személyi megszorításokat is tett. Mégis elindulhatott ezen az úton valóságos szabadság azért, mert a kötelezően előírt platform olyan volt, hogy azon az ország túlnyomó többsége elfért. Ugyanez volna a helyzet a szocialista vívmányok elismerésére szorított magyar többpártrendszer esetén is. A másik oldalon a leninizmus hívei számára a többpártrendszer a lenini hagyaték elárulását jelenti, azt, hogy az igazság letéteményeseként tisztelt kommunista pártot ledegradálja mindenféle polgári vagy félpolgári érdekcsoport mellé egy sorba. A helyzet azonban az, hogy a többpártrendszer nélkül a „szabad” választás merő bábjátékká süllyed, mert nincs lehetőség jelölőlisták fel-

állítására, vagy legalább a hivatalos listával szemben a „kihúzandó”-ra vonatkozó előzetes megállapodás megnevezésére; ha viszont ilyen szervezkedést megengedünk, akkor máris a pártoknál tartunk, akárminek nevezzük is. S ott, ahol a kommunista párt megőrizte tekintélyét s rajta kívül nincs komoly politikai párt, egy ilyen többlistás választás elképzelhető nemcsak régi vagy új pártok megengedése útján, hanem úgy is, hogy a kommunista párt osztódik a közös platformon belül külön választási listákra, azok szerint a különböző irányzatok szerint, melyeket ma – jobb és elvi támpont híján – egyes vezetők nevéhez szoktunk kapcsolni.

A kizsákmányolás semmiféle megszüntetése nem reális a valóságosan működő szabadságintézmények nélkül. Áll azonban az ellenkező tétel is: semmiféle szabadságintézmény nem reális radikális földreform, a mamutvagyonok kisajátítása, valamint új, a kizsákmányolás ellen hatékonyan védő jogrendszer nélkül. Egy harmadikutas kísérlet tehát, bármit tartanak is a kilátásairól, egyaránt tanulságos lesz a Nyugat, a kommunista világ és a félgymarmati, volt gymarmati és gymarmati népek számára.

Ezért jelent reményt a magyar helyzet a világbéke szempontjából is. A világbéke centrális kérdése ebben a pillanatban a nyugati világ és a Szovjetunió közötti feszültség és a hatalmi pozícióknak az a rendszere, melyet a két fél egymástól való félelmében egymással szemben kiépített, s melyhez görcsösen ragaszkodik. A Szovjetunió e pillanatban főleg azért húzódik minden esetleges pozíciófeladástól, mert attól tart, hogy a népi demokratikus kormányok, magukra hagyva, nem tudnának megküzdeni a tízévi sztálini politikai gyakorlat folytán létrejött súlyos népszerűtlenségükkel, s egyiknek a sorsára hagyása láncreakcióként hatna ki a többinek a helyzetére. A helyzet teljes kiélezettségét legjobban a kettéosztott országok, főleg Németország helyzete mutatja, mely ahogyan van, tarthatatlan, de közelesen még sincs kilátás komoly engedményekre egyik oldalon se.

Miféle reményt jelent ebben a súlyosan zsákcús helyzetben a magyar ügy? Azt, hogy a holtpontoknak ebben az összefüggés-sorozatában a magyar ügy az, melyben az engedés és a kompromisszum lehetősége a legközelebb fennáll. Fennáll először azért, mert Magyarország az októberi események óta olyan pozícióvá vált, melynek fenntartása a legszorosabban vett katonai és presztízsszempontoktól eltekintve inkább teher, mint előny, és a magyarországi kommunista kormány a kommunista országok számára legalább annyira nyugtalanító, mint amekkora zavart a feladása okozna. Fennáll másodszor az engedés és kompromisszum lehetősége azért, mert Magyarországon – Németországgal ellentétben – nincsenek olyan komoly erők, melyek a helyzetet a jelenlegi kormányzás feladása esetén kapitalista restauráció irányába tudnák fordítani, sőt az a valószínű – és ezt a valószínűséget előzetes megegyezéssel bizonyossá lehetne tenni –, hogy Magyarország megmarad a szocialista típusú országok csoportjában. Lehetséges végül az engedés és kompromisszum azért, mert ma még – ameddig szét nem morzsolódik – létezik Magyarországon olyan országos bázissal rendelkező politikai álláspont, mely egyszerre híve szabadságnak és szocializmusnak, ellensége minden restaurációnak, emberségesen, fokozatosan és mindennemű hajsza nélkül tervezi a felduzzadt bürokrácia felszámolását, nem szovjetellenes, és nemcsak távol áll attól, hogy országát szovjet-

ellenes támaszponttá engedné tenni, de belülről érti és ismeri a szovjet államvezetés gondjait és problémáit.

A kompromisszumnak ez a lehetősége azt jelenti, hogy Magyarországon a nyugati világ és a Szovjetunió közös garanciája mellett létre tud jönni egy olyan politikai és társadalmi berendezkedés, mely egyiküknek sem szíve szerint való, de itt az egyedüli kivezető utat jelenti. Ha valóban bele mernek vágni ebbe a kísérletbe, akkor nem is sokára ki fog derülni, hogy nemhogy nem veszélyes, de igen tanulságos a többi függő kérdés számára is, és a közeledésnek olyan eddig rejtett lehetőségeit fogja napvilágra hozni, melyeknek a teljes kiéleződés jelenlegi állapotában reménytelenül kizárhatatlanul és észrevétlenül kell maradniuk. Az a helyzet, ami a lengyel ügyben kialakult, ahol Nyugat és Kelet versenyt aggódott a lengyel választások sikeréért, szélesebb alapon alakulhatna ki Magyarországon, s kiderülhetne, hogy a kiegyenlítő megoldások sikere egyaránt érdeke mindkét félnek. Egy ilyen atmoszféra nagymértékben csökkentené azt a bizalmi válságot is, mely egy csomó egyéb kérdésben, amilyenek az atomkísérletek, az atomfegyverkezés, a leszerelés, az előbbre jutás legfőbb akadályai.

Felvetődik persze, hogy bármennyire meg is vannak az engedés és kompromisszum feltételei a magyar ügyben, ez mégis óhatatlanul úgy fog jelentkezni, mint egy katonai pozíció feladása a Szovjetunió részéről, és senki sem kívánhatja tőle, hogy egy ilyen pozíciófeladást komoly ellentétel nélkül megtegyen. Mondottuk már, hogy a Szovjetunió számára Magyarország feladása abban a pillanatban, amint biztosítva van nemzetközi, politikai és belső társadalompolitikai síkon, hogy az ország nem lesz szovjetellenes támaszpont, már önmagában is inkább előnyös, mint hátrányos. De ha muszáj ezt a kérdést a katonai pozíciók síkján is felvetni, bizonyos, hogy egy kis találékonysággal a megfelelő ellentételt itt is meg lehet találni. Aligha Németországban, ahol keresni szokták, mert ez, úgy is mint katonai pozíció, úgy is mint probléma, nagyobb annál, semmint hogy a magyar ügygel való junktimba hozását ez utóbbi kibírná. Felvethetnők ellenben, csak egy ötletként, az ellentétel színhelyül Dánia, Norvégia vagy Izland vidékét. Az európai béke lépésenkénti előkészítése szempontjából komoly fantázia volna abba, ha az északi országokban és a Duna-medencében egyidejűleg növekedne azoknak az országoknak a száma, melyek mind a két katonai tömbön kívül állnak. Benne maradhatnának az északi országok a kapitalizmus, Magyarország a szocializmus rendszerében.

Így alakul ki az a mérleg, mely együttvéve azt jelzi, hogy a magyar helyzet, amennyire botrány a világ jelen állapotának szempontjából, annyi reménységet rejt magában a világ jövője számára; e reménység azonban nem történelmi szükségszerűséget jelent, hanem megvalósítható vagy elpuskázható lehetőséget. A kérdés tehát az, hogy a világ különböző erőtenyezőinek és felelőseinek mit kell tenni ahhoz, hogy a magyar helyzetben rejlő botrány megszűnjék, s a benne rejlő reménysek valóságossá váljanak. E feladatok – úgy vélem – a következők:

1. A nyugati világnak az a feladata, hogy az eredménytelenségek után se ejtse el a magyar ügyet, hanem továbbra is tartsa fenn, mint aminek a megnyugtató elintézése kizáró előfeltétele a megszakadt nyugat-keleti dialógus újrafelvételének.

2. A szocializmus híveinek a Szovjetunióban – és azon kívül – legfőbb feladatuk annak szüntelen szem előtt tartása, hogy a szocializmus s vele együtt a Szovjetunió egész jövő sorsa a sztálini politikai gyakorlat egész felszámolásán áll vagy bukik, s annak, hogy ez a felszámolás lehetséges-e vagy sem, a próbaköve lett Magyarország.

3. A harmadik út erőinek azt kell tudniuk, hogy nemcsak jövő világpolitikai súlyuk és szavuk múlik azon, hogy közvetítő szerepük fennmarad és sikerrel jár-e, de egész létüket érinti az, hogy a polarizálódás jelenleg kiéleződött folyamata megáll és megfordul-e.

4. A magyar népnek pedig, mely e pillanatban e történelmi szerep minden dicsőségét és minden súlyát hordozza, az a dolga, hogy akár annak árán is, hogy életét hosszabb vagy rövidebb időre merőben vegetatív szintre szállítja le, továbbra is utasítson vissza minden együttműködést azzal, ami hazugság és erőszak. Az nem feladata, hogy új felkelést kezdjen és új visszatörést provokáljon ki. De feladata, hogy minden rágalommal, feledéssel és elszürküléssel szemben tisztán őrizze meg a maga forradalmának a zászlaját, mely az emberiség szabadabb jövőjének a zászlaja is.¹

1957. január–április

1957. július 8.

KÉRDÉS: Mikor írta Ön „A magyar helyzet és a világhelyzet” című cikkét, melyet 1957. június 26-án és 27-én leírt önvallomásában?

FELELET: Emlékezetem szerint 1957. február végén vagy március elején kezdtem el írni, és április elején vagy közepén készült el a cikk.

KÉRDÉS: Milyen célból írta Ön a cikket, és az írás közben kiket tájékoztatott arról?

FELELET: „A magyar helyzet és a világhelyzet” című cikket én egy indiai lapban, vagy esetleg más harmadikutas – Nenni-féle – lapban² szerettem volna megjelentetni, névvel. Írás közben nem tájékoztattam a cikkről senkit, kivéve Göncz Árpádot.

KÉRDÉS: Kiket tájékoztatott a cikkről, kiknek adta át olvasásra, nevezze meg a magyar és [a] külföldi személyeket egyaránt!

FELELET: A cikket, amikor elkészült, elvittem Erdei Ferenchez, hogy mind tartalmilag, mind pedig a kommunisták, mind pedig a Szovjetunió reagálása szempontjából szóljon hozzá. Erdei a cikkel nem értett egyet, azt mondta, hogy súlyos következményei lesznek, és a legnagyobb mértékben lebeszél minden közlési kísérletről. Én nem is közöltem vele határozottan, hogy közölni akarom.

KÉRDÉS: Mondja el, hogy Erdei Ferencnek mi volt a véleménye a cikkről!

FELELET: Erdei nem értett egyet az októberi események „forradalomkénti” értékelésével, valamint a cikk harmadikutas beállítottságával, és azt mondta, hogy amit én engedménynek gondolok a kommunista és szovjet álláspont irányába, azt nem fogják engedménynek értékelni.

KÉRDÉS: Folytassa vallomását!

FELELET: Csomós Miklósnak³ 1957. április folyamán odaadtam a cikk egy példányát azzal, hogy mutassa meg Kovács Bélának, akihez lemenni készült, és azt üzentem vele, hogy Kovács Béla olvasás után semmisítse meg. Egyebet az ügyel kapcsolatban Kovács Bélának nem üzentem, sem arról nem szóltam Csomósnak, hogy a cikket meg akarom jelentetni. Csak az volt a szándékom az egészszel, hogy Kovács Bélát általában tájékoztassam felfogásomról, mivelhogy annak idején az illegális koalíció közös nyilatkozatát nem küldtük el neki, és ezt mulasztásnak éreztem vele szemben. Csomós Miklós utóbb Göncz Árpádnak azt mondta, hogy Kovács Bélánál lent járt, őt otthon nem találta, és az írást a feleségére hagyta. A cikk gondolatmenetét szóban elmondtam Bannerjee indiai újságírónak. 1957. április 20[-a és] 24[-e] között Bannerjeevel együtt elmentem az indiai követségre, ahol elmondtam Rahman ügyvivőnek is. Ez volt Rahmannal folytatott harmadik találkozásom, amelyről eddig nem vallottam. Ez kizárólag a cikkel függött össze.

A cikk gondolatmenetét egészében mindketten szimpatikusnak találták, de a közlés gondolatával szemben mindketten nagyon aggodalmasak voltak, rám való tekintettel. Bannerjee azt mondta, hogy amennyibe[n] kijuttatom, el tudja helyezni [egy] indiai lapnál. Az volt a benyomásom, bár ezt a kérdést tüzetesen nem tárgyaltuk, hogy Rahman a kijuttatást magát nem fogja vállalni. Ekkor a cikket már odaadtam angol fordításra, de Bannerjee elutazásáig nem készült el.

Én eredetileg sem fordítani [fordíttatni], sem] kijuttatni nem akartam az angolokon keresztül, Göncz említette, hogy le tudja fordíttatni, s csak utóbb, amikor odaadtam, mondta, hogy [az] angol követségi úton történt. Mikor Rahman vonakodását láttam, be-

lenyugodtam, hogy a kijuttatás is az angol követség útján történjen. 1957. május közepe tájt Gál István⁴ hozta el nekem az Egyetemi Könyvtárba a cikk angol fordítását, és közölte velem, hogy Cope-nak az a véleménye, hogy a cikk mind a Nyugat felé, mind a Szovjetunió felé kissé éles, és arról sem szól a cikk, hogy a magyarok hol követtek el hibákat. Én ezek után még nem határoztam, hogy egyáltalán mit csináljak vele. A cikk nálam lévő magyar és angol szövegű példányait megsemmisítettem 1957. május 20-a körül azért, mert letartóztatásomra számítottam.

KÉRDÉS: Hogyan lehetséges az, hogy az indiaiak, [és] még az angolok is az Ön cikkét a Szovjetunió felé élesnek tartották, ugyanakkor Ön mindig a Szovjetunióval való barátságról beszél?

FELELET: Engem a Szovjetunió 1956. november 4[-e] óta folytatott politikája helytelenítéssel töltött el, és ezt nem titkoltam. A kérdés megoldását azonban a szovjet politika megváltozásában és a megváltozott szovjet politikában láttam, nem pedig a nyugati világ magyarországi felülkerekedésében, mert ez lehetetlenné tette volna mindazt, amit én elgondoltam.

KÉRDÉS: Kovács Bélától kapott-e választ?

FELELET: Semmi választ nem kaptam.

KÉRDÉS: [Idősebb] Antall József ismeri-e a cikket?

FELELET: Nem ismeri.

KÉRDÉS: [A] Parasztpárt vezetői közül kinek mutatta meg a cikket?

FELELET: Senkinek nem mutattam meg.

KÉRDÉS: Miért üzenté azt Kovács Bélának, hogy semmisítse meg elolvasás után a cikket?

FELELET: Azért üzentem azt Kovács Bélának, mert nem akartam, hogy a cikk harmadik személy kezébe kerüljön.

KÉRDÉS: Göncz Árpád kin keresztül juttatta el a követségre a cikket?

FELELET: Erről Göncz említést nem tett, de én magától értetődőnek tartottam, hogy Regéczyn keresztül juttatta el.

KÉRDÉS: Mennyi ideig volt Rahman ügyvivőnél, kinek a kezdeményezésére jött létre a találkozó?

FELELET: Az indiai követségen [volt]; körülbelül egy óra hosszáig tartott. A találkozó Bannerjee kezdeményezésére jött létre, akinek én beszéltem a cikkről, és aki, miután ezt Rahmannak elmondta, azzal jött hozzám, hogy erről Rahmannal közvetlenül is beszélni kellene.

KÉRDÉS: Bannerjeevel Ön hány esetben találkozott?

FELELET: Bannerjee három esetben volt a lakásomon, és egy esetben voltam vele az indiai követségen.

KÉRDÉS: Sorolja fel, hogy mikor voltak ezek a találkozók, miről tárgyaltak egy-egy találkozó alkalmával!

FELELET: Bannerjeevel folytatott találkozásim április elejétől április 24-ig történtek. Az első alkalommal októberi és novemberi eseményekről beszélünk, amelyről 1957. június 7-én vallomást tettem. A második alkalommal Kádár Jánosnál tett interjújáról és az indiai közállapotokról, és a harmadik alkalommal főleg a cikkről beszélünk.

KÉRDÉS: Az Ön személyére vonatkozóan milyen aggodalmaik voltak Rahmannak és Bannerjeenek a cikkel kapcsolatban?

FELELET: Mindketten – Rahman és Bannerjee – attól félték, hogy a cikk megjelenése esetén ellenem eljárás indul.

KÉRDÉS: A cikk melyik részére alapozták ezt?

FELELET: Nem részletezték, hogy melyik részére alapozták személyemmel kapcsolatos aggodalmaikat. Feltételeztem, hogy a cikk második részére, mely [az] itthoni helyzetről szólt.

KÉRDÉS: Cope-pal tárgyalt-e személyes[en] a cikk ügyében?

FELELET: Nem beszéltem Cope-pal a cikkről, sem más kérdésről.

KÉRDÉS: Ön azt a vallomást tette korábban, hogy 1957. január óta semmiféle ellenséges, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány-ellenes lépést nem tett. Miért tagadta korábban a cikk megírását, és azt, hogy a cikket az indiaiakkal megbeszélte, és hogy azt Cope-nak is odaadta, és véleményt kért tőle?

FELELET: Azért nem beszéltem eddig a cikkről, mert azt egy meghíusult lépésnek tekintettem. Eredeti célom az volt, hogy nyíltan és névvel megjelenjék, s akkor természetesen vállaltam volna.

KÉRDÉS: A cikk ügye akkor híusult meg, amikor azt kedvezőtlenül fogadták úgy az indiaiak, mint az angolok, ugyanakkor ez ideig Ön egy sor bűncselekményszámba menő lépést követett el.

FELELET: Tisztában voltam vele, hogy a kormány bűncselekménynek ítélné azt, hogy én a cikket ezeknek megmutattam, én [azonban] úgy ítéltam, hogy a dolog [a] valóságban nem jutott idáig, hogy befejezett cselekmény legyen.

1958. március 3.

KÉRDÉS: Mikor kezdte el írni „A magyar helyzet [és a] világhelyzet” című cikkét? Milyen célból készült az?

FELELET: A cikket 1957. február közepe táján kezdtem el írni. Elgondolásom az volt vele, hogy a merőben konkrét politikai megállapodások céljára készült expozén és [a] közös nyilatkozaton felül emelkedő módon elvi síkon próbáljam megfogalmazni azt, hogy az októberi események lényegét és tanulságait miben látom, és mindezek hogyan függnek össze a világpolitikai és ideológiai feszültséggel, és annak lehetséges megszüntetésével.

Elgondolásom az volt, hogy a cikk hangsúlyozottan harmadikutas keretben, lehetőleg indiai lapban jelenjen meg, végsőleg pedig a világsajtó nyilvánosságának szántam.

KÉRDÉS: A cikk megjelentetése volt-e valamilyen kombinációban az ENSZ „magyar kérdés” vitájával,⁵ volt-e olyan célja, hogy kifejezze azoknak az embereknek, akik az ellenforradalomban részt vettek az elvi nézeteit, és [akik] Magyarországon maradtak?

FELELET: Közvetlen kapcsolatba, még kevésbé időzítésbe az ENSZ vitájával nem akartam hozni a cikket, annál kevésbé [sem], mert az első pontjában az ENSZ-vita egész hangneméről éles ítéletet mondok. A cikk[nek] abban a részében, amely nem elvi, hanem világpolitikai vonatkozású, nem az ENSZ előtt folyó egyoldalú vitára, hanem egy konstruktív, a Szovjetunió részvételével folyó nemzetközi tárgyalásra volt beállítva, akár négy- vagy öt hatalmi, akár biztonsági tanácsi keretben folyik ez a tárgyalás. Én nem igényeltem azt, hogy az októberi eseményekben részt vevők véleményét tolmácsoljam, hanem inkább azt, hogy az eseményeket – az én véleményem szerint – mozgató ifjúság és

munkásság maga által sem megformulázott törekvéseit próbáljam megfogalmazni, és a világban fennálló ideológiai feszültség problémájával összekapcsolni.

KÉRDÉS: [A] Göncz és Ön közötti, a cikkét érintő megbeszélésen fel sem merült az, hogy a cikk mint egy olyan elvi állásfoglalás jelenjen meg az ENSZ XII. ülészaka előtt, ahol többek között a „magyar kérdést” is tárgyalni fogják, és kifejezze a Magyarországon maradt – Önök szerint – forradalmi erők nézetét?

FELELET: Erre a kérdésre határozott nemmel nem felelhetek, de én a cikk célját sohasem formuláztam meg így. Feltétlenül célom volt a cikkel az, hogy megjelenjék, mielőtt a magyar ügy komoly nemzetközi keretben újból napirendre kerül, s tudtam azt is, hogy a várható legközelebbi szönyegre kerülés az ENSZ Ötös-bizottságával összefüggésben lesz. Én azonban az ENSZ közgyűlését és Ötös-bizottságát a cikk szempontjából a legkevésbé alkalmas fórumnak tekintettem, tehát a cikk célját ezekre való utalással sohasem fogalmaztam meg. Azon sem volt nálam hangsúly, hogy én [az] itthoni tömegek véleményének adjak kifejezést, hanem sokkal inkább azon, hogy az eszményeket [eseményeket] szerintem mozgató, és a szereplők által sem tisztázott mélyebb törekvéseket, és ezeknek a világban való ideológiai feszültséggel való kapcsolatát próbáljam tisztázni.

KÉRDÉS: Milyen mértékben vett részt dr. Göncz a cikk elkészítésében?

FELELET: A cikk elkészítésében Göncz semmilyen mértékben nem vett részt, de ő volt az ahogy [akinek] ennek a cikknek a gondolatmenetét már előre elmondottam, és akinek a cikket közbülső, félig kész állapotban is megmutattam. A cikket egészében vele megbeszéltem, de pontonként nem tárgyaltuk meg. Göncz részletes véleményére az egészéjében való helyeslésen kívül nem tudok visszaemlékezni, sem pedig arra, hogy a cikknek bármelyik részletén az ő véleménye alapján változtattam volna. Ez azonban nem kizárt. Olyanra sem emlékszem, hogy Göncz a cikket formálisan lektorálta volna, de emlékszem, hogy egy közbülső fogalmazást magával vitt elolvasásra.

KÉRDÉS: Fordult-e Ön Gönczhez olyan kéréssel, hogy érdeklődjék meg Rahmantól, milyen lehetőség van a cikk indiai lapban való elhelyezésére?

FELELET: Én beszéltem Gönczcel arról, hogy a cikket indiai lapban szeretném elhelyezni, és ezzel kapcsolatban felmerülhetett Rahman esetleges segítsége, de ilyen irányú határozott kérésemre nem tudok visszaemlékezni.

KÉRDÉS: Hogyan került Ön kapcsolatba Bannerjee indiai újságíróval?

FELELET: 1957. április első felében Göncz említette nekem egy indiai újságíró Budapestre érkezését, vagy közvetlen megérkezése előtt, vagy nem sokkal utána. Erre én megkértem Gönczöt, hogy hozzon vele össze, mert a cikk esetleges kijuttatását szeretném vele megbeszélni.

KÉRDÉS: Mi készítette Gönczöt arra, hogy Bannerjeevel Önt összeismertesse?

FELELET: Az én kifejezett kérésemen kívül szó esett arról is köztünk, és ezt emlékezem szerint Göncz vetette fel, hogy Bannerjee hallgassa meg az én értékelésemet az eseményekről.

KÉRDÉS: Mielőtt Ön kapcsolatba került Bannerjeevel, Göncz már tárgyalt vele, illetve adott tájékoztatót a belpolitikai helyzetről? Miről tájékoztatta Önt ezzel kapcsolatosan?

FELELET: Göncz már beszélt Bannerjeevel, mielőtt hozzám elhozta volna. Elmondta nekem róla, hogy az egyik legnagyobb és Nehruhoz közel álló újság munkatársa. Elmondta továbbá azt is, hogy beszélgetéseik igen egyetértő és szimpatizáló hangnemben

történtek, hogy Bannerjee egyetért az események forradalmi értékelésével, és a harmadikutas megoldások helyességében.

KÉRDÉS: Hol, mikor, kinek a jelenlétében ismerkedett meg Bannerjeevel, és ekkor miről folyt a megbeszélés?

FELELET: Bannerjee Göncz hozta el hozzám 1957. április közepén egy délután. Hármonkon kívül nem volt jelen más, sem a megismerkedésünkkor, sem a beszélgetésen. Göncz a beszélgetés elején volt jelen, kb. fél vagy háromnegyed óra elteltével elment. Ezen az első beszélgetésen – még Göncz jelenlétében s utána – egész idő alatt az októberi események forradalmi értékeléséről volt szó, valamint az indiaiak szimpátiájáról a harmadikutas megoldások iránt. Bannerjee említette, hogy interjút kért vagy szándékozik kérni Kádár miniszterelnöktől. Említette, hogy lapjában cikket akar írni a magyar eseményekről és helyzetről, elmondta idejövételének előzményeit és további terveit. Úgy emlékszem, hogy én a cikket ekkor már szóba hoztam, de tüzetesen nem beszéltünk róla.

KÉRDÉS: Mondja el, [hog]y Bannerjeenek milyen tájékoztatást adott az ellenforradalomról és a belpolitikai helyzetről!

FELELET: Általában azt mondtam neki, amit írásaimban és Gönczcel való beszélgetéseimben véleményemként kialakítottam, s így a neki mondottakra külön élesen nem tudok emlékezni. A lényeg az volt, hogy az októberi események hordozójának és mozgatójának az ifjúságot és a munkásságot látom, hogy a fellépett restaurációs törekvéseket másodlagos és visszaszorítható kísérőjelenségnek ítéltém, hogy a november 4-ei szovjet közbelépést hibás és elkerülhető lépésnek tekintem, hogy az azóta követett politikával az ország megnyugvását elérhetőnek nem látom, s a helyesnek tartott megoldást a közös nyilatkozat és a cikk szellemében vázoltam előtte. Ezenkívül elvi síkon fejtegettem a szocializmus és [a] polgári szabadságjogok összeegyeztethetőségére vonatkozó nézetemet. Bannerjee ezeket általában helyeslőleg fogadta, azt mondta, hogy Nehrunak általa is helyeselt irányvonala ehhez közel áll, és magát szocialistának vallja annak teljes tudatában, hogy India tényleges társadalmi viszonyai szocialista jellegűnek még egyáltalán nem nevezhetők.

KÉRDÉS: Bannerjeenek az ellenforradalmat és annak leverését illető tájékoztatójában lényegében az exozé és tervezet első, exozé részét mondta el. Így van?

FELELET: Lényegében igen, csupán a fegyveres harc[sz]ülettség állandósulására vonatkozó feltevéseket, mint amelyek időközben téveseknek bizonyultak, valamint a Nagy Imre személyével kapcsolatos vonatkozásokat nem hangoztattam Bannerjeenek. Tájékoztatom egész[é]lben inkább a cikkem gondolatmenete alapján történt.

KÉRDÉS: Hány esetben és hol, kinek a jelenlétében tárgyalt Bannerjee indiai újságíróval?

FELELET: Bannerjee még két ízben volt a lakásomon, valamelyik alkalommal Gönczöt ott találta, aki már menőben volt, és csak üdvözölték egymást. Ezeken a beszélgetéseinken más nem volt jelen. Ezenkívül egy ízben, emlékezetem szerint április 21-én egy keddi napon Bannerjeevel együtt voltam Rahman ügyvivőnél, és hármásban beszélgettünk.

KÉRDÉS: Mondja el, miről folyt a megbeszélés a lakásán!

FELELET: A lakásomon Bannerjee második látogatásakor politikai kérdésekről keveset beszélgettünk, mert előre leszögeztük, hogy ő fog beszélni Indiáról. Emlékezetem szerint ekkor beszélt Kádár miniszterelnöknél tett látogatásáról. Elmondta, hogy felvetette

Kádár Jánosnak a többpártrendszerre utaló, vagy így értelmezhető nyilatkozatát, mire az a kérdést illetően röviden és elutasítóan válaszolt. Elmondta továbbá, hogy felvetette Kádár Jánosnak a Tóth Ilona-ügyben⁶ – mely őt foglalkoztatta – a kegyelem lehetőségének kérdését, amire Kádár miniszterelnök azt felelte, hogy ez az igazságügy-miniszterre tartozik. Harmadik találkozásunk alkalmával, mely emlékezetem szerint 1957. április 19-én vasárnap volt, az én cikkem esetleges kijuttatásáról és részben az ő cikkeiről volt szó. Az én cikkem gondolatmenetét nagy vonalakban ismertettem előtte, és azt kérdeztem, hogy indiai lapban meg tudná-e jelentetni. Ő azt mondta, hogy ezt saját lapjában [is, de] akár más lapban [is] le tudná közölni, de nagyon aggodalmasan beszélt az esetleg az engem érő következményekről. Arról, hogy esetleg a kivívését is vállalná-e, részletesen nem beszélünk, és nem emlékszem, hogy erről [errel] igenlően válaszolt volna, mert az angol fordítás nem volt készen, és látszott már, nem is lesz készen, amíg ő itt van. Bannerjee a cikkének, fogalmazványának elejét ekkor, a végét Rahmannál mutatta meg nekem. Emlékszem, hogy a cikk eleje az események forradalmi jellegével, a vége az enyhülés szükségességével, [az] esetleges koalíció lehetőségével foglalkozott. A cikk-fogalmazvány teljes szövegét elolvastva két vagy három konkrét megjegyzésem lehetett, amelyek más alkalommal is kifejtett értékeléseim[nek] és következtetéseimnek feleltek meg. Megjegyzéseimre azonban pontosan nem emlékszem, csupán arra, hogy Bannerjee a koalícióval kapcsolatban megjegyezte Kovács Bélát, mire én azt mondtam, hogy Kovács Bélának egyetlen névként való kiemelése az ő szempontjából nem lenne előnyös.

A negyedik találkozó az indiai követségen volt Rahman ügyvivőnél. Ezt Bannerjeen keresztül Rahman kezdeményezte, amiről az volt a benyomásom, hogy őt nyugtalanítják az én cikkterveim, és nem szeretne a kormánnyal szembe[n] bármi olyat tenni, amit az rossz néven venne. A beszélgetésünk témája egyrészt a Bannerjee cikkének befejező része volt, nagyjából pedig az én cikkem, melynek gondolatmenetét meglehetősen részletesen, de kézirat nélkül, emlékezetből mondtam el neki. Ők tartalmilag sem kritikát, sem helyeslést nem közöltek, ellenben – főleg Rahman – igen aggodalmasan emlegették az engem érhető esetleges következményeket.

Ez engem arra indított, hogy Rahman előtt a cikknek Bannerjeehez való későbbi továbbítását fel se vessem. Mondottam nekik, hogy a cikk szövegét és a leközlés módját végleg még nem döntöttem el.

KÉRDÉS: Tájékoztatta Gönczöt az Ön lakásán és Rahmannál történt megbeszéléseiről?

FELELET: Igen, tájékoztattam a lehető legnagyobb mértékben. Közöltem vele azt a benyomásomat is, hogy Rahman nem akar szerepet vállalni a cikk kijuttatásában.

KÉRDÉS: Felvetett valamilyen javaslatot Göncz, miután tudomást szerzett arról, hogy az indiai követség nem szívesen küldené ki a cikkét, hogy más úton juttassák ki azt külföldre?

FELELET: Formális ilyen javaslatára nem emlékszem, de én akkoriban már tudtam, hogy a cikk fordítás céljára az angol követségen van, és közöttünk akkoriban beszéd tárgy volt, hogyha másként nem megy, akkor esetleg az angol követségen keresztül jusson ki Bannerjeehez, de ezt az utat nyitva hagytam, hátha adódik nekem szimpatikusabb megoldás.

KÉRDÉS: Adott-e Ön felhatalmazást valakinek arra, hogy a cikke nyugati lapban megjelenjen?

FELELET: Ilyen felhatalmazást nem adtam senkinek. Bannerjeevel abban maradtam,

hogya elhatározom a cikk közzétételét és eljuttatom őhozzá, azt egy indiai lapban közzé fogja tenni.

KÉRDÉS: Amikor a cikk kéziratát Göncznek fordítás céljából átadta, majd később, amikor megtudta, hogy azt az angol követségen fordítják, volt-e határozott tilalma, hogy cikkét nem közölhetik le külföldi lapban, [és] ezt továbbította-e Cope felé?

FELELET: Ilyen tilalmat nem közöltem Gönczcel, és nem is továbbítottam Cope felé sem, de nem is gondoltam arra, hogy ez megtörténhetik.

KÉRDÉS: Hol, mikor, milyen célból adta át Göncznek a cikkét?

FELELET: Emlékezetem szerint 1957. április elején megkérdeztem Gönczöt, hogy tud-e valakit, aki a cikket angolra fordítaná. Igenlő válaszára érdeklődtem az anyagi feltételek iránt, mire ő azt felelte, hogy az illető szívességből megtenné. Én odaadtam Göncznek az akkor véglegesnek szánt szöveget.

KÉRDÉS: Göncz ekkor közölte személy szerint, hogy kivel fordíttatja le az anyagot?

FELELET: Nem, Göncz nevet nem közölt velem, én ezt nem is kérdeztem.

KÉRDÉS: Mikor szerzett tudomást arról, hogy a cikkét az angol követségen fordítják, [és] mivel indokolta Göncz, hogy a cikket az angolokhoz vitte?

FELELET: 1957. április közepén Bannerjee ittlétekor közölte kérdésemre Göncz, hogy a fordítás az angol követségen folyik. Indoklást nem adott, és én nem kértem, bár ennek nem örültem.

KÉRDÉS: Göncz közölte-e, hogy az angol követségre hogyan juttatta el a cikket, és az azzal kapcsolatos elképzelésekről adott-e tájékoztatást az angoloknak?

FELELET: Göncz nem szólt nekem az elküldés módjáról, de feltételeztem, hogy ezt is Regéczyn keresztül küldte. Arról Göncz nem tájékoztatott, hogy akár az átadáskor, akár később a cikkel kapcsolatos tervemet az angolokkal közölte, de később, mikor már ott tartottunk, hogy Cope véleményére is kíváncsiak vagyunk, természetesen tartottam, hogy az indiai lapban való megjelentetés tervéről Cope is tudhat.

KÉRDÉS: Cope részére küldött-e valamilyen megbízást, kérelmet a cikk felhasználásá[ra], illetve továbbítására vonatkozóan Gönczön keresztül?

FELELET: Sem kérelmet, sem felhatalmazást a felhasználásá[ra], illetve továbbítására nem adtam. A cikkről Cope véleményének kikéréséhez hozzátartozott annak közlése is, hogy én ezt névvel egy indiai lapban akarom megjelentetni. Arról azonban, hogy esetleg a cikket jobb híján az angolokon keresztül juttassam el Bannerjeehez, én csak Gönczcel beszéltem, és nem jutott a dolog odáig, hogy erre Cope-ot vagy az angol követséget felkérjem.

KÉRDÉS: A cikk leközlésével kapcsolatos Gönczcel való megbeszélésein értelmezette-e Göncz azt, hogy az angoloknak szabad kezet adnak a cikk leközlésére?

FELELET: Nem, ellenkezőleg. Volt Gönczcel egy beszélgetésünk azután, hogy Copenak a cikkekre és [annak] időszerűségére vonatkozó nézetét megtudtuk, melynek során éppen Göncz állapította meg, hogy a cikknek az angol követségen való lefordításával, Cope véleményének megkérdezésével, és a kijuttatásnak tőlük való függésével oda jutunk, hogy a cikk megjelentetése az angol politika függvényévé válik, ami nem helyes. Többet erről nem beszélünk.

Azt azonban Göncz értelmezhetette úgy, hogy az angol követségnél az én intencióm szerint cselekszenek, ha a cikket [a] nevem alatt, egy indiai lapban leközlhetik. Ilyen tájékoztatásnak azonban még nem lett volna [itt az] ideje sem, mert az ügy májusban ott tartott, hogy nekem az angol szöveg megkapása után a cikk végleges magyar és angol

szövegét kell megcsinálnom. Arról sem esett köztünk szó, hogy letartóztatás esetére az angoloknak ilyen értelmű megbízást kellene adni.

KÉRDÉS: Göncz akár az előbb elmondottakból kiindulva, akár attól függetlenül adott-e az angol követségnek valamilyen megbízást a cikket illetően?

FELELET: Semmi ilyenről nem tudok, ha adott, tudtom nélkül. Erről engem nem tájékoztattott, mivel a fenti beszélgetés után már nem is találkoztunk.

KÉRDÉS: Hány példányban fordították le a cikkét?

FELELET: Én egy példányt kaptam angol nyelven, de feltételeztem, hogy másodpéldány maradt ott is.

KÉRDÉS: Visszakapta az eredeti magyar szövegű példányt is?

FELELET: Erre nem tudok visszaemlékezni.

KÉRDÉS: Göncz Cope angol követségi első titkár[na]k a cikkét illető véleményéről közölt-e Önnel valamit?

FELELET: Cope véleményét Gál közölte velem, ellenben Göncz tett említést valami olyanról, hogy Cope a megjelenést még nem tartja időszerűnek, s ehhez kapcsolódott [az] előbb vallott utolsó beszélgetésünk.

KÉRDÉS: Adott-e Göncznek olyan megbízást, hogy a cikk angolra való fordítása után azt juttassa el Cope-hoz elolvasás és véleményezés céljából?

FELELET: Ilyen meghatalmazást adtam Göncznek, de ez nem vált el élesen a fordítás ügyétől, hanem csak akkor történt, mikor megtudtam Göncztől, hogy a cikk már az angol követségen van. Nem emlékszem, hogy ezelőtt egy ilyen véleménykérésnek [a] gondolata felmerült volna.

KÉRDÉS: Az a cikk, amit Göncznek fordításra átadott a végleges szövegezésű volt?

FELELET: Én amikor átadtam a cikket Göncznek, a szöveget véglegesnek tekintettem.

KÉRDÉS: Volt-e olyan szándéka, hogy Cope véleménye alapján a cikket változtat, még mielőtt Cope véleményét megkapta?

FELELET: Ilyen elhatározott szándékom nem volt, még mielőtt Cope véleményét megkaptam, utána azonban gondoltam arra, hogy a szöveget, melyet közben is még módosítottam, módosítom a kormány és a Szovjetunió vonatkozásában [is], enyhítő irányban. Ebben hatott rám Erdei és Cope véleménye és Rahman aggodalma egyaránt.

KÉRDÉS: Közölte Ön Gönczcel, amikor fordításra átadta az anyagot, hogy az végleges szövegezésű, majd amikor Cope véleményét akarta hallani azt, hogy függetlenül Cope véleményétől a cikk szövegén nem változtat?

FELELET: Nem emlékszem, hogy a szöveg véglegességét leszögeztem volna, amikor a kéziratot Göncznek átadtam, de lehetséges, hogy ilyet mondtam, mert akkor véglegesnek tartottam a szöveget. Cope véleményével kapcsolatosan sem emlékszem, hogy olyant mondtam, hogy azt nem fogom figyelembe venni, de azt mondhattam, hogy a cikk tartalmát vagy szövegét nem teszem Cope véleményétől függővé.

KÉRDÉS: Miért érdekelte Önt Cope véleménye?

FELELET: Nekem Cope véleménye, mint egy külpolitikában tájékozott, értelmes, Göncz közlése szerint [egy] a Labour-párthoz közel álló nyugati ember reagálása érdekelt, miután Erdeinél a szovjet, Rahmannál a harmadikutas reagálást akartam lemérni.

KÉRDÉS: Volt olyan elgondolása, hogy a cikk meg nem jelenése esetén is hasznos az, ha Cope megismeri az Ön cikkét?

FELELET: Gönczcel való beszélgetéseink során szóba került az, hogy amennyiben a

cikk megjelentetéséről leteszek, mi jelentősége van annak, hogy ezt Cope – és rajta keresztül – az angol külügyi hivatal megismeri. Nem emlékszem arra, hogy ennek különös hasznosságát bármelyikünk megállapította volna, bár lehet, hogy különösebb hangsúly nélkül ez is szóba került.

KÉRDÉS: Valamilyen formában tudomására hozta-e Cope-nak a cikk nyugati lapban való bármikori megjelentetésére vonatkozó tilalmát?

FELELET: Nem, de fel sem tételeztem, hogy Cope-on keresztül az angolok ezt nyugati lapban megjelentetik.

KÉRDÉS: Annak ellenére sem tolmácsoltatta a cikk megjelentetésére vonatkozó tilalmát, amikor Cope-nak azt a véleményét közölte Göncz, hogy a megjelentetése jelenleg nem időszerű?

FELELET: Nem.

KÉRDÉS: Göncz tett-e valamilyen intézkedést a cikk külföldi lapban való megjelentetésére?

FELELET: Göncznek semmi ilyen intézkedéséről nem tudok, ilyenről közöttünk szó nem esett, ilyenre neki felhatalmazást nem adtam. Mindettől függetlenül a cikkel kapcsolatban sokszor fejtegettem Göncznek azt, hogy jobban szeretem, ha nevem alatt nyilvánosságra hozott írásért kerülök vád alá, mint vélt szervezkedésért, vagy jelentőségében túlméretezett külföldi kapcsolatokért.

JEGYZETEK

Bevezetés

1. Bibó István kéziratának hagyatéka az MTA Könyvtárának Kézirattárában – MS 5110/37. A továbbiakban: MS.
2. Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. 1. k. Válogatta: Huszár Tibor. Bp. Magvető, 1986. 585–594. pp., illetve szövegvariáns: 630–632. pp. A továbbiakban: VT.
3. MS 5110/37. 1. p.
4. A két kebelbeli irat a Belügyminisztérium Adatfeldolgozó Hivatalának, Történeti Irattárában található, Bibó István, Göncz Árpád, Regéczy-Nagy László perének a Legfőbb Ügyészség számára előkészített, a terhelő tárgyi bizonyítékokat tartalmazó V-150003/2 őrzési egységen fellelhető vizsgálati dossziéjában. In: *Kritika*, 1994/10. 3–5. pp.
5. MS 5110/37. 1. p.
6. A németek kitelepítése Magyarországról. MOL. KÜM. Bé. o. I/1., és 17 tarpai község kérelme a miniszterelnök úrhoz MOL. KÜM. Bé. o. 522/Bé.
7. Fülöp Mihály: Bibó István a magyarországi német kitelepítésekről. In: *Magyar Nemzet*, 1989. március 4.
8. Gyöngyösi külügyminiszter és a szovjet, amerikai, francia, angol követek, valamint a SZEB fődelegátusai közötti, e tárgyban váltott jegyzékekből egyoldalú válogatás található a Magyar Külügyminisztérium által 1947-ben kiadott *Les Rapports Internationaux de la Hongrie avant la Conference de Paris* című kétkötetes dokumentumgyűjteményében. A válogatás egyoldalúságát kiegyensúlyozzák a Külügyminisztérium békeelőkészítő osztálya vezetőjének, Kertész Istvánnak az Egyesült Államokban megjelent kötetében közreadott dokumentumok. In: *Diplomacy in a Whirlpool*, University of Notre Dame Press, 1953. *Between Russia and the West*, University of Notre Dame Press, 1984.
9. VT, 3. k. 351–352. pp.
10. In: *Teherán, Jalta, Potsdam*. Bp. Kossuth Kiadó, 1969., 400. p. Szerkesztette: S. P. Szanakojev és B. L. Cibulevskij. A határozat kiterjesztésében döntő szerepet játszottak Beneš és Sztálin 1943. decemberi és 1945. márciusi megállapodásai, amelyek 400–600 000 magyar kitelepítését irányozták elő Szlovákiából. In: Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke*. Bp. Héttorony Kiadó, 1994. 32–33. pp.

11. Békeajánlat-fogalmazvány. In: Huszár Tibor: *Bibó István*. Bp. Magyar Krónika Kiadó, 1989. 265. p.
12. MS 5110/177.
13. Emlékirat a magyarországi németiség kitelepítésével kapcsolatos helyzetről. In: *Magyar Nemzet*, 1989. március 4.
14. A kötet forrásainak ismertetését lásd a könyv végén található Tájékoztatóban.
15. Lásd Békés Csaba összefoglaló ismertetését. In: *Magyar Hírlap*, 1993. október 22.
16. Lásd I. fejezet 1. és 3. számú jegyzetét.
17. MS 5110/177. és MS 5110/180.
18. VT, 4. k. 198–212. pp.
19. Az '56-os Intézet kéziratjai. OSZK Kézirattár, fond 412.
20. BM Állambiztonsági Operatív Nyilvántartó V-143414. 448. p.
21. MOL 288. fond, 4/1 ő. e. 4. p.
22. *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. Sorozatszerkesztő: Balogh Sándor. Szerkesztette: Némethné Vágyi Karola és Sipos Levente. I. k. Bp. Intera Rt., 1993. 177–179. pp. A továbbiakban: MSZMP.
23. *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. 1. k. Szerkesztők: dr. Horváth Ibolya, dr. Solt Pál, dr. Szabó Győző, dr. Zanathi János, dr. Zinner Tibor. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. 163. p. A továbbiakban: IIT 1. k. 1992., 2. k. 1993. 3. k. 1994.
24. MSZMP II. k. 290. p.
25. IIT 1. k. 1992. 290. p.
26. MSZMP II. k. 217. p.
27. IIT 1. k. 1992. 498. p.
28. *Sortűzek – 1956*. Szerk.: Kahler Frigyes et al. Lakitelek, Igazságügyi Minisztérium – Antológia Kiadó, 1993. 139–140. pp.
29. Zólyomi Tamás: *Árnyékvilág*. Bp. Aura Kiadó, 1989. 57–58. pp.
30. IIT 3. k. 1994. 680. p.
31. IIT 2. k. 1993. 524. p.
32. MOL 288. fond 4/1 ő. e. 4. és 113. pp.
33. Lásd a II. fejezet 15. számú jegyzetét.
34. MSZMP I. k. 282. p.
35. MSZMP I. k. 295. p.
36. MSZMP I. k. 297. p.
37. MSZMP I. k. 308. p.
38. MSZMP I. k. 321. p.
39. MSZMP I. k. 293. p.
40. IIT 1. k. 1992. 508. p.
41. IIT 1. k. 1992. 508. p.
42. IIT 3. k. 1994. 334. p.
43. IIT 1. k. 1992. 144–148. pp.
44. BM Állambiztonsági Operatív Nyilvántartó V-143414.
45. IIT 2. k. 1993. 524–525. pp.
46. IIT 1. k. 1992. 508. p.
47. IIT 1. k. 1992. 318–319. pp.

48. *A magyar jakobinusok iratai*. Sajtó alá rendezte: Benda Kálmán. Bp. Magyar Történelmi Társulat, I. k. 1957, II. k. 1952., III. k. 1952. II. k. 12–16. pp.

Első fejezet

1. Habár írását az itt közölt alakra 1957. június 20-ai kihallgatásán Bibó István emlékezeti rekonstrukcióval hozta, nem kétséges, hogy 1956. október 28-a körül kezdte el írni és a forradalom alatti megjelentetésre szánta. A szöveg két töredékes változata az MTA Könyvtárának Kézirattárában található (MS 5110/179. és MS 5110/180.); az előbbinek a szerző azt a címet adta, hogy „A kibontakozás alkotmányjogi feltételei és a szocializmus elért vívmányainak szabad választásokon alapuló parlamentáris rendszerben való alkotmányjogi biztosítása”, az utóbbit pedig „A politikai és alkotmányjogi kibontakozás útja” címmel látta el. Az emlékezetből rekonstruált cikk felzetén Bibó kézírásával az a megjegyzés szerepel, hogy „az október 28-a és november 4-e között írni kezdett cikkem gondolatmenete körülbelül a következő volt”, záradékként pedig Bibó hozzáfűzi: „a befejezés nem volt meg”. Az 1957. május 24-ei kihallgatáson Bibó megemlíti, hogy a cikket 1956. november 4-én magával vitte a Parlamentbe, ahol a szovjet katonák elvették tőle a kéziratot. Kihallgató tisztjének – feljebbvalói számára készített – 1957. június 21-ei jelentése arra vall, hogy Bibó írását a szovjet katonák nem adták át a magyar nyomozhatóságnak. Az írás címe e kötet sajtó alá rendezőjétől származik.
2. MIKSZ: Művészek, Írók, Kutatók Szövetkezete
3. Németh László: Emelkedő nemzet. In: *Irodalmi Újság*, 1956. november 2.
4. Lásd: „A forradalom alatt” című cikket e fejezet élén és az 1. számú jegyzetet. A cikknek az operatív szakaszban betöltött szerepéről bővebbet közöl a „Bibó szocializmus felfogása kihallgatótisztjei előtt” című tanulmány. In: *A hatalom humanizálása*. Szerkesztette: Dénes Iván Zoltán. Pécs, 1993. Tanulmány Kiadó, 269–283. pp.
5. A Szellemi Irányító Testület tagjai: Féja Géza, Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Kodolányi János, Németh László, Remenyik Zsigmond, Sinka István, Szabó Lőrinc, Tamási Áron, Veres Péter, Szabó Pál. A SZIT titkára: Püski Sándor, ideiglenes főtitkára: Farkas Ferenc. Helyettesei, később: Zsigmond Gyula és S. Szabó Ferenc. Az ideiglenes pártvezetőség tagjai között volt Bibó István, S. Szabó Ferenc, Jócsik Lajos, Zsigmond Gyula, Szigethy Attila, Kurucz János, Hódi Sándor, Kanyar József, Kelemen Sándor, Kondor Imre. November 3-ától Matits Lajost nevezték ki a nagy-budapesti szervezet élére, Sebestyén Lászlót pedig a sajtó- és propagandaosztály vezetésével bízták meg.
6. A Nemzeti Parasztpárt (Petőfi Párt) írásba foglalt határozati javaslata a Nemzeti Kormányzó Tanács megalakítása ügyében: „a forradalmi szabadságharc, amely 1956. október 23-án indult, egységbe forrasztotta a magyar népet. Ennek a szabadságharcnak a mai napig kialakult szervei, a magyar politikai közakarat óhajta szerint, az alábbi határozatot hozták:
1. Kinyilvánítják, hogy a köztársasági államforma, a parlamentáris demokrácia és a kizsákmányolástól mentes társadalmi rend elvének alapján állnak. Vallják azt, hogy a szocializmus vívmányait, mint az 1945-ös földosztást, a gyárak, a bányák és bankok közösségi tulajdonbavételét, meg kell óvni és fenn kell tartani, a jövődőt illetően

pedig eltökélt szándékuk, hogy népi önkormányzat módján és más demokratikus eszközökkel a szocializmust továbbfejlessék.

2. Szükségesnek látják, hogy Nemzeti Kormányzó Tanácsot válasszanak, mely egyesíti magában a forradalmi szabadságharc minden erejét és szándékát, s amely ennek alapján betölti az államfői jogkört. A Nemzeti Kormányzó Tanács működése legyen ideiglenes jellegű, vagyis addig az időpontig tartson, amidőn az országos népi akarat döntése alapján összeül az alkotmányozó nemzetgyűlés, amely ebben a tekintetben is határoz.

3. A Nemzeti Kormányzó Tanács elnökből és tagokul a forradalmi szervek képviselőiből álljon: nevezetesen úgy, hogy a forradalmi munkástanácsok két tagot, a parasztság két tagot, a koalíciós pártok együttesen egy tagot, az Értelmiség Forradalmi Bizottsága egy tagot és a Magyar Írók Szövetsége egy tagot jelöljenek.

4. A Nemzeti Kormányzó Tanács elnöke legyen Kodály Zoltán.

5. A Nemzeti Kormányzó Tanács haladéktalanul kezdjen tárgyalásokat a Szovjetunióval, a békés kibontakozás érdekében és a nemzeti szuverenitás alapján. Budapest, 1956. november 13.”

A dokumentumot nyilvánosságra hozta Csicskó Mária és Körösesnyei András. In: *Századvég*, 1989/1–2. 150. p.

7. Farkas Ferenc 1956. november 3-ai rádióbeszédének teljes szövegét közli Csicskó Mária és Körösesnyei András. In: *Századvég*, 1989/1–2. 140–141. pp. Rendőrségi kihallgatása során Farkas Ferenc 1957. május 8-án azt vallotta, hogy a rádióbeszéd szövege a Parasztpárt vezetőségének közös műve, amelynek szövegezésében azonban Bibó István nem vett részt, olvastán pedig helytelenítette.
8. Bibó István pontatlanul emlékezett: Kodály Zoltánt választották az MTA Nemzeti Bizottságának elnökéül. Zimmermann Ágoston egyetemi tanár csupán a Nemzeti Bizottságot megválasztó akadémiai ülésen elnökölt.
9. A Külügyminisztérium elleni támadást Seifert Tibor vezette és nem Dudás József, akinek tudomása sem volt a Széna téri felkelők fegyveres akciójáról. Lásd: Baló Péter dolgozatát (Dudás József élete és tevékenysége. Kronológiai vázlat. In: *Évkönyv II.*, Bp. 1956-os Intézet 1993. 221–229. pp.), és szíves közlését újabb kutatásairól.
10. Bibó István pontatlanul emlékezett: délben még a Parlamentben folytak a tárgyalások, és Erdei Ferenc csak délután csatlakozott a Malinyinnal tárgyaló bizottsághoz.
11. Azt, hogy Rónai Sándor tagja Kádár-kormánynak, Kádár János jelentette be november 4-én hajnalban a Szolnoki Rádió hullámhosszán.

Második fejezet

1. A távirat teljes és filológiai hűségű szövegét és Eisenhower reagálását Békés Csaba adta közre a *Magyar Hírlap* 1993. október 22-ei számában, a National Archives (Washington DC), illetve az Eisenhower Library forrásanyagából.
2. VT, 4. k. 165. p.
3. A „Követ Úr!” megszólítással kezdődő okmányt nevezik a kihallgatások során „Expozé és Tervezet”-nek. A szöveget Bibó – államminiszteri minőségében – átadta Franciaország, Anglia és az Indiai Köztársaság Budapesten állomásozó diplomatáinak. VT, 4. k. 170–177. pp.

4. A Nagy Imrének írott levél az MTA Könyvtárának Kézirattárában található: MS 5110/185.
5. A „Követ Úr!” megszólítással kezdődő okmány kiegészítését Bibó már nem államminiszteri minőségében készítette, hanem az 1956. december 8-án megrendezett pártközi megállapodás előkészületei során a Nemzeti Parasztpárt politikusaként. A dokumentum az MTA Könyvtárának Kézirattárában található: MS 5110/183., VT, 4. k. 181–188. pp.
6. A dokumentumot a kötet 121. oldalán közöljük.
7. Sós Júlia (1924–1968) Sós Aladár polgári radikális gondolkodó és építőművész leánya, gimnáziumi tanár. A forradalmat követően Keleti Károly utcai lakását az illegális rendelkezésére bocsátotta. Ebben a szalonban Sós Júlia ismertette össze például Göncz Árpádot és Antall Józsefet. Göncz Árpád mellett Sós Júlia volt a Magyar Segély szolidaritási mozgalom fő szervezője.
8. Nemzeti Tábor: politikai szervezet, amelynek megalakulási szándéknyilatkozata a Miniszterelnökség iratai között található. MOL XX 5-h.
9. Pártonkívüliek Blokkja: Asztalos István 1956. október 31-én megalakult szervezete. A Magyar Nemzeti Bizottmány határozata, in: *Magyar Függetlenség*, 1956. október 30. (szerkesztőségi vezércikk).
10. Nagy Imre perbeli álláspontja szerint Maléter Pál nem volt a kormány szűkebb kabinetjének tagja. A második Nagy Imre-kormány november 3-ai ülésének jegyzőkönyve nem ismeretes.
11. Az 1956. október 31-én történt lincselésről van szó, Tóth Ferenc államvédelmi százados felakasztásáról. Három elkövetőt – köztük a kihallgatáson megnevezett Mayert – statáriális bírósági ítélettel kivégeztek.
12. A „Legfőbb Bizottság” minden valószínűség szerint a New York-i székhelyű Magyar Nemzeti Bizottmány, amelynek ez idő szerinti elnöke Monsignore Vargha Béla, FKGP politikus, az 1945-ös nemzetgyűlés elnöke volt.
13. Féja Géza: Új nemzeteszme. In: *Új Magyarország*, 1956. november 3.
14. A dokumentumot a kötet 69. oldalán közöljük.
15. 1955. július 18-a és 23-a között Genfben értekezletet tartottak az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország és a Szovjetunió kormányfői, amelyen megtárgyalták a kelet–nyugati kapcsolatokat, a leszerelés kérdését, valamint kilátásba helyezték az európai kollektív biztonság új alapelveinek kidolgozását.
16. Hámori Zoltán (1921–?) újságíró, a forradalom alatt Tildy Zoltán titkárságán dolgozott. Mind rendőrségi kihallgatásán (1957. augusztus 2-án), mind a Legfelsőbb Bíróságon (1958. július 31-én) elismerte: félrevezette Bibó Istvánt. A Nagy Imréhez küldött levelet és az Expozét nem adta át a címzettnek, mert azt Tildy Zoltán „marhaságnak” tartotta.
17. A kósza hír csakugyan kósza hír volt: Nagy Imrét és a jugoszláv nagykövetségen menedékjogban részesült barátait 1956. november 23-án a mátyásföldi KGB-parancsnokság érintésével deportálták Romániába; Ercsiben nem jártak.
18. Christopher Cope-ról lásd a kötetvégi Tájékoztatót.
19. Bannerjee indiai újságíróról lásd a kötetvégi Tájékoztatót.

20. A Strasbourg-i Magyar Forradalmi Tanács 1957. január 5-én alakult Kéthly Anna elnök, és Kővágó József, Király Béla alelnökök irányítása alatt. Január 7-ei kiáltványuk kibocsátásától kezdve a – forradalom emigrációját tömörítő – szervezet az ENSZ fórumain, és a nyugati nagyhatalmak kormányainál képviselte a Nagy Imre-kormány törvényességét.
21. A Parasztszövetséget a Független Kisgazdapárt hozta létre 1941-ben, Nagy Ferenc kezdeményezésére. Mind az 1945-ös országgyűlési választások után, mind az 1956-os forradalom leverését követően átmenetileg a Parasztszövetség vált azoknak az agrár-demokratáknak a szervezetévé, akik a Kisgazdapártnál, illetve a Nemzeti Parasztpártnál rugalmasabb tárgyalópozíciót kerestek. 1956-ban Göncz Árpád volt az a politikus, aki a nagyobb politikai mozgástér lehetőségét felismerte, és ezt titkári minőségében képviselte is a Parasztszövetségben. Az MSZMP IKB 1956. december 28-ai határozata azonban elutasította a Parasztszövetséget mint a kibontakozás lehetséges partnerét.
22. Farkas Ferenc (1903–1966) közgazdász, politikus, lapszerkesztő. Részt vett a II. világháború alatti illegálisban. A Nemzeti Parasztpárt és a Petőfi Párt alapítója.
23. Rác Jenő (1907–1981) kisgazda politikus, 1946–47-ben pénzügyminiszter. Az 1956. december 8-ai Közös nyilatkozat egyik szövegezője, majd a Kádár-kormány által 1957-ben felállított Pénzügyi Bizottság tagja.
24. Varga István (1897–1962) közgazdász. A II. világháború alatt antifasiszta ellenálló. 1946-ban az Anyag- és Árhivatal elnöke; 1954-ben az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében tudományos kutató. Az 1956. december 8-ai Közös Nyilatkozat egyik szövegezője, majd a Kádár-kormány által 1957-ben felállított Gazdasági Bizottság, 1958-ban a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság tagja.
25. Zsigmond Gyula (1918–1992) politikus. A Parasztszövetség tagja, a Petőfi Párt Ideiglenes Ügyvivő Testületének tagja.
26. Matits Lajos (1922–1982) politikus. A Nemzeti Parasztpárt, a Magyar Agrárszövetség és 1956-ban a Petőfi Párt Ideiglenes Ügyvivő Testületének tagja, november 3-ától a nagy-budapesti szervezet vezetője.
27. Farkas Ferenc Szentendrén lakott.
28. A kormánynyilatkozat véget vetett a korlátozott többpártrendszer reményének. Az MSZMP-n kívül egyedül a Hazafias Népfrontot ismerte el politikai szervezetnek, és a proletárdiktatúrát nyilvánította legitimációs forrásnak. Az 1956. december 8-ai pártközi nyilatkozat aláírói közül – Farkas Ferenc, Bibó István, Féja Géza – a Nemzeti Parasztpárt (Petőfi Párt) részéről, Kovács Béla, Vörös Vince, Varga István, a Kisgazdapárt nevében „Megjegyzések” címen bírálatot írtak az 1957. január 6-án kibocsátott kormánynyilatkozatról, de nyilvánosságra nem hozták. Idézi Csicskó Mária és Körösnéyi András: „Egy harmadikutas szocializmus utópia földközelpén”. In: *Századvég*, 1989. 1–2. 133. p.
29. 1957. január 1-je és 4-e között a szovjet, bolgár, román és a magyar párt-, illetve kormányvezetők tanácskoztak Budapesten. Január 6-án közzétett kommunikéjükben Nagy Imrét árulónak nyilvánították, az októberi forradalmat pedig ellenforradalomnak minősítették.

30. Az ENSZ 1957. január 10-ei közgyűlésén Ausztrália, Ceylon, Dánia, Tunézia, Uruguay részvételével öttagú különbizottság létesült a magyarországi események kivizsgálása céljából. A dán Alsing Andersen elnöklete alatt működő, az ENSZ 1132–XI. számú határozata alapján a bizottság több mint száz tanút hallgatott meg, és mintegy kétezer oldal terjedelmű jelentést állított össze. A tényfeltáró jelentésből részletek jelentek meg 1981-ben, a *Nemzetőr* kiadásában, Münchenben.
31. Sebestyén László (1921) író, történész. A forradalom alatt a Nemzeti Parasztpárt irányító testületének tagja, a sajtó- és propagandaosztály vezetője.
32. Ravasz László (1882–1975) a Duna-melléki Református Egyházkerület püspöke 1921-től 1948-ig, 1937 és 1940 között az MTA másodelnöke. Bibó István apósa.
33. Markos György (1902–1976) közgazdász, a II. világháború előtt illegális kommunista. 1956-ban a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa egyik vezetője, a december 8-ai memorandum – Rácz Jenővel közös – szerzője.
34. Varga Domonkos (1922) író, újságíró. 1948 júniusától a *Szabad Nép*, majd a Magyar Rádió munkatársa, 1954-től az *Irodalmi Újság* rovatvezetője. 1956. november 2-án a *Szabad Kossuth Rádió*ban műsort készített az *Irodalmi Újság* aznapi száma alapján, az illegalitásban pedig november 9-e és 11-e között röpiratot szerkesztett „Hányan haltak meg? Ki tudja?” címmel, és ezekért a cselekedeteiért 1957. október 9-én kétévi börtönrre ítélték.
35. Nagy Imrének és társainak 1956. november 29-ei törbe csalásáról, és Romániába történő elrablásáról van szó.

Harmadik fejezet

1. A nyilatkozatot a Nemzeti Parasztpárt (Petőfi Párt) részéről Farkas Ferenc és Bibó István írta alá, a Szociáldemokrata Párt részéről Kelemen Gyula, a Parasztszövetség részéről Kelemen Sándor és Göncz Árpád, a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa nevében pedig Markos György és Major Máté. December 14-ei keltezéssel a Nyilatkozatot támogató levelet küldött az Írószövetség, Erdei Sándor, Hágy Gyula, Tamási Áron, Veres Péter aláírásával. A szovjet nagykövetnek, Jurij Andropovnak írott levélben Bibó István leszögezi, hogy a Nyilatkozathoz a Független Kisgazdapárt nevében Kovács Béla előzetes hozzájárulását adta, a Nagy-budapesti Munkástanács pedig egyetértéséről biztosította a szöveg kibocsájtóit. Mind e levél, mind a Nyilatkozat az MTA Könyvtárának Kézirattárában található: MS 5110/188–190. Ugyanezen Nyilatkozatot a *História* 1988/6. számában visszaemlékező Antall József, Göncz Árpád és Vörös Vince 1956. december 6-ra datálják, és megemlítik, hogy K.P.S. Menon már december 4-én kapott egy példányt a szövegből. VT, 4. k. 180–203. pp.
2. A Karcsay Sándor birtokában lévő levelet Csicskó Mária és Körösesnyei András hozta nyilvánosságra. In: *Századvég*, 1989/1–2. 162–164. pp.
3. A Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa – alapító nyilatkozatának dátuma szerint – 1956. november 21-én alakult meg Kodály Zoltán elnökletével. A szervezet főtitkára, Markos György vette fel a hivatalos kapcsolatot Bibó Istvánnal.
4. Nem Pais Dezső, hanem Major Máté volt a másik aláíró.
5. Lásd e fejezet 1. számú jegyzetét.

6. Balogh (József) páter – kisgazdapárti politikus – puhatolódzására Kádár János is reagált az IKB 1956. december 17-ei ülésén. In: MSZMP, I. 264. p.
7. Féja Géza: Új nemzeteszme. In: *Új Magyarország*, 1956. november 3.
8. A „Gond és hitvallás” az Írószövetség 1956. december 28-ai állásfoglalása. Szerzője Tamási Áron.
9. Fehér Lajos szóba hozta a Parasztszövetség kezdeményezését az MSZMP IKB 1956. december 28-ai ülésén, sőt a második napirendi pont „Az új paraszti tömegszervezet létrehozására vonatkozó javaslat” volt. Indítványát elvetették. In: MSZMP, I. 281–300. pp.
10. Lásd: Jurij Andropov nagykövet 1957. január 14-ei telefonjelentését. In: *A „Jelcindosszié”*. Szerkesztette: Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János. Bp. 1956-os Intézet–Századvég, 1992. 163. p.
11. Kiss Sándor (1918–1982), politikus. A Parasztszövetség igazgatója, és 1945-től az FKGP nemzetgyűlési képviselője. A II. világháború alatt részt vett az illegális ellenállásban. 1947-ben koholt vádak alapján elítélték. 1956-ban a Kisgazdapárt és a Parasztszövetség újjászervezője, egészen novemberi emigrációjáig. 1957 januárjától a Strasbourg-i Magyar Forradalmi Tanács egyik vezető alakja.

Negyedik fejezet

1. VT, 4. k. 213–238. pp.
2. Utalás Pietro Nenni olasz külügyminiszter alternatív szocializmust képviselő Avanti című lapjára.
3. Csomós Miklós (1898–?) fogorvos. Bajcsy-Zsilinszky Endre ellenállócsoportjának tagja, 1957 áprilisában emigrációba vonult.
4. Gál István (1912–1982) irodalomtörténész, szerkesztő. 1957-ben a budapesti angol követség könyvtárosa.
5. Az ENSZ közgyűlése 1957. szeptember 10-én kezdte el a „magyar kérdés” vitáját.
6. Tóth Ilona (1933–1957) szigorló orvos, a Péterfy Sándor Utcai Kórházban működő felkelő csoport tagja. Pere 1957. február 18-án kezdődött, halálos ítéletét június 26-án hajtották végre.

Tájékoztató a Bibó István és társai per ítéletéről és a könyv forrásairól

Az 1957. május 23-án letartóztatott Bibó István és Göncz Árpád, valamint a június 20-ától szintén előzetesen fogva tartott Regéczy-Nagy László pere 1958. július 28-án kezdődött, s a zárt tárgyalás augusztus 1-jéig tartott. A következő napon már jogerőre emelkedett ítélet maradéktalanul magáévá tette a vádindítványt, amelyet a legfőbb ügyész első helyettese, dr. Szalai József 1958. július 17-én összegezett. A tárgyaláson a vádhatóságot Kovács János képviselte, aki a per idején másodéves levelező joghallgató volt, a Legfőbb Ügyészség Politikai Osztályának vezetője. Kovács János Bibó István elsőrendű terheltet és Göncz Árpád másodrendű terheltet a B.H.Ö. 1. pontjának (1) bekezdésébe felvett, a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése, és a B.H.Ö. 35. pontjának (1) bekezdésébe felvett hűtlenség büntettségével vádolta Regéczy-Nagy László harmadrendű terheltet ugyancsak a hűtlenség büntettségével, de az államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való, a B.H.Ö. 1. pontjának (2) bekezdésébe felvett tevékeny részvétel bűnével vádolta. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának Népbírószági Tanácsa a T. Nb. 42/1958/10. számú ítéletében a következő tényállást állapította meg.

Dr. Bibó István elsőrendű vádlott

– „Az 1956. évi október 23-ai kezdetű, magyarországi fegyveres ellenforradalom kitörését követő hónapokban az események hatása alatt sajtó útján való közlésre cikket tervezett. Ennek a cikktervezetnek gondolatmenete merőben szembehelyezkedő a Magyar Népköztársaság alkotmányában meghatározott népi demokratikus államrend politikai alapjaival(…)”.

– „1956. évi október hó 30. napjától kezdve részt vett a Petőfi Párt nevet nyert Nemzeti Parasztpárt újjáalakításában. Tagja lett e párt intézőbizottságának. November hó 2. napján az intézőbizottság titkos szavazással a Nagy Imre-kormányba a Petőfi Párt egyik képviselőjeként államminiszternek javasolta. E miniszteri kinevezése november hó 3. napján meg is történt, és működését e tisztségében nyomban meg is kezdte.”

– „november 4. napján – miután értesült Nagy Imre köztudott rádiófelhívásáról, amelyben a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányral és a kormány által segítségül hívott szovjet csapatokkal szemben a nyugati imperialistákat nyílt, fegyveres beavatkozásra hívta fel –, e felhívással egyetértve továbbra is [a] Parlamentben maradt személyével »mintegy szimbolizálva azt, hogy a Nagy Imre-féle kormány a helyén van.«”

– november hó 4. napján egy „feljegyzést” adott át személyesen a budapesti amerikai követségen az Amerikai Egyesült Államok kormányához való továbbítás végett, amelyben kérte az Egyesült Államok közbelépését a „szovjet akcióval szemben”, mert

„ez az a pillanat, amikor a világháború kockáztatása az egyetlen módja a világháború elkerülésének”.

– Még ugyanezen a napon délelőtt 9 és 11 óra között „Magyarok!” címfelirattal, államminiszter aláírással kiáltványt adott közre, amelyben „a világ színe előtt visszautasította azt a rágalmat, mintha a dicsőséges magyar forradalmat fasiszta vagy antiszemita kielengések szennyezték volna be”. A kiáltványban a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt „bábkormánynak” nevezi, és az ENSZ-hez fordul segítségért.

– november 6-án „Expozé és Tervezet” címmel „ellenforradalmi iratot” készített, amely a Magyar Népköztársaság 1949. évi alkotmányát figyelmen kívül hagyva, az 1946: I. tv. szerinti köztársasági államformát vette alapul. Ez az irat a vádlott aktív közreműködésével kiindulási elvként szolgált az 1956. december 1-je és 8-a között fogalmazott, és 8-ai keltezéssel ellátott „Közös nyilatkozat”-hoz. Ezt a „Magyarország állami, társadalmi és gazdasági rendjének alapelveiről és a politikai kibontakozás útjáról” készített iratot több nyelvre lefordították, és átadták a budapesti indiai követnek, azzal a felhatalmazással, hogy a nyilatkozat tartalmát másokkal is közölje.

– „1956. évi december hó 16–20-a között személyes kapcsolatot teremtett Rahman indiai ügyvivővel és Menon indiai nagykövettel. Felhatalmazta 1957. évi január havában az indiai ügyvivőt arra, hogy a »Közös nyilatkozat« egy-egy másolati példányát részben a Budapesten tartózkodó De Seynes ENSZ-főtitkárhelyettesnek, Hammarskjöldhöz való továbbítás végett átadja, részben elküldje a »magyar ügyet« vizsgáló ENSZ ötösbizottsága akkor Bécsben tartózkodott ceyloni tagjának. Egy példányt küldött a budapesti angol követségnek a »magyar ügyet« vizsgáló ENSZ-ötösbizottság ausztráliai tagja részére való átadás céljából, és egy példányt 1957. évi február hó elején kísérőlevéllel a Strasbourg-i Forradalmi Tanács nevű ellenforradalmi emigráns szervezetnek. E kísérőlevél lényegében azt tartalmazta, hogy a Strasbourg-i Forradalmi Tanács ne foglaljon el olyan politikai álláspontot, amely a »Közös nyilatkozat«-tal ellenkezik. E Forradalmi Tanács tagjai tekintsek magukat az '56-os események külön emigrációjának. Propagálják a »Közös nyilatkozat«-ban foglalt programot a kapitalista Nyugat felé.”

– „1956. évi december hó második felében hozzájárult ahhoz, hogy Dr. Göncz Árpád vádlott tájékoztatást adjon [Christopher] Cope budapesti angol követségi első titkár részére az ellenforradalom utáni magyarországi politikai helyzet értékeléséről. Ettől kezdve 1957. évi május haváig terjedő időszakban Dr. Göncz Árpád vádlott tájékoztatta Dr. Bibó István vádlottat arról, hogy milyen fő kérdésekről kíván Cope-pal beszélni. A beszélgetés vázlatát szóban megbeszélték (...), a kérdések között fontosabb jelentőségű volt a hírszerző felek között az esetleges koalíciós kormányzás létrehozása.”

– 1957. január és április között 21 gépelt oldal terjedelmű „ellenforradalmi jellegű politikai tanulmányművet” készített, amelynek címe: „Magyarország helyzete és a világ-helyzet.”

– 1957. januárjában helyeselte, hogy dr. Göncz Árpád vádlott segélymozgalmat kezdeményezett az ellenforradalmi eseményekkel kapcsolatosan letartóztatott személyek hozzátartozói számára.

Dr. Göncz Árpád másodrendű vádlott

– Október 28-án részt vett a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának alakuló ülésén és Kiss Sándor volt FKGP képviselővel másnap megkezdte a Parasztszövetség újbóli,

létrehozását, amelynek azután vezetőségi tagja lett, s titkárságának vezetője. Október 30-án tevékenyen készítette elő az MÉFB és Dudás József, a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány elnöke közti megbeszélést, majd részt vett a Dudás József és Nagy Imre közti megbeszélésről kiadott közlemény megszövegezésében.

– 1956. novemberében dr. Bibó István vádlottól egy-egy példányt kapott annak „Magyarok!” és „Expozé és Tervezet” című írásaiból.

– 1956. november 10-e és 15-e között részt vett a „Sós Júlia tanárnő lakásán tartott csoportos, ellenforradalmi jellegű megbeszélésen, amelynek kiindulópontja és alapja a már ismertetett, Dr. Bibó István-féle »Expozé és Tervezet« volt, amellyel szemben a jelenlévők közül senki ellenvetést nem tett. A beszélgetést Dr. Göncz Árpád vezette, »ő vitte a hangot«.

– „November hó közepén – jogellenesen –, mint a Parasztszövetség képviselője Rahman indiai ügyvivőhöz fordult levél átadásával, és felkérte, hogy India vállaljon a szuezi kérdéshez hasonló szerepet a magyar ügyben. Az indiai kormány segítségét azért kérte, hogy közvetítsen a Szovjetunió kormányánál Magyarország állami, társadalmi, gazdasági rendjét megváltoztatni szándékozó ellenforradalmi elképzelés érvényesülése érdekében.”

– 1956. december 8-án részt vett a „Közös nyilatkozat” megfogalmazásában és írógépbe diktálásában, angol nyelvre fordíttatásában, az indiai ügyvivőnek, valamint az ENSZ főtítkárnak és ötösbizottságának való eljuttatásában.

– 1956. decemberében Rahman indiai ügyvivő kezdeményezésére angol nyelven sajtóösszefoglalót készített a Népszabadság és a Népakarat című lapok cikkeiből, valamint Menon nagykövetet összeismertette az elleforradalomban részt vett személyekkel.

– „1957. január havában indította el az úgynevezett »Magyar Segély« elnevezésű ellenforradalmi mozgalmat.”

– 1957. januárjában üzenetet menesztett az ellenforradalmi emigráció strasbourg-i vezetőinek, amelyben értékelte a magyarországi belpolitikai helyzetet, és igyekezett magatartásukat befolyásolni, hogy alkalmazkodjanak az 1956. december 8-ai „Közös nyilatkozatban kifejtett szempontokhoz”.

– 1957. január második felében – Dr. Bibó István vádlottal egyetértésben és Regéczy-Nagy László vádlott segítségével – az 1956. december 8-ai „Közös nyilatkozat”-ot eljuttatta az angol követség első titkárához, azzal a felhatalmazással, hogy a szöveget megkaphatja az ENSZ-ötösbizottság ausztráliai tagja, és az ismertethető az ENSZ fórumán.

– Cope angol követségi első titkárnak rendszeres tájékoztatást adott a magyar belpolitikai életről, különös tekintettel a felozlatott Nagy-budapesti Munkástanács egyes tagjaiból alakult csoportnak az üzemi munkástanácsokra gyakorolt befolyásáról; a budapesti bírói karnak a statáriális ügyekben vonakodó ítélezési gyakorlatáról; közlést tett több alkalommal a koalíciós kormány létrejövetelének lehetőségeiről; a Belügyminisztérium által foganatosított előzetes letartóztatásokról; a vidéki karhatalom és a falusi lakosság viszonyáról, valamint Dr. Göncz Árpád vádlott felhívta az angol követség első tanácsosának figyelmét arra, milyen magyar gazdasági szaklapokból tájékozódhat.

– A Strasbourg-i Forradalmi Tanács tagjaitól egy-másfél millió forintot kért a „Magyar Segély” nevű ellenforradalmi mozgalom részére, hogy segíteni tudják azok hozzátartozóit, akik az októberi események miatt börtönbe kerültek.

– 1957. februárjában – Regéczy-Nagy László vádlott közreműködésével – arra kérte

Cope angol követségi első titkárt, hogy a gyorsított büntetőeljárás szabályozásáról szóló törvényerejű rendeletet juttassa el a strasbourg-i emigráció vezetőihez, illetve azok küldjék meg a rendeletet az Emberi Jogok Ligájának és a velük kapcsolatban álló szakszervezeteknek.

– 1957. március elején jelen volt „Dr. Bibó István vádlott részéről a Nyugatra szökni akaró, Csomós Miklós nevű személynek adott eligazításnál. Ez alkalommal Dr. Göncz Árpád vádlott azt a kérését is előadta, hogy az emigráció rendelkezésére álló pénzből segély célra, első részletként 250 000 forintot juttassanak haza.”

– 1957. március közepén Cope angol követségi első titkár útján a „Strasbourg-i Forradalmi Tanácshoz” kijuttatta Nagy Imrének 1955. és 1956. évben írt, a népi hatalom ellenes tanulmányait megjelentetés[re], majd ennek folytán a Magyar Népköztársaság államrendje ellen irányuló ellenséges propaganda erősítésére. Dr. Göncz Árpád vádlott a küldeményhez kísérőlevelet is írt. Ennek lényeges tartalma a következő volt: Úgy látszik, hogy küszöbön áll egy Nagy Imre-per, aminek megelőzése érdekében szükségesnek látom a mellékelt mű kiadását akkor is, ha az politikai nézeteit nem mindenben egyezik. A mű hitelességét garantálom.”

– 1957. márciusában az indiai követség egy magyar alkalmazottján keresztül ismételt levelet küldött a Strasbourg-i Forradalmi Tanácshoz, amelyben IKKA csomagokat és pénzt kért a letartóztatottak kb. ötven családtagja számára, s jelezte mind saját maga, mind dr. Bibó István a közeljövőben várható letartóztatását.

– Az első vázlat megírásától ismerte és „bizonyos mértékig lektorálta” a Dr. Bibó István vádlott által írt „Magyarország helyzete és a világhelyzet” című ellenforradalmi tanulmányt, amelyet Regéczy-Nagy László vádlotton keresztül továbbított angol fordításra, és az angol követségi első titkárhoz véleményezés céljából.”

Regéczy-Nagy László harmadrendű vádlott

– 1956. november 12-e körül Dr. Göncz Árpád vádlott révén továbbította munkaadójának, a budapesti angol nagykövetség első titkáranak Dr. Bibó István vádlott „Magyarok!” című felhívását és „Expozé és Tervezet” című munkáját.

– Dr. Göncz Árpád vádlott többszöri sürgetésére, 1956. december 27-én vagy 28-án a lakásán találkozót hozott létre Cope angol követségi első titkár és Dr. Göncz Árpád között.

– 1957. január elején Dr. Göncz Árpád vádlotton keresztül közölte dr. Bibó István vádlottal Cope követségi első titkár kívánságát, miszerint az angol követség egy példányt igényel az 1956. december 8-ai „Közös nyilatkozat”-ból.

– Dr. Bibó István és dr. Göncz Árpád vádlottak Regéczy-Nagy László közvetítésével szereztek értesülést Cope követségi első titkártól a Strasbourg-i Forradalmi Tanács nevet viselő ellenforradalmi emigrációs szervezet működéséről, és ugyanezen kapcsolaton keresztül küldtek oda üzenetet, levelet.

– „Mintegy húsz alkalommal a lakásán adatközvetítést végzett Dr. Göncz Árpád és Cope angol követségi első titkár között.”

– 1957. március közepén Dr. Göncz Árpád vádlott kérését továbbította Cope-hoz arról, hogy „az angol követség módját ejtheti-e annak, hogy Nagy Imre politikai nézeteit tartalmazó iratok külföldre, biztonságos helyre kerüljenek.”

– Cope követségi első titkárral való egyeztetés után, Nagy Imre iratanyagát Chap-

mann angol követségi diplomata lakására vitte, innen kerültek Nagy Imre írásai előbb Cope íróasztalára, majd külföldre.

– Dr. Bibó István vádlott „Magyarország helyzete és a világhelyzet” című tanulmányát hozzásegítette az angol nyelvre való lefordításhoz, és véleményezésre eljuttatta Cope-hoz, akinek arról is értesülést adott, hogy szerzője „valamilyen semleges lapban megjelentetni kívánja” írásművét.

A fenti tényállást valóságosnak tekintve, a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának dr. Borbély János tanácsvezető által, Bíró Mihály, Fehér Kálmán, Lakatos Péterné, Sulyán György népbírák részvételével összeült népbírószáki tanácsa, Bibó István elsőrendű és Göncz Árpád másodrendű vádlottat főbüntetésül életfogytiglani börtönre, Regéczy-Nagy László harmadrendű vádlottat tizenöt évi börtönre, mellékbüntetésül valamennyiüket teljes vagyonelekbözásra ítélte, és a büntető törvénykönyvben felsorolt egyes jogok gyakorlásától tíz évre eltiltotta. Az ítélet 1958. augusztus 2-án, kihirdetésekor jogerőre emelkedett.

Az ítélet szövege megjelent: Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban. Bp. 1956-os Intézet–Osiris–Századvég, 1995. 507–532. pp.

A kutatás során a Belügyminisztérium Adatfeldolgozó Hivatalának Történeti Irattárában a következő levéltári forrásokba nyertünk betekintést, 1992 és 1994 között.

A V-150003 és a V-150003/a őrzési egységen található vizsgálati dossziék tartalmazzák Bibó István kihallgatási jegyzőkönyveit. A nyomozati szakban fölvetett tanúvallomási jegyzőkönyvek a V-150003/1 és a V-150003/1-b őrzési egységen lelhetők fel. Egyes operatív anyagok és az ügyészség számára összekészített terhelő bizonyítékok vannak a V-150003/2-es és a V-150003/4-es Vizsgálati dossziékban. Göncz Árpád kihallgatási jegyzőkönyveit a V-150003/2-c, a tanúkihallgatási jegyzőkönyveket pedig a V-150003/3 őrzési egységen tárolják. Regéczy-Nagy László kihallgatási jegyzőkönyveinek jelzete V-150003/4 és V-150003/4-e. A „Bibó Istvánés társai” per jegyzőkönyve – a vádirattal és az ítélettel együtt – a V-150003/6-os őrzési egységen van. Kötetünk alapját – az Előszóban megindokolt módon – a V-150003 és a V-150003/a jelzetű vizsgálati dossziék képezik. A könyv – ugyancsak az Előszóban kifejtett rendhagyó szerkesztési elveitől függetlenül – levéltári forrásairól el kell mondani a következőket.

A vizsgálati dossziék – vagy legalábbis egyik sorozatuk – a per lefolytatása után kerültek vissza a Belügyminisztérium Állambiztonsági Operatív Nyilvántartójába. Ezért tartalmazhatnak periratokat, vádindítványt, az ügyész, a védő, a bíró beszédeit, a tanúk vallomásait stb. –, és ugyanezért nem tartalmazzák az operatív szakasz föltárásához legszükségesebb dokumentumokat. Az iratok minimum háromszor kerültek felülvizsgálatra és szelektálásra. Az első két szűrésre következtetni lehet, a harmadik szelektálásra írott bizonyíték van.

Először nyilvánvalóan a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályáról a Legfőbb Ügyészségre való továbbítás előtt szelektálták az iratokat. Elkülönítették a II. Politikai Nyomozó Főosztály napi ügyviteli értékkel rendelkező – a bizalmas nyomozásban részt vett – alosztályainak iratait, az ügy legalizálásához a Legfőbb Ügyészség számára nélkülözhetetlen iratoktól. Az utóbbi csoportba tartozó hálózati jelentéseket,

titkos környezettanulmányokat, operatív értékelő-összefoglaló jelentéseket stb. lefűzték a vizsgálati dossziékba is (irattározott példányuk csak a harmadik szelekciónál tűnt el). Az előbbi csoportba sorolható iratok – kihallgatási tervek, operációs tervek stb. – pedig az illetékes alosztályok saját iratrendezői között nyertek elhelyezést, legalább másod- vagy harmadpéldányaikban. Ezek létezését sem megerősíteni, sem megcáfolni nem tudjuk addig, amíg a jogállam levéltári törvénye meg nem születik, és az osztályiratok is kutathatóvá nem válnak. Épp ezért kell tájékoztatnunk az olvasót, hogy egy koncepció per irategyüttesének részleges megismerése után publikált szöveg történelmi értékelhetősége elég korlátozott. A vádhatóság az összetartozó irategyüttes jóval nagyobb részébe nyert betekintést 1958-ban, mint e kötet sajtó alá rendezője 1992 és 1994 között. Bibó István kihallgatási jegyzőkönyveinek majdnem komplett sorozatát még további forráskritikai aggály is kíséri.

A kihallgatási jegyzőkönyvek élőbeszéd formájában lezajlott vallatások transzkripciói. Ezeket a gyanúsított (illetve a terhelt) és a kihallgató tiszt(ek) ellátták ugyan kézjegyükkel, de sem a vallatásokkal egyidejű gyorsírói feljegyzés, sem magnófelvétel nem állhat rendelkezésre a vizsgálati dossziékban. Márpedig a pszichológiai szituáció ismerete nélkül a kihallgatási jegyzőkönyvek forrásértéke egyoldalú.

Másodszor akkor szűrték meg az iratokat, amikor a Legfelsőbb Bíróságról visszakérültek a Belügyminisztériumba. Ekkor emelték ki mindazokat a dokumentumokat, amelyek a Belügyminisztérium és más politikai/államigazgatási szervezetek együttműködéséről tanúskodtak. Ezek – ha egyáltalán fennmaradtak – a Belügyminisztérium Központi Irattárába kerültek. Valószínűleg visszaszármaztatták őket az elnöki iratok, a Főosztály, az egyes ügyosztályok, a személyi anyagok kartotékjai közé. A levéltári kutatás mai feltételei mellett ezek nem hozzáférhetőek. A párt- és állami szervek utasításait, valamint a BM jelentéseit nélkülöző koncepció periratok történelmi értékelhetősége erősen kétséges.

A harmadik szelekcióra 1989. december 17-e és 22-e között került sor a vizsgálati dossziék tartalomjegyzékének tanúsága szerint. Akkor a névmutatókat, zárólapokat, nyomozati terveket, objektum-megfigyelési jegyzőkönyveket és egyéb, bizalmi úton nyert értesítéseket mozdították el. A „Duna-gate botrány” idején a nagy kapkodásban azonban nem jártak el szisztematikusan, de még körültekintően sem. Nem vették észre, hogy a vizsgálati dossziék első- és másodpéldányokat egyaránt tartalmaznak. Még ha a két sorozat nem is fedi egymást tökéletesen, de amit az egyik sorozatból kiselejtettek, azt néha benne felejtették a másikban. Nemcsak ez a szeszélyesség ad némi reményt ahhoz, hogy Bibó István, Göncz Árpád, Regéczy-Nagy László pere majdan föltárható lesz, de az a tény is, hogy az iratok zöme négy – esetenként hat – példányban készült és került különböző intézményekhez továbbításra. Módszeres megsemmisítésük valószínűsége csekély. A harmadik szelekció után hiányzó iratok begyűjtése lelassíthatja a per tárgyalagos feltárását, de a történelmi rekonstrukciót hosszú távon lehetővé teszi.

1994. augusztus

K. J.

Az 1956-os Intézet kiadványai

1956. A forradalom kronológiája és bibliográfiája

Bp. Századvég–Atlanti Kiadó–1956-os Intézet, 1990. 182 o.

Elfogyott

A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján

Szerkesztette, a dokumentumokat összeállította és a jegyzeteket írta

Hegedűs B. András (I–IV. és VI. köteteknél Rainer M. Jánossal,

a VII. kötetnél Ember Mária és Bohó Róbert közreműködésével)

I. Két közgazdasági vita

Bp. Kelenföld–ELTE, 1989. 127 o.

80 Ft

II. Filozófusvita

Bp. Kelenföld–ELTE, 1989. 206 o.

63 Ft

III. Történészvita

Bp. Kelenföld–ELTE, 1990. 203 o.

Elfogyott

IV. Partizántalálkozó–Sajtóvita

Bp. Múzsák–1956-os Intézet, 1991. 280 o.

Elfogyott

V. Gazdaságpolitikai viták

Bp. 1956-os Intézet, 1994. 176 o.

320 Ft

VI. Pedagógusvita

Bp. Múzsák–1956-os Intézet, 1992. 178 o.

Elfogyott

VII. Iparművész vita–Orvosvita

Bp. 1956-os Intézet, 1994. 212 o.

320 Ft

Az 1956-os magyar forradalom

Refom – Felkelés – Szabadságharc – Megtorlás

Írták Bak M. János, Kozák Gyula, Litván György, Rainer M. János

Szerkesztette Litván György

Bp. Tankönyvkiadó, 1991. 223 o.

Elfogyott

Ungváry Rudolf: Utána néma csönd

A miskolci egyetem 1956-os diákszékesületének története

Bp. Történelmi Igazságtétel Bizottság–1956-os Intézet, 1991. 243 o.

170 Ft

Évkönyv I

Bp. 1956-os Intézet, 1992. 354 o.

Elfogyott

Évkönyv II

Bp. 1956-os Intézet, 1993. 361 o.

Elfogyott

Évkönyv III

Bp. 1956-os Intézet, 1994. 380 o.

480 Ft

Évkönyv IV

Bp. 1956-os Intézet, 1995. 440 o.

750 Ft

Ötvenhatról nyolcvanhatban

Az 1956-os forradalom előzményei, alakulása és utóélete című,
1986. december 5–6-án Budapesten rendezett tanácskozás jegyzőkönyve.
Szerkesztette és a jegyzeteket írta Hegedűs B. András.
Bp. Századvég–1956-os Intézet, 1992. 334 o.

Elfogyott

A vidék forradalma

Az 1991. október 22-én Debrecenben rendezett konferencia előadásai
Szerkesztette Simon Zoltán, technikai szerkesztő: Valuch Tibor
Debrecen, 1956-os Intézet, 1992. 114 o. Elfogyott

Szemle. Válogatás a brüsszeli Nagy Imre Intézet folyóiratából

Szerkesztette: Kozák Gyula, előszó: Kende Péter
Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1992. 307 o.

360 Ft

Várallyay Gyula: Tanulmányúton

Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után
Szerkesztette: Murányi Gábor
Bp. Századvég–1956-os Intézet, 1992. 339 o.

310 Ft

Zimándi Pius: A forradalom éve. Krónika 1956-ból

Bp. Századvég–1956-os Intézet, 1992. 390 o.

Elfogyott

A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról

Szerkesztette: Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János
Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1993. 242 o.

380 Ft

*Az 1956-os magyar forradalom helye a szovjet kommunista
rendszer összeomlásában*

Az 1991. június 13–15-én az Országos Széchényi Könyvtárban
megtartott nemzetközi konferencia jegyzőkönyve (Kézirat gyanánt)
Szerkesztette: Békés Csaba
Bp. 1956-os Intézet, 1993. 155 o.

Megrendelhető

1956 dokumentumai Hajdú-Biharban

Főszerkesztő: Gazdag István, szerkesztők: Valuch Tibor, Filep Tibor
Debrecen, 1956-os Intézet, 1993. 509 o.

400 Ft

Eörsi László: A Tűzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban

Bp. Századvég–1956-os Intézet, 1993. 99 o.

180 Ft

„Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni”

Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből
Szerkesztette: Kozák Gyula, Molnár Adrienne, Kőrösi Zsuzsanna
Bp. Századvég–1956-os Intézet, 1993. 356 o.

420 Ft

- Tyekvicska Árpád: A bíboros és a katona.*
Mindszenty József és Pálinkás-Pallavicini Antal a forradalomban
Bp. Századvég–1956-os Intézet, 1994. 178 o. 230 Ft
- Wiktor Woroszyłski: Magyarország napló, 1956*
Bp. Századvég–1956-os Intézet, 1994. 123 o. 280 Ft
- Pesti utca – 1956*
Válogatás fegyveres felkelők visszaemlékezéseiből
Szerkesztette Kozák Gyula, Bindorffer Gyöngyi, Gyenes Pál
Bp., Századvég–1956-os Intézet, 1994. 240 o. 420 Ft
- Die Ungarische Revolution. Reform, Aufstand, Vergeltung. Mitglieder*
des Autorenkollektivs des Instituts für Geschichte der Ungarischen
Revolution 1956. Hrsg.: György Litván, János M. Bak. Aus dem
Ungarischen von Anne Nass. Einleitung: von Jörg K. Hoensch.
Wien, Passagen Verlag, 1994. p. 211 1200 Ft
- Horváth Miklós: Maléter Pál (Előszó: Mécs Imre)*
Bp. 1956-os Intézet–Osiris-Századvég, 1995. 399 o. 400 Ft
- Bibó István (1911–1979) Életút dokumentumokban*
A dokumentumokat válogatta, a kötetet összeállította: Huszár Tibor
A felhasznált interjúkat készítette Huszár Tibor és Hanák Gábor
A kötetet szerkesztette Litván György és S. Varga Katalin
Bp. 1956-os Intézet–Osiris-Századvég, 1995. 757 o. 1480 Ft
- Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*
(I. Országos Jelenkortörténeti Konferencia, 1994)
Szerkesztette Valuch Tibor
Bp. Osiris Kiadó–1956-os Intézet, 1995. 702 o. 980 Ft
- Békés Csaba: Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*
Tanulmány és válogatott dokumentumok
Bp. 1956-os Intézet, 1996. 184 o. 480 Ft
- Döntés a Kremlben, 1956.*
A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról
Szerkesztette: Vjacseszláv Szereda és Rainer M. János
Bp. 1956-os Intézet, 1996. 216 oldal 720 Ft

Az 1956-os Intézet (1074 Budapest, Dohány u. 74. Tel.: 322-4026) kiadványai közül néhány már nem kapható. Megfelelő számú megrendelés esetén újrakiadást tervezünk. Eddigi kiadványaink teljes listáján külön jeleztük (az árak feltüntetésével) azokat, amelyek még kaphatók, illetve megrendelhetők az intézetben és a nagyobb könyvesboltokban.

Felelős kiadó Litván György
Felelős szerkesztő S. Varga Katalin
Borító Czeizel Balázs
A szedés és a tördelés
az 1956-os Intézet számítógépes rendszerén készült
Tördelte Simonyi Katalin
Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme
Felelős vezető Roznai Zoltán

ISBN 963 04 5981 7

ISSN 1216-1756